

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXIV

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

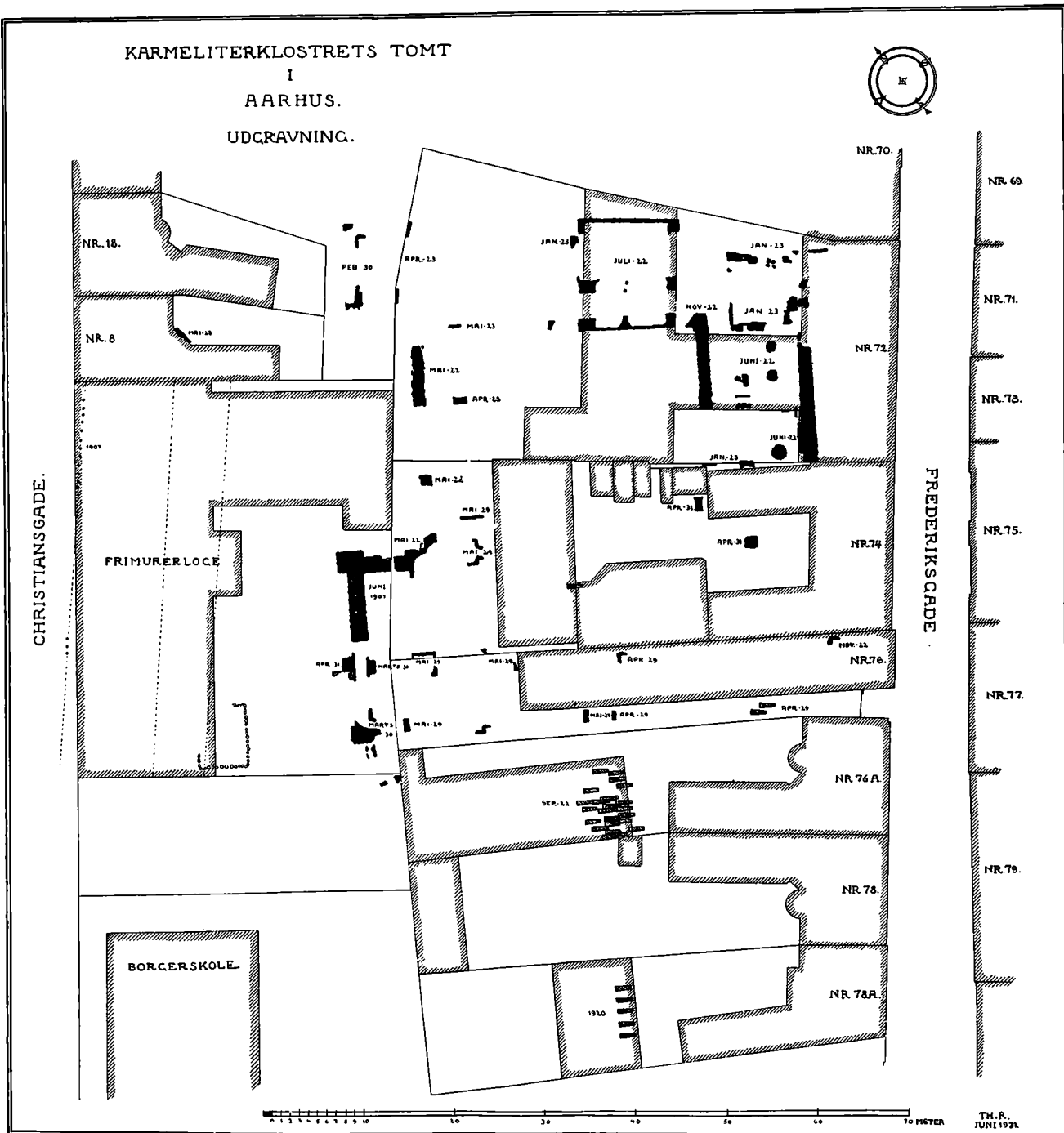
1931

KARMEKITERKLOSTRETS TOMT

I

AARHUS.

UDGRAVNING.

Plan I.

KARMEKITERKLOSTRET

I
AARHUS.

REKONSTRUKTION.

CHRISTIANSGADE

FREDERIKSGADE

T.H. R.
JUNI 1931.

Plan II.

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XXIV

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXIV

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1931

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jydsk Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Bibliotekar, Dr. phil.

Paa Titelbladet er gengivet Biskop Jens Iversøn Langes Sigil.
Omskrift: *f' iohannis dei gracia episcopi aruftenfis. St. Clemens med
Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — For-
neden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.*

Præsten Søren Giessing

til

Vinding, Bryrup og Vrads.

Af SIGURD ELKJÆR.

Da Biskop Peder Hygom i Aaret 1748 holdt Visitation i Vinding, Bryrup og Vrads, skriver han bl. a. i sin Indberetning: Det har været en særdeles Fatalitet og Vanheld for disse trende Menigheder, at de en Tid lang er bleven straffede med adskillige uduelige og forargerlige Lærere, den ene ringere kvalificeret end den anden, hvorover alting er geraadet i den Orden, som ikke saa snart staar til at rette.

Den ene af de Lærere, Biskoppen hentyder til, er Mag. Søren Christophersen Giessing, som var Præst for de tre Menigheder fra 1739 til 1743. Det kan have sin Interesse at dvæle lidt ved ham, dels for hans bevægede Livs Skyld, dels for at se, hvor langmodigt og overbærende Christian VI's pietistiske Regering behandlede et sort Faar mellem Landets Præster.

Søren Giessing var af en gammel, jydsk Præsteslægt. Hans Fader var Præst i Ingstrup, Hjermelev og Alstrup i Hjørring Amt og Farfaderen i Gjering og Nørager, Randers Amt. Det mest bekendte Medlem af Slægten blev en Søn af Søren Giessings Søster Mette og Skoleholder og Bedemand i Grenaa, Christian Hansen Bedsted, Christopher Giessing, Kantor i Roskilde og Udgiver af det personhistoriske Værk: Danske og norske Jubellærere.

Søren Giessing blev født 1694, gik i Aalborg Skole, hvorfra han dimitteredes 1709, og tog sin Eksamen med Karakteren Non i 1714. At han trods denne

ringe Karakter ikke manglede Begavelse, viste han ved to Aar efter at tage Magistergraden. Imidlertid var han bleven personel Kapellan hos sin Stedfader, Mag. Christen Wittrup til Klim, Torup og Vust; men han opførte sig saa daarligt der, at det, som den forsigtige Wiberg siger, »er bedst at tie derom«. Stedfaderen kunde ikke have ham, og Søren Giessing forsøgte sig da som Feltpræst baade i Danmark og Norge under den store nordiske Krig. Feltlivet har sikkert passet ham, men snarere fremmet end hæmmet hans daarlige Tilbøjeligheder. Da han efter vel overstandne Krigsstrabadser blev Kapellan hos Præsten Rasmus Rodskov i Blære, Aars Herred, faar han Vidnesbyrdet: Expedit og veltalende, men liderlig og drikfældig. Endelig satte han Kronen paa Værket ved at besvangre Præstens Datter, Anna Rasmusdatter Rodskov, og maatte over Hals og Hoved gifte sig med hende ^{5/11} 1722.

Nu var Søren Giessings Dage i Blære talt. Han stod offentlig Skrifte i Kirken og blev derefter afskediget. Efter en ydmyg Ansøgning til Regeringen fik han dog Lov til at søge Embede andetsteds, og det lykkedes ham efter flere Aars Trængsler at blive en Slags Hjælpepræst ved Viborg Domkirke. Dette tog imidlertid ogsaa en Ende med Forskrækkelse. Da hans Kone døde, besvangrede han en anden Kvinde, Agnethe Elisabeth Lütken, og maatte lade sig vie til hende ved Barselsengen.

Paa ny blev Mag. Søren sat i Kirkens Band, hvilket dog ikke forhindrede ham i at sende Kongen en versificeret Ansøgning i Tidens sædvanlige, krybende Stil om Søndre Sogns Kapellani i Viborg. Han fik en Del af Menigheden til varmt at anbefale Ansøgningen, men Stiftsøvrighedens Erklæring var ikke netop i Søren Giessings Favør. Den udsiger bl. a., at »hvad Mag. Giessing anbelanger, da har han, foruden det her i Byen begangne Lejermaal, med sit flygtige Væsen, Drikkehusets flittige Besøgelse og andre Uterligheder ikkun forhvervet sig en slet Reputation, ilde menageret sit ellers gode Pund og vanæret sin Præstekjortel, isteden for hvilken han vel maatte bære en anden Habit.«

Magisteren blev naturligvis ikke Kapellan efter dette. Der var ikke andet for ham at gøre end at krybe til Korset igen. I Oktober 1735 bekendte han offentligt sine Synder fra Domkirkens Prædikestol og fik kongelig Tilladelse til at søge Præsteembede andetsteds. Nu drog han til Aalborg, hvor han havde gaaet i Skole. Der levede han kummerligt et Par Aar, tjente af og til lidt ved at prædike for en gammel Præst, men havde desværre alt for rigelig Tid til at besøge Byens Drikkehuse. I 1738 opnaaede Søren Giessing at blive kaldet til Blære og Ejdrup i Viborg Stift; men Biskop Wøldike satte sig bestemt imod Kaldelsen, da »han har efterladt sig et uanstændigt Rygte om Drik, Spil, raadden Snak og deslige Kløgter, som efter Verdens Behag gør et Menneske til en god og dygtig Kompagnon, men ikke sømmer sig en Kristen, mindre en Præstemand«.

Kaldelsen blev derfor kasseret, og den ufortrødne Magister fandt det nu klogest at søge længere bort, til Egne, hvor hans Rygte maaske ikke var naaet hen. I 1739 søgte han Vinding, Bryrup og Vrads i Aarhus Stift. Den langmodige Regering kom efter fornyede Undersøgelser til det Resultat, »at da Mag. Søren Giessings uordentlige Levned de sidste Aar ikke var saa sikkert bevist, at han derfor kunde fradømmes sin gejstlige Stilling, og han ikke endnu ansaas for uforbederlig, skulde han kaldes til Vindinge Kald mod at udstede et Revers om fuldstændig ustraffelig Vandel i Fremtiden, da han ellers ikke blot skulde afsættes øjeblikkelig, men ogsaa tiltales for alle sine tidligere Forseelser«. Denne Skrivelse blev forelagt Søren Giessing paa Aarhus Landemode ^{13/5} 1739 af Biskop Hygom i Overværelse af Stiftets Provster, og efter et baade mundtligt og skriftligt Løfte om for Fremtiden at leve, som det sømmede sig en retfærdig Præstemand, blev den omtumlede Magister endelig Hyrde for de tre adspredte Hedesogne.

Det var sikkert med bange Anelser, at den nidkære Biskop Hygom saa Søren Giessing blive Sjælesørger for Menigheder, der var »i Uorden« formedelst »adskillige uduelige og forargerlige Lærere«. Der gik

heller ikke mere end et Aarstid godt, før Anelserne gik i Opfyldelse. Ved Nytaar 1741 blev det berettet Biskoppen, at Mag. Søren paa en Rejse mellem Aalborg og Vinding »udi Knudstrup Kro, hvor han laa til Herberge om Natten, skal have besvangret en der tjenende Pige, som offentlig for alle og enhver skal have udlagt og bekendt ham at være hendes rette Barnefader«.

En saa alvorlig Sigtelse kunde Biskoppen ikke lade gaa upaaagtet hen. Han skrev straks til Provsten i Lysgaard Herred, Hr. Niels Hurtigkarl til Grønbæk og Svostrup, i hvis Herred »denne grove Forargelse skal have tildraget sig« og bad ham »hos Sognepræsten Hr. Jacob From i Thorning derom nøje at lade inqvirere og paa Deres Samvittighed med allerforderligste give mig Sagens sande Beskaffenhed omstændelig tilkende . . . , hvorudi jeg formoder, at Deres Velærværdighed skal vise sig saa meget mere nidkær og forsynlig i at opdage Sandheden og de Personer, som bedst kunne og ville vidne derom i sin Tid, eftersom De selv uden Tvil in Synodo 1738 nærværende saa og hørte, hvor højlig den beskyldte den Tid, efter Højkongelig Allernaadigste specielle Befaling, baade mundtlig og i Protocollen skriftlig, forbandt sig til en langt anderledes Opførsel i sit Levned og sit Embede, saafremt han ikke uden Naade vilde have samme forbrudt. I Forhaabning, at Deres Velærværdighed med mig tillige alvorlig sørger for, at det onde (om saa er) kan blive udtaget fra os og Stiftet befriet for den ved saadanne Eksempler tilvoksende Blame, samt og formaar den gode Mand Hr. Jacob From til med retsindig Flid og uden Persons Anseelse derudi at gaa mig og Publico til Haande, forbliver jeg med al guddommelig Velsignelses Ønske Deres Velærværdigheds tjenstberedvilligste i Herren. P. Hygom.«

Naar Biskop Hygom saa indtrængende søgte at gøre Undersøgelsen af det prekære Rygte til en Samvittighedssag for Provsten, tyder det paa, at han ikke netop hos denne Mand kunde vente sig al ønskelig Nidkærlighed. De har næppe helt været af samme Aand. Det

vidner i alt Fald om en vis Kølighed fra Biskoppens Side, naar han efter sin Visitats i Grønbæk og Svstrup ^{27/10} 1741 skriver, at Provst Hurtigkarl »prædikede med stor Færdighed og en flydende Veltalenhed, paa Indholden af hans Tale var intet sønderligt at udsætte, ligesom han iøvrigt er en klog og forstandig samt i sit Provsteembede akkurat og vindskibelig Mand.« Mellem Linjerne læser man tydeligt, at det, Biskoppen satte højest, manglede helt.

Provsten var paa Forhaand ikke ukendt med Rygtet. Han havde haft Lejlighed til at beskæftige sig med Sagen og havde i Virkeligheden allerede gjort sit for at rage Kastanierne af Ilden for Søren Giessing.

Der var foregaaet det, at den besvangrede Pige fra Knudstrup Kro var rejst til sit Hjemsgn, Almind, hvor hun efter overstaaet Barnefødsel fik Lov til at staa offentlig Skrifte i Stedet for i Thorning. Præsten i Almind, Christen Buch, havde forespurgt hos Provsten, om en saadan Ændring kunde tilstedes. Provsten havde derpaa svaret, at »Loven tillod i visse Tilfælde og antagelige Aarsager, at den, som havde forseet sig i een, maatte absolveres i en anden Menighed, dog maatte tages til Erindring, at De observerede i denne Sag Lovens Bydende.« Sidst, men ikke mindst, foreholdt han indstændigt Præsten, »at siden hun bekendte paa en gejstlig Mand, han (Christen Buch) da nøje vilde examinere Kvinden og udforske Sandheden, at han (Søren Giessing) ikke skulde lide uskyldig«. Dette virkede efter sin Hensigt, saa Provsten nogle Dage efter hørte, at hun om Søndagen var absolveret i Almind og havde udlagt Søren i Vinding, altsaa ikke Hr. Søren, men en ubestemt Person. »Og da hverken Hr. Jacob (Præsten i Thorning) eller Hr. Christen (Præsten i Almind) siden den Tid har givet mig mindste Notice derom, kunde jeg paa en løs Tidende ikke gøre nogen Foredragelse, helst da det endog var mig uvedkommende.«

Nu maatte Provsten imidlertid efter Biskop Hygoms Forlangende tage Sagen op til en grundigere Undersøgelse. Han sendte en ligelydende Skrivelse til Præsterne i Thorning og Almind og »reqvirerede« følgende Poster.

1. Om Tingen sig saaledes forholder, og dens Omstændigheder.
2. Kvindens Navn, og om hun enten har bekendt eller udlagt Mag. Søren Giessing, Sognepræst til Vinding, til Barnefader.
3. Naar og hvor hun er bleven absolveret, som skal være sket i Almind.
4. Hvorfor i Almind og ikke i Thorning, da Hr. Buch i sin eftertænkelige Forespørgelse hos mig foregav, at han ej vilde antage sig de partes, som og var ham uvedkommende, og endelig
5. Hvorfor vedkommende har tiet med alle disse Irringer og ej efter min gjorte Erindring til Hr. Buch har observeret, hvad Loven i sligt Fald byder.

Jacob From til Thorning og Karup var ikke den, der skulde bære Ved til Baalet. Han var en gammel, redelig Mand og sagde ikke mere, end hvad han kunde staa ved. Provstens Poster fik følgende Svar:

1. At en Kvinde, som tjente i Knudstrup Kro, navnlig Kirsten, er siden hun kvittede sin Tjeneste i Kroen, befunden at være bleven besvangret, imidlertid hun tjente i Kroen, har jeg til Datum ikke hørt, at hun har, før hun tog fra Thorning Sogn, hendes Tilstand aabenbaret, ej heller, at nogen bar paa hende mindste Tvivl i saa Maade. Saaledes
2. ubekendt i denne Tilfælde for Menneskene rejste denne karske og friske Kvinde herfra som en ærlig uberygtet Pige uden at tale eller tage Afsked med mig, og har jeg aldrig siden den Tid talet med hende, saa hendes Bekendelse er mig ikke bekendt.
3. Nogen Tid derefter, saa vidt jeg mindes ved Jule-tider, gik her Ry og Rygte, at hun var frugtsommelig, og siden hørtes, at hun havde født et Barn.
4. At hun ej stod Skrifte i Thorning Kirke, skete efter hendes Begæring ved hendes Bud i min Fraværelse, som foregav, at hun var saa meget svag og undertiden fra Sands, at hun ej kunde komme saa langt fra By. Til sidst blev min Tilladelse af forberørte Kirsten atter ved hendes Bud begæret, at hun i Almind maatte afløses, som jeg da endelig og ordentlig bevilgede.

Som en yderligere Karakteristik af den gamle Thorning Præst kan her indskydes, hvad Biskop Hygom skriver om ham ved en Visitats i 1748: Han taledede, omendskønt svag og udmattet af Alderdom, alt hvad der kunde og burde tales til Opbyggelse; thi han er en gammel Jesu Discipel, der fra sit Embedes Begyndelse nu i 42 Aar har lært Guds Vej i Sandhed. Frugten deraf viste sig derfor kendelig nok for gamle og unge udi Menigheden.

Christen Buch i Almind har heller ikke været nogen ringe Præst. Biskoppen giver ham $\frac{1}{11}$ 1741 følgende Vidnesbyrd: Prædikede meget vel og efter de ham meddelte gode Gaver ikke uden Bevægelse og Eftertryk. At han udi Catechisationen og Ungdommens Overhørelse ikke maa være skødesløs, sluttede jeg af deres Forstand og Gensvar, der for en Del af dem fornøjede mig meget.

I sit Svar paa Provst Hurtigkarls Spørgeposter fejede Hr. Christen saaledes for sin Dør:

1. Da har jeg i Sandhed ikke nogen Tid, ej heller af nogen hørt, i Bekendelse om det Lejemaal, som skete i Knudstrup Kro, at Mag. Søren Giessing, Sognepræst for Vinding etc. Menigheder i Thyrsting Herred, skal være Barnefader, saa at den Omstændighed er mig saa ubevidst, som Manden er mig ukendt.
2. Kvindens Navn er Kirsten Andersdatter, et Menneske, som aldrig har før min Ankomst her til Stedet været uden Almind Sogn at tjene, uden da hun uden min Afsked eller Skudsmaal kom et Aars Tid til Thorning Sogn at tjene, hvor hun imidlertid er bleven besvangret og i saadan Tilstand indfunden sig igen i den mig anbetroede Menighed. Da Gerningen, som i Førstningen skjult, blev opdaget, derefter hun begærede publice at absolveres af saadan hendes begangne Forseelse, henviste jeg hende til Thorning, hvor Gerningen var sket, men efter hendes Tryglen og inderlige Forlangende hellere at udstaa Kirkens Disciplin i Almind end i Thorning Kirke, hvortil hun og bragte mig Hr. Froms Tilladelse.

3. Blev hun absolveret i Almind Dom. 3 post Trinit. sidst, alt i Følge af Hr. Jacob Froms Tilladelse, Deres Velærværdigheds, som vor kære Herredsprovst, foreviste og ergivne Svar, da hun, som Kirkebogen udviser, og videre, om fornøden gøres, af dets Menigheds Lemmer næst ved Koret, som kunde høre hendes Ord, kan godtgøres, udlagde til Barnefader en Person navnlig Søren i Vinding, og efter videre Tilspørgsel bekendte, at hun ikke mere vidste af ham at sige, ej heller hvor Vinding laa i Landet.
4. I min Forespørgsel er intet uden enfoldig Eftertanke, menendes, den publicque Absolution var mig uvedkommende, som Faldet var sket uden mit Sogn. Begærede i saa Maade min Provstes Raad, om jeg efter Hr. Jacobs Tilladelse kunde antage de partes.
5. Efter Lovens Bydende haver jeg og dette for Halds Ejer, som Kvindens Husbond og Stedets Ejer, denne Sag indberettet for i Tingene at observere, hvad dem er vedkommende, hvoraf kan ses, at jeg ikke har tiet, mindre lagt Skjul over disse Tings Omstændigheder. Haaber og mindre at have efterladt noget af det, Loven i slige Tilfælde befaler. Om Søren Giessing selv har ladet fem være lige under disse Omstændigheder, kan ikke efterspores. Det er dog næppe sandsynligt, han har siddet helt uvirksom nede i Vinding. Han vidste alt for godt, hvad det gjaldt. At den stakkels Pige ændrede sin første Angivelse af »Mag. Søren« til en ubestemt »Søren i Vinding«, kunde godt tyde paa et nyt Besøg af ham. Derimod har han sikkert afholdt sig fra at tale med de Præster, i hvis redelige Hænder Sagen var lagt. Det er velgørende at se, hvor menneskeligt disse udtaler sig, og hvor nøje de holder sig det ottende Bud efterretteligt.

Nu havde Provsten gjort, hvad han ansaa for sin Pligt. Paa Grundlag af de to Præsters Svar refererede han kort Sagens Gang for Biskop Hygom. »Og er dette saaledes i Sandhed alt, hvad mig om denne Sag er vidende, og hvad jeg efter gjorte Anmodning

for nærværende Tid har at indberette. Næst min ærbødige Compliment og al Naades og Velsignelses Erønskning forbliver jeg med al Hengivenhed Højædle og Højærværdige Hr. Biskop Deres ydmyge og skyldige Tjener N. Hurtigkarl.«

Efter dette fandt Biskop Hygom det rigtigst ikke at gøre mere ved den kildne Sag, inden han havde indberettet den til Kongen, som gennem Generalkirkeinspektionskollegiet udøvede den højeste Myndighed i alle kirkelige Anliggender. Biskoppen skrev:

Mag. Søren Giessing for halvandet Aar siden allernaadigst, dog med Vilkaar, kaldet til at være Sognepræst for Vinding, Bryrup og Vrads Menigheder, er nu atter overalt i Rygte at have besvangret en Tjenestepige i Knudstrup Kro paa Vejen til Aalborg. Saa snart dette Rygte var kommet mig for Øren, tilskrev jeg Provsten i Lysgaard Herred, hvor Gerningen skal være sket, saaledes som den allerunderdanigst hosføjede Kopi Lit. A med videre forklarer, men erholdt ikke før paa 10de Uge derefter det hosfølgende Svar Lit. B, hvori jeg maa fornemme, at Kvinden, da hun i Almind Kirke publice blev absolveret, skal have udlagt til Barnefader Søren i Vinding og vidst iøvrigt gjort sig meget fremmed for samme Person, da hun dog tilforn skal rotunde have navngivet Mag. Søren i Vinding. Da det nu er mig ikke ubevidst, hvor store Vidtløftigheder min elskede Broder Biskoppen i Aalborg med en af Stiftets Præster er bleven indviklet udi over en Sag af næsten lige Beskaffenhed, saa haver jeg saa meget mindre agtet for raadeligt at entrere videre udi disse Ting, førend jeg tilforn havde allerunderdanigst indhentet Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Villie og Befaling, hvorledes jeg mig herudi nu og fremdeles haver at forholde, da jeg i allerdybeste Devotion henlever.

Deres Kongl. Majestæts
Min allernaadigste Konges og Herres
allerunderdanigste tro Tjener
og uafladelige Forbeder
P. S. Hygom.

Aarhus, den 10. Marts Anno 1741.

Det er ikke lykkedes mig at finde Generalkirkeinspektionskollegiets Afgørelse af Sagen; men som flere Gange tidligere i Søren Giessings Affærer er der udvist en Overbærenhed, som noget afkræfter den pietistiske Regerings Ry for overdreven streng Kirkedisciplin. Mag. Søren er i alt Fald bleven siddende uanfægtet i sit Embede. Aaret efter visiterede Biskop Hygom i Vinding og skriver bl. a. om Præsten, at »han vel besidder en Slags Færdighed, men fattes ham uden Tvivl paa den rette Grund, følgelig paa den rette Kraft og Eftertryk. Denne Mands Omstændigheder før han kom her til Stedet, er alt for vel bekendte, og var at ønske, det Guds Godhed samt den ham vederfarne særdeles Kongelige Naade maatte nu omsider lede ham til Omvendelsen.«

Kun i fire Aar var Søren Giessing Præst for Vinding, Bryrup og Vrads. Han døde i Begyndelsen af 1743, 48 Aar gammel. Hans anden Hustru, Agnethe Elisabeth Lütken, var død før ham. Viceprovsten for Thyrsting Herred, Hans Cramer i Aale, kom ²⁰/₃, 1743 til Vinding Præstegaard for at holde Skifte mellem »den velærværdige og højlærde« Mands efterlevende Børn, 2 Sønner og 4 Døtre. Det er tiltalende at se, hvordan Egnens Præster og andre Folk udenfor Bondestanden »af kristelig Medlidenhed« har taget de forældreløse Børn til sig. Man kan med nogen Ret slutte deraf, at Søren Giessing ogsaa har været i Besiddelse af Egenskaber, der har skaffet ham Venner. Den ældste Søn, Christopher Giessing, 13 Aar, var anbragt hos Morbroderen, Monsr. Hans Lütken, Forvalter paa Skjoldenæsholm paa Sjælland. Daniel Lütken Giessing, 9 Aar, »til videre Lejlighed« hos den gamle Provst Mag. Erik Kjær i Tønning. Datteren Else Margrethe, 18 Aar, hos velædle Hr. Christen Holst paa Sejet. Kirstine Cathrine Marie, 16 Aar, hos Skovrideren Seigr. Søren Jensen i Vinding. Theokara, 14 Aar, hos Præsten Hr. Friderich Hansen i Vissing. Anna Sophie, 4 Aar, hos Seigr. Friderich Bay i Vinding. Der blev holdt Auktion over det omfattende, men ikke ret værdifulde Bo, hvorved der indkom 435 Rdl. Efter Fradrag af

Boets Gæld blev der dog kun 20 Rdl. til hver af Sønerne, det halve til hver af Døtrene. Der blev solgt 53 Bøger, mest Latin og Græsk, mens en gammel Skifteprotokol blev lagt til Side, da den »ej kan vurderes.« Desværre er denne Protokol ikke bevaret til nu. Vi skulde ellers nok have vidst at vurdere den.

Hjelmslev Herred.

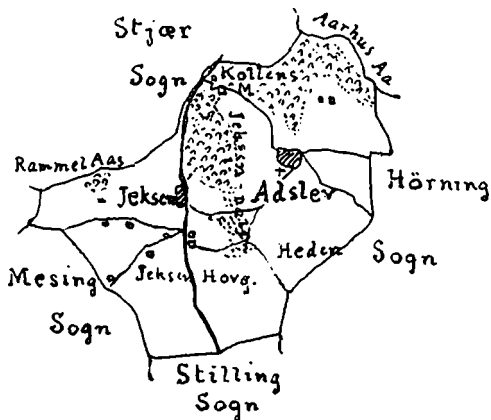
Historisk-topografisk skildret

af CHR. HEILSKOV.

(Fortsat.)

Adslev Sogn

omgives af Annekset Mesing, af Venge Sogn, Stjær og Harlev Sogne (begge i Framlev Herred), Koldt

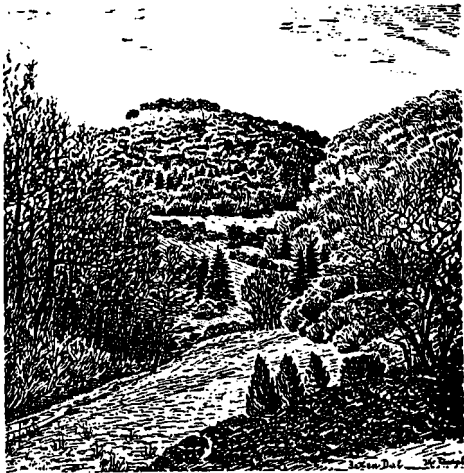
Kort over Adslev Sogn.

Sogn (Ning Herred), hvor Grænsen dannes af Aarhus Aa, Hørning og Stilling Sogne. Jorderne er højtliggende og meget bakkede, mest sandmuldede med Underlag af Sand og Grus, paa nogle Steder af plastisk Ler. Nord og Vest om Adslev strækker sig en smuk skovgroet Dal, Bødilmølle-Dalen, der begynder mellem Edslev Mølle (Koldt Sogn) og Dørup Mølle (Hørning Sogn) og længere Vest paa gaar over i Jek-

sendalen. Dette samlede Dalstrøg hører til det mest romantiske og naturskønne i Aarhus—Skanderborg Egnen. Her ligger i Retning fra Øst til Vest de idylliske Vandmøller: Dørup, Bodil, Pinds (i Ning Herred) og Kollens Mølle, der alle drives eller dreves af Aarhus Aa.

Ved Fusvad (Bro) bøjer Aarhus Aa mod Nord og modtager her Jeksen Bæk, der gennemstrømmer Jeksendalen. —

Midt i denne gaar en Markvej fra Adslev ved Fodvad over Bækken op gennem Kolskov. Et Stykke nordligere i Dalen ligger Kollens Mølle, hvor Dalen bliver snævrere og med højere og brattere Sider. Den sydlige Del af Dalen, hvor Vejen gaar fra Jeksen til Bjertrup, er ikke længere skovkransetmen

Jeksendalen. (Tegning af J. Kr. Findal.)

omgivet af Lyngskrænter, nu dog delvis beplantede.

Allerede i Pontoppidans »Danske Atlas« (1767), som man jo ellers vanskeligt kan beskyldes for romantiske Anfægtelser hvad Naturen angaar, omtales Jeksendalen som noget bemærkelsesværdigt. »I dette [Adslev] Sogn,« siger Forfatteren, »findes Jexings Dale, med meget høie Bakker paa begge Sider, som vare over en Fjerdingsvei.«¹⁾

I Jeksendalen ligger en stor Sten, hvorom gaar det

¹⁾ IV, 194.

Sagn, at den er kastet af en Kæmpe. Man vil ogsaa se Fingermærker paa den¹.)

Et andet Sagn fra Jeksendalen fortælles saaledes: Lidt syd for Adslev findes en lang Dal, kaldet »Dølen« (den sydlige Del af Jeksendalen). Nede i den ligger en lille Gaard ved Navn »Dølgaarden« (Dalgaarden), og fra denne og op til Sletten gaar en Slugt. Ovenfor denne Slugt ligger et lille Sted, hvor der siges at have staaet en Borg. Dalen skal før have været en Sø. Paa denne Borg boede der efter Sagnet en Frue, som var rig og hovmodig. En Dag kaster hun en stor Guldring i Søen og siger, at ligesaa vist som hun aldrig fik denne Ring igen, ligesaa vist blev hun aldrig fattig. Men nogen Tid efter spiste hun en Fisk, som var fanget der i Søen, og i denne fandt hun Ringen. Nogle Aar efter blev hun da ogsaa meget fattig.²) Dette er altsaa »Der Ring des Polykrates« i lokal Udgave.

Fra Hoveddalen fører en malerisk Sidedal, Kjelddal (Kildedalen), op gennem Skoven mod Jeksen By. Gennem denne Dal, der vist maa have været et Eldorado for Stimænd i fordums Dage, gaar den gamle Ry-Vej. Forøvrigt er Jeksen Skov gennemfuret af dybe Kløfter med Fald ned mod Hoveddalen, hvoraf aabenbart det gamle Navn »Jeksen Dale«.

Sognets Bakker har kun lidet fremtrædende Toppe; særligt Navn har kun nogle Gravhøje, som vil blive omtalt senere. Strækningen syd for Adslev kaldes Heden, men er forlængst opdyrket undtagen paa en Del af Skrænterne mod Jeksendalen (tilsammen er der i Sagnet 26 Td. L. Hede). Her findes Sognets højeste Punkt, 114 m.

Vest for Jeksen gaar et andet Dalstrøg hen langs Grænsen til Stjær Sogn. Her ligger (paa Stjær-Siden) den prægtige, dels skov-, dels lyngklædte Bakkerække Rammel Aas. Brinkerne paa Jeksen-Siden er mindre anselige, delvis opdyrkede, delvis kratbevoksede. I Dalbunden ligger paa Jeksen-Siden en Dam.

¹) Danmarks Folkeminder, I. Se iøvrigt om samme Sten under Vitved Sogn i Aarb. 1925, S. 59-60.

²) D. F. S. 1906-23, 2157.

Adslev Sogn er meget skovrigt (241 Td. L), og Skovene har næsten alle Fald mod Jeksen- og Bodilmølle-Dalen. Paa Grund af det kuperede Terræn og den blandede Træbestand frembyder de særdeles mange maleriske Punkter. De nuværende Skove er: Jeksen Skov, Vraaen, Kolskov (Kollens Skov, 1731 kaldet Koldensgaard Skov), Adslev Skov (1625 ansat til 10 Svins Olden, 1645 deles den i Adslev Øster- og Vester-Skov), Kirstinelund m. fl. Vistnok er i Tidens Løb flere mindre Skovpartier forsvundne. I 1645 omtales Dørup Skov og Bræbierig, bestaaende af Eg og Bøg.¹⁾ 1688 nævnes Kannikegaardens (=: Borups) Skov.

Gennem Sognet gaar Skanderborg-Randers Landevej, saavel den gamle som den nye; de mødes syd for Jeksen By.²⁾ Ligeledes gaar den gamle søndre Ry-Vej gennem Sognet. Den nedlagdes som mindre Landevej 1856.

1663 siges Adslev og Mesing Sogne at være »hel ringe, forarmede og øde«. ³⁾ I Anledning af Misvæksten 1685 skriver »Hans Kongl: Maytz Bønder och Tienere udj Adtzløf-Sogn« og »Væmodeligen beklage, Huorledis Wii fattige Mænd udj største Betrych, Armod och ælendighed ere Geraaden. Thi først hafuer Vi meget skarpe och ufructbare Marker, som bær os meere Ukrud end Korn. Vor beste og største Waarsæd er Boghuæde, men det hafuer nu udj 4 Gandsche aar slaget sig saaledis, at Vi icke hafuer bekommet det, Vi igien kunde saae. Biug och Hafre haave Vi ichun lidet af, och det maa Vi huert aar kiøbe. Dernæst Hafuer Vi ingen Høbiering, och en Gandsche ringe och Mafver fædrift, Huorudofuer Vi her paa steden ichun Gandsche lidet qvæg kand holde och ligge til, och derfor ichun ringe Giødning at udføre paa voris Ager«. Dertil er der saa endelig kommen Tørke og Misvækst, og Tilstanden var saa bedrøvelig, at der maatte være 3 eller 4 om en Plov. De beder

¹⁾ Orion, 1851, S. 218.

²⁾ Se Aarhus Stifts Aarb. 1913, S. 38.

³⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus. II, 158.

derfor om Eftergivelse af de resterende Skatter.¹⁾ Da Andragendet kom fra Kongens egne Bønder, har Majestæten formodentlig nok vist sin landsfaderlige Mildhed overfor dem.

Ogsaa Kvægpesten stødte i det Aar til og gjorde derved Elendigheden endnu større. Om denne eller maaske en senere Kvægsygdom haves endnu Minder. I Adslev By skal efter gamle Folks Fortælling alle Kreaturer være bortdøde af Pesten paa nær en Ko og en Kalv. Alle de døde Dyr blev begravet i »Killingbakket«, en Bakke paa Præstegaardens Mark (lidt sydvest for Adslev Kirkegaard), der skraaner stejlt mod Nord, og paa den Side henligger (eller henlaa) udyrket med Grønsvær og Lyng, hvorimod Sydsiden er Pløjeland.²⁾

Kongetienden af Adslev Sogn (9 Td. H.) skødedes 1688 af Kronen til Margrethe Wilders, Frederik Werdemanns Enke.³⁾ Hun skødede den til sin Svigersøn Johan Frederik Bartholin, Professor ved Universitetet, der ^{23/8} 1703 atter skødede den til Baron Chr. Gylden-crone til Vilhelmsborg. Denne skødede den atter 1724 tilligemed Kirketienden (8 Td. 7 Skp. 2 Fdr. H.) og tilliggende Jordegods i Jeksen By til Kongen. 1699 skødede Kongen Adslev Kirke med jus patronatus, jus vocandi, Kirkegods og Skov til Admiralitetsraad Peter Worm. Denne lod det gaa videre til Sr. Anders Vendelbo i Aarhus, som overdrog det til Mads Thrane i Ormslev og denne igen til Mag. Nicol. Seidelin i Skanderborg. Han skødede ^{28/4} 1703 Godset til Baron Chr. Gylden-crone til Vilhelmsborg,⁴⁾ som 1723 solgte det til Kongen.⁵⁾ Ved Ryttergodsets Salg 1767 købtes Kongetienden af Lauritz Sørensen i Taastrup (Harlev Sogn) og Kirketienden af Ole Sørensen sammesteds.⁶⁾

Noget Jordegods i Adslev Sogn hørte 1722 til det saakaldte Kannikegods.

¹⁾ Breve etc. vedr. Kbh., Købstæder og Amter 1679—1848, VII, Rigsark.

²⁾ Evald Tang Kristensen, Jyske folkeminder. I, 313.

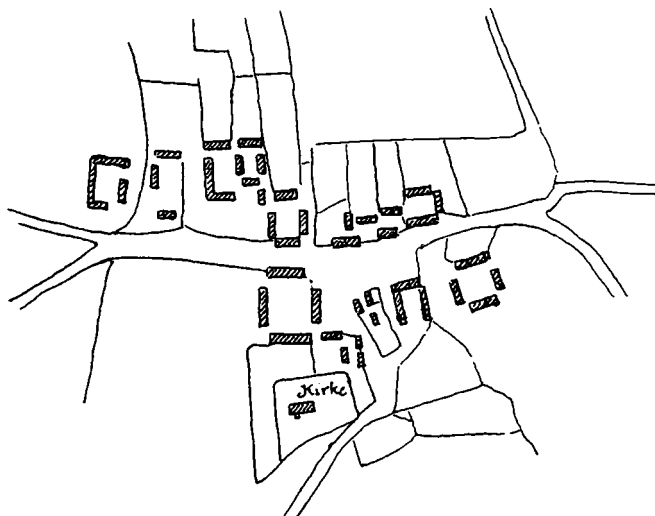
³⁾ Kr. Skøder II.

⁴⁾ Topogr. Saml. paa Papir.

⁵⁾ Ny kgl. Saml. 413°, Fol.

⁶⁾ Skøde-Prot. Nr. 20, Skanderb.

I 1690 fandtes i Sognet 20 Gaarde og 4 Huse.¹⁾ I 1808 var der de samme 20 Gaarde (hvoraf 2 udflyttede) foruden Præstegaarden og 23 Huse; 1857 var her 22 Gaarde og 56 Huse, i 1921 134 Gaarde og Huse. I Sognet fandtes i 1843 2 Teglværker.

Kort over Adslev By 1816.

Folketal:

1769	1787	1801	1834	1840	1860	1880	1890	1901	1911	1921
213	226	283	343	399	555	578	514	483	509	500

Byerne i Sognet er Adslev og Jeksen.

Adslev

ved den gamle Ryvej paa et Højdeplateau, der delvis omgives af Jeksendalen og Bodilmølledalen, med Kirke, Præstegaard, Skole, Pøgeskole og Brugsforening. Byens Navn skrives 1295 »Addæsleff«. Dr. Oluf Nielsen mener,

¹⁾ Thotts Saml., Fol., 696.

at det kommer af et Fornavn Attær. En mere kendt Navneform er iøvrigt Atte.

1409 skødede Biskop Bo »Aisleff« By til Kronen.¹⁾ 1462 nævnes Anders Rank i »Aytzløff« og Jes Torstensen i »Aatzløff« som Vidner i en Retssag, der vil blive behandlet under Mesing. En halv Gaard i »Adtzløff« og en øde Gaards Jord paa Adslev Mark blev 1574 skødet til Kronen af Peder Skriver i Borup.²⁾ Gjord Pedersen (Galt) til Palsgaard mageskiftede samme Aar 2 Gaarde i »Adtsluf« med Kronen med andet Gods; og en 1 Gaard i »Alsløff«(!) By tilhørende Hans Johansen (Lindenov) til Fovslet skødedes 1581 til Kronen.³⁾

Byen udgjorde 1651 6 Helgaarde og 1 Bol. 4 Gaarde og Bølet tilhørte Kronen, 1 Gaard Aarhus Domkapitel, medens 1 Gaard var Selvejergods.

I 1687 var her foruden Præstegaarden 7 halve Gaarde, »dog ikkun smaa og ganske ringe paa Avling og Højbjerg«.⁴⁾ 1718 og 61 var der 2 Selvejere i Byen. Ved Ryttergodsets Salg 1767 købtes Adslev By af Konferensraad Constantin Aug. Charisius til Constantinsborg for 85 Rdl. pr. Td. H., ialt 2262 Rdl., 33 Sk. Men samme Aar blev Adslev Bymænd Selvejere.

Præstegaarden, der blev ombygget 1929, var fra sidste Halvdel af 18. Aarhundrede. Stuehuset var opført af Egebindingsværk 1762. Paa en Løsholt i Laden stod for en Del Aar siden Aarstallet 1777. Bygningerne var hvidkalkede med sortmalet Bindingsværk. Det var en af de maleriske gamle Præstegaarde; men den var skrøbelig og stod for Fald, og dermed forsvandt atter en Idyl. Den nye Præstegaard er opført af røde Mursten med Tegltag.

1687 skrives: Til Adslev Præstegaard hørte i forrige Tider en smuk lille Skov, men den blev i Polakker-nes Tid slet forhuggen.⁵⁾ Til Gaarden hører nu 15 Td. L. Skov.

¹⁾ .Æ. d. A. I, 239.

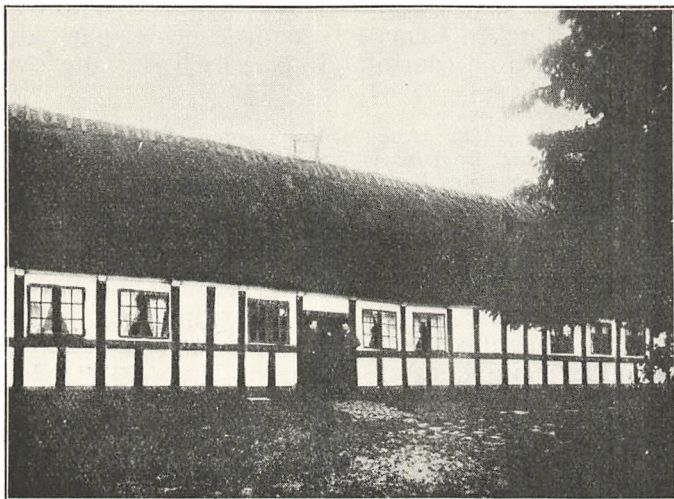
²⁾ Sst. I, 240.

³⁾ Kr. Skød. I.

⁴⁾ Herredsbogen, Landsark. i Vib.

⁵⁾ Anf. St.

I Herredsbogen af 1687 skrives: I fordums Tid har Præstegaarden kun været et Bol, saasom gamle Mænd beretter. Men Præsten, som paa de Tider besværede sig derover ved underdanigst Ansøgning, forhvervede Bevilling paa, at Adslev Bymænd skulde udlægge saa megen Jord fra sig til Præstegaarden, at den kunde blive saa god som en af de bedste Gaarde. Blev saa udlagt den værste og skarpeste Jord, som laa længst

Adslev gamle Præstegaard.

fra Byen i alle tre Vange, hvorudover Præstegaardens Avling er kun slet og ringe. Adslev By har tre Vange: Møllevangen, Brogsvangen og Kirkevangen. Præsten Mads Poulsen (Prydz) sammenskrev 1638 en Fortegnelse over de Agre i Møllevangen, der laa til Præstegaarden, nemlig: Lergravsager, Borris Kiølds Ager ved Vejen, Sønderlund Ager, Norderste Lundager, et lidet »Høvet«(?) ved Sønder-Ager, Michels Ager, Vester- og Øster-Bjørnballe, Ved Boelmølle Hule (3: Hulvej), en liden Blok i Thunshede, Højsager og Krogblok.

Skolen er oprettet 1878. Bygningen er ny, tildels ombygget.

En Gaard i Byen kaldes Toftegaard. Den solgtes i sin Tid af Peder Jensen til Jens Aagaard, der faa Aar efter solgte den til Niels Pedersen og Warmdahl fra Jeksen. Disse solgte den i 1910 til Anders Martin Andersen. Den ejes nu af Peter Holm. Vestergaard er længst forsvunden; et gammelt Stuehus stod endnu i 1860. Byens ældste Gaard er vel nu den, der tilhører Albrechtsen (i 1850 Albreth Andersen).

Paa Jørgen Sørensens Mark i Adslev blev 1915 en Høj udgravet og sløjfet; ved den Lejlighed fandtes en Brolægning og en Urne.¹⁾ I det hele er der paa aaben Mark 4 Gravhøje (deriblandt Bavnehøj), alle overpløjede.

Marknavne 1683: Abel(?) Kærs Ager, Biertris Blokker, Bjørneballes Fald, Borrups Ødegaards Søffte, Brogsmose, Brogs Vang, Broksager Fald, Brynings Fald, Gammeljord, Grudsblok Ager, Hampelands Stumper, Hulleagers Fald, Kirkeager, Kirkedal, Mikkelsager Fald, Neder Stendis Agre, Overstens Agre, Pugehøjs Ager, Ragangs Fald, Sivekærs Ager, Stuntens Fald.

1664 og 88 nævnes Barilds Jord, formentlig under Adslev.

Af ovennævnte Navne kendes endnu Hampelands Stumper, Pugehøjs Ager, Studens Fald og desuden noget, der kaldes Snubkær.

Jeksen

ved Skanderborg—Randers Landevej med Skole, Forsamlingshus (opført 1890), Adslev og Mesing Sognes Spare- og Laanekasse (opr. 1872), Telefonstation, Købmandshandel og Brugsforening samt et lille Afholdshotel (ogsaa kaldet »Turisthotellet Jexen Dale«). Byen (Over-Jeksen) er tæt bebygget med gamle Huse paa Vestsiden af Vejen. Af Gaarde er der nu kun 2 i Byen.

Maaske er Jeksen en -ing-By (Jexing). At sætte Navnet i Forbindelse med Eg (jydsk Jeg), som nogle har gjort, er vist voveligt.

1409 skødede Erik Jensen, Ridder, sin Gaard og alt sit Gods i »Exenn« til Biskop Bo i Aarhus.²⁾ 1421 skødede Peder Jensen (Lykke) af Ormslev alt sit

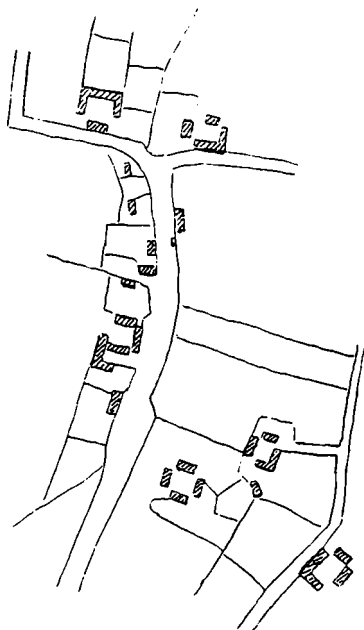
¹⁾ Nationalmuseets Arkiv.

²⁾ Æ. d. A. I, 235

Gods sammesteds til Øm Kloster; og 1426 udstedtes der Tingsvidne om, at Niels og Thor Michelsen tilskødede samme Kloster deres Byggested og Markjord sammesteds. Tre Aar efter viser et Tingsvidne, at Adser Andersen, Michel Pind og Michel Tygesen overgav al deres »Tiltale« i det nordligste Byggested i Jeksen, som tilhørte Brødrene Niels og Thor Michelsen. 1444 oplod Biskop Ulrich af Aarhus til Øm Kloster al den Rettighed, som han havde »vdj de gaarde vdj Exenn«. Et Pantebrev fra 1448 viser, at de ovennævnte Mænd, Michel Tygesen og Niels Michelsen, ejede Jord paa Jeksen Mark. I 1500 blev Jeksen Skov rebet og skiftet »epter alle eyers tyche«; og fra 1511 haves et Tingsvidne om, at Øm Kloster havde 6 Skovskifter paa Jeksen Mark.¹⁾

Det var nu Jeksens Middelalder-Historie i al Beskedenhed. Fra den nyere Tid haves følgende Efterretninger om Byens Forhold:

Da Bønderne i »Jiessen« havde klaget over, at deres Gaarde var sat for højt i Landegilde, fik Lensmanden Holger Rosenkrantz ^{22/4} 1570 Ordre til at lade Herredsfogederne Peder Pedersen i Borum, Christen Pedersen i Tinning, Anders Bunde i Oustrup og Søren Pedersen i Mesing samt 12 uvildige og agtede Bønder undersøge Gaardenes Tilliggende og nedsætte Landgilden, hvor den maatte være for høj. Dette skete ogsaa. Men skønt der blev truffet den Bestemmelse,

Kort over Jeksen By 1820.

¹⁾ Æ. d. A. I, 332-33.

at de 3 jordegne Bønder, der dengang var i Jeksen (1761 var der en Selvejer sammesteds), kun skulde svare det halve Gæsteri mod tidligere og de andre Bønder i Byen være helt fri for Gæsteri, saa tiltalte og forfulgte Slotsskriveren paa Skanderborg dem dog for Gæsteri for Aaret 1572, hvorfor Lensmanden $\frac{26}{2}$ 73 fik Befaling til at lade dem være fri derfor.¹⁾

Kongen, der havde bragt i Erfaring, at Kronens Gaarde i Jeksen var meget daarligt vedligeholdt, fritog $\frac{24}{12}$ 1579 Bønderne dér for dette Aars Landgilde mod, at de forpligtede sig til inden Aar og Dag at genopbygge deres Gaarde. Imidlertid gik det trægt med Ombygningen, og da Bønderne næste Aar atter bad om Fritagelse, fik de den ganske vist $\frac{16}{1}$, men da kun faa af dem havde opbygget deres Gaarde, fik de Ordre til at gøre dette inden Aar og Dag, ellers skulde Lensmanden sætte dem fra deres Gaarde og bortfæste disse til andre.²⁾

En Gaard i Jeksen, tilhørende Bjørn Kaas til Vorgaard (Bælum Sogn) m. m., Lensmand paa Malmøhus, mageskiftedes 1578 til Kronen.³⁾ Det er nok den samme Gaard i »Jegsomme«, som »Kronens Skøder« I angiver, at Bjørn Kaas til »Starup« (Staarupgaard, som han ogsaa ejede) i 1579 skødede til Kronen.

I det 16. Aarhundrede var 3 forfaldne Gaarde i Jeksen bleven nedlagt. Bønderne blev da 1584 indtil videre fritagne for de 3 Brændsvin, som aarligt svarede af disse Gaarde og efter deres Nedbrydelse og Ejendommens Henlæggelse under de andre Gaarde i Byen var bleven paalignet disse. 1591, da der var kommen en ny Konge (Chr. IV.), blev Kronens Tjenere i Jeksen (Jørgen Nielsen, Søren Pedersen og Jens Sørensen) desuagtet krævet for disse 3 Svin. Da der klagedes herover, fik Lensmanden Ordre til at skaffe Bønderne deres Ret.

Da nogle af Kronens Bønder i Skanderborg Len 1620 havde ansøgt Kongen om Forskaansel baade paa Landgilde og i andre Maader, indrømmede Kon-

¹⁾ K. B.

²⁾ Anf. St.

³⁾ Anf. St.

gen bl. a. Lettelser for 5 Mænd i Jeksen, der hidtil havde svaret 4 Brændsvin, utvivlsomt fordi der tidligere havde været 9 Gaarde i Byen. De blev nu forskaanet for 5 af de 9 Brændsvin.¹⁾

I en længst forsvunden Tid skal der i Jeksen have været 15 Gaarde, medens Byen i 1651 bestod af 8 Hel- og 2 Halvgaarde. Af Helgaardene var 2 Selvejere, de andre Kronens. De 2 Halvgaarde var Kannikegods. I 1687 var her 9 Hel- og Halvgaarde.

I April 1705 klager Jeksen Mænd over en Proces om Adslev Kirkes Skovparter, som Baron Christian Gyldencrone ved sin Fuldmægtig Niels Smol(?) havde paaført dem paa kgl. Majestæts Vegne. Disse Skovparter, paastod Bønderne, tilhørte Kongen. Rytterbønderne havde nydt Brugen af dem i mange Aar og 1703 og 04 erhvervet Tingsvidne efter Rebning og Skyldsættelse. Bønderne erklærer, at »vj fattige mænd« ikke formaar at føre Proces herom paa kgl. Majestæts Vegne men beder om, at de maa blive hjulpne til deres Ret, og at den store »Deel skoug«, der var Gaardene fratagen og var 675 Favne i Længden og Bredden, maatte blive dem tilbagegivet.²⁾

1718 var der 1 Selvejer i Jeksen, Resten var Ryttergods.

Om en Brand i November 1764 fortæller »Kiøbenhavns Adresse-Contoires Efterretninger« følgende: »Den 14 hujus opkom udi Jexen Bye ved Schanderborg, en Ildebrand af en Flinte-Steen, som sprang ud af Skorsteens-Ilden i noget Blaar eller Hør, og afbrændte 29 Fag Huus for en Mand, og 5 Fag for en anden, men dog ey giort videre Skade.«

Efter et gammelt Udsagn er hele Jeksen By solgt for 1100 Rdl., og hele Egnen deromkring blev paa Grund af dens magre Beskaffenhed kaldt Timians-egnen. Den, der købte Byen, var Borgmester Rasmus Erichsen Møller i Aarhus, nemlig ved Ryttergods-Auktionen i 1768. Han fik ²⁹/₇ samme Aar Bevilling paa at benytte de tilliggende Skove saavel til Forhandling som til eget Brug.³⁾

1) Anf. St.

2) Breve, Dokumenter etc. 1679—1848, Topogr. Saml. Skb. Amt.

3) Rentekammerets Eksped.-Prot.

Enkelte Beboelser i Byen er:

Skolen, bygget 1856, vistnok paa den tidligere Skoles Plads.

Kroen (nu Købmandsforretning), der ligger ved Skanderborg—Randers Landevej midt i Byen, blev oprettet 1836 af Gaardmand Rasmus Pedersen af Jeksen, fornemmelig paa Grund af den daværende stærke Trafik, særlig med Træsko og andre Skovprodukter, mellem Ry-Eggen og Aarhus.

I Privilegiet, der er af $\frac{5}{5}$ 36, hedder det, at Rasmus Pedersen maa »indtil videre holde et Vertshuus og de Reisende med fornødne Logementer samt Spise- og Drikkevarer til Nødtørftighed for en billig Betaling sammensteds betjene, imod deraf at svare til Vor Kasse i aarlig Afgift Sex Rdl. Sølv, som i rette Tid erlægges samt iøvrigt med Vilkaar 1, at Vertshuusholderen der paa Stedet vel maa brygge Øl til Vertshuusholdets Fornødenhed, men at det derimod forbydes ham aldeles at brænde Brændeviin, da det, som deraf behøves og falholdes, skal tages i Købstæderne og 2, at ligesom dette Vertshuushold alene er bevilget for Reisende, det saaledes bliver Vertshuusholderen ganske formeent at holde Kro for Sognets Bønder eller andre af Almuen, som ikke er Veifarende eller paa deres Reiser passere bemelte Sted . . . og 3, at hvis det skulde indtræffe, at den Vei for Reisende, som nu falder forbi fornævnte Sted, i nærværende Eiers Besiddelsestid bliver andenstedshen forflyttet og omlagt, Vertshuusholdet i saa Fald strax bør nedlægges, uden nogen Paastand om Godtgjørelse for Vertshuusholderens Næringstab.«¹⁾

Efter Rasmus Pedersen, der skal have været en anset og dygtig Mand, fik hans Hustrus Søstersøn Rasmus Sørensen Privilegiet. Han ejede fra 1840 en Gaard i Stilling, som han 1846 byttede med Jeksen Kro. 1850 ansøgte han om Bevilling til at drive Urtekramhandel i Kroen, hvad der dengang nægtedes. Senere drev han dog Høkerhandel, der ogsaa efterhaanden omfattede Kolonialvarer. Efter hans Død 1869 ejede

¹⁾ Rentekammerets Eksped.-Prot.

Sønnen Søren Rasmussen Kroen til 1906. Han var født i Stilling 1843, døde 1920 og var gift med Karen Marie Bloch fra Mesing. Efter ham overtoges Kroen af Peter Jensen Warmdahl. Ca. 1917 nedlagdes den; men Bygningen staar i det væsentlige uforandret. Den er opført 1852 af Grundmur efter en ældre Bindingsværksbygning. Gaarden, hvis Stuehus den er, kaldes nu Krogaard og ejes af Johannes Rasmussen.

Foruden denne findes nu i Jeksen kun én Gaard, Keglstrupgaard, ejet af Søren Sørensen. Den ligger nordligst i Byen vest for Landevejen men laa forhen øst for denne. Rosenborg solgte den 1893 til Hestehandler S. P. Rasmussen, der et Par Aar efter solgte den til Peder Rasmussen.

I 1687 omtales et gammelt og meget forfaldent »Kirkehus«, som Degnen i forrige Tider havde beboet.¹⁾

Ved Jeksen har der været 8 Gravhøje (nu overpløjede og tildels sløjfede). I en af dem fandtes 1838 en Guldring, og ca. 1887 blev der i en anden fundet Urner med brændte Ben og i Højens Bund et stensat Kammer med Oldsager fra Stenalderen.²⁾

Omtrent ved Midten af Jeksen Skov, hvor den støder op til Landevejen, findes i Skovbrynet en bakkeagtig Forhøjning, der i daglig Tale kaldes »Jeksen Kirke«. Man ved dog ikke fra gamle Dokumenter nogetsomhelst om, at der skulde have været en Kirke i Jeksen. Et Stykke af Jeksen Skov tilhørte 1687 Adsløv Kirke,³⁾ deraf kommer maaske denne Kirkesnak. Man skal dog have fundet Stumper af Mursten paa Stedet, saa der maa vel have staaet en eller anden Bygning.

Et skæmtefuldt Sagn om denne »Jeksen Kirke« fortæller saaledes: Da Stedets Præst engang stod og skulde holde sin Prædiken for Menigheden inde i Kirken, glemte han pludselig alt, hvad han vilde have sagt. Det kom nok deraf, at han Aftenen i Forvejen havde været til Gilde og faaet sig en lille Rus. I sin Forvirring greb han sit Lommetørklæde, gned sig i

¹⁾ Herredsbogen.

²⁾ Nationalmuseets Arkiv.

³⁾ Herredsbogen.

Ansigtet og udbrød pustende: »Puh! hvilken Hede der dog er her inde i Dag!« Det var endda midt om Vinteren. Derfor hører man endnu almindeligt paa den Del af Eggen det Udraab, naar en og anden er sat i en pludselig Forlegenhed: »Det er dog en forfærdelig Hede i Jeksen Kirke i Dag!«¹⁾

»Ebbes Leje« kaldes en lille Lavning Øst for Vejen lidt nedenfor Neder-Jeksen. Navnet har den faaet efter et Sagn om, at Niels Ebbesen paa sit Ridt til Skanderborg har holdt Hvil her.

Enlige Bebyggelser.

Dortheasminde, tæt øst for Adslev By, laa forhen under Rytterdistriktet. 1688 var Gaarden beboet af Stephan Nielsen, fra 1715 af Sønnen Rasmus Stephansen. Hans Enke giftede sig med Jens Pedersen, der havde Gaarden i Fæste sammen med Peder Hansen i 1766. Aaret efter købte Jens Pedersen Gaarden til Selveje. 1786 eller 87 overtoges den af Sønnen Peder Jensen († 1850). Dennes Søn Jens Pedersen arvede Gaarden, og hans Datter Dorthea fik den efter ham. Efter hende fik Gaarden Navn. Hun var først gift med Anders Jørgensen af Yderup († 1884), derefter (1897) med Lars Chresten Larsen Mølgaard fra Vinterslev, der endnu har Gaarden. 1908 flyttedes den et Stykke udenfor Byen. Mølgaard forøgede Gaardens Areal betydeligt ved Indkøb af 70 Td. L. Skov ved Kollens Mølle.

Den gamle Gaard, som laa i Adslev By, var dennes anseligste. I det ca. 40 Alen lange og 12 Alen brede Bindingsværks-Stuehus (rødt med mørkebrune Stolper) var der store smukke Værelser, og i nogle af dem var der endog »sammenstemmet« Loftsbeklædning. Dette Stuehus var vist opført af Jens Pedersen den ældre. Over Husfaderens Plads for Bordenden i Dagligstuen stod disse efterfølgelsesværdige Linjer:

Ved dette Bord
Tal Sandheds Ord
Lad dennem vær'
Som borte er.²⁾

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Jyske folkeminder. VIII, Nr. 168.

²⁾ Jensen og Østergaard: Adslev-Slægten, S. 14—19, hvor der findes en udførlig Skildring af Interiøret.

Frydenslund, en Gaard nord for Adslev. ved Skoven, udflyttet fra Byen, ejedes 1801 af D. C. salig Helsted. I en senere Tid tilhørte den Rasmus Nielsen, derefter Koch i Hørning og nu Jens Michael Jensen. Gaardens gamle Navn kendes nu ikke mere.

Skovskælsgaard (eller Skovkildegaard) ligger tæt nord for Adslev By. Den ejes af Holger Hauberg-Jensen.

Vesterpurl, nogle spredte Huse ved Vejen mellem Adslev By og Kollens Mølle.

Bækhus, et Hus i Jeksendalen ved Jeksen Bæk.

Kollens (Koldens) Mølle (2 Td., 3 Skp., 2 Fdk., 2½ Alb. H.) er ubestridelig en af de mest romantisk beliggende Vandmøller i Hjelmslev Herred. Den ligger i Jeksendalen, der paa dette Sted er meget smal med stejle Sider. Mølledammen mod Syd tager sig særdeles malerisk ud med de høje, skovgroede Bakker som Baggrund.

Navnet er utvivlsomt det samme som i Kollen (Himmelbjergets Top), Velling Koller, Kullen i Skaane, Kodlen paa Østerø (Færøerne) osv., nemlig en Kulle eller afrundet Højde. »Kollens« er forøvrigt vistnok Kolle-Næs (S'et er her altsaa ikke noget Genitivmærke). Herpaa tyder ogsaa den ældste Skrivemaade »Kolsne«. Bakkeskrænterne danner netop ved Kollens Mølle paa Grund af Dalens Drejning en Slags Næs (Næse).

»Kollens« Mølle skødedes 1581 af Hans Johansen (Lindenov) til Fovslet sammen med andet Gods til Kronen.¹⁾ 1594 blev Mølleren Jens Nielsen fritaget for nogle af sine Afgifter til Skanderborg Slot,²⁾ og 1609 blev han fri for Landgilde.³⁾ I 1615 var Møllen forfalden, hvorfor Lensmanden fik Ordre til at lade den istandsætte.⁴⁾ Ti Aar efter havde Hans Hansen i »Kollens« Mølle fæstet en forfalden enlig Bolig ved Møllen, hvorpaa der stod nogle gamle Huse, og begærede derfor, at han maatte flytte disse Huse til Møllen og uden Ægt og Arbejde nyde et Stykke Eng og Jord til Møllen, som tidligere havde ligget dertil. Lens-

¹⁾ Kr. Skød. I.

²⁾ K. B.

³⁾ Lensregnsk.

⁴⁾ Anf. St.

manden (Laurits Ebbesen) fik da $23/5$ 1625 Missive om at erklære sig herom og ramme Kongens Bedste, »som det sig bør.«¹⁾ I og efter 1644 saa det paa Grund af Svenskernes Indfald galt ud, da Møllen maatte ligge stille og Beboeren — det har vel været den samme Hans Hansen — i »langsommelig Tid« var forjaget og ruineret.

Kollens Mølle. (Fot. Karl Kløtzl.)

Ca. 1661 og 1683 havde Magnus Nielsen Møller Kollens Mølle i Fæste af Kronen,²⁾ 1699 og 1707 Jens Mogensen Møller (formodentlig Sønnen). I 1718 og 32 var Møllen Skovridergods og bortfæstet til Rasmus Pedersen, som ogsaa havde Kollensgaard,³⁾ og 1746 havde Anders Olufsen den.⁴⁾ Mølleren var 1761 og 67 Jacob Gothardsen Boler eller Boller, en Søn af

¹⁾ K. B.

²⁾ Fr III.s Matrikel.

³⁾ Landgilde-Jordebog for det Skanderb. Distr.

⁴⁾ Rytterdistr. Journal.

Fæsteren af Bodil Mølle i Hørning Sogn Gothard Bent B.

Ved Ryttergodset Nedlæggelse købtes Kollens Mølle samt Kollens øde Gaard og Eng af Fru Anna-Elisabeth Lassen, Krigsraad Johan Arent Althalts Enke paa Lyngbygaard, for 1,638 Rdl. 1787 finder vi Niels Høeberg med Hustru Ane Cathrine som Ejer af Møllen; 1790 ejedes den af Borgmester Rohde i Aarhus, og 1797 og 1805 af Casper Nelleblad, »Møller, Selvejer og Jordbruger.« Han var gift med Ane Frandsdatter Leth. I 1834 ejedes Kollens Mølle af Peder Rasmussen, 1850 af Niels Sørensen, der opførte det nuværende Møllehus 1866 og havde Møllen til sin Død 1872. Aaret efter giftede en anden Peder Rasmussen (Søn af Kroejer Rasmus Sørensen, Jeksen) sig med Møllerenken Gjertrud Pedersen. Hun døde 1877, hvorefter P. Rasmussen 1881 solgte Kollens Mølle for 64,000 Kr. til Forpagter Philip Hannibal Houmann fra Horsens, der døde 1891. Hans Enke, Juliane Marie Preuthun, der ligeledes var fra Horsens, døde her i Kollens Mølle 1913. Deres Søn, P. Houmann, ejede den i 1906; men i 1914 solgte hans Søster, Frk. Houmann, Møllen til Jensen og Christensen af Nimtofte. Den skiftede nu hyppigt Ejer, i 1922 var det P. Jørgensen, i 1926 Søren Jensen og nu Hans Høj. Mølleriets drives vedblivende.

Kollensgaard er allerede nævnt i det foregaaende. Dens Saga kan spores usædvanligt langt tilbage i Fortiden. I Øm Klosters Krønike omtales en Jord i »Kolsne« til en Værdi af 4 Mark Guld. Denne Jord tilhørte Venge Kloster; men en adelig Dame ved Navn Margrethe, som vil blive nærmere omtalt (ikke for sine Dyders Skyld) under Venge Sogn, havde røvet denne Jord fra Klosteret mellem 1166 og 68. Det er, som allerede nævnt, utvivlsomt det nuværende Navn Kollen.¹⁾

Vi maa nu gøre et langt Spring ned i Tiden, før vi atter hører om denne Ejendom. Ved Slutningen af det 16. Aarhundrede tilhørte Kollensgaard Anne Mar-

¹⁾ Se Aarhus Stifts Aarb. 1912, S. 19.

svin og derpaa hendes Mand Hans Axelsen Arenfeldt til Rugaard, der 1610 mageskiftede den (med Skov til 60 Svins Olden) til Kronen. Kollensgaard blev da lagt under Skanderborg Slot.¹⁾ 1619 var den beboet af Jens Jensen og Hans Møller, der aabenbart er den Hans Hansen, vi har hørt om under Kollens Mølle. Han var endnu Fæster af den 1635.²⁾ I 1651 var Kollensgaard øde (efter den første Svenskekrig). Jorden dertil havde Kollens Mølle, »som ligger derhos«, i Brug.³⁾ I et Manuskript fra Slutningen af det 17. Aarhundrede,⁴⁾ tales der ganske vist om »Kollens Ødegaard,« men den var dog endnu i 1699 beboelig (1688 ansat til 3,75 Td. H.); thi i dette Aar blev Rasmus Rasmussen i Kollensgaard overfaldet paa Alfarvej, da han kørte til Aarhus, af Peder Sørensen i Mesing.⁵⁾ To Aar efter nævnes der atter en Mand i Kollensgaard, nemlig Peder Christensen, som blev stævnet for ulovlig Skovhugst i Kollens Skov.⁶⁾ I 1718 og 32 blev Gaardens Jorder drevet af Rasmus Pedersen i Kollens Mølle. Den ene Halvdel af Jorderne kaldes da gammelt Ryttergods, den anden Halvdel Skovridergods.⁷⁾ Formedelst Besværlighed med Kollens Ødegaards Brug under Kollens Mølle var 1761 det meste af dens Jord overladt til nogle af Beboerne i Stjær mod en aarlig Afgift til Møllen.⁸⁾ Endnu i Holbergs Geografi (1777) nævnes Kollens Ødegaard; men da har der næppe været meget tilbage af den. »Koldens Enemærke« omtales i Lensregnskaberne 1619.

Gjertrudsminde ovenfor Kollens Mølle synes at være en Genganger af den gamle »Kollens Ødegaard.« Denne laa, som vi har hørt, nede ved Siden af Vandmøllen, og dens Jorder blev tildels drevet af dennes Beboer. I 1866 havde Niels Sørensen fra Fregerslev begge Ejendommene; men der har paa

¹⁾ K. B.

²⁾ Skb. Lensregnsk.

³⁾ Sognepræsternes Designation over Gaarde, etc. 1651, Rigsark.

⁴⁾ Ny kgl. Sml., 4°, 648 b.

⁵⁾ Hjelmlev Herreds Tingbog.

⁶⁾ Anf. St.

⁷⁾ Landgilde-Jordbogen.

⁸⁾ Jordebog over Skb. Ryttergods 1761.

det Tidspunkt næppe været Rester tilbage af Ødegaardens Bygning. Saa byggede Niels Sørensen Gaarden deroppe paa Bakken og opkaldte den efter sin Hustru. Paa Stuehusets Gavl staar: »Opbyggt Aar 1866 af Niels Sørensen og Gjertru Pedersen.« Efter Mandens Død 1872 giftede Gjertrud Pedersen sig med Peder Rasmussen. Hun døde 1877 efter kort Tids Ægteskab, og R. Pedersen solgte da ca. 1880 Gjertrudsminde til Houmann i Kollens Mølle. Han solgte atter Gaarden til Søren Jensen, hvis Enke Anine Jensen nu ejer den.

Vejen, der fører fra Randers—Skanderborg Landevej forbi Gjertrudsminde, slynger sig i et brat Zigzag-sving ned til Kollens Mølle.

Kirstinelund kaldes en Ejendom, som 1796 tilhørte Marcus Wolder i Skanderborg, 1799 en Hansen og 1805 Schalstrup. Den ejedes 1890 af Hans Hessellund.

Birk Abildgaard skal være Navnet paa en længst forsvunden Herregaard, der laa i den øverste Ende af Jeksen Skov. I 1687 siges, at den »for mange Aar siden« er afbrudt af Mangel paa Engbjergning, »og samme Gaards Jord ligger altsammen udi Hede og Lyng.¹⁾« Man kommer uvilkaarligt til at tænke paa, om muligvis de Murbrokker, man har fundet ved »Jeksen Kirke« kunde staa i Forbindelse med denne gamle Gaard.

Klogsgaard var 1687 en Ødegaard paa Jeksen Mark, som da havde været øde i 100 Aar og maaske længere.²⁾ 1704 omtales den ligeledes som øde.

Bastholm, et gammelt Bolsted i det vestlige Hjørne af Sognet.

Mariesminde, en Gaard med ny Hovedbygning, ejedes 1890 af Peter Jensen Warmdahl og fra 1914 af Rasmus Rasmussen.

Hanstedlund, en Gaard, tilhørte 1890 R. M. Holm, nu Axel Kirkegaard.

Jeksen Hovgaard (1857 7 Td. H.), en mindre Proprietærgaard med stor, gammel Have, ejedes ved Midten af forrige Aarhundrede af Carl Secher († 1881),

¹⁾ Hjelmslev Herredsbog.

²⁾ Anf. St.

1855 og 60 af Philip Fleischer, der 1870 solgte den til Frk. Vilhelmine Amalie v. Holstein Rathlou fra Rathlousdal for 38,000 Rdl. Hun blev samme Aar gift med Ritmester Caspar v. Buchwaldt, der døde $\frac{2}{3}$ 1879. Derefter ejedes Gaarden af Langkilde, der 1883 solgte den til cand. phil. Carl v. Leunbach fra Krægsdal for 90,000 Kr. Han solgte 1892 Gaarden for 60,000 Kr. til Forvalter Peter Petersen fra Hadsten (g. m. Anne Fisker). P. Petersen havde den endnu 1926, medens den nu tilhører Olaf Windfeld Petersen. Gaardens Bygninger er gamle og hyggelige, i sin Tid udflyttede fra Neder-Jeksen.

Adams gave, en Gaard syd for Jeksen Hovgaard, laa ligesom denne forhen i Neder-Jeksen. Den ejedes i første Halvdel af forrige Aarhundrede af Søkaptajn Carl Frederik Gottlieb Schou, født i Kiel, gift med Ane Louise Basse, der havde købt Gaarden af en Mand i Aarhus. Fra 1845 ejedes Gaarden af Sønnen Emil Schou, der 1879 overdrog den til sin Søn Søren Rasmussen S. Han havde den til 1908, da den købtes af Svigersønnen Niels Michael Sørensen, som solgte den 1912. Gaarden, der 1915—17 ejedes af Johannes Jacobsen og 1926 af Marinus Schiøler, er nu delvis udstykket.

Jægersborg, en Gaard lidt vestlig for Adams gave, ejedes 1890 af Søren Peter Mikkelsen og nu af Sognefoged Anders Christensen.

Pedersminde, et Hus.

Haraldslund, en Gaard, ejedes 1890 af N. P. Sørensen, nu af Thomas P. Thomsen.

Fredenshjem, en Gaard paa Jeksen Mark, ejedes af Niels Jensen til 1897, da han blev Vejassistent i Silkeborg. Nu har Michael Rasmussen den.

Klosterlund, en Gaard, tilhørte 1890 K. K. Blak.

Neder-Jeksen, 2 Gaarde, oprindeligt 4, idet som allerede nævnt Jeksen Hovgaard og Adams gave forhen laa vest for Landevejen ligeoverfor de 2 nuværende Gaarde. Af disse ejedes den ene i den første Del af forrige Aarhundrede af Sognefoged Søren Andersen og derefter af Sønnen Jens Sørensen († 1891), der senere solgte Gaarden.

Meldballe, en Gaard tæt øst for Jeksen (1688 2 Td. 2 Skp. 3 Fdk. H.), har sit Navn deraf, at den ligger »mellem Ballerne«, hvor der oprindeligt laa 2, om ikke 3 Gaarde. Af disse er Meldballe ene tilbage paa sin oprindelige Plads.¹⁾ Gaarden tilhørte forhen Rytterdistriktet og fæstedes 1734 af Søren Rasmussen fra Stjær, † 1760. Hans Søn Rasmus Sørensen var den sidste Rytterbonde i Gaarden, som han vistnok købte ved Ryttergodsets Salg. Rasmus Sørensen døde 1797, hvorefter Sønnen Søren Rasmussen arvede Gaarden og havde den til sin Død 1835. Derefter styrede Enken Gaarden, indtil hendes Søn, den senere Sognefoged Jens Sørensen († 1866) kunde overtage den. Jens Sørensens Enke overdrog 1882 Gaarden til sin Søn Niels P. Melballe, der døde 1928.

Marielyst, et Hus.

Højgaard.

Sønderholm, en Gaard.

Birkelund, en Gaard i Jeksendalen, 1836 kaldet Dalstedet, ellers almindelig Dalgaard. Ejedes 1890 af K. F. H. Rasmussen, nu af Horsbøl.

Adslev Hede, Huse.

Sølvang, en mindre Gaard.

Højtoft og Højvang, Bolsteder.

Borup, en længst forsvunden By, har en Historie, der gaar langt tilbage i Tiden. I Liber Arhusiensis (Aarhus Domkapitels Jordebog²⁾) berettes, at Kannikernes fælles Bord i Aarhus har i Borup 2 Bønder og 7 inquilini eller Gaardsæder, og alle disse har Jord, i hvilken kan saas enkelte Aar 2 Marker aarligt. Ligeledes har de Enge til 60 Læs Hø. Endvidere har de der en Skov, som kan føde 300 Svin og mere, naar der er overflødig Græsgang. Ligeledes 2 Damme, i hvilke er gode Fisk. Og disse Godser har Bordet faaet omkring Guds Aar 1282 af Hr. Niels Knudsen, Ridder; og var Bordet i fri Besiddelse af dem længe før Kong Eriks Drab i Finderup. Men Bordet gav for disse Godser ved Mageskifte 2 Gaarde i Wulwtorp, 1 Gaard i Ørskov og 1 i Blekwild (Blegind).

¹⁾ Jensen og Østergaard: Adslev-Slægten, S. 53.

²⁾ Scriptores VI, 425.

I 1574 var Borup en enkelt Gaard, der beboedes af Peder Skriver. Han skødede i nævnte Aar en Gaard i Mesing, en halv Gaard i Adslev og en øde Gaards Jord paa Adslev Mark til Kronen.¹⁾ ^{26/10} samme Aar udgik der aabent Brev om, at Peder Skriver i Borup²⁾ i de nævnte 2 Aar maa oppebære Kronens Part af Korntienden af Hørning Sogn, kvit og frit.³⁾ Han havde formodentlig Gaarden i Fæste af Kronen.

I 1651 kaldes Borup en »eneste Gaard« (3: enligt beliggende), der var Kanniogods.⁴⁾ »En Kannik-gaard øde, haffver verit øde i 4 Aar, staar endnu øde ad gratiam«, hedder det ca. 1661 i Frederik III's Matrikel. I Markbogen fra 1683 nævnes »Borup« øde Gaard, »som Søren Jensen og Søren Olsen sidst paaboede.« Den ejedes da af Kongen. Og i 1687 skrives: For 12 Aar siden blev en Gaard, som kaldes Borupgaard og laa midt udi en af Byens (Adslevs) Vange, ganske afbrændt. Jorden ligger nu øde og med Lyng begroet.⁵⁾ I 1732 hedder det om Gaarden, at den er øde og bruges af Adslev Bymænd. Endnu i 1767 nævnes Navnet Borupgaard⁶⁾, men saa høres der ikke mere om Stedet. Gaarden har formodentlig ligget sydøstlig for Adslev By paa den Strækning, der endnu kaldes Heden.

Hr. Mølgaard paa Dortheasminde fortæller, at der ved Pløjning i Nærheden af Højvang (lidt østlig for »Adslev Hede«) er fundet Rester af Kampestensbro-lægning, formentlig et Minde om den forsvundne Borupgaard. Et derværende Markstykke kaldes endnu »Borup Toft«, ligesom en Fordybning i Terrænet, der før skal have været vandfyldt, kaldes »Borup Dam«.

Det er utvivlsomt i dette Borup, at den berømte Rektor i Aarhus Morten Borup eller Børup er født og ikke, som det almindelig antages, i Børup i Tranbjerg Sogn. I sin Aarhus Katedralskoles Historie

¹⁾ Æ. d. A. I, 240.

²⁾ Ikke Børup, Ning Herred, som der staar i Registeret til K. B.

³⁾ K. B.

⁴⁾ Sognepræstens Designation pa Gaarde etc. 1651.

⁵⁾ Herredsbogen 1687.

⁶⁾ Specifikation paa Jorde-Gods etc. udi Scanderb. Distr.

skriver den lærde Rektor Tauber: »Natus est Martinus Borupius ex rusticis pauperrimæ sortis parentibus Borupiae, vico prope Schanderburgum sito, anno 1446...« (c: Morten Borup er født af Bondeforældre i fattigste Kaar i Borup, en Landsby beliggende nær ved Skb., Aar 1446).¹⁾ Udtrykket »prope Schanderburgum« passer ganske godt paa dette Borup; havde det været Børup i Tranbjerg Sogn, maatte det have heddet »prope Arhusiam«. Desuden mælder Traditionen jo, at det var »i Skanderborrig Enge alt ved den blanke Sø«, at Morten Børup gjorde Hoveriarbejde, dengang han løb bort til Aarhus for at komme i Skole. Tranbjerg Sogn har ikke ligget til Skanderborg Slot; og selv om Borup i Adslev Sogn først i en senere Tid kom under Slottet som Ryttergods, saa har det dog i Middelalderen tilhørt Kannikerne i Aarhus. Og det er vel rimeligt at antage, at en af disse har interesseret sig for den opvakte Bondedreng og skaffet ham Plads i Skolen. I »Dansk biogr. Lex.« omtales det som en Kendsgerning, at M. B. var født i Børup i Ning Herred, og det er bleven hævdet, at han skrev sig selv Børup og ikke Borup. Imidlertid var Stednavnes Skrivemaade som bekendt meget vaklende i gamle Dage, og i Jordebogen for Skb. Rytterdistr. 1761 skrives Navnet meget tydeligt »Børupgaard.«

Kirken,

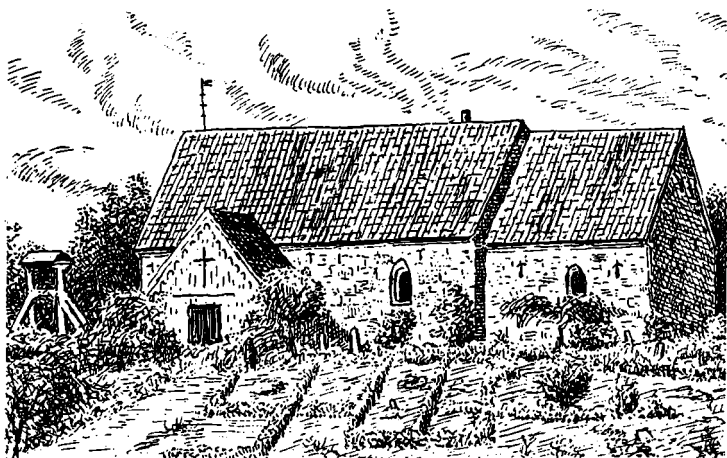
der er selvejende, ligger paa en Bakkeskrænt sydligst i Byen. Den bestaar af Skib og Kor, begge fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraakant. Norddøren er tilmuret, hvorimod Syddøren endnu benyttes. Udvendig i Skibet og Koret ses Spor af 3 smaa rundbuede Vinduer. Vaabehuset, der ligger mod Syd, er af røde Mursten og stammer fra Nutiden. Kirken havde oprindeligt Taarn, der styrtede ned for over 100 Aar siden. Et nyt Taarn blev opført 1925. Det er hvidkalket og ligesom hele Kirken teglhængt.

Skibet og Koret har Hvælvinger fra den senere Middelalder. I 1912 blev der paa Hvælvingerne fundet

¹⁾ Tauber: Historia scholæ cathedralis Arhusiensis, S. 14.

Spor af Kalkmalerier; samtidig fandtes et oprindeligt, men tilmuret, rundbuet Vindue i Korets Nordvæg. Paa Hvælvingerne over Alteret er der paa Kalken malet en Busk med Blomster og derunder: 1498 M: P M — maaske den daværende Præsts Forbogstaver. Denne Indskrift fandt man 1913.

Altartavlen er fra 1916 (Jesus i Betania, Maleri af

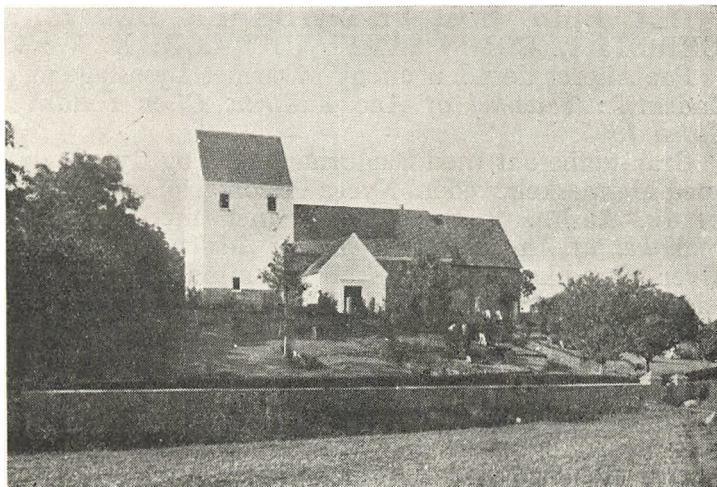
Adslev Kirke før 1925.

Rudolf Petersen, Rammen skaaret efter Tegning af Arkitekt Mørk-Hansen). Foroven paa det nye Alter er indsat 3 Figurer (Jomfru Maria, Johannes den Døber og St. Barbara), formodentlig fra et gammelt katolsk Alter. Den gamle Altartavle var tarvelig, i Barokstil med et Maleri (Nadveren). Paa Bagsiden staar: *Hieronymus Olufson 1696*. Denne Altartavle blev 1916 ophængt paa Skibets Sydvej.

Om Hieronymus Olufson Danathon se under Sognedegnene.

Alterstagerne er fra 1622. Paa den ene staar 2 Skjolde, det ene med et Bomærke og Overskriften H M P, det andet med Kristi Monogram og Bogstaverne M N D samt Ordene: FORÆRIT · 1622 · aF · H · M

· P OC M · ND · ADZLØF · KIRCKE · FOR · VOR
 · SØNS · POVEL · MADSEN · BEGRAFVELS · I ·
 KIRCKEN. Paa den anden Alterstage staar samme
 Skjolde og Bogstaver, samt: FORÆRIT · 1622 · aF
 · H · M · P · OC · M · ND · ADZLØF · KIRCKE
 · FOR · VOR · SØNS · NIELS · GRØNS · BEGRAF-
 VELS · I · KIRCKEN ·

Adslev Kirke nu.

H M P har jeg tænkt var Hr. Mads Prydz og M N D hans Hustru (kan f. Eks. betyde Maren Nielsdatter). Nu hører jeg imidlertid, at Traditionen vil, at Stagerne er skænkede af en Beboer af Borupgaard.

Smuk gammel Sølvkalk. Paa Bægeret staar: HEBR IX. W. 13 / DER SOM OXE OC BUCKE BLOD / OC ASCKE AF EN QVIE / SOM BESPRÆNGEDE DE VRENE / HELLIGER TIL KIODESENS RENTZED HEBR: IX W. 14 / HUOR MEGET MERE / SHAL CHRISTI BLOD SOM OFREDE / SIG SELF GUD UBESMITTET FORMEDELST / DEN ÆVIGE AAND RENSE EDERS SAMVI / TIGHEDER FRA DÖDE GIERNINGER

ANNO 1691

Paa Foden:

IESU CHRISTI GUDS SÖNS BLOD RENSER OS
AF ALLE VORE SYNDER. I. IOH: 17 / DENE KALCH
OC DISCH ER FORÆRIT TIL AARSLEFF [1] KIR-
CHE AF DE HEDERLIG PRESTE FOLCK / CHRI-
STOPHER DAVITZEN WALTER KAREN RASMUS
DATTER MORSLET.

Paa Disken:

DET BRÖD SOM VI BRYDE ER DET ICKE
CHRISTI LEGOMIS SAMFUND I COR: X: W: 16

Paa Alteret desuden en ny syvarmet Lysestage med
Indskrift: *Skænket af Ane Kathrine Olsen i Adslev.
Julen 1905.*

Granitdøbefont med Bladornamenter og Dyrefigurer
med Menneskehoveder. Nyere Prædikestol (fra Midten
af 19. Aarh.). 2 smaa Lysekroner med Indskrift:
Skænket af Ane Kathrine Olsen i Adslev. Julen 1905.
Over Prædikestolen hænger en mindre Lysekrone
med samme Indskrift. I Kirken findes et Orgel.

Klokken, der er meget lille, hængte før i en Klokke-
stabel af Træ paa Kirkegaarden. Den har ingen anden
Indskrift end:

COPENHAGEN ANNO 1766.

Paa Kirkegaarden ligger blandt nogle kasserede
Gravsten en rundbuet Vinduesoverligger fra et af de
oprindelige Vinduer.

Sognepræster til Adslev og Mesing.

1295? Peder Adslev (»Petrus Addæsleff«) nævnes 1295
i et Brev om noget Gods i Holmstrup Mark og
Tilst i Hasle Herred.¹⁾ I Registeret kaldes han
»presbyter in Addæsleff« (Præst i Adslev), men i
Teksten staar der intet »in«, saa det er vel sandsyn-
ligt, at Addæsleff blot har været hans Tilnavn, fordi
han var født i eller stammede fra denne By.

1498 M. (c: Magister) P. M. (se under Kirkens Be-
skrivelse S. 36) kan tænkes at have været Præst her.
15.. Jens Kjeldsen.

¹⁾ Liber Arhusiensis. Scriptores VI, 450.

- c. 1569. Mads Danielsen Hjarup, Præst i 7 Aar. (1574)—76. Mads Mikkelsen. Fik 1574 Forleningsbrev paa Afgiften af Kronens Part af Korntienden af Mesing Sogn, kvit og frit.¹⁾ 1576 blev der tillagt ham (ligesom Formanden) Afgiften i 37 Aar af Kongetienden af Mesing Sogn »kvit og frit at beholde til saa længe vi anderledes derom tilsigendes vorder.²⁾ Han nævnes ikke i Wibergs Præstehistorie.
- 1576—(1610). Poul Jensen(?) Prydz. I Hjelmslev Herredsbog 1687 kaldes han Poul Madsen og har da maaske været Søn af Formanden. ¹⁶/₁₂ 1576 fik han ligesom denne Brev paa Kronens Part af Korn-tienden af Adslev Sogn. Han havde ogsaa haft den samme Tiende af Adslev Sogn, men den blev ¹⁷/₁₂ 1593 lagt under Skanderborg Slot.³⁾ En Søn af ham var formodentlig den Joannes Pauli Adzleviensis, der søgte Embede i Aarhus Stift 1603.⁴⁾
- 1611—40. Mads Poulsen Prydz (Formandens Søn) skal ifølge Herredsbogen 1687 have været Præst i 29 Aar. »Udi hans Tid blev Præstegaarden i Grunden afbrændt, medens han var i Annekssognet, der Gudstjeneste at forrette.«
- 1640—74. Peder Pedersen Mariager siges i Herredsbogen af 1687 at have været Præst her i 34 Aar. I 1661 var han Medunderskriver af Enevolds-Arve-regeringsakten.⁵⁾ ⁵/₂ 1663 tilbyder Præsterne i Hjelmslev Herred en Afgift til Kongen paa 2 Td. Rug og 2 Td. Byg, kun at Præsten Hr. P. Pedersen i Adslev og Mesing maa slippe med 1 Td. Rug og 1 Td. Byg, fordi hans Sogne er helt ringe, forarmede og øde.⁶⁾
- c. 1674. Hans Lauritsen Maarslet, var først Kapellan i 3 Aar siden efter Hr. Peders Død kun Sognepræst ¹/₂ Aar.⁷⁾

¹⁾ K. B.

²⁾ Rørdam: Danske Kirkelove. II, 271.

³⁾ K. B.

⁴⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. II, 747.

⁵⁾ Suhms nye Saml. I, 266.

⁶⁾ Hübertz: Aktstykker ved k. Staden og Stiftet Aarhus. II, 158.

⁷⁾ Herredsbogen.

- c. 1674—78. Jens Jensen Beder, var Sognepræst paa 5te Aar.
- 1678—89. Hans Erichsen And, kaldet $\frac{1}{5}$ 1678, »efter at jeg udi forrige svenske Fejde havde tjent h. kgl. Maj. for en Skibspræst 4 Aar«.¹⁾
- 1689—1706. Christoffer Davidsen Walther blev ordineret af Biskop Grave $\frac{30}{3}$ 1689. »Poulson [Catalogus over Præster i Aarhus Stift. Manuskri.] er altfor øm i at anføre Forseelser, som er imod en Historiekrivers Pligt, Der hør afmale enhver Person, Som Hand skriver om med sin rette Farve, allerhelst naar Forseelsen er kundbar, og er anført af Andre, Saadan Forseelsers Erindring er til een afskye for Andre. Hvad for slags Forseelser denne Mand har begaaet vides ey, men at de har været betydelige sluttes der af, at Han blev indkaldet for Prouste Mødet d: 12. Oct. 1702, hvor Han blev sat til rette for sin Forseelse med Formaning at opvarte sit Embede bedre her efter, og sømmeligen forholde sig i liv og levnet. Til Straf for Forseelsen maatte han give 20 Sld: og lovede Forbedring. Skulde han mere her efter begaae saadan Forseelse enten i Embedet eller i Liv og Levnet, da at have sit Kald forbrudt.«²⁾ Han var gift med Karen Rasmusdatter Maarslet.
- 1706—29. Jacob Danæus fik Kaldsbrev $\frac{9}{3}$ 1706 i den ved Døden afgangne Hr. Christoffer Davidsen Walthers Sted. Han var Svoger til Mathias Ulrich Krag, Forvalter ved Grevskabet Langeland. $\frac{30}{s}$ 1728 blev Hans Christopher Wardinghaus Kapellan hos Danæus.
- 1729—30. Johan ell. Jens Bircherod Christianesen Meldahl, g. m. Cathrine ell. Christiane Maria Elisabeth Ellert ell. Eilertsen.
- 1730—58. Jens Pedersen Peerstrup. Hans Kaldsbrev blev konfirmeret af Chr. V, men det blev aldrig indløst. Det kostede 24 Rd. 93 Sk.³⁾ Biskop Hygom

¹⁾ Anf. St.

²⁾ Lachmann: Beskr. over gl. og nye mærkelige Ting etc., Manuskri. i Horsens Statsskoles Bibl. (ca. 1760).

³⁾ Ny kgl Saml. 413, Fol., Kgl. Bibl.

skriver om sin Visitats Søndagen d. $\frac{9}{6}$ 1743: »Sognepræsten Jens Peerstrup prædikede over samme Søndags Evangelium ulastelig og med tæmmelig gode Gaver, ligesom han iøvrigt er heel arbeidsom og flittig i sit Embede, og fører et ustraffeligt Levnet. Men Kaldet er af de allerringeste i Stiftet, følgel. hans udvortis Omstændigheder meget trange. I begge Sogner er ingen Skole, men de er henlagte til andre Kongl. Skoler udi det Schanderborgiske Rytter-District, hvilke dog formedelst veyens længe af Ungdommen ey kand søges, saa Præstens flittighed har næst Guds bestand maatt gjøre det beste dertil, at de ikke vare aldeelis vankundige.«¹⁾ Han var g. m. Dorthea Marie Nielsdatter Tved.

En Pastor Bloch nævnes 1752 i Adslev.²⁾ Hvis dette er rigtigt, maa han vel have været Kapellan. 1758—79. Jørgen Seidelin Pallesen Møller var ca. 1740—58 Degn til Skanderup-Stilling. G. 1) m. Anna Margrethe Bang, 2) m. Inger Maria Nielsdatter Arrøe (D. af Niels A., Sognepræst til Fur). Med begge Hustruer 13 Børn³⁾.

Ved hans Død satte hans Ven, Sognepræst Christian Brøndsted i Fruering, ham dette Minde i Tidens opstyltede Smag:

En Siæl kied af Verden,
mæt af Dage,
Længselsfuld efter Himmelen,
den i Live
Velædle og Høylærde
nu i Døden Himmelsalige
Hr. Jørgen Sejdelin Møller,
boede fordem
i den her indlagte Jordhytte,
Hvori den begyndte at træde frem paa Verdens
Skueplads Aar 1717 den 8de May,
og i denne Boelig udgiorde
i en Tid af 61 Aar, 9 Maaneder, 1 Uge og 6 Dage
alles kierlige Ven,
Tvende Hustruers oprigtige Ægtefælle,

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1930. S. 191—92.

²⁾ Jensen og Østergaard: Adslev-Slægten, S. 181.

³⁾ Seidelin: Familien Seidelin S. 53 ff.

Tretten Børns ømme Fader,
Tvende Meenigheders Adtzleu og Miesings
aarvaagne Lærer,
og overalt
En ærlig, en elsket, en retskaffen Mand.

Tag disse Blomster med! min Ven! du brave Mand!
Din Dyd, din Troe, — det alt — fortiente bedre Krands
Men hvo kan flette dem? — jeg ey — thi hvo kan sandse?
Du død! mit Sind blev rørt — det vil men ikke kan;
O Fader! Lærer! Ven! — saa lyder hver en Krog
Du var — Du blev — Du er — Ja hvo kan det udtrykke?
Du var en kierlig Ven — fortiente bedre Lykke
Nu faar Du den — Du seer dit Navn i Livsens Bog.
Af en Ven og Herreds-Broder
C. Brøndsted.¹⁾

- 1779—82. Hans Christian Adolph, g. 1) m. Jacobine Lagesen, 2) m. Mette Marie Bache. Søn: Jørgen Ahrent A., f. 1782.
- 1782—86. Niels Olsen Alling.
- 1786—93. Christoffer Overgaard, g. m. Birgitte Cathrine Achton. Søn: Gerhard Johannes. Desuden 3 Børn, døde som smaa.
- 1793—1828. Henrich Stilling, g. i Aldrup Mølle, Blegind Sogn, ^{26/9} 1794 m. Noline Georgiana Stauning (Datter af Sognepræst og Møller Christen Nielsen S.)
- 1828—44. Nicolai Edinger Balle Clausen, g. m. Johanne Frederikke Schiødt. Børn: Caroline Severine, Johannes Carl Emil, Emma Cecilia Olivia, David Immanuel, Waldemar og Jacob Kristen Ludvig. Af disse blev Johannes Carl Emil (f. i Adslev 1832, † i Vonsild 1908) en meget bekendt Præst samt kirkelig og folkelig Forfatter.
- 1844—81. Ludvig Bendtsen, g. m. Martine Frederikke Svendstrup.
- 1881—88. Ulrich Sophus Borch. Han stiftede i 1881 »Den fri Forening for Adslev—Mesing«, en Forening, der arbejder i Tilslutning til den fri Fattigkasse. G. m. Frederikke Ferdinande Vilhelmine Faurschou.

¹⁾ Kiøbenhavns Adresse-Contoirs Efterretninger 1779, Nr. 98.

- 1888—98. Hans Jacob Peder Madsen, g. m.
Rebekka Emilie Georgine Nielsen.
1898— Hans Peder Klinkke, g. m. Kristine Frede-
rikke Sørensen.

Sognedegne til Adslev og Mesing.

Om Degnene skrives i Hjelmslev Herredsbog 1687:
I Adslev—Mesing er ingen Bolig for Degnen. Udi
forrige Tider har han beboet Kirkens Hus i Jeksen.
Den itzige (s: nuværende) Degn eller Substitut sidder
paa en Gaard, som hører til Ryttergodset.

16.. Just Jensen, g. m. Helvig Laborisdatter, der
endnu levede 1698.

1668. Christen Ibsen Mariager. Fik 1668 Skøde
af Dr. Matthias de Broberg til Sjellevskovgaard (nu
Wedellslund) paa en Bondegaard i Jeksen. Han
boede da paa Anneksgaarden i Mesing.

1677—.. Christen Jensen, kaldet $\frac{22}{1}$ 77.

1689—.. Henrik Fracher, kaldet $\frac{20}{3}$ 89.

(1696—1705), Hieronymus Olufsen Danathon
(formodentlig Søn af Oluf Jespersen D. i Skander-
borg). Hans Navn og Aarstallet 1696 staar bag paa
Altertavlen i Adslev. 1705 omtales han i Tingbogen
i Anledning af en Skærmydsel med nogle Dragoner
paa Jeksen Gade St. Hans Aften. Han boede i Jeksen.

1720. Rasmus Embørg. Betalte Ekstraskat 1720.

1739. Hans Malling. »Har efter foregaaende For-
maninger og Advarsler saaledes rettet sig, at han
fører et uforargeligt Liv og kan være tjenlig til
Skolemester, Regning alene undtagen. Har Degne-
bolig i Jeksen.«¹⁾ Muligt er det den samme Degn,
om hvem Biskop Hygom skriver 1743: »Degnen til
disse fattige Sogner er hidindtil skikkelig, men
meget arm.«²⁾

(1787)—8.. Mikkel Sørensen, f. ca. 1720, g. m.
Voldborg Nielsdatter, f. ca. 1722.

1789—(1801). Michael Sørensen, f. ca. 1764, kaldet

¹⁾ Aarhus Bispearkiv.

²⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1930 S. 192.

$16/6$ 89, var 1801 tillige Skoleholder i Jeksen. G. m. Ane Jensdatter, f. ca. 1775. Børn: Jens og Rasmus Mikkelsen.

Lærere ved Adslev Skole.

1878—80. Ole Petersen Schou, f. i Stoutrup, Koldt Sogn, $23/6$ 1856 (S. af Snedker Hans Peter Simonsen og Maren Nielsdatter) dimitteret fra Gedved 1875, blev Lærer i Pedholt 1880—87, derefter i Storring, hvor han ejede og drev en lille Gaard sammen med Skoleloddén. Som Lærer havde han adskillige Tillidshverv. Efter sin Afsked flyttede han til Fajstrup, Lading Sogn. G. $19/5$ 1881 m. Cecilie Mikkeline Jensen, f. $5/7$ 1863 (D. af Gaardejer Jens Pedersen, Adslev, og Maren Rasmussen Møller).

(1887)—92. Søren Peder Jacobsen Mejlby, f. i Staby ved Ringkøbing 1861, g. m. Mariane Møller Olesen, f. i Hørdum i Thy 1865.

1892—92. Jens Jensen Hammer, f. i Hammer, Vrads Herred, $30/9$ 1869 (S. af Husmand M. Jensen og Ane Hansen), dimitt. 1890 fra Jelling, Lærer i Herning, derefter i Adslev, hvortil han blev kaldet $27/6$ 92 men kun var en Maaned. 1894 blev han privat dimitteret Student og 1902 cand. jur. Derefter var han ansat i Statens statistiske Bureau. $9/12$ 1905 blev han Overretssagfører i København og rejste siden til Argentina, hvorfra han atter kom til København.

1892—1901. Jørgen Madssen, f. $24/3$ 1867 (S. af Gaardejer Mads Christiansen i Holse ved Odense), kom først paa Skaarup, derefter paa Vesterbros Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1888. De to første Aar var han Leder af to Privatskoler paa Sjælland og i Jylland; kaldet til Adslev $23/11$ 92, til Aasen Skole, Bindslev Sogn, $30/9$ 1901. G. m. Marie Pedersen fra Jeksen.

1901—12. Mikkel Mikkelsen, f. $6/7$ 1866, dimitteret fra Vesterbros Seminarium 1889. Afsked 1912. Bor nu i Stilling. G. m. Elisabeth Cathrine Knudsen.

1912—Eskild Jensen, g. m. Marie Sørensen.

Lærere ved Jeksen Skole.

1801. Michael Sørensen (se under Sognedegne).
 (1834)—56. Jens Peter Holm, f. i Aarhus ¹⁴/₁₁ 1797
 (S. af Rebslagersvend Lauritz Nielsen H. og Ane
 Elisabeth). G. m. Inger Larsdatter, f. i Galten Sogn
 ca. 1806. Børn: Johanne, Elise, Lars, Nikoline.
- 1856—77. Laurs Hansen, f. i Sinding Sogn, Viborg
 Amt, ⁸/₂ 1823 (S. af Gaardmand Hans Andersen og
 Dorthe Olufsdatter) † ²⁷/₄ 1877. G. m. Abalone Nielsen,
 f. i Torrild Sogn ⁶/₆ 1825 (D. af Niels Jensen, Gaard-
 mand i Tronsborg, og Ane Christiansdatter) † ¹⁷/₅
 1876. Børn: Theodor, Sognepræst til Præstø og
 Skibbinge, kyndig Astronom, og Hans Ludvig.
- 1877—1907. Jens Nielsen, f. i Skørring, Framlev
 Herred, ³⁰/₁₂ 1842 (S. af Landmand Niels Mathia-
 sen), var 1859—73 Grovmed, blev dimitteret fra
 Jelling 76, 1895—1909 Folketingsmand for Aarhus
 Amts 4. Valgkreds (»Nielsen-Jexen«), en Tid politisk
 Leder af »Skanderborg Amts Avis«. Afsked. ¹/₁₁
 1907. (Biografi i Bransager: Den danske Regering
 og Rigsdag, S. 341—43). G. m. Ane Hansen f. 1849,
 † i Stilling 1921.
- Børn: 1) Gustav Nielsen-Jexen, Malermester i
 Kbh., 2) Alma N.-J., Lærerinde i Svenstrup ved
 Hammel, 3) Peter N.-J., Direktør, bor i Gentofte, 4)
 Hans N.-J., Jernbaneassistent i Thisted. En Datter
 er død.
- 1907— Rasmus Nielsen, g. m. Jørgine Aase Østbirk.

Andre Personalialia: Jens Jensen Bassi (Basse) i Adslev
 1640. Niels og Rasmus B. sst. 1661. Peder Rasmussen
 B. sst. (formodentlig sidstnævntes Søn) blev 1690 stævnet
 for et Slagsmaal med Adslev Markmand (Byhyrde) i
 Præstens Hus.¹⁾ Johan Davidsen Fischer boede i
 Adslev Sogn 1739. Han havde forsømt sin Kirkegang
 i Adslev Kirke, hvorfor han skulde betale Bøde, men
 han var da bortløben og ikke til at finde.²⁾ Jens Jul
 i Adslev 1575.

¹⁾ Tingbogen.

²⁾ Hübertz: Aktstykker. III, 275.

Hans Hansen Rosborg.

En nørrejysk Herremand i Hølbergtiden.

Af ANTHON FUGLSANG.

Han fødtes paa Gaarden Rosborg i Mønsted Sogn, sydvest for Viborg. Aarstallet kendes ikke saa nøje, da hverken hans Forældre eller han selv kerede sig stærkt derom, og Kirkebogen ej heller. Omtrent 1670 maa det dog have været. Forældrene var efter den Tids Skøn velhavende Folk, ved den øvre Ende af Bondestanden.

Hans Hansen gik i den latinske Skole i Viborg, men hvor han derefter har været, indtil han som gift Mand, midt i Fyrreerne, 1716, købte »Haralds-mark« i Grundfør Sogn, vides ikke, saalidt som hvor han fik sin Kone, Helle Madsdatter, fra, eller hvor og naar de blev givet sammen i Ægteskab.

Gaardens Areal udvidede Hans Hansen Rosborg ved Ejendoms køb, og han byggede »Haraldslund« nede under Skovbrynet i Lilleaadalen, nordfor den gamle Grundfør Vandmølle. Paa Haraldslund var det, at Krarup i 1840 oprettede den første Landbrugsskole her i Landet.¹⁾

Inden Hans Rosborg blev Herremand i det smaa, havde han en Storforpagtning inde, nemlig hos Staten, idet han ved Licitation var bleven tilslaaet Forpagtningen af den enevældige Konges Konsumtionsskatter i en hel Række af Jyllands Amter, deriblandt Kalø, Aakjær og Dronningborg Amter, hvilken Forretning vistnok lagde Grunden til hans Formuenhed. Disse Forpagtninger beholdt han en lang Aarrække, og foruden at være en Kilde til Kapitalopsamling indførte de ham tillige i Lovkyndighedens mangeartede Laby-

¹⁾ N. Kristensen: En Skolemand. Aarhus Stifts Aarbøger 1930, S. 103—112.

rinter, hvilken Indsigt han ved ihærdig Øvelse siden drog mangan rigoristisk Fordel af til Forbedring af Indkomsterne.

Datidens Herremænd var som flest bidt af juristisk Lovtrækkeri. Retstrætterne i Jylland var Landeplage. Hans Rosborg blev en af de værste Procesmagere, en skaanselløs og frygtet Person, hvor han — undersøgsig og bredbringet, i hjemmegjort Vadmel — viste sit gnavne og furede Ansigt paa Tingstederne for at værge sine Sager.

Hjemme gik Hans Rosborg nærmest laset klædt, hvorfor det hændte, at en udensojns Stakkelskarl, der var kommet til Sognet for at betle i Guds Navn og mødte ham paa Vejen op til Gaarden, antog ham for en Fælle og spurgte: »Giver de noget derinde paa Gaarden? Fik du noget?« — »Nu kan du jo gaa ind og se, hvad du kan faa, Farlil!« vrissede Herremanden, vendte Staklen Ryggen og vrikkede af ind over Agrene.

Hans Rosborgs Agterparti og Gang, naar han gik uden Kjole, var grinagtig. Han led af Kuldskeerhed fra Lænden og nedad. For at modvirke Kuldeformemelsen, fik han sine Bukser syet med saa stor Vidde, at de foruden hans egen Korpus kunde rumme en velfyldt Dunpude bagi. Og denne bløde Varmegiver, som trolig fulgte Bærerens Bevægelser under Gangen, skal have givet Stof til megen Morskab hos Folk. Betleren blev da ogsaa saa henrevet ved Synet, da Rosborg fjærnede sig fra ham, at han raabte efter Rosborg: »Men sikke da en R.. do haar, bette Faar! Den er møj viller te aa grinn end di Fjæs! Do skuld skyvt dem om, saa ku do møj bejjer kom te Folk!«

Med al sin rethaveriske, nærmest gerrige Færd, kunde Hans Rosborg til Tider dog tænke i Retning af det ædelmodige, især naar hans egen Indflydelse derved kunde øges, og Ædelmodets Risiko iøvrigt ikke var mange sure Sild værd. Skolevæsenet i Grundfør var slet holdent, Rosborg tilbød da Bymændene paa egen Bekostning at bygge dem en Skole med Rum til deres Degn, der tillige skulde være Skoleholder. Derved vilde Rosborg, som de adelige Herremænd, faa Kaldsret til Degnembedet. Da nu Skolehuset skulde paa-

begyndes, mente Rosborg, at det godt kunde ligge paa Kirkens Gadejord, naar det klemtes igennem et Stykke af Kirkegaardsdiget og fik nogle Alen Grund inde paa Kirkegaarden. Det var jo ingen Nytte til at flotte sig med at lægge Skolen paa hans egen Jord, naar Kirken havde Plads nok. Der byggedes da Skolen klods op ad de dødes Gravtuer, ligesom Skolebrønden gravedes ved Husets Gavl inde paa Kirkegaarden. Og det varede 100 Aar, inden man fik saa stort Lede ved dette Brøndvand, at Hullet kastedes til. Da Skolen havde gjort sin Nytte i mangfoldige Aar og var bleven aflægs paa Tag og Fag, udlagdes den som Fattighus. De fattige Stakler skulde jo ogsaa have et Sted at være. Huset staar vist endnu paa det mærkelige Sted.

Da saa Skolen gavmildt var bygt og dens Fremtid skulde funderes, glimrede Rosborgs juridiske Talent Bymændene saa stærkt i Øjnene, at den faktiske Byrde blev lagt paa disses arme Rygge, mens Haraldslunds Ejer ikke blot slap fri, men endog skar sig en Smule Fordel derved.

1733 forpagtede Rosborg Friisholt i Sahl Sogn. Denne Gaard, der indtil 1661 hed Ormstrup eller Wormstrup, tilhørte Hr. Laurids Hvas og hans Efterkommere fra 1344 til 1515, da den blev købt af Viborgbispen Erik Kaas. Ved Reformationen faldt Gaarden med Gods til Kronen. Frederik III overdrog den 1661 til sin unge Rentemester, Mogens Friis, ham der senere oprettede Grevskabet Friisenborg. Hr. Mogens gav Wormstrup Navnet Friisholt, hvilket Navn den beholdt, indtil den i 1890 fik sit gamle Navn tilbage med Bortkastelse af W'et.

1737 købte Forpagteren ved Auktion Gaard og Gods, hvortil hørte Sahl og Gullev Kirker, for 14,000 Rgdlr., som han betalte paa Stedet i gode blanke Kroner. Og omtrent samtidig blev han Ejer af Højriis Gaard og Gods i Ikast Sogn, Hammerum Herred, som han lod sig udlægge for 2,120. Rgdlr.

Fra gammel Tid af havde Friisholt sit eget Birke-ting, hvilket Privilegium altsaa fulgte dens nye Ejer. Og Dommer og Tingmænd fik ellers noget at bestille ved den stridbare Bonde-Herremands Birk.

Hans Rosborg havde næppe faaet sin kuldskære Bag sat tilrette for Bordenden i Højsædet paa Friisholt, inden han begyndte at fortrædige Degnen i Sahl, saa denne sluttelig retirerede fra Embedet, som derefter stod aabent et Par Aar. Uden at spørge Herren til Friisholt Forlov, udnævnte Biskoppen omsider en ny Degn i Kaldet. Da denne første Gang skulde forrette Tjeneste i Kirken, mødte Hans Rosborg, vred i Hu over Forbigaaelsen, i Vaabehuset med nogle lejede Drabanter. Degnen kom, og da han gik forbi Rosborg, raabte denne Degnen an: Er du Simon Judas, den Troldkarl! Eller hvad er du for Een? — Degnen svarede ham ikke, men gik ind i Kirken. Gudstjenesten begyndte. Men da Degnen gav Menigheden Tonen til den første Salme, raabte Rosborg: Stem nu op, alle mine Karle! Drabanterne lagde da i med Brøl og Vræl saa forskrækkeligt, at Salmesangen maatte afbrydes. Og hver Søndag derefter gentog den samme Utilbørlighed sig, indtil den ny Degn gav op og rejste bort.

Kort Tid efter lagde Sognets Præst, Frands Blichfeldt, sig til at dø, og efter Naadsensaarets Udløb drog Enken bort til Lillering i Framlev Herred med en lille Formue, til Tæring paa hendes gamle Dage.

Det skar Hans Rosborg i Kødet, at hun nu rejste til et andet Sted for at opæde et langt Livs opsparede Mammon. Han pønsede paa en Udvej til at faa Fingre i nogle af Enkens Penge.

Inden Præsten døde, havde der været nogen Sygdom blandt Byens Kvæg; deriblandt ogsaa Præstegaardens. En af Præstens Køer var død af Sygdommen: Lungesyge, altsaa Kvægtuberkulose. Den var i Stilhed blevet gravet i Jorden. Alt Byens Kvæg gik jo i Hjord sammen i Jordfællesskabets Tid, og vogtedes af en Byhyrde. Herregaardene var undtagne fra Jord- og Hjordfællesskabet; til disse laa jo hele eller Størstedelen af Byjorderne, men var bortfæstede til Bymændene, der sad paa Fæstejordens Gaarde. Som Ejer af Bøndergodset var Hans Rosborg Husbond over alle Bymænd, som hos ham havde Gaarde i Fæste. Herregaardens

Jorder og Kvæg var adskilt fra Bymændenes, og Rosborg havde ingen Skade lidt ved Sygdommen.

Dog fandt han Raad for at komme over Præsteenken.

Han kaldte Bymændene sammen og pratede med dem om den slemme Lungesygge, der havde grasseret den sidste Tid Blichfeldt levede. Da hans Ko var det eneste Kreatur, der var død, og den hemmelig var skaffet i Jorden, laa det vel nær at slutte, at Præstens Kvæg havde været Aarsag i Sygdommen. Og da Lungesygge Dyr ikke maatte gaa med Byens Hjord hos Hyrden, ejheller nyde Bytyrens Tjeneste, kunde der nok gøres Ansvar gældende mod Enken til Erstatning, naar blot Bymændene under en Proces vilde vidne efter Rosborgs Forskrift imod hende. Deres Dyr kunde jo godt være bleven smittede, uden at Sygdommen endnu var kommet til Udbrud, og hvad om Tyren ligeledes var bleven smittet? Risikoen for Smitte lod sig næppe nægte, og hvad kunde der ikke ske, om en Lungesygge i stor Stil brød ud? Saa vilde Bønderne jo blive arme, da Salg af Kvæg var deres væsentligste Indtægtskilde, naar der skulde skaffes Penge til Kongens Skatter og Fæsteafgift til Herremanden. Skaden vilde da ogsaa ramme Rosborg, foruden at Risikoen for at hans privilegerede Øksenhold til Eksport stod i Fare for at smittes af en grasserende Pest. Vilde de, som han, saa skulde han nok se at klapse Mad. Blichfeldt af for en Sum Penge, der i hvert Fald kunde faa en bedre Anvendelse end at blive spist op udenogsom.

Og Rosborgs Bønder kendte allerede deres Husbond godt nok til at skønne, at gik de ikke med, vilde den ringeste Forseelse skaffe sin Mand en Ridetur paa Træhesten oppe i Avlsgaarden, en Omgang spansk Kappe eller Gabestok, om ikke noget endnu værre timedes: Hundehul eller Tyvekælder. Og naar iøvrigt Rosborg turde vove Processen, saa maatte det ogsaa blive hans Sag at hytte sine arme Trælbønder, naar disse var ham hørige som Vidner.

Hans Rosborg stævnedes da Blichfeldts Enke for sit Birketing paa Friisholt, hvor han foruden Paastanden om, at Præstegaarden havde ført Lungapest tilbys og Erstatning for denne samt for den Eventu-

alitet, at Lungesygen bredte sig, saa ingen Opkøbere turde afkøbe nogen Mand i Sahl eller Rosborg paa Friisholt noget Græskvæg, tillige medtog, at Madam Blichfeldt skyldte ham Penge, som han havde udlagt til hendes afdøde Mands Kreditorer, efter at hun var frarejst Egnen, og endelig, at hun egenmægtig havde sat sin afdøde Mands Lig ind i en Begravelse i Gullev Kirke uden hans Tilladelse.

Til at møde for sig, havde Madam Blichfeldt givet en ung Mand, Søn af Rektor Schmidt i Aarhus, Fuldmagt, men han evnede ikke at hamle op med Hans Rosborg. Sagen blev dog udsat, men det saa ilde ud for Enken. Inden den næste Gang skulde for, henvendte hun sig i sin Nød til Prokurator Brun paa Randrup og bad ham om Bistand. Det sagde han ja til, da han fandt sig overtudet om, at Processen var ubeføjet. Og det lykkedes ham ogsaa ved næste Tingmøde at sætte baade Hans Rosborg og hans Vidner saadan tilvægs, at Friisholt Tingbøger siden tier om Udfaldet. Hans Rosborg har nok opgivet Processen som uigennemførlig.

— — —

En af Hans Rosborgs Døtre var gift med en Præst ved Navn Ole Kleve. Han blev Blichfeldts Eftermand i Sahl. Denne unge Præst var ikke tilsinds at lade sig sine Foreteelser i Sognet foreskrive af Svigerfaderen, og det medførte naturligvis Nag fra Rosborgs Side. Et Par Aar var der Kiv imellem dem. Saa hændte det beklagelige, at en af Præstegaardens Piger kom i Omstændigheder. Om det var med Avlskarlen eller Kusken var Rygtet i Vilderede. Fatter Rosborg var af en anden Mening. Goden Svigersøn var nok — alt taget i Betragtning — Fader til Barnet. Han talte med Datteren derom, og de to blev enige om, at der var Grund til Mistanke. Saaledes forberedt lagde da Hans Rosborg et hævnende Baal tilrette, hvorpaa Ole Kleves fripostige Vinger skulde svides. Samtidig gjorde Kusken Anstalter til at gifte sig med Pigen, inden hun nedkom, men da han hørte hjemme under Friisholt Gods, var han Rosborgs lovgivne Træl. Og Rosborg besluttede at lade Kusken springe Soldat i Stedet for at

se ham komme i Brudeseng. Rosborg vilde ikke taale, at hans svigerfaderlige Plan blev tilintetgjort af en retskaffen Karls kristelige Forsæt om at gøre sin Skyldighed mod den lokkede Mø. Men Præsten var ogsaa vidende om, baade hvad Rosborg og Karlen havde i Sinde. Og han tog Kuskens (og Pigenes) Parti. Begge Parter beredte sig til et Kup. Brylluppet blev fastsat. Det fik Rosborg at vide. Rosborg besluttede at møde ved Kirken den fastsatte Dag og Time med to Drabanter for ved Indgangen at snappe Brudgommen og straks besørge ham til et gevorbent Regiment. Dette fik Præsten at vide, og han fik da Byens to stærkeste Mænd til den paagældende Dag at ledsage sig og Brudeparret fra Præstegaarden til Kirken. Brudéfærden gik for sig, og Rosborgs Slagorden var opstillet, men da han saa Præstens Følge, turde han ikke angribe Kusken, men nøjedes med at true med en senere Hævn, hvorefter han harm i Hu vendte hjem. De to unge blev da kopulerede, og forsvandt den følgende Nat fra Godsherrens Omraade for ikke senere at vende tilbage.

Over Præstens Hoved blev da Rosborgs mislykkede Hævngriller sluppet løs, hvorfor ogsaa han søgte bort fra den onde Mands Øjne, og Aaret efter fik han Kapellaniet ved Frue Kirke i Aarhus.

— — —

Efterat Hans Rosborg havde forladt Haraldslund, som han overdrog til sin Søn Jacob, kom han jo af og til paa Besøg hos Sønnen og nyttede Lejligheden til samtidig at gaa Bymændennes Overholdelse af Herlighedsrettighederne til Haraldslund efter. Og hvad Sønnen ikke i saa Henseende havde taget Anstød af, blev for Hans Rosborgs Øjne en Forargelse af saadanne Dimensioner, at kun en Proces kunde bringe hans Blod igen i Rolighed. Udenom Jacob, der sagtens ikke har haft Skjødet i sit Værge, affattede han ²³/₉ 1734 en Stævning til Sognepræsten i Grundfør, Provst Oluf Villadsen, om at møde paa Friisholt Birketing for at svare til følgende Synderegister: Tilsidesættelse af Herlighedsejeren angaaende Præstegaarden og den gamle Degnebolig; — Forsyndelser ved at antage og

bortforlove Tjenestefolk samt medgive disse Pas, (Skudsmaal vilde vi kalde det) uden Herlighedsejerens Forlov; — for daarligt Markhegn, hvorved Provstens Kreaturer havde været i Karambolage med Bymændenes; — for Hugst i Præstegaardens Skove uden Herlighedsejerens Vidende, hvorved Skoven paastaas ruineret, og for at Præstens Karl, Peder, har brugt Mund mod Herlighedsejerens Skovfoged, Jens Nielsen, som vilde vide Besked med noget Forgift, som samme Peder i Ledtog med Præstens Dreng havde lagt i Anders Brandts Gaard for at faa Ram paa dennes Hund; — for utilladt Frapløjning af nogen Bysens Jord og lagt den til Præstegaardens; — for egenmægtig at have indrettet en Begravelse for sig og Familie i Kirken, hvorved Kirkens Mur og Hvælvinger er bleven svækket til en ubodelig Skade; — og endelig stævnes Præstens Karl og Dreng til Tinget for at give Forklaring angaaende bemeldte Forgift, hvormed de havde efterstræbt Anders Brandts Gaardhund.

Provstens Overvejelser m. H. t. den budsendte Stævning resulterede i, at baade han selv og Tjenestefolk blev hjemme fra Birketinget. I Stedet sendte han en Erklæring til Birkedommeren, hvori han gjorde gældende, at Stævningens Punkter efter hans Formening var hverken Rejse eller Bekostning værd, og han protesterede af den Grund mod, at Sagen fik Fremme.

Imod Provstens Protest blev Sagen dog fremmet, og Hans Rosborg fylkede en Hærskare af Haraldslunds undergivne Bønder og Tjenestefolk, der alle vandt ved deres Saligheds Part i den krænkede Herlighedsejers Favør.

Atter protesterede Provsten, denne Gang mod at Sagen procederedes ved Friisholt Birketing. Grundfør hørte under Galten Herred, og Provsten krævede den henvist til dette Ting, hvad nok ogsaa skete. Imidlertid blev det forebragt Provsten, at Hans Rosborg inden han indstævnede ham, havde udtalt sig med, at han ikke mere havde noget Eje i Grundfør Sogn, og denne Udtalelse benyttede Oluf Villadsen da til at forlange Processen hævet, hvilket formodentlig skete. I hvert Fald døde den hen uden at efterlade sig Spor.

— — —
Af Kongen havde Hans Rosborg sammen med en Broder, Jacob, købt den øde Mønsted Mølle, et Par Mil vest for Viborg, og opbygget den fra ny. Det var kort efter, at Hans Rosborg var kommet til Friisholt som Forpagter. Til at bestyre Møllen antog Rosborg en tredje Broder, Niels, der ellers var Klejnsmed, en noget fordrucken og lebendig ugift Mand, som havde forhvervet sine Udyder i nogle Aars hvervet Soldater-tjeneste.

Niels passede Møllen godt nok en Tid, men kom saa i Ledtog med en Spekulanter og Skørlevner, der hed Peder Lund. Engang havde Peder Lund faaet Niels Klejnsmed drukket fuld og benyttede Lejligheden til at lokke Niels til at sælge sig Møllen, skønt han ikke ejede saa meget som en Splint af den. Hvorledes denne Handel kunde staa ved Magt, da den lovkyndige Hans Rosborg fik Nys derom, synes gaadefuldt. Maaske har Rosborg været utilfreds med Broderen. I hvert Fald overtog Peder Lund ved »hans gesvatsige Snak« med Hans Rosborg Møllen, hvorefter han uden Naade jog Niels ud af Huset, efterat han dog først havde overtalt denne til at gifte sig med en af sine løse Kvinder, som han havde lokket bort fra sin Hjemegn i Sønderjylland under Paaskud af at ville sørge for at faa hende gift med en foregiven Søn i god Kondition. Foruden denne havde Peder Lund endnu to andre Kvinder, som sammen med Konen huserede hos ham i Møllen.

Da en Tid var gaet, opgav Peder Lund at passe Møllen, der kom i slet Forfatning. Sine Forpligtelser til Hans Rosborg kunde han derefter ikke overholde, og saa kom Herremanden med sine Folk og tog Syn over Møllens Forfald, hvorpaa han uden Lov og Døm jog Peder Lund med hans Slæng ud.

I den Anledning mødtes Rosborg første Gang med sin senere svorne Uven, Mathias Brun. Brun var da kun Student, en lovkyndig og skriftklog, meget begavet ung Mand af den holbergske Type, som vi kender fra Per Degns Monolog i Erasmus Montanus, en Karl med »Ben i Panden og Skæg paa Hagen«, der havde deponeret

fra Viborg Skole og kunde »disputere i hvilken Materie det skulde være«. Han prædikede om Søndagene for Egnens Præster og procederede om Hverdagens Bøndernes Sager ved Tingretterne. Og Ros fik han for begge Ydelser. Desuden handlede han med Skind og Faar og Lam og Kalve samt med Menneskehaar, som hans fattige Moder lavede Parykker af. Inden længe blev han en søgt Prokurator, der blev kongelig Amtsfiskal og Forpagter af Herregaarden Randrup.

Peder Lund fik Student Mathias Brun til at føre sin Sag imod Hans Rosborgs altfor egenmægtige Adfærd mod ham. Brun søgte ved sin store juridiske Viden at hindre og hæmme Rosborgs retslige Dispositioner, over hvilke Drillerier Rosborg i Mangel af Bevisligheder rasede i lange vidtsvævende Stævningsindlæg. Sagen, i hvilken Hans Rosborg utvivlsomt havde lidt Skade og Tab ved Peder Lunds Forsømmelse af Mølleriet, løb ud i en skær Guerillakrig mellem Parterne.

Hans Rosborg, der savnede fældende Bevisligheder for det, han beskyldte Peder Lund for, lod saaledes Lunds Kone, Inger, opsnappe paa alfar Vej og føre til Friisholt Arrest for at aftvinge hende en Bekendelse eller Klage over Mandens slette Omgang med hende. En saadan savnede Rosborg som Led i sit Bevismateriale. Som nu Konen en Tid efter skulde føres fra Arresten til Tinghuset, der laa i Hjørnet af Friisholts Have, brød Peder Lund med Mathias Brun og flere frem fra et Baghold for at bemægtige sig Konen. Kuppet mislykkedes totalt, idet Hans Rosborg gjorde Anskrig, hvorefter en Del Karle fra Gaarden kom løbende til, da Kampen om den uskyldige Inger var i fuld Gang. Befrierne blev nu overmandede, og mens Rosborg trak af med Inger til Tinget, blev Peder Lund, Mathias Brun, et Par Hjælpere og en Datter af Lund transporteret til Gaardens Arrest. Ud paa Aftenen kom Rosborg, ledsaget af et Par Karle, ind i Arresten, hvor han skældte navnlig Brun læsterlig ud og bagefter gav ham tørre Hug, fordi som han sagde — Brun havde gjort sit Behov i Sengen, hvorpaa han havde lagt sig. Derpaa blev Selskabet sluppet

løs, men det Vognforspand, hvorpaa de var kommet agende til Friisholt, nægtede Rosborg at udlevere. Denne Bedrift kostede senere Herremanden 800 Rgdlr. ifølge en Kommissionsdom.

Men Inger-Kone forblev hos Rosborg. Hun sad som et Slags Gidsel omtrent et Par Aar og spiste Armod's Brød i Rosborgs Arrest og slap først ud, da Rosborg fik at vide, at en kongelig Ordre var undervejs til ham med Befaling om at lade hende løs og befordre hende til sit Hjem.

I mægtig Vrede over det kongelige Brev, hvis Nærmelse var en Skændsel over hans retfærdige og ærlige Hovede, lod han ved Nattetid forspænde en Vogn, hvorpaa Inger fik Sæde, og afsted gik det ud i Natten til ad Ravnstrup Mølle til, hvor hendes Datter boede. Der blev hun afleveret. Og da Brevet var ankommet og læst, udgød den retfærdige Mand sig i en lang, ynkelig Jeremiade over Skarns Folk, der øder deres eget Levned og ruinerer deres Husbonds Mølle, der nu »er og bliver øde saa længe Verden staar,« og bagefter ved uendelig Proces, som de selv ikke betaler en Skilling for, da dem er bevilget fri Proces. »Bremerholms Lænker havde de i Stedet fortjent.« —

Da Peder Lund endelig fik sin Kone til sig igen, lagde han sig til at dø ($\frac{9}{5}$ 1737). Og dermed var Processen endt.

— — —
 Friisholt Birk havde Birkedommer og Birkeskriver fælles med Friisenborg—Faurskov Birk. Med kort Mellemrum døde nu begge disse Embedsmænd 1735 og 1738, og Friisholt Birk skulde ved denne Lejlighed udskilles som selvstændigt Birk med egen Dommer og Skriver. Da Friisholt Gods hørte til de mindre, indstillede Hans Rosborg til Kongen, Christian VI, at ansætte en ueksamineret Mand som Birkedommer, idet han anførte, at der ved Birket kun vilde blive faa og smaa Sager at foretage, og disse kunde en saadan Person meget vel uden Skade bestride. Og han anbefalede til Embedet sin Ladefoged, Jens Mogensen, der var Søn af en Møller under Godset. Til Birkeskriver anbefalede han at ansætte sin Rideknægt og Stald-

dreng, Anders Nielsen fra Sahl, der havde Stedfader. Begge havde i flere Aar tjent paa Friisholt.

I Kongens Kancelli stode man naturligvis paa, at de foreslaaede Personer af egen Drift havde ansøgt om Embederne, og at Godsejeren havde fundet dem duelige nok og skikkede til at varetage Birkeretssagerne. Saaledes forholdt det sig imidlertid ikke. Hans Rosborg havde ment at kunne bruge de to ufri Karle til Bestillingen og byde dem at pleje Birkeretten efter hans Anvisning, paa lignende Vis som han hjemme i Avlsgaarden kunde byde over dem. Han tilbød dem Embederne som en Befaling, han ønskede adlydt, idet han forelagde dem en Formular derom, som de med deres Haand skulde underskrive og edelig bekræfte.

Ladefogden vilde nok være Birkedommer, og han forstod ogsaa Betydningen af den forelagte Formular og Eden, inden han underskrev. Anderledes med den lille Anders Stalddreng. Han savnede Aandsgaver, var noget nær en Sinke og forstod da heller ikke et Muk af det hele. Skrive kunde han heller ikke, undtagen med stor Møje sit eget Navn. Men protestere turde han ikke. Og saa underskrev han, som han saa Ladefogden gøre.

Dermed havde Hans Rosborg sine Formaliteter i Orden og skrev sin Indstilling til Landsfaderen. Og Kongen lod sit Kancelli beskikke og forordne Jens Mogensen Møller til at være Birkefoged ved Friisholt Birk i Dronningborg Amt, og samme Bestilling at nyde med samme Rettighed, som hans Formand nydt haver. Thi skal han være os som sin absolute og suveræne Arvekonige og Herre tro og huld, Vor og vort kongelige Arvehus Gavn og Bedste søge, vide og ramme, Skade og Fordærv af yderste Magt, Evne og Formue hindre, forkomme og afværge, saa og ikke for nogen aabenbare, hvad hans Embedes Forretninger vedkommer, som bør holdes hemmelig, og sig ellers saaledes skikke og forholde, som det en ærlig, tro og ret Birkedommer agter og anstaar, efter den Ed, som han Os derpaa allerunderdanigst gjort og aflagt haver.»

For Anders Stalddreng udfærdigedes en lignende

Bestalling som Birkeskriver, men foreløbig beholdt Godejeren denne i sit Værge. Ladefogden derimod fik straks udleveret sit Dokument, der ophøjede ham i Retsembedsstanden.

Saavel Anders Nielsen som Jens Mogensen vedblev at husere som hidtil paa Friisholt, den ene som Rende-dreng og den anden som Forkarl.

Ikke længe efter Udnævnelsen til Birkeskriver skulde Anders efter Husbonds Ordre til Gullev Smed med Kneblen til Sahl Kirkeklokke, som var falden ned, for at faa den gjort istand. Kul og Jern til Reparation skulde han ligeledes have med. Det var en Vejlængde paa en stiv halv Mil, han skulde fragte disse forskellige Remedier, og lille Anders' Ben var korte og Byrden tung at bære. Maaske ogsaa Embedsmanden i ham gjorde Byrden tungere og Vejen endnu længere end den var. Paa Hesteryg derimod var det jo kun en Smutvej — og der stod en gammel Hoppe i Stalden. Den vilde have godt af en saadan Tur. Anders gik da til Staldkarlen og forestillede ham det rimelige i, at han kom ridende afsted, og han fik da ogsaa Lov til at tage Øget af Stalden til det bitte Jav.

Ak og Ve! Husbond saa Anders ride ud af Avlsgaarden paa den bedagede Mær, og Galden tog til at syde i hans Sinds Krater. Da Anders paany red i Gaarde efter udført Ærinde og lind i Knoglerne svang sig af Dyret, stod Hans Rosborg for ham med den læsterlige Beskyldning, at han havde stjaalet Hoppen ud af Stalden. Anders forklarede sig, men Rosborg vedblev at give ondt. Saa tog Anders Anledning til at anmode Husbond om at faa sin Birkeskriverbestalling udleveret. Derover blev imidlertid Rosborg saa flintrende gal, at han jog Stalddrengen paa Døren.

Der stod han, Stakkel! — og han havde Stedfader og ingen Birkeskriverbestalling mellem Hænde. I sin Nød gik han da til Søbygaard ad Hammel til, hvor Amtmand Trappaud boede. Han maatte kunne hjælpe en nødstedt kongelig Embedsbroder, der havde faaet Hunds Behandling af en bindegal Husbond, selv om denne hed Hans Rosborg. Amtmanden oversaa imidlertid Embedsmanden i den besøgende, og bød Anders

Stalddreng vende tilbage til Friisholt og bønfulde sin Husbond om Tilgivelse(!) Lydig traskede Anders Vejen tilbage til Friisholt og fremstillede sig angrende for Rosborg. Men endnu inden den bodfærdige Knøs havde faaet Tungen vendt ret i Munden til at bede om Forladelse, jog Herremanden ham paany af Gaarde med et Forbud mod tiere at lade sig tilsyne indenfor Gaardens Portstolper.

Nu havde Knægten ikke anden Udvej end at bede om Husly og Brød hjemme hos Stedfaderen i Sahl. Denne raadede ham til at gaa til Prokurator Mathias Brun paa Randrup for hos ham at søge Bistand overfor den grassate Rosborg. Brun havde et godt Næne til Friisholtmanden, og flere Gange havde han jo med Held bremset dennes tyranske Adfærd.

Anders gik ikke forgæves. Brun raadede bitte Anders til først at søge til Friisenborg Birketing og der faa Rosborgs Fremfærd imod ham protokolleret, hvilket ogsaa skete. Dernæst tog Brun ham med over til København med en Klage, stilet til Kongen. Klagen lød paa, at Hans Rosborg mod Knøsens Vilje og Vidende havde indstillet ham til Birkeskriver paa Friisholt Gods, hvilken Bestilling han slet ikke var kapabel at paatage sig. I Klagen fremfører den arme Knøs, hvorledes han af Husbonden blev overlistet til at gøre sin Ed og underskrive et Papir uden at fatte, hvad det drejede sig om. Han hverken vil eller kan betjene Retten paa Friisholt, jamrer han, naar Rosborg skal raade for Protokollen, som han altid har gjort, eller naar Jens Ladefoged skal være Dommer. Thi »han forstaar Intet, og jeg endnu mindre.« Hvorledes skal Folk saa komme til deres Ret? — »Allernaadigste Konge! Hjælp mig for Guds Skyld, at jeg ej kommer under Rosborgs Magt mere. — Af Deres Majestæt er jeg kaldet til at være en kongelig Betjenter ved Retten, og takker underdanigst for Kongens Naade, men Bestillingen har Rosborg forholdt mig at faa i Hænde. — Det Rosborg er vred over, er fordi jeg har vidnet i en Sag imod ham angaaende en Stævning han selv i Rettens Navn havde udstedt uden at være forsynet med Rettens Segl. Rosborg forseglede selv Stævningen

mens jeg saa derpaa, inden han flyede mig den, for at jeg skulde løbe med den og stævne paa Randrup. Siden den Tid har Rosborg aldrig fordraget mig. Ligesaa blev han vred i en anden Sag, fordi jeg ej vilde eller kunde vidne, som han vilde have det, endskønt jeg — Gud bedre det — vandt strængt nok paa Rosborgs Side. Da fik jeg en Hoben Utak og var nær bekommet Hug til — og blev truet med Tyvehullet.

Jeg haaber Deres kgl. Majst som min eneste Hjælper for Guds Skyld og Kongens Ære vil entledige mig fattige Dreng fra Rettens Befordring ved Friisholt Ting.«

Imidlertid havde Hans Rosborg faaet at vide, at hans bortdragne Stalddreng uden hans Vidende og Minde var forrejist Godset. Han lod da Anders Nielsen efterlyse som Rønningsmand, dels ved Godsets Birke-ting tvende Tingdage, dels tvende Søndage i Træk fra Prædikestolene i Sahl og Gullev Kirker.

Efterlysningen røber godt nok Rosborgs Mistanke om, at hans Uven paa Randrup, Prokurator Brun, havde en Finger med i Spillet. Siden blev Mistanken til Vished.

Rosborg beskriver den undvegne: Personen er bredladende i Ansigtet, har brunt Haar, ser højt, men er dog kun af maadelig Højde, omtrent halvanden Alen(!) eller lidt derover. Han befrygter, at Personen er bleven forvildet fra Sansen eller er kommet i med Folk, der lurar og hører efter Sladder, og som muligt hemmelig understøtter ham. Skulde nogen møde nævnte Person, anmodes de om at vise den vildfarne paa rette Veje og afværge, at han kommer i Hænderne paa de »rødhaarede Israliter,« navnlig, at han ikke kommer i »Hestehandel« med Mathias Brun.

Da Rosborg senere fik Vished for Bruns Medvirking, fremlagde han i sit Birketing et Indlæg, hvori Prokuratøren hegles ordentlig igennem. Han anklages for at have bragt Anders Nielsen til disse syndige og uforsvarlige Gærninger (Klagen til Kongen) der har forskyldt, at Rønningsmanden har forbrudt Æren samt to Fingre, saa som han har søgt ærlige og brave(!) Folk paa Ære og timelige Velfærd ved ugudeligg Beskrivelse af Rosborg i Klagen til Majestæten.

Og da Brun maa vide, at Anders Nielsen er rømt uden Pas og Skudsmaal, og tumlet om i Verden uden i lang Tid at have været delagtig i den hellige højærværdige Nadverens Sakramente, hvem skal da bære hans Synder, og hvem er Aarsag i hans Fordømmelse, om Gud af Naade og Barmhjærtighed ej vil redde hans Sjæl? —

Da Anders Nielsen ikke vendte tilbage til Godset, anlagde Hans Rosborg Sag mod den fraværende, som ved sin »ublu, dumdristige og djævleblændte« Klage over ham har søgt at ødelægge brave og ærlige Folks Rygte og timelige Velfærd og ødelagt sin egen arme Sjæl samt gjort sig uværdig til Guds og Kongens Naade. Birkeretsdommen, med Jens Ladefoged paa Dommersædet, kendte da ogsaa Rømningsmandens Klage til Kongen død og magtesløs, som om den var uskreven, og Anders Nielsen dømtes til at bøde til Frelsers Kirke paa Christianshavn 20 Rgdlr. og ligesaa meget til Justitskassen eller i Mangel af Betaling arbejde to Aar i Jern i Bremerholm Fæstning.

Hvad Mathias Brun angaar, da kunde hans »Forførerkunster« ikke paadømmes ved Friisholt Birke-ting, men Hans Rosborg forbeholdt sig Ret til at søge ham ved hans eget Herredsting, ifald han foraarsagedes at se ham dømt.

Kongen og Kancelliet dømte ogsaa i Sagen. Der afgik Skrivelse til Amtmanden over Dronningborg Amt om, hvorledes denne Dom faldt ud. Skrivelsen befaler Amtmanden, at han skal drage Omsorg for, at Hans Rosborgs Ladefoged saavelsom hans Stalddreng, der efter deres Husbonds Indstilling er blevet beskikket henholdsvis som Birkedommer og Birkeskriver ved Friisholt Birketing, skal aflevere de erhvervede Bestal-linger, da den ene saalidt som den anden kan betjene Retten. Og dernæst skal Amtmanden foreslaa tvende eksaminerede Personer i Stedet og indsende Forslaget til Kancelliet. Rosborg var sat ud af Spillet.

Med Anders Nielsen blev der jo ingen Vanskelighed for Amtmanden at løse, eftersom han aldrig kom til at betjene sig af den givne Bestalling. Med Jens Ladefoged gik det derimod ikke saa glat, at faa ham sat

fra Bestillingen som »Kongens ærlige, tro og rette Birkedommer«, thi Aar og Dag efter udviser Friisholt Tingbøger, at Jens Mogensen Møller stadig sad som kongelig Majestæts Birkedommer. Men om Aarsagen dertil skyldes Amtmandens Seen igennem Fingre, Hans Rosborgs Indflydelse eller Jens Ladefogeds Vægning, kan ikke oplyses, da de følgende Aars Tingbøger mangler.

Magister Jens Reenberg til Lynderupgaard (et af vore allersmukkeste Herresæder fra Renæssancetiden) i Rinds Herred havde takket af fra Jordelivets Jammer 1733, og hans Arvinger udbød bl. a. hans efterladte tre Sognekirker: Mønsted, Davbjerg og Smollerup til Salg. Herren til Lundgaard i Fjends Herred, Assessor i Kancelliet Chr. Friis var Liebhaber, men det kneb ham at tilvejebringe saa meget Mammon, alene Mand, som der skulde til for at vippe de tre Gudshuse i hans Hænder. Han henvendte sig da til Egnens Krøsus, Hans Rosborg, og spurgte om han vilde have en Haand i med i de trede Gudshuse, hvis Annammelse var noget nær at regne for en Springdans om lige saa mange Guldkalve, som der var Kirker.

Jo, jo, det vilde Hans Rosborg da hellere end gærne, da han som Rosborggaardens Ejer i Mønsted Sogn havde sær Kurage til ommeldte Gods. Og ved Lejlighed søgte han derfor ogsaa at paavirke Chr. Friis Svigerfader, Provsten Peder Pannerup i Skjolddelev, til at lægge et Ord ind hos Svigersønnen for at faa ham til at gaa i Hammellavet med Rosborg.

Imidlertid skaffede Chr. Friis selv de fornødne Penge frem saa han kunde købe Kirkerne for sin egen Profit og synderlige Ærgerrighed, hvorover Hans Rosborg sprang i Flint, da han hørte Tidenden. Først protesterede han overfor Friis mod Kirkekøbet, idet han paa-beraabte sig, at salig Jens Reenberg havde lovet ham Forkøbsretten til disse. I hvert Fald vilde han være Meddeltager i Købet. Om dette tilskrev han Assessor Friis, iblandet forblommede Trusler, der vilde blive iværksatte, om ej Chr. Friis makkede ret.

Chr. Friis Svarskrivelse var en ordentlig Næsestyver

til Rosborg: — — Jeg kan ej begribe, hvor Monseur Rosborg falder paa saadanne Tanker, som hans Skrivelse udfører. Kirkerne har jeg købt uden Monseur Rosborgs Forskud og Assistance, og skal med Guds Hjælp ogsaa faa dem klareret og afbetalt. Den Diskurs, han foregiver at have haft med min Svigerfader om Købet, er mig uvedkommende, og med Resten (af Rosborgs Anbringender) har det sig paa samme Maade. Vil derfor allervenligst bede den gode Mand om at spare mig for hans Processer, som han saa paa en Vis, saa paa en anden truer med. Og ønsker jeg ham med mig og alle Kristne et roligt, fredeligt og glædeligt Nytaar. Forbliver ædle Monseur Rosborgs, min højt-ærede Vens tjenstvilligste Tjener. — Chr. Hansen Friis. 2. Januar 1734. —

Christen Friis, — saalidt som andre Kristne, der havde rakt Hans Rosborg yderste Led af Lillefingeren, — skulde næppe glæde sig ved et roligt og fredeligt Nytaar. Det vilde jo være at tage Livet af Rosborg. Igennem flere Aar forfulgte da Herremanden paa Friisholt Sagen for at faa Købet omstødt. Intet Middel skyede han — et rødt Skørt omsyet til Pudehynde i Chr. Friis Karet, en jagende Hund, tilhørende Kirkekøberen, som ikke fik Haren, tilhørende Rosborg, — alt brugte han i Striden. Men trods Stormløbene blev naturligvis Kirkekøbet staaende ved Magt. Sluttelig anlagde Rosborg i Desperation Sag mod højærværdige Provst Peder Pannerup i Skjoldlev for paa Friisholt Birketing at stande tilrette dels angaaende Kirkekøbet, dels fordi han havde huset og hælet en af Rosborgs stakels borttrømte livegne Bønder med sine to Smaabørn og sin højtfrugtsommelige Kone, der forløstes første Nat, Flygtningene var i Provstens Hus.

Provsten afviste af et godt Hjerte Hans Rosborgs »maliciøse Foretagende,« og tog Anledning til samtidig at erindre Rosborg, der er »saa vindskibelig i Processer« om, at han har glemt at betale Provsten for det Stykke norsk Pumpetræ, han for nogle Aar siden afkøbte Provsten, og som skulde koste 2 Rgdrl. 1 Mk. 12 Sk., samme Pris Provsten selv havde betalt for det. Og skønt dette Regningskrav ikke vedkom

Rosborgs Stævning til Provsten, fandt denne det alligevel sært, at saa stor en Mand som Rosborg vilde lade saa ringe en Bagatel henstaa ubetalt, eftersom han flere Gange tilforn var bleven afkrævet Beløbet.

Saa fik da Hans Rosborg den Huskekage stukket ud til den i Forvejen i Sagen lidte Skam og Skade.

Og andet fik han ejheller.

Som Nabo til Grevskabet Frijsenborg, var det nok utænkeligt, at Hans Rosborg ikke skulde pønse paa at give dette Naboskab en Flænge ved at yppe Strid. I Vejerslev Sogn mødtes Friisholts og Frijsenborgs Skove, vogtet af hver sit Skovfogedhus med hver sin Skovfoged.

Hans Rosborg fik Lyst til at komme i Besiddelse af Frijsenborg Skovfogedhus, der laa i den vestlige Udkant af Borre Skov, og det varede ikke længe, inden han havde et Søgmaal parat til Opnaaelse deraf. Han indstævnedes i det Øjemed Borrehusets Skovfoged for sit Ting, fordi denne havde gravet Tørv paa Skovfogedlodden, dels for ogsaa at have gravet nogle Hundehuller i et Engføre, der tilhørte Friisholt, »Engen til stor Skade.« Skovfogden meddelte Grev Frijs' Foged, Frederik Switzer, Stævningen, og denne mødte da for Tinget paa Skovfogdens Vegne. Men Fogden indsaa snart, at han ikke magtede at værne sin Herres lovlige Ejendom mod Hans Rosborgs Paastande, der var baseret paa et øvet Lovtrækkeri. Han underrettede da Excellencen, Grev Christian Friis, om Sagens Stilling, og Greven var ikke længe om at skønne, at vilde han redde sin Ejendom fra Rosborgs lovskarpe Klør, maatte han have fat i Prokurator Mathias Brun paa Randrup til at procedere sin Sag.

Der gik da Bud til Brun, og som saa ofte før overvandt Prokuratoren ogsaa denne Gang alle Rosborgs hule Beviser og lidet troværdige Vidneudsagn ved en til Bunds gaaende Eftersøgning af Skødebrev og gamle, troværdige Folks Udsagn om Stridens Genstand. Det blev godtgjort, at Borre Skovfogedhus af Grevens Fader, Grev Niels Friis, netop var sat som »en Pind« for Besiddelsen af Skoven, der aldrig havde været i Friisholts Eje. —

Omtrent 1750 da Hans Rosborg mente at fylde de fire Snese, overdrog han Friisholt Gaard og Gods til Sønnen, Hans Thansen Rosborg. Den gamle Hans Rosborg døde et Par Aar efter paa Fædrenegaarden Rosborggaard og begravedes paa Mønsted Kirkegaard ^{24/1} 1752. Ved Jordfæstelsen, der foretoges af Sognepræsten i Davbjerg, den yngre Pastor Busch, som var født i Præstegaarden og nøje kendte den salig afdødes Bedrifter i levende Live, fremsagde denne følgende Linjer:
Stat stille her ved denne Grav!
Her hviler Rosborgs Bene,
men hvor hans arme Sjæl blev af,
det kender Gud alene.
Amen!

Udarbejdet fornemmelig paa Grundlag af: Nogle historiske Beretninger om Hans Hansen Rosborg til Friisholt. Nærmest efter Uddrag af Friisholt Birks ældre Thingbøger. Ved J. Christensen, Jydske Samlinger, VIII S. 97—137.

Søren Pedersen Hafnløf, den første Skoleholder i Grundfør.

Ved NIELS KRISTENSEN.

Som omtalt foran S. 47-48 oprettede Hans Rosborg en Skole i Grundfør.

Fundatsen, der blev udstedt d. 1. Juni 1732, er et overmaade interessant Aktstykke, der i flere Henseender giver et særdeles godt Billede af Tidsforholdene, og gengives derfor her efter en Afskrift i Grundfør Kommunes Arkiv.¹⁾

Fundats.

Udi dend Hellig Trefoldigheds Nafn hafver vi underskrefne Ægtepersoner nemblig Hans Rosborg og Helle Mads-datter boende paa Haraldslund bygt og indrettet et Skolehuus udi Grundfør for Byens og Sognets Ungdoms Skyld, at de udi Gudelighed kand øves tiltage og opvoxe Gud til Ære, andre til gode Exempler, deres Forældre til Glæde og dennem selv til Velfert og Saligheds Forfremmelse. Til den Ende hafve vi eragtet for samme Skoles Bestandighed saa længe Verden staar, at gjøre dette Beskrivelse og Fundatz, som bør og skal holdes urygelig og uforanderlig paa den Maade, som efter følger:

1. Skolehuset er bygt paa Grundfør Kierkes Grund og Fortog som vi self ejer, bestaaende af eleve siger 11 Bindinger Huus, afdelt til Skolestuen 4re Bindinger, til Gang og Skoersteen 1 Binding til Skolemesterens daglig Værelser 3 Bindinger og derved Spise-Kammer og Kiøken ud til Kierkegaarden, 1 Binding til Foer Kammer og 2 Bindinger til Fær og Faarehuus med fornøden Lofter, Vinduer, Døre, Hængsler og Laaes. Item 2 Jern-Kakkelovn, den ene udi Skolestuen og den anden udi Skolemesterens Daglig-Stue. Samme Skolehuus og sin Tilstand ud og indvendig bliver nærmere beskrefen og ved Siuns Mænd besigtiget, hvorefter

¹⁾ Den er ogsaa trykt i Hofmans Foundationer II S. 155-60, Kbhvn. 1756.

- Skole-Mesteren self paa egen Bekostning skal holde samme Huus i fuld kommen og fast Stand, saaledes at naar en Skole Mester ved Døden afgaaer og en anden igjen til Skolen beskikes, at Skole huset da kand være for Efter Læreren i den Stand, som forsvarlig kand eragtes. Paa samme Maade forholdes med Brønden paa Kierkegaarden, som vi for Skolens Skyld haver ladet bekoste.
2. Skole Mesteren skal altid være en skikelig, ædruelig, verslig dansk Karl, som skriver og regner nogenlædis vel, der forstaaer at lære og undervise Ungdommen udi deres Børne Lærdom, saaledes som ske bør efter de Anordninger, som udi danske Skoler brugeligt er, og herefter af Sogne Øvrighed vorder ordinert.
 3. Haraldslunds Ejer skal altid være berettiget at kalde Skolemesteren til Skolen, naar en for en anden ved Døden afgaar, desligest om det maatte belindes, at den som til Skolen vorder beskiket, ikke skulde føre et skikeligt, ædrueligt og gudeligt Lefnet, undervise og lære Ungdommen med Sagtmodighed og Skikelighed uden al for stor Tvang, da hafver Haraldslunds Ejer første og anden Gang at formane hanem i det hans Pligt og Skyldighed udfordrer efter Fundatsens Buidelse, og dersom han sig ikke bedrer, skal de have Magt og Ret at overbevise hanem sin Forseelse, og efter lovlig Omgang lade ham fradømme Skoletjenesten, og en anden dygtig Karl i hans Sted indsætte, som bør og skal holde sig Fundatsens Indhold efterrettelig.
 4. Skole Mesteren skal lade ringe Freds Klokken i Grundfør Kirke Morgen og Aften, Item de ordinære Søndage og andre hellige Dage til Prædiken, saalænge han Degne Embedet forretter, uden Sognet derfor at beregne videre, end hvad udi denne Fundats herefter vorder meldet. Saa skal og Skole Mesteren fra St. Mortensdag til Skiertorsdag — de hellige Dage undtagen — holde Morgen Bøn for Grundfør By og Sogne Mændene og det enten i Kierken eller Skolen og det saa betids — alt ved Lius — at Bonden deris Hustruer, Børn og Folk kan være hjemme igjen af Bønnen betids, og førend de kan se at forrette anden Gerning; og førend der begyndes, kand ringes Kierkens Klokke, og et kvarter derefter skulde Grundfør Byes Almue indfinde sig i Bønnen, saa mange som muligt kand være fra Huset og deris Smaa Børn. Til den Ende vil vi formode fornemlig den verslig Øvrighed og andre, som derover kand have at sige, vedbørligholde Almuen til under Straf at søge til Bønnen at afbede Synder og Syndens velfortjente Straf, skulde nogen af Modvillighed udeblife uden vigtig Aarsag, skal enhver for sig og hver Gang det sker betale til Sognets Fattige 2 Sk., som skal samles af Skoleholderen og leges i en Sparbøsse, som Haraldslunds Ejere hafve Nøgel til, indtil de ordinerer dem udgifven, i vis Formodning Haraldslunds Eiere derøfoer til Guds Ære vedbørlig ville holde, som de for den retfærdige Gud agter at forsvare. Bønnen som hver

- Morgen læses, og de Psalmer før og efter Bønnen bruges, blifver som her ved Gaarden brugelig er, med mindre højgunstig Øvrighed anderledis tilsiger.
5. Grundfør Kierke lader Skole Mesteren holde reen, uden Kierkens Patron noget derfor at beregne, saa og Liusstagerne og Lius Cronen skal skures og rengjøres en Gang om Aaret, Altertavlen ligeledis afviskes for Pindsefæst og meget vel forvaris, at Guldet ikke beskadiges paa de Steder, der er forgyldt. De tvende Messeskjorter vaskes og renholdes saa ofte det maatte være fornødent, og maa iagtes; at den fine hollands Lærridsskjorte med Kniplinger for Hænderne og ved Brøstet ike bruges uden de trende højtidelige Juledag, Nytaarsdag, 1ste Paaskedag og Pindsedag ellers ike, uden Haraldslunds Eiere det ordinere. Desligest skal Skole Mesteren nøje paase, at Alter Klædet og Messehagelens Sømmer af rød Fløgl med sølvstofferiet blifver vel iagtaget og tilset, at Sølvet ikke skal anløbe, før Ælden det forarsager. Item Kalk og Disk, som er af Sølv, vorder renholdes og forvart det meste muligt er.
 6. Voris grundmuret Begravelse udi Kierke Taarnet indenfor Kierkens Muur og under Kierkens Tag skal ald sin Tid Skole Mesteren holde i den Stand. det nu er og forefindes, voris Arvinger og Kirkens Ejere uden Bekostning eftersom samme Begravelse ulifver os og vore Arvinger i et frit Begravelse, saalænge nogen af denem til er, og Verden staaer.

Derimod nyder Skole Mesteren følgende Conditioner og Friheder.

1. Nyder Skole Mesteren af hver Gaard i Sognet et godt Læs Ilding af Torve til Skolens Fornødenhed, og dermed holder Skole Mesteren Skolen vedlige med Varme om Vinteren paa de Tider, det er fornødent.
2. Af Sognets Børn, som gaar i Skole, nyder Skole Mesteren ugentlig Løn ligesom andre Stæder paa Landet brugeligt er, eller som hand selv med Forældrene og andre Vedkommende kand accordere, derhos maa iagttages, at fattige Børn, som Forældrene ikke formaar at betale for, andre som hverken hafver Forældre eller Venner, der kand holde dem til skolen, blifver fri antaget og undervist, saalænge det ike overgaaer fire Personer hver Vinter. Ligeledis er det Skole Mesteren tilladt at tage andre Godtfolkes Børn udensojns fra, naar Sognets Børn derover ike forsømmes, saalænge denem i Skolen kand være Plads og Rum.
3. Foreviser Grundfør Bye Mænd Skole Mesteren aarlig en Plan Jorder eij forlangt fra Byen, hvor han kan græsse en Hest en Ko eller to Køer i Mangel af Hesten, saa og 10 Faarhøfder med Hjorden. Ligeledes nyder Skole Mesteren af hver Gaard 2 Sk. til Lius at bruge saalænge Morgen Bønnen varer, videre maa Skoleholderen ike paastaa af By Mændene for Freds Kloken at ringe Morgen og Aften eller for Kierken at renholde med hvad deraf dependerer.

4. Skolehuset, som i den første Post er meldt, bliver Skole Mesteren til Beboelse og Besiddelse fri overdragen sin Lifstid uden nogen Afgift deraf at betale, dog unævnt personel Familie og Folkeskat, som det af Kongen allernaadigst bliver paabuden, svarer Skole Mesteren self; og som der nu første Gang til Skolen er antagen Søren Pedersen Hafnløf, saa er det voren lovit, at i Fald han ved Døden afgaar før end hans Hustru Maren Jens Datter, er det hende tilladt efter hans Død for hendes langvarig Tjeneste i voris Brød, at maa beholde Skolen hendis Lifstid med alle de Conditioner, som i dette Fundats er meldt, naar hun Skolen med en forsvarlig Lærer efter Fundatsens Indhold forsyner.
5. Den Toft Osten og Norden Kierkegaards Muren med Sten-gjerde for den søndre Ende og øster Side, indhegnet for den nordre Ende med Giersel Geerde og Vand, den vestre Side indhegner Præstegaardens Hauge og Stue huses østre Ende. Skjellet derimellem er nogle gamle Pile Træer staaende mellem Præstens Hauge og denne Toft Bondestoft kaldet, hvoraf gamle Christen Lassens Gaard har voren tilhørende, den største Del af samme Toft, medens derimod er samme Christen Lassens Gaard og andre Gaarde som deri kunde være lodtagen gifven Vederlag i Bakgaardens Jorder, som til Haraldlund er henlagt. Samme Bondestoft, uden Afgift eller Konge Contributioner deraf at svare, bliver hermed henlagt til Skolehuset og voris Begravelses Vedligeholdelse, dertil at forblive, saalænge Verden staaer u-forandret og u-forringet i alle Maader; dog er herhos at eragte, det Huus med sin indelukte Hauge næst Præstegaardens Stuehuus, som Skræder Jens Johnsen nu iboer, og Sognepræsten Hrr. Oluf Villadsen og sin Hustru deres Lifstid er overladt, og efter deres Død imod en vies Betaling for Bygninger, hjemfalder til Haraldslunds Eyere, bliver ved denne Fundats uforringet, om enskjønt samme Huus med sin Hauge i forige Tider er aflukt og indhegnet med Bondestoft.
6. De to Bindinger Huus i den søndre Ende af Skolehuset hvorunder en Port til og fra Kierken, vedkommer ike Skole Mesteren at vedligeholde, men Kierkens Eyere, dog beholder Skole Mesteren Nøgelen dertil for at opluke de Søgne-dage naar Ligbegængelse sker og andre Tider, naar det maatte være fornøden. Item at halve Indseende med Kierke Gaarden, at ike nogen Grafve kastes for nær Kierkemuren eller andre hendødes Grafver til Skade. Desligeste at Gaard-mænd og deres Hustruer nyder Preference for Husmænd og Inderster i slige Tilfælde ogsaa med Begravelsesplads; og altid have Kierkens Patrons Tilladelse baade for enhver sin Stæd og til Kloken at ringe, om de tilstede er. Endvidere skal Skole Mesteren have Opsigt med, at ingen Creaturer Svin eller andet kommer paa Kierkegaarden enten at lege sin u-renlighed eller omrode Grafvene, herfor nyder Skole Mesteren det Græs, som voxer paa Kierkegaarden;

dog beroer den Post paa Kierkes Eyer i Længden, hvem desligt vil bevilge.

7. Svarer Haraldslunds Eyere ald sin Tid kgl. Skatter af Hartkorn, forsaavidt Bondestoft kand eragtes udi Matrikullen, hvilket saa er beregnet under de Jorder, som er gifven fra Byen Istæden for Bakgaardens Jorder. Der svares ey noget til Skolen af Haraldslund, uden hvad Eyeren selv vil, og Gud gifver denem i Sinde. Haraldsmark nu Haraldslund kaldet er Anno 1683 ved Viborg Landsting, som en Sædegaard fridømt for Tiende og andre Afgifter at svare med Sognets Mænd. Eyeren bliver som rætte Husbond og Forsvar for Skolen saa og bedste Kalds Mand ald sin Tid, og Skole Mesteren af Haraldslund Eyere og højgeistlig Øvrighed at dependere og ingen anden.
8. Sluttelig vil vi hafve voris Efterkommere anmodet og onbedet, de af Christen Kierlighed og for Guds Æres Skyld og formedelst voris Fliid og Kierlighed til at pryde Guds Huus og besørge Ungdommens Gafn og Bedste, ville paase og besøge denne Fundats i Ord, Punkter og Clausuler overholden og efterkommit, som de for Christen Øvrighed og for den alvidende Gud selv vil forsvare paa den yderste Dommedag; ynskendes derimod over dennem ald timmelig og ævig Lyksalighed.

Datum Haraldslund den 1ste Juni eller Pindsedag Anno Et Tusind Siu Hundrede Tredve og To.

Under voris Hænder og Zignetter.

Helle Madsdatter. Hans Rosborg.

Anno 1732, d. 2den Juny er den Fundats af mig underskrevet læst i Grundfør Kirke for Præsten og Sognemændene, og der afleveret ligelydende Copie til daværende Skoleholder Sr. Søren Pedersen Hafnløf under Sr. Rosborgs og hans Kierestes Madame Helle Madsdatters Hænder og Zignetter.

Testeris af N. Hornberg.

Conform med original Fundatsen.

Test: J. Rosborg.

Som Fundatsen udviser, kalder og ansætter Hans Rosborg Søren Pedersen Hafnløf som Skoleholder ved Grundfør Skole. Han blev ogsaa med højere Myndigheds Godkendelse beskikket som Sogne-degn for Grundfør og Spørring Menigheder. Om samme Hafnløf har været Kusk paa Haraldslund, som nogle formoder, vides ikke, derimod fremgaar det af Fundatsen, at hans Kone har været mangeaarigt Tyende paa Gaarden. Imidlertid maa S. P. Hafnløf have været i Besiddelse af saa god Uddannelse som Lærer, at han har kunnet røgte sit Embede med

Duclighed og godt Resultat; thi der er ingen Tvivl om, at han i sine første Skoleaar har været endogsaa en særdeles dygtig Lærer, derom foreligger flere Vidnesbyrd, hvoraf skal anføres følgende: Aar 1741 var Biskop Hygom paa Visitats i Grundfør, og derom hedder det i Visitatsbogen, »der var en velindrettet Degneskole, og Ungdommen kunde gøre god Rede for deres hellige Tro«¹⁾ Endvidere ligger der i Kommunens Arkiv skriftlige Arbejder fra S. P. Hafnløfs Haand, som viser, at han med stor Dygtighed har kunnet føre en Pen, og det saavel fra Formens som Indholdets Side. Ved Bispevisitatsen i 1747 findes intet ufordelagtigt om Skolemesteren at anmærke. Men saa maa det sagtens lidt efter lidt være gaaet ned ad Bakke med ham, idet han bliver forfalden, og efterhaanden mer og mer ligger under for sin Hang til Brug af Spiritus, der giver sig Udslag i, at han viser Forsømmelighed i sin Skolegerning, saa Undervisningen lider derved. Følgen heraf bliver, at Sognemændene fremsender Klage over Skolemesterens Forsømmelighed i sin Embedsgerning, til hans nærmeste Foresatte Sognepræsten i Grundfør Hr. Jakob Graae, der tillige er Provst. Klagen er underskrevet af 12 Mand, der handler paa egne og øvrige Sognebeboeres Vegne. Den bliver Provsten overrakt ved Gudstjenesten i Grundfør Kirke Søndag d. 14de Decbr. 1754 i Menighedens Overværelse og Paasyn, og i Klagen andrager Sognemændene i al Ærbødighed Provsten om at foretage det fornødne for at faa de uheldige Forhold ændrede og Skolegangen igen i sin regelmæssige Gænge til Ungdommens Forfremmelse i sand Guds frygt og Tilegnelse af gode og nyttige Kundskaber.

Under 17de December tilskriver Provsten Skolens Patron, velædle Jakob Rosborg, Haraldslund om Sagen, samt vedlægger en Afskrift af Sognemændenes Klage, og disse to Autoriteter bliver hurtigt enige om, at det eneste rigtige at gøre i den Sag, ialtfald foreløbig, er at faa ansat en Vikar, og det saa meget mere som Skolemesteren tidligere — men uden Resultat, er

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1930 S. 185.

blevet varskoet i Henhold til Fundatsens Artikel 3. Sagen udvikler sig hurtigt, idet Rosborg i Skrivelse af 30te Decbr. 1754 tilskriver Biskop Hygom, Aarhus, angaaende Forholdene ved Grundfør Skole, samt meddeler Bispens sin egen og Provstens Stilling til S. P. Hafnløfs Sag — den nemlig at faa ansat en Vikar — hvilket Bispens i Svarskrivelse under de foreliggende Omstændigheder ganske billiger med den Tilføjeelse, at den interimiske Skoleholder melder sig hos Provsten til Examination, for at han kan forfare, om det unge Menneske er bekvem og duelig til at forestaa Embedet. Hermed er altsaa fastslaaet, hvorledes Landet ligger, og Autoriteterne vil have den Sag ordnet; men hvad siger nu Hafnløf om den Sag? For at faa Rede herpaa vil jeg afskrive et Brev, som han den 28de December tilsendte Hr. Rosborg, saalydende in extenso.

Velædle Sr. Jakob Rosborg. Gunstige Patron!

Som der mellem mig og nogle faa af Grundfør Sogns Behøvere er opkommen paa nogen Tid en Misforstaaelse angaaende deris Børns Undervisning. Derom samme Mænd og har ved skriftlig Klagemaal, — dog uden Grund og Aarsag — andraget samme for min gunstige Patron Sr. Rosborg og velærværdige og højlerde Hr. Provst Graae min Præst og Øvrighed mit Skolehold alene anbelangede. Siden jeg da ser, at den forønskede Frugt ike kand høstes, saalænge Uenighed er i Hjerterne, om jeg end og over mine Kræfter i Redelighed og Kierlighed opvarter den mig betroede Skole, beder jeg ydmygst velædle Sr. Rosborg, min gunstige Patron, vil sætte mig en Persohn, der til videre, og til Enighed igen bliver stiftet, kand forrette Skoletjenesten med mig, at Børnene, hvis Undervisning i deris Salighedssag og Christendoms Fundamenter er mig høiest Angelegen, ike ved sliig Uenighed skulle mangle eller rent ødeblive fra dette Middel, der kand føre dem paa Saligheds Vej. Hvilken min ydmyge Begjæring formodes bliver fyldestgjort, i den faste Forsikring, at den som mig settes, ej kommer mig for kostbar, hvilket min fattige Tilstand og ringe Indkomster ej taaler. — Jeg vil slutte denne min Begjæring med et velment glædelig Juule Ønske samt et lykosaligt Nytaar med mange paafølgende, forblivende

Velædle Sr. Jakob Rosborgs
min gunstige Patrons ydmyge Tjener.

Grundfør Skole Huus, d. 28de December 1754.

S. P. Hafnløf.

Naar S. P. Hafnløf i Brevet omtaler den af Sognemændene fremsendte Klage som ubegrundet og uden Aarsag, saa er det jo sikkert ganske urigtigt, ligesaa at Klagerne kun er nogle faa. At der er noget galt ved Skolen, beviser han jo selv ved at ansøge om en Medhjælper, men denne hans ydmyge Begæring bliver ganske afvist, idet han helt og holdent selv bliver sat ud af Virksomhed baade som Skoleholder og Sogne-
degn; ialtfald indtil videre, til hans Sag bliver nærmere undersøgt. Forholdene udvikler sig nemlig saaledes: I første Halvdel af Januar Maaned 1755 faar et ungt Menneske Chr. Christensen Tetzler fra Erslev, efter Overhøring hos Provsten, Bestalling som midlertidig Skoleholder i Grundfør samt Sogne-
degn for Grundfør og Spørring Menigheder; men forinden han tiltræder sit Embede at forrette, indvarsles begge Parter til at møde hos Skolens Patron paa Haraldslund for at underskrive en Kontrakt, der er affattet i følgende Hovedpunkter:

1. For det første lover jeg Søren Pedersen, at give den antagne Skoleholder forsvarlig Kost og Natteleje her i Skolehuset, samt ugentlig 2 Mark danske i Løn, saa længe hans Tjeneste behøves, og Patronen og Prousten det for tjenstligt eragte ham som Skoleholder Skolen at forestaa. Skulle ellers Skoleholderen faa anden Kost og Natteleje, giver jeg ham 4 Mark i ugentlig Løn.¹⁾

¹⁾ Følgende Dokument viser, hvorledes Lønnen til Christen Tetzler skaffes:

Velædle Sr. Jakob Rosborg, Haraldslund, allerydmygst anmodes at ville oppebære og modtage mit Degnebyg mig tilfalden for afvigte Aar 1754 af følgende Gaardmænd i Grundfør:

Niels Madsen	1 Skp. Byg.
Søren Brant	1 - -
Niels Madsen, Skræder	1 - -
Niels Jensen	1 - -
Mads Madsen	1 - -
Hans Baltser	1 - -
Niels Smed	1 - -
Søren Bonde	1 - -
Søren Svendsen	1 - -
Chresten Nielsen	1 - -
Niels Sommer	1 - -
Transport	1 Td. 3 Skp. Byg.

2. Den beskikkede Skoleholder Christen Christensen overtager helt og uden nogensomhelst Indskrænkning Skoleundervisningen af Børnene, at forestaa i Hendhold til Forordningen og Fundats, og han oppebærer derfor de sædvanlige Skolegangspenge af Børnene ugentligt alt under Skolepatronens Kontrol.
3. Den ny Skolemester tilfalder det ogsaa at forrette Morgenbøn med Sognebeboerne, og derfor modtage anordningsmæssig Penge til Lys. Det overdrages ogsaa til ham, at overtage Stillingen som Sognedegn midlertidigt i Grundfør og Spørring Sogne. Ved disse Bestemmelser sættes Søren Pedersen fuldstændig ud af sin Stilling i Skole og Kirke. Ovenstaaende Overenskomst er dateret Haraldslund, d. 4de Januar 1755.
S. P. Hafnløv. Chr. Christensen Tetzer. Jak. Rosborg.

Tiden gaar sin ustandselige Gang, men i Begyndelsen af April Maaned beslutter Sognepræsten Hr. Graac, efter Samraad med Skolens Patron Hr. Rosborg, at indvarsle Sognemændene og den vakante Lærer til et Forhandlingsmøde i Skolens Klasseværelse Mandag d. 7de April Kl. 8 Formiddag for om muligt at faa Skolestriden bilagt og den Sag ud af Verden. Der findes i Kommunens Arkiv ingen Referat af det omhandlede Møde; men Enighed om en Afgørelse og ny Ordning er ikke opnaaet. Sognemændene har rimeligvis forlangt, at Hafnløv skulde søge sin Afsked og det

Transport	1 Td.	3 Skp.	Byg.
Niels Ødum	1	-	-
Søren Vistoft	1	-	-
Søren Pedersen, Snedker	1	-	-
Jens Skriver	1	-	-
Peder Nygaard	1	-	-
Christen Laersen	1	-	-
Jens Diksen	1	-	-
Niels Sørensen	1	-	-
Andreas Jonasson	1	-	-
Jens Andersen	1	-	-

2 Td. 5 Skp. Byg.

Hvilke 2 Td. og 5 Skp. Byg Velbaarne Hr. Rosborg oppebærer og mig beregner efter Aarhus Capitels Taxt for afvigte Aar. De samme Penge betales Skoleholderen Christen Tetzer for som Skole Løn og Kost for dette Vinter, saavidt som kandertil strække, og holder jeg da Velbaarne Hr. Rosborg for sin Oppebørsel uden videre Ansvar.

Grundfør, d. 6te Martz 1755.

S. P. Hafnløv.

har han ikke godvilligt ville gaa ind paa. Hele Sagen henvises nu herefter til en Provsteret — af begge Parter. — Denne Provsteret fik saa den Opgave nøje at undersøge alle Forhold denne Sag vedrørende ved Afhøring baade af Klagerne og den Sigtede samt Indkaldelse af Vidner, der kan give Oplysninger i Sagen. Den 6te Oktober 1755 afsiger Provsteretten den Kendelse: »Søren Pedersen Hafnløf fradømmes sit Embede som Skoleholder i Grundfør og Sognedegn for Grundfør og Spørring Menigheder paa Grund af sit forargelige Levnet og lastværdige, uskikkede Vandel.« Retten var sat i Grundfør. Hermed er saa Søren Pedersens Saga ude som Embedsmand i disse Sogne.

Som det af Aktstykkerne fremgaar bliver Skoleholder og Sognedegn S. P. Hafnløf sit Embede fradømt for sine forargelige Tilbøjeligheder og sin Forsømmelighed i Skolearbejdet; men desuden viser han ogsaa Forsømmelighed i at opfylde sine Pligter efter Fundatsens Art. 1 og 6 forsaavidt angaar Reparation og Vedligeholdelse af Skolehuset, Brønden og den grundmurede Begravelse, saa det kan eragtes i god Stand at være. Som Følge deraf tilskriver Hr. Jakob Rosborg tvende Mænd, Niels Sommer og Søren Pedersen af Grundfør, at de, den 19de April 1755 skal give Møde ved Skolehuset og Brønden og derefter ved Begravelsen i Kirken for at tage Syn over og taksere den Brøstfældighed, som maatte forefindes baade udvendig og indvendig og paa lovlig Vis opnotere samme, saaledes som de med frelst Samvittighed kan forsvare det for Gud i Himmelen. Han tilføjer, at han agter at lade Synsforretningen thinglæse ved Marselisborg Birkething.

Efter foranstaaende Husbonds Ordre indfinder ovennævnte Mænd, Niels Sommer og Søren Pedersen, sig den anførte Dato ved Skolehus, Brønd og Kirke for at foretage Synsforretning; og Reparationsomkostningerne fastsættes saaledes:

1. Skolehuset bestaaende af 11 Bindinger findes i saa god Stand, at hverken Syld, Stolper, Løsholter, Stiher, Rem, Bjelker, Spændetræer, Lægter eller Vindske behøve nogen Forbedring eller trænge til Reparation.

Alle de murede Vægge behøve Udspækning af Kalk og hertil Arbejdsløn	3	Rdl.	0	Mk.	0	Sk.
Taget at reparere, da det er i maadelig Stand. 22 Traver Tag à 2 Mark — lig —	7	-	2	-	0	-
Paa Huset findes 14 Vinduer at reparere. Ruder at indsætte og hertil Arbejdsløn	7	-	0	-	0	-
Paa tvende Kældre udefra behøves 5 ny Jernbaand og to Laager vil koste	1	-	0	-	4	-
Ialt	18	Rdl.	2	Mk.	4	Sk.
2. Brønden behøver til Fornyelse og Forbedring af Brædder + Arbejdsløn	1	-	0	-	0	-
3. Begravelsen i Kirken kalkes indvendig og Vindues Ruder insat	0	-	4	-	0	-
Ialt	20	Rdl.	0	Mk.	4	Sk.

Forestaaende Brøstfældighed paa Skolehus, Brønd og Begravelse behøve ovenspecifiserede Reparation og Forbedring, som ej ringere efter vores Skønsomhed kand bekostes istandsat end med nævnte Summa Tyve Rigsdaler og 4 Sk.

Det vi saaledes vil bekræfte og beædige.

Grundfør Skolehus, d. 19de April 1755.

Niels Sommer. Søren Pedersen.

Læst for Retten paa Marselisborg Birkething, d. 22de April 1755.

Thomas Gutfeldt.

Sr. Jakob Rosborg afholder og betaler alle ovenstaaende Reparationsarbejder og Omkostninger; da den afsatte Skoleholder er udi saa fattige Omstændigheder, at han daarligt kand.

Klagerne i Sagen Hafnløv:

Niels Madsen.	Søren Jensen.	Brandt Nielsen.
Søren Bonde.	Niels Sommer.	R. N. S. Smed.
A. N. D. Henriksen.	Jens Schriver.	Christen Rode.
Anders Smed.	Søren Pedersen, Snedker.	Rasmus Elgaard.

Børn der har vidnet i samme Sag.

Niels Christensen.	Mads Madsen.	Simon Rasmussen.
Jens Brandt.	Anders Bonde.	A. Jensen, Bakgaarden.
Rasmus Elgaard.	Niels Christensen.	Christen Elgaard.
Søren Bonde.	Søren Brandt.	Anne Haurum.
		Niels Sørensen.

Vejlby Stednavne.

Vejlby Sogn, Vejlby—Risskov Kommune,
Hasle Herred.

Ved REGNAR KNUDSEN.

Forord.

I 1925—26 paabegyndte Udvalget for Hjemstavnskultur en omfattende Undersøgelse og Beskrivelse af dette Nabosogn til Aarhus.

Resultatet heraf har foreligget i Manuskript siden 1927, undertagen det arkæologiske Afsnit, der nu er udarbejdet og optaget i denne Aarbog.

Derfor har en samlet Redegørelse for dette Forsøg i egentlig Hjemstavnsforskning ikke kunnet udgives, men to Afsnit, »Vejlby Sogns Landbohistorie« ved Henrik Larsen og »Gamle Bøndergaarde« ved H. Zangenberg, er trykt i Aarhus Stifts Aarbøger 1927.

I det følgende skal der gøres Rede for dette Arbejdes Gang, som maaske kan have videre Interesse og opfordre andre til at tage et tilsvarende Arbejde op.

Det gjaldt om vække Interesse for Sagen hos Beboerne, navnlig de »indfødte« og ældre, for at hverve dem som Materialsamlere og Meddelere, medens sagkyndige paatog sig dels at sigte og bearbejde Materialet, dels selve Undersøgelserne, særlig af Naturforhold og kulturhistoriske Forhold.

Som Middel til vække denne Interesse viste Undersøgelsen af Stednavne — de væsentligste »Folkeminder« — sig fortrinligt egnet i Forbindelse med Oldtidsminder.

Efter et offentligt Foredrag, hvor Sagen selv og dens Betydning fremførtes og enkelte gamle Stednavne og deres Betydning drøftedes, var Interessen straks levende, og Stednavneoptegnelsen begyndte med Støtte af Stednavneudvalget ved dets Leder og Sekretær Gunnar Knudsen (G. K.) og Mag. K. Hald (K. H.), som foruden Docent v. Universitetsundervisningen i Aarhus, cand. mag. P. Skautrup (P. S.) har givet væsentlige Bidrag til Tolkningen.

Samtidig støttede Sogneraadet (1925—29) Arbejdet pekuniært, saa at Landbohistorikeren Henrik Larsen (H. L.) kunde udarbejde en detaljeret og dokumenteret Landbohistorie, der naturligvis fik stor Betydning for Stedfæstelsen og Tolkningen navnlig af de gamle Marknavne. Senere har den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse støttet denne og andre Sider af de historiske Undersøgelser.

Tolkningen af Stednavne er iøvrigt saa vanskelig, at der med nok saa god sagkyndig Hjælp bliver uløste Gaader nok tilbage.

Kilderne til de gamle Stednavne er væsentlig mundtlig og skriftlig Overlevering i Sprog og Dokumenter.

Den mundtlige Overlevering fra Stedets Beboere er naturligvis langt den vigtigste, og her er da Forskere og Elskere af vore Folkeminder i Stednavne stillet overfor den tragiske Kendsgerning, at Folkets Mund vil være lukket for steds, hvis det ikke lykkes at faa Stednavneoptegnelsen over hele Landet tilendebragt i de nærmeste 5—10 Aar.

Heraf fremgaar den overordentlige Betydning af Stednavneudvalgets Arbejde.

Det er nemlig næsten udelukkende hos dem, hvis Ungdom faldt før 1870, da den økonomiske Udvikling med Omlægning af Produktionen og den tilsvarende »Omstilling« af Folkesindet tager Fart, at vi kan vente den gamle Stedsans og det gamle Sprog bevaret. Af Vejlbysere havde kun een, Gaardejer Johs. Pihlkjær, bevaret alle Marknavne for sin Jord og en Del andre gennem sin afd. Fader Anders Nielsen Pihlkjær, Meddeler til Evald Tang Kristensen.

For Vejlbysogns Vedkommende døde fra 1927 til 1929 de 3—4 gamle, som vi skylder Stedfæstelse, Udtale og dermed Tolkning af de interessanteste Stednavne og Folkeminder i det hele taget; den, der bedst huskede de gamle Marknavne, havde tilbragt det meste af sit Liv uden for Vejlbysogn i et Sogn i Nærheden.

Den skriftlige Overlevering skyldes Stednavneudvalgets og Henrik Larsens Undersøgelser.

I Matrikelsarkivet findes Matriklen 1664, Matriklen 1688 (Chr. V), hvori Markbog Prot. Nr. 975, og den nuværende Matrikel.

Af gamle Kort,¹⁾ der har saa stor Betydning for Stednavneforskningen, er det ældste først fra 1816 og desværre ikke forsynet med Navne.

Andre Steder findes det ældste Kort ofte tillige hos den største Lodsejer i Byen, men ogsaa det maa her være gaet tabt.

I Landsarkivet findes Kirkebøgerne (den ældste fra 1758—1813), Tingbøgerne for Hasle m. fl. Herreder, Skifteprotokoller samt Pante- og Skødeprotokoller fra samme Herreder og Viborg Landsting.

I Marselisborg Arkiv findes tilsvarende Protokoller og Tingbøger for Marselisborg Birk og Gods.

For Fedets Vedkommende indeholder en Taksationsforretning af 1802 en Del Stednavne.

Af trykte Kilder skal fremhæves den saakaldte »Aarhusbog«,

¹⁾ Efter Henvendelse til Generalstabens topografiske Afdeling (Geodætisk Institut) om ny Kortlægning af Aarhusegnen, navnlig som Grundlag for Byplanlægning, forlagde Generalstaben beredvilligt sit Opmaalingsarbejde til Aarhus og Omegn (1926), og foreløbig er i 1928 et nyt Kort over Aarhus By udgivet og et over Egnen i 1 : 100000.

trykt i *Scriptores* (S. R. D.) VI, S. 376—519, med Afskrifter af Jordebog og Breve angaaende Aarhus Domkapitel i Middelalderen, endvidere »Kancelliets Brevbøger« og »Kronens Skøder« med de der anførte Kilder.

En kort Beskrivelse af Sognet, men desværre uden Stednavne, er tidligere givet af C. V. Hertel, Præst for Vejlby S. 1798—1811 og 1ste Kapellan ved Domkirken, i hans Bog om Aarhus Domkirke Bind II 1810.

Topografisk Oversigt. (Se Kort S. 105).

Vejlby Sogn er et naturligt afgrænset Omraade mod Nord og Øst, hvor det begrænses af Ega a e n, der tillige er Amts- og Herredsgrense, og af Havet, idet Aarhusbugten her danner en yndefuld indre Bue, medens Sognet mod Syd og Vest begrænses af et Skeldige (Aarhus Byskel) fra Havet ved Risskov Station langs Ris Skov over Grenaavej og til et Højdepunkt lidt Øst for Randers Landevej; fra dette trebundne Skelhjørne og vinkelret paa Aarhus Byskel løber et nyt Skeldige (Skejbyskel) mod Nord langs Skejby Marker og Mollerup Mark ned til Ega a e n og et lille Stykke over A a e n i det nordvestlige Hjørne med en lille Eng (Klostereng). Ega a e n danner ellers den nordlige Grænse til Lishjerg Terp, Elev, Lystrup og Ega a e n Marker.

Vejlby Sogn er det største i Hasle Herred med sine 1349 ha (2445 Tdr. Land); til Sammenligning tjener, at Aarhus har 1926 ha, et Omfang, der er naaet i Tidernes Løb paa Bekostning af Nabsogne ved Kongers Gaver (Vejlby S.) eller Indlemmelser (Viby S.).

Indenfor dette Omraade deler Naturforholdene Sognet i to naturligt adskilte Dele: den høje lermuldede Bakke med Fald mod Nord og Øst og den lave, sandede Fla d e, der inderst er Mose og gammel Fjordbund, dernæst Hede (d. v. s. Slette) og »Fed« (gammel Havbund, hvor Sandrevler efterhaanden har lukket af for den korte og brede Fjord) og endelig Strand.

Banelinien (Aarhus—Ryomgaard) betegner Grænsen mellem den høje og lave Del.

Med Hensyn til Bebyggelse gav Bakken, den yderste Forpost af Højdeplateauet mellem Aarhusa adalen og Ega adalen, tidligt Plads for en stor Landsby. Vejlby eller Gl. Vejlby, som den nu ofte kaldes, er ikke

blot den største i Hasle Herred, men ogsaa i det gamle Aabo Syssel (fra Kysing Nor til Randers Fjord, fra Gudenaa til Havet), selvom den vel ikke, som det hedder i Folkemunde, er Danmarks største Landsby. — Sognet har ingen anden Landsby eller Udflytterby (Terp) og kun enkelte Udflyttergaarde.

Landsbyjorderne, de veldyrkede frugtbare Agre, optager Bakkeskraaningene fra Randers Landevej og Skejby Skel til de kratbevoksede Lerklinter ovenfor Banelinien mod Havet. Her opstod fra 1890'erne Villakvarteret Risskov, der efterhaanden har udfyldt hele Arealet mellem Vejlbymarker og Havet; paa Vejlbymarker er opstaaet en Bebyggelse af en mere nybyggeragtig Karakter, og langs Grenaa Landevej Begyndelsen til en ny Randbebyggelse, ligesom langs Bækkelejet ved Jydske Asyl og langs den saakaldte Tretommervej.

De kratbevoksede Lerskrænter mod Havet fra Fortovej i Nord med Kløfter for Bækkelejer fortsættes i Ris Skov og Knudrisbakke paa Aarhus Grund, ja, videre mod Vest til Aaby og Brabrand¹⁾, hvor de danner lyngklædte »Bastioner.« — De er som »Bryn« mellem den høje Pande (Plateauet) og Øjnene (Hav og Sø, tidl. Fjord).

¹⁾ Brabrand [bråbøn] (1340 Brabrun, 1426 Aarhusbogen Brabrand). I en Artikel »Brabrand og Stabrand« i Danske Folkemaal 2—4, 1929 har Mag. K. Hald forklaret »brand« som »Svedjeland, Skovrydde ved Afbrænding« af gda. bruni, i Aflydsforhold til brinna »brænde«. — Dette bevises for Stabrands Vedkommende ved Markbog og Stedfund; for Brabrands skal her foreløbig peges paa Byens Beliggenhed mellem Skoven paa Aarslevbakken og Skoven paa Nøjsomhedsbakken, der formodentlig engang har udgjort een Skov.

Medens Forf. paaviser, at Forledet i Stabrand maa være »Stav«, finder han i det svenske Sønnavn »Braen« en Mulighed for et glt. Navn »Bra« paa Brabrand Sø. Hertil skal bemærkes, at et saadant Navn (Braa = Bryn, Rand, Skrænt) da maatte være overført fra den nordlige stejle Skrænt til Søen (svarende til sv. Bråviken, hvor »Braen« er »Kolmården Nord for denne; paa Slettelandet omkring Norrköping vil Axel Olrik finde Stedet for Sagnets Braavallaslag).

At vi virkelig paa jydsk paa denne Egn har »Braa« = Skrænt ses af »Mossøbraa« Syd for Mossø (Kort 1872—76), paa Maalebordsblad 1900 rettet til Mossøbrue, jfr. Feilberg under »Bro« i Brolog = Tagskæg. Brabrand skulde da betyde Svedjeland (æ. da. Skovsland = Agerland efter Skov) ved Braa (= Bryn, stejl Skrænt), Braa-Skovsland.

Vejlby Sogn danner saaledes en sluttet — og tidligere ret isoleret — ejendommelig Lokalitet, der baade i Naturforhold og Bebyggelse peger mod Aarhusegnen (Aarhus-Regionen).

Sproglig Oversigt.

(Enkelte Oplysninger skyldes Dr. Marius Kristensen og Mag. K. Hald.)

Sproget i Vejlby Sogn er Hasle Herreds Sprog eller Folkemaal Nord for Aarhus Aa, der i visse Henseender danner Sproggrænse for dette Herred og Ning og Hads Herreder Syd for Aaen.

Lydskriften er »Dania«s, hvor q staar for »blødt g«, lj og nj for j-agtigt l og nj for lang Vokal og ' for Stød.

Rigssprog	Hasle H.	Hads H.
male (Farve ¹)	mâl	mo'l
Gade	gâr	goð
Vugge	wøq	u.q

Ko, Sko, Bro, to o. s. v. Kâw', Sgåw' o. s. v. Ku', Kuw'

Desuden danner Ega aen Folkemaalsgrænse, navnlig mod Ega Sogn, hvorved der fremkommer flere ejendommelige Forhold:

Rigssprog	Vejlby S.	Ega S.
Mad, Fad o. s. v.	mar, far o. s. v.	mað, fað
Mand	manj'	man'
Kald	kalj'	} kal'
Kalv	kal	
Dør	da'r	dæ'r
før	fa'r	fæ'r
Nør (Nord)	na'r	næ'r

Dette Forhold benyttedes i de Ordkampe, der ofte tidligere udkæmpedes mellem de to Sognes Ungdom paa begge Sider af Ega aen, hvor Egaadrene haaende tilraabte Vejlbydrengene: »Gaa hjem te' di' »Grørfar« (Grødfad) plårfuld (pladder) a' »Kørmær« (Kødme), der baade stiklede til Vejlbyernes Sprog og Hovednæringsvej som Slagtere og Kreaturhandlere.

Iøvrigt er der i en Forstadskommune som Vejlby foregaaet den samme Udjævning mellem Folkemaal og

¹) Det andet Verbum »male Korn« hedder [mo'l] over hele Aabo Syssel. (K. H.)

Købstadmaal som i Aaby Sogn, der er skildret af Anker Jensen i »Dania« V, 1898 (»Sproglige Forhold i Aaby Sogn, Aarhus Amt«); det er derved ogsaa gaaet ud over Ordforraadet, og det nyjydske Bondemaal er blevet formfattigere med sin jydske Udtale af Købstadmaalets Ord; visse Ejendommeligheder frembyder det dog som særligt »Forstadssprog«. — Dette Forhold maa navnlig tages i Betragtning ved Stednavneoptegnelsen, hvor det gælder om at faa den ægte Folke- maalsudtale frem.

<u>Rigssprog</u>	<u>gl. jydsk</u>	<u>ny jydsk</u>
Aarhus	Aars [o's]	[o'rhuv's]
Vejlby	[væjlbøj']	[væjlbj]
Bryggers	Sals [sals]	[brø'qəs, brøgəs]
Brønd	Kilde [kjalj]	[brøn']
Kostald	Nøds [nø s]	[kåwstdå'l, kåwhu's]
Ler	[li'ə]	[le'ə]
Søn	[sæn]	[sön]
Søren	[såræn]	[söræn]
Torn	[tu'an, Flt. twon]	Tjørn [tjøn]
Fort(e)vej	[fuət, fu'ət væj']	Fortevej [få'tævæj']
stoppe	[sdab]	[sdåb]
øm	[æ'm]	[ö'm]
som, at	til[te]	som te a(t), te a(t).

(Det sidste i Eks. Den Mand, som te' a' je' kendt' — det var godt, te at du kom.)

Endnu kan Aarhusianerne finde Morskab i Fuetvej (for Fortevej), som de udtaler »Futvej«; i Bakket, Koppet, Redet for Bakken, Koppen, Reden — samt i »Katteren« for Kattene (smlgn. Fruerstuerne) o. lign.

Folkemaalet har i Kraft af den store Landsby holdt sig bedre end i Aaby og Viby, men med den nye Centralskole (1927) kan det ogsaa her betragtes som dødsdømt; dets Dage er talte.

I n d l e d n i n g.

Forled og Efterled

i sammensatte Navne.

Adel, se Odel.

Baarer (ældre dansk border, baarder): Ager, udlagt til Græs. — Se Baaregaard.

Bakke (af Banke) findes kun som yngre Efterled i Katsnobbakke.

Balle: opr. jævnt rundet, hævet Jordstykke, ogsaa brugt om større Bakker; denne Grundbetydning kan passe i Vejlby S.

Se Ballerne, Balleragre, Ballervej; Fuglballe.

Banke (bliver til »Bakke«). Se Havbankerne, Katbankevad.

Bjerg betegner i Vejlby S. en Bakke (opr. Banke). Se Brunbjerg, Hjarrebjerg, Tornbjerg, Vejlbjerg, Voldbjerg.

Blokker bruges før Udskiftningen om mindre (kvadratiske?) Jordstykker. I Vejlby S. kun bevaret i Skovblokkerne og Tuerblokker.

By (oldnord. byr, bær, bæjar; jydsk [bøj]): Samling Huse, Landsby. Navne paa — by findes over hele Norden, samt i England og Normandiet(-ville), i ældre og nyere Navne paa større og mindre Landsbyer og enkelte Købstæder, som Regel tidligere Landsbyer, f. Eks. Rødby.

Den oprindelige Betydning er »Bo, Boplads«, brugt om flere Gaarde (se »Gaard«) eller en enkelt Gaard; Betydningen »Enkeltgaard« forekommer endnu i Island, Norge og Sverrig (smlgn. Fröding: Backabyn i By i Västra Ed).

Forledet er som Regel et Naturnavn, under Tiden et Bebyggelsesnavn (f. Eks. Husby), sjældnere et Personnavn som i sent bebyggede Egne af Sverrig samt Sydøstlesvig (Brodersby o. s. v.)

Anm. 1. Henrik Larsen har i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1918 S. 273 ff. (jfr. Vejlby Sogns Landbohistorie i Aarhus Stifts Aarbøger 1927) hævdet den samme Betydning »Gaard« for »— by« her i Landet.

Hvor gammelt Efterledet er, kan ikke afgøres for de enkelte Landsbyer, da det har været meget produktivt fra Vikingetiden af (o. 1000), da vi finder det i danske eller nordiske Kolonier i England og Normandiet, lige til vore Dage.

Med nogen Rimelighed kan Navnet paa Vejlby, der allerede i Middelalderen var en usædvanlig stor Landsby, antages at være mindst fra Aar 1000. Se iøvrigt ovennævnte Arbejder af Henrik Larsen, hvis Hypoteser dog synes noget dristige.

Henrik Larsen har med sit enestaaende Kendskab til gamle Landboforhold villet søge den Gaard, som efter hans Mening har givet Vejlbj Navn, i den nordøstlige Del af Byen omkring Gaardene Matr. Nr. 3, 31 og 32.

Denne »Vejlbj«, d. v. s. Gaarden ved Vejlen, skulde altsaa være den Kærne, om hvilken den gamle Landsby skulde have dannet sig.

Det er dog sikkert haabløst at opstille en virkelig begrundet Formodning (Hypotese) herom; og der er næppe tilstrækkelig Hjemmel for Tolkningen af »By« som »Gaard«, selvom det i visse Tilfælde kan bruges om en enkelt Gaard. Saaledes kaldtes Wedellsborg paa Fyn oprindeligt (1295) »Husby«, sagtens fordi det dengang laa i Landsbyen af samme Navn; hvis »Husby« skulde betyde Bebyggelse ved et »Hus« i Betydningen et »fast« eller befæstet Hus eller Borg (jfr. Riberhus o. s. v.), synes den for de fleste Husbyers oprindelige Form »Huseby« (Flertal af Hus) at stride herimod; forøvrigt maa »Hus« = fast Hus, Borg — sikkert betragtes som et ret sent Laaneord fra nedertysk.

Ogsaa i Norge og Sverrig bruges »Husby« om en enkelt Gaard; at overføre et svensk Forhold, hvorefter flere Husbyer har haft en officiel Karakter (Schück), til Danmark lader sig næppe forsvare.

»By« bruges altsaa i Norden som Regel om en samlet Bebyggelse i Almindelighed, undertiden ogsaa om en enkelt Gaard, der dog — ialfald i Norge - Island — bestod af flere »Huse«; dets oprindelige Betydning er blot »Bosted« med Karakter af Samlingsnavn (Kollektiv); ialfald i Danmark synes dette at være Reglen.

Henrik Larsens Henvisning til Viby og Aaby med en lignende stor Gaard beviser lige saa lidt som Henvisningen til Lyngbygaard og Kærbygaard, hvor en nyere Hovedgaard vel simpelt hen er opkaldt efter en nuværende (Lyngby) og en forhenværende Landsby (Kærby).

Det er nylig fastslaaet, at der paa Vejlbjerg ved Mosen og den gamle Færdsevej (Mosevej) har været en Oldtidsbebyggelse fra ca. 200 e. Kr. F., altsaa lige ved Vejlen; paa den vilde Navnet »Vejlbj« jo bedst passe.

Da den forsvandt, kunde Navnet tænkes — hvis man da har Lov til at anse det for saa gammelt — at være overført til en »By« et godt Stykke derfra, det nuværende Vejlbys nordøstlige Del omkring »Filbakken« med »Fildammen« og dets vestlige Del omkring Kirkebakken med dens Damme og Kildevæld.

Rimeligere er det dog maaske, at Bebyggelsen paa Vejlbjerg vilde være blevet kaldt »Vejlbjerg« — navnlig da der kun er fundet Spor af et enkelt »Bosted« — og at »Vejlbj« altid har været Navn paa den nærmeste samlede »Bebyggelse«.

Vejnettet i Landsbyen, navnlig Aarsvejs Indførelse i den med Skejbyvej og Mosevej, synes at tyde paa, at den ældste Del af Landsbyen er den nordøstlige, netop med Matr. Nr. 3, 31 og 32 og nærmest ved »Vejlen«. (Se Kort S. 99).

Her fremsættes saaledes den Formodning, at Gl. Vejlby er opstaaet af de to nævnte Bebyggelser omkring Kilder: 1) ved Filbakken og Mosevej i Nordøst (Folkevandringstid?), 2) ved Kirkebakken (Vikingetid?) i Sydvest, adskilte ved Hovedvejen Skejbyvej. Dette skulde tillige forklare dens anselige Størrelse fra Middelalderen af, idet en Sammenbygning er sket, formodentlig først langs Sydsiden af Langegade.

Forestillingen om to saadanne særskilte »Byer« findes maa-ske bevaret i Navnene 1) »Fløderne« og 2) »Snerpenpers« om vedk. Bydele.

Lerkar som Gravurner fra ovennævnte Tidsrum (romersk Jernalder) er forøvrigt fundet andre Steder Nord for Landsbyen og ret fjernt fra denne: ved Fuglballe og Aarskjær Øst for Aarsvej og ved Grydhøj; disse Gravurner paa det sidste Sted i Forbindelse med den i Nærheden fundne Runesten og Marknavnet »Toftefeldet« (Se Henrik Larsen: Vejlby Sogns Landbohistorie S. 61) kunde tyde paa gammel Bebyggelse og Vej, antagelig til Hasle med Hasle Herreds Tingsted. — Se endvidere Anm. 2 (Viby) og Anm. 3 (Skejby).

El og Samlingsnavnet Elle betegner Bevoksning med Elletræer, altsaa paa lav og oftest sid Grund i Mosen og paa Fedet. — Se Elholt, Ellevang, Ellebæk; Kjællinghuller (efter Ellekjællingen).

Fald forekommer i Vejlby S. kun i Markbøgerne (undtagen »det slemme Fald«; smlgn. Skovfaldet i Aarhus ved Ris Skov) og betegner en Hovedinddeling af Agrene.

Fed: lav Jord langs Vand. Se Egaa Fed, Vejlby Fed. Synes sjældnere i Jylland end paa Øerne.

Flak: Grund i Havet, en flad Grund; middelnedertysk for »flad«; antages at stamme fra hollandske Søkort. Se Ryes Flak og nyere Navne som Flakhave, Flakvej.

Fort, en (af for- og oldn. tå = Vej, aaben Plads; æ. nyda. fortho; fortog, nu Fortov):

- 1) aaben Plads midt i Landsbyen, hvor Bykvæget samledes; Plads foran Gaarden(e);
- 2) den indgårdede brede Vej, ad hvilken Bykvæget blev drevet ud paa Overdrevet (Oredreyet), Fægang, Kvægevej;
- 3) selve Overdrevet, nærmest Forten; Malkeplads. I Vejlby: »ned paa Forten«; sml. Overdrevet, Heden el. Fedet.

Se Fortevæg, Fortorn.

- Gaard: 1. Gærde; antagelig i Gaardsnobsagre (nær Vanggærdet mellem Mønnenvang og Skovvang), sikkert i Risgaardsbæk.
 2. Indhegnet Stykke; i Baaregaard, Hørgaarden, Hørgaardsagre.
 3. Bondegaard; i Gaardsstedets Agre.

Hald svarer til »hælde« og betegner Hældning, Skraaning; smlgn. »Hald« ved Viborg, hvis oprindelige Plads (Hald I fra ca. 1100) netop er Voldstedet paa Marken, der skraaner ned mod Søen og Reformationstidens Hald (Hald III), medens Middelalderens Hald, Niels Bugges Hald (Hald II), ligger ved Søen overfor Bækkelund. — Smlgn. ogsaa jydsk »Halde« i et Hjulspor. Se Hald Agre.

Hav(e) (æ. da. haghæ, oldnord. hagi) betegner opr. Gærde (smlgn. Gaard), Indhegning; derefter det indhegnede Stykke, et Vænge.

Se Lammehave, Flakhave; Enghavsgaard.

Hede: Synes her som paa Sjælland at betegne »skovløst Sletteland;« kan ogsaa passe paa det gamle Hedeby Syd for Slesvig (Halvkredsvolden).

Se Heden, Hedeenge, Hedevej.

Hole (æ. da. Holæ), en Afledning af Tillægsordet »hul«, betegner en Erosionskløft med eller uden Bækløb. (Smlgn. »Holen« paa Mols; sjæll. Holæbec, nu Holbæk; jydsk Huolbæk ved Skanderborg Sø og i Brabrand S., her fejlagtigt stavet Voldbæk, egtl. Holbæk).

Se Vejlbj Hole, Hu(o)lbækvej.

Holm: 1. en mindre Ø. — 2. Jordstykke omgivet af Vand. — 3. Græsplet i Ager, som i nedennævnte.

Se Hejreholm, Jellerødsholm, Lerholm, Højholm, Nyholm, Søftenholm, Trundholm.

Holt: Skov, Lund; stor Holm, ogsaa Forhøjning i Eng (smlgn. Segalt, Stenalt); som oftest er Skoven forsyndet, men Navnet har holdt sig. Se Elholt.

Høv(e)d (smlgn. Hoved); bruges mest om en »Forager,« paa tværs og for Enden af andre Agre, der siges at »høvde« paa den.

Høj bruges i ældre Navne i Vejlbj S. om en Gravhøj; se Grydhøj, Rishøj, Skorphøj, der alle er tid-

ligere Gravhøje; desuden Skelhøj, men indeholdes ikke i Højsagergaard (egtl. Høv(d)sagergaard).

Flgd. indeholder Rester af »Høj«: Egaa (opr. Ekhøj), Grenaa (opr. Grindhøj) og Vorre (opr. Vordhøj).

Klæpper. En »Klæp« (oldnord. kleppr) betyder »Klump, Klods« og betegner i Markbøgerne smaa Agerskifter, mindre end Blokker.

Krog: 1. Krumning af Aa, Bæk. Se Aakrog, Trækrogene. 2. Afsides Hjørne i Byen (se »Krogen«) eller i Marken (se Krogagre, Krogsgaard, Elsebets Krog).

Kær. Se Aarskjær, Krækjær, Maakjær, Riskjær, Rødkjær, Sokjær, Toftkjær, Tuekjær, Vikjær.

Land: 1. Land langs Vand, Eng, Mose. Se Landenge, Landgrøften. (Smlgn. Landøerne paa Island i Njals Saga).

2. Jord, særlig dyrket Jord, som Bønneland, Ærteland. Se Plantelandet; Skadeland, Tuerland.

Løkke (beslægtet med lukke): indhegnet Marklod. Se Gedeløkke, Løkkebæk.

Made (jydsk Maa): Sid Eng. Se Maakjær, Brede Maa, Bæk Maa, Langevejs Maa; Fuglsø Maa, Elholts Maa, Lange Maa.

Odel: Sideform til Adel; i Odelvej Adelvej, Alfarvej; kun bevaret i Jydsk.

Put (Put el. Pøt): Se Pytsig.

Rende: lille Grøft. Se Piblerende, Rendeløbet.

Ris: Busk, Træ- el. Buskvækst, Kratskov. Se Risskov, Risgaardsbæk, Vorre Ris.

Røgel (Antagelig beslægtet med oldnord. hraukr, æ. da. røg = Hob): 1. Dyng, Hob. — 2. langstrakt Forhøjning. — 3. midterste og højeste Del af Ager (Tilknytning til »Ryg«). Se Anderøgel, Duerøgel, Momrøgel.

Skade (sv. Dialekt: skate = Ende, Hale, Spids, Fremspring). Se Skadeland.

Snob (æ. da. Snabe; sv. Dial. Snape. Snape = Spids): Betydningen »Skovstrimmel el. Kratsstrimmel i Mark« kunde passe i Vejlby S. Se Gaardsnobsager, Katsnob, Kildesnob, Staasnob.

Spjæld: et firkantet Stykke i Lærred eller Læder,

- »Kile«. Se Anderøgelsspjæld, Arspersspjæld, Aar-tornsspjæld, Hylde-spjæld, Møllespjæld, Rødkjærsspjæld, Skamspjæld, Vikærsspjæld, Ødespjæld.
- Stade (jydsk Staa); beslægtet med »at staa«; betyder opr. et Sted, hvor noget staar, og anvendes om: 1. Landingssted for Baade, 2. Sted, hvor høstede Neg sættes i Sæt eller Hobe. Se Staasig, Staa-snobagre.
- Toft: Hjemmemark ved Gaarden før Udskiftningen, men uden for Fællesskabet. Se Tofte Agre, Toft-kjær, Kildetofte, Toftefaldet.
- Torn: Tjørn, ogsaa Slaaentorn el. -tjørn. Se Tornbjerg. Forekommer i Vejlbys S. i ret stor Udstrækning som Efterled i Formen — ton (-torn skrives kun i Touentorn). — Betydningen synes at være: 1. Tjørnebusk el. -krat. Se Tretørnvej (Tretommervej). 2. I Marknavne en Ager, omgivet af Tjørne eller ryddet for Tjørnekrat. Se Aartorn, (Fortorn), Mullentornagre, Totorn, Tretorn.
- Vang: 1. Indhegnet Mark, Eng. — 2. Bymarkens Hoveddele (Vange) før Udskiftningen. Se Skovvang, Ellevang, Kaysvang, Mønnenvang; nyt Møllevang.
- Vænge (Aflledning af Vang): mindre, indhegnet Korn- eller Græsmark. Se Strandvænget.
- Vejle (æ. da. wethel, en Sideform til oldnord. vaðill): Vadested, lav Grund eller Eng, helt eller delvis under Vand, saa at man maa »vade« over. Se Vejlbys.
- Vi (Vie)*: Vidje, Pil. Maa formodes at indgaa i Navne paa »Vi«, særlig hvor der er Tale om sid eller fugtig Grund. Se Vienge (i Mosen); Vikjær (paa Bakken).
- Vold (af oldn. völlr = Slette i Thingvalla (vatn), æ. da. flad Mark, jy. Lov »withæ wallæ«, Folkevisernes »grønne Vold«; jfr. Borgvold i Viborg).
Se Voldbjerg ☉: Bakke, omgivet af flad Mark, nl. Heden el. Fedet.

Anm. 2*). »Vi« i Vejlbys Sogn har saaledes intet med Vi — Hel-ligdom at gøre: det gælder ogsaa andre Steder i Landet, f. Eks. Viemose, som Gunnar Knudsen har paavist.

En Undtagelse vil Gunnar Knudsen (Dansk Skovforenings

Tidsskrift 1925. Særtryk S. 8) dog gøre med »Viborg« (ældre Vibjerg), hvor det af »fysiologiske« Grunde skulde være utænkeligt at se Forledet Vie = Pil; disse »fysiologiske« Grunde skulde være, at »Vie« maa henføres til mere fugtig Grund.

Ganske vist kan der være fugtig Grund paa en Bakke (Bjerg), som Vikjær i Vejlby viser; men alligevel vilde det sikkert være mærkeligt at benævne en Bakke (Bjerg) efter Vie = Vidje, der i Alm. synes at forekomme i Forb.: —mose, —eng, —kjær.

Selvom der her ingen Grund er til at forkaste den traditionelle Tolkning af »Vi« som »Helligdom« eller »hellig« (Tillægsord), vil den sunde Skepsis overfor »sakrale« Stednavne, som G. K. ellers saa virkningsfuldt har anvendt overfor lignende og anden »Romantik« i Stednavneforskningen, dog altid være paa sin Plads.

a. Dette gælder navnlig den traditionelle Tolkning af »Viby« som »Byen ved Vi(et) eller »den hellige By«.

Da langt de fleste danske Stednavne paa -by har en Betegnelse for et Naturforhold som Forled, bør man i alle Tilfælde først forsøge, hvor langt man kan komme med denne »naturlige« Forklaring, navnlig hvor den støttes af ældre Skrivemaader.

Naar Valdemars Jordebog har »Withby« (1231), men Aarhusbogen (c. 1300) har »Wichby«, kan ch maaske være en Skriveform for th, men th kan ogsaa være en Skrivefejl for ch (P. S.), og Aarhusbogens Skrivemaade bør foretrækkes som mere stedbundet, tilmed da Vithby normalt i jydsk skulde blive »Vejby«; smlg. smith = Smed, jydsk [smej].

Mere betyder de topografiske Forhold med den ejendommelige Vig med Dødaa; Skov (Withby Vedby = Skovby) synes ikke at have præget Stedet.

Flere Stednavneforskere — bl. a. H. V. Clausen og Gudmund Schütte — beherskes i deres Undersøgelser af Ønsket om at finde Minder om hedensk Gudsdyrkelse (Kultminder).

Saaledes foreslaar H. V. Clausen ang. »Viby'erne« at betragte — by som uægte og resolut stryge det; saa er der kun et »Vi« tilbage og ingen Vanskeligheder. (Jfr. Aarvog 1930, S. 12).

Dette er dog næppe forsvarligt.

H. V. Clausen gør opmærksom paa, at de fleste danske Viby'er ligger som Viby ved Aarhus: ved Udløbet af en Fjord, hvorigennem Kolonisation eller Erobring er sket.

Han har Ret i, at de fleste danske Viby'er ligger som Viby ved Aarhus for Enden af en Vig fra en Fjord eller Sø (Brand Sø).

Dette gælder ogsaa Viby i Vestfyn, Gamborg S. (for Enden af Lavningen af Ellebæk Vig), Viby paa Hindsholm (Dalby Bugt) og formodentlig ogsaa Viby Vest for Kerteminde (Kerte Nør), og det gælder det midtsjællandske Viby (1259 Withby, 1315 Wigby) for Enden af en nu tørlagt Lavning; efter H. V. Clausen danner dette Viby en Undtagelse, fordi det ligger midt inde i Landet; men det ligger ved en »Vig«, dannet af en af Kilderne til Lejre Aa og Kornerup Aa, hvis Dalføre i ældre Tider maaske har været en Samkvemsaa fra Roskilde Fjord.

I det hele taget — den slaaende Lighed mellem Stednavne i

»Roskildebygden« og »Aarhusbygden« forklares tilstrækkeligt ved Lighed i Natur- og Kulturforhold, særlig Navneforhold som Følge af Samkvem med Samsø som Mellemed; her behøves aldeles ingen Kolonisation ved Erobring eller lign. som Forklaring.

En Oversigt over de svenske Stednavne paa -by er givet af Prof. Elof Hellquist i »Göteborg kungl. Vetenskaps- och Vitterhet-Samhälles Handlinger 4, XX 1917.«

Efter en privat Udtalelse af Prof. Hellquist findes der i Sverrig »ikke et eneste Tilfælde, hvor man i Viby'erne har grundet Anledning til at antage et »Vi« Helligdom; men teoretisk set er det ikke helt umuligt, at dette Ord et eller andet Sted kan indgaa.«

Det samme kan vel siges om de danske Viby'er.

b. Heller ikke de fleste Navne med »Vis«— som Visborg (Hindsted H. og Samsø) og Vistoft (Mols H.) kan faa Lov til at beholde det »Vi«, man tidligere har villet tildele dem. Alle de nævnte indeholder nemlig Dialektordet »Vese« oldnord. veisa · Pøl, sumpet Sted som paavist særlig af Gunnar Knudsen; Visby i Thy (Hassing H.) antageligt ogsaa.

Lad os som Eksempel tage Visborg el. Vesborg paa Samsø, tidligere fejlagtig kaldet Vestborg i »Vestborg Fyr«. (Se iøvrigt Samsøs Stednavne S. 32—33.)

Her findes en »Ves(e)«, hvorigennem en Bæk »Vesbæk« løber ud i Havet, ganske som ved Visby i Thy (Hassing Herred). Vest derfor hæver sig en Bakke med Voldsted (nu Fyrbakke) Vesborg, oprindeligt antagelig Veshjerg; havde der ligget en By ved denne Middelalderborg, vilde dens naturlige Navn være blevet Visborg; var Byen opstaaet før Borgen, var den antagelig blevet kaldt Visby.

Som Undtagelser maa betragtes »Visby« ved Tønder, der indeholder Subst. oldnord. vist »Bolig«¹⁾, svarende til forskellige Vistaby i Sverige, og udenfor Danmark maaske Visby paa Gotland, der hidtil har været tolket som indeholdende Vi = Helligdom (æ. sv. Wiisby), men snarest betyder »Provanteringssted« el. lign. af opr. Vistaby.

Hvis Navnet er gutnisk, kan det ikke indeholde veisa, da ei bevares i gutnisk (K. H.), som den nærliggende By »Heideby« (da. Hedeby) viser.

Hvis Navnet indeholder »Vi«, er Genitivformen »Vis« mere end paafaldende, naar den sammenlignes med »Viborg«; at »Visby« og »Viborg« begge skulde indeholde »Vi«, er saaledes lidet rimeligt.

Men det er jo heller ikke givet, at Navnet »Visby« er gutnisk, er »indfødt«, det kan ogsaa være »indført«. Naturforholdene

¹⁾ Saaledes ogsaa tolket af Johs. Kok i »Det danske Folkesprog i Sønderjylland II, 1867«. — Hellquist sammenstiller Vistaby af Vist = Ophold, Bolig med Salaby af Sal = Gaard; smign. Salten af Sal-tun (Sv. Aakjær) eller maaske snarere af Sal-Tem (Tem S.)

ved Visby kan minde om Vesborg i Danmark; thi her findes ogsaa en Borgbanke »Visborg«; en oprindelig »Vese« kan ikke paavises, da Havneanlægget kan have ændret Forholdene gennem Tiderne; oprindelig dannede to Øer en naturlig Havn; herindenfor kan der have været en »Vese«. — Kan denne Fortolkning ikke godkendes, kunde Navnet være en dansk Ændring af et opr. »Vistaby«.

Omkring Visby breder sig en nøgen Slette »Visborg eller Visby Slätt med Byen Heideby; denne Slette har da i Vikingetiden heddet Hejde = Hede, skovløs Slette. Man tør da formode, at den nuværende »Visby Slätt« i Vikingetiden har været kaldt »Vishede.«

Hvis Wimmers oprindelige Læsning af Stednavnet paa den omstridte Runesten i Sjelle, Vest for Aarhus (Framlev H.) som »Vishede« overhovedet er rigtig, hvad jeg formoder, kunde det være fristende at gætte paa »Visby Slätt« paa Gotland som det Sted, hvor Vikingen Gyrd er falden, og som Dr. Lis Jacobsen efterlyser i »Festskrift til Kr. Erslev«.

Navnet Visby (Wiisby), som Elof Hellquist ikke har undersøgt, er enestaaende i Sverige. Skulde det, og Viborg i Finland, være indført fra Danmark og skyldes en gammel Handels- og Kulturforbindelse: Hedeby (Slesvig) — Øland — Visby — Viborg (Finland)?

Anm. 3. Ekskurs. I Forbindelse med det ejendommelige Forhold, at en hel Del »Byer« saaledes samler sig om Aarhus med Vejlby, Viby og Aaby, der som vist er ret gennemsigtige, er der Anledning til at undersøge to i Nærheden: Skejby og Skiby, der synes at indeholde oldnord. skeið og skið, som atter staar i Aflydsforhold til hinanden og har samme Grundbetydning af »Grænse, det der skiller.«

Skejby (1375 Skeyby, 1683 Scheideby, 1688 Schiby) indeholder efter Kr. Hald oldn. skeið Grænse; Udviklingen af ð til j efter langt e (af ældre ei) er ganske vist paafaldende, men i Sættelsener forkortes Vokalen tit, hvorefter vi faar samme Udvikling som jydsk »Smej« af »Smed«. Ordet er opr. Intetkøn, medens Hunkønordet skeið, Skib, brugtes om den saakaldte »Skibssætning« ved Runemindesmærker. — En speciel Betydning af skeið er den oftest anførte »Kørevej mellem Agre«; Grundbetydningen er dog ogsaa her den samme.

Et tilsvarende Ord med samme Grundbetydning af Grænse, Skel findes i norske og svenske Stednavne paa Skede, f. Eks. Skeby af Skedaby.

Hertil kan føjes nogle tilsvarende danske, f. Eks. Ske, Haraldsted S. (1256 Scethæ) ved Halleby Aa, der her danner Herredsgrense mellem Ringsted og Merløse Herreder med Ske(de) vad, Ske(de) høj og Ske(de) mose, alle opkaldte efter Landsbyen.

Skebjerg (Tullebølle S. Langeland) ligger paa Grænsen mellem Øens to Herreder; Skeby i Nordfyn (Lunde H.) synes ganske vist ikke administrativt at være »Grænseby«, men er dog afgrænset af Vandløb: Skrivemaaden Schiby (1423) tyder paa opr. Skiby.

Grænseforholdet passer ialfald godt paa Skejby, der ligger paa en Bakkeskraaning, der kiler sig ind mellem Egaaen, der er Herredsskel mellem Hasle og V. Lisbjerg Herreder, og Koldkær Bæk, der er Sognegrænse.

Skiby el. Skibby i Harlev S. (ca. 1300 Skejby, 1610 Schibye) skal ikke søges afledt af »Skib«, men af oldnord. skið, men ikke med den af Oluf Nielsen foreslaaede Betydning af en Landsby indhegnet med skið: kløvede Træstykker, brugt som Indhegning, men i Ordets oprindelige Betydning som beslægtet med skeið, hvad der skiller, danner Grænse, af hvilken Grundbetydning Oluf Nielsens (jfr. norsk Skigar) er en afledt speciel Betydning.

Disse to Ord med samme Grundbetydning i Stednavne: Terrænforhold, der skiller, danner Grænse, kan antages at være brugt i Flæng om Terrænforhold af samme Art.

Skiby ligger da, omtrent som Skejby, paa en Skraaning, der kiler sig ind imellem Lyngbygaards Aa (Herreds- og Sognegrænse) og Aarhus Aa (Herreds- og Sognegrænse).

Skibby i Horns Herred ligger lige ved Grænsen (et Dalføre med Vandløb mellem Bramsnæs Vig og Bredvig, Roskilde Fjord) mellem Horns Herred og Voldborg Herred. (Jfr. Frederiksborg Amts Stedn.)

I Nærheden af Skibby ligger saamænd Vejleby, Lyngby og Draaby (saml. Draaby paa Mols af »Drag«) og Skuldelev (jydsk Skjoldelev) — jo, Ligheden mellem Aarhusbygdens og Roskildebygdens Stednavne er paafaldende, men derfra at slutte til en sjællandsk Erobring eller Kolonisation af Aarhusbygden turde dog være for dristigt; der er her kun Tale om en ældgammel Kulturforbindelse mellem Sjælland og Djursland med Aarhusbygden.

Gudmund Schütte gør i sin Bog om »Offerpladser i Overlevering og Stedminder« S. 39 ff. opmærksom paa dette Grænseforhold i Forbindelse med »Ske(de)« paa Sjælland, men bringer det — som man kunde vente — i Forbindelse med Helligdomme paa Herredsgrænserne og med Folkeoverlevering om Henlægning af Sværdske der som Offer efter en Kamp — uden Tvivl folkelige (folkeetymologiske) Forsøg paa en Forklaring af »Skede«, der ganske vist ogsaa sprogligt set staar i Forbindelse med »Sværdskede«. I Sverrig finder han 4—5 »Skedevis«, hvoraf dog ganske vist Nr. 4 og 5 er Skedevik.

Mon ikke det samme »Skid« skulde findes i Skivholme (1340 Skydhæ, D. Atlas Skyholm) i Forbindelse med »Høj« (Skihyw = Skiv), og Bynavnet Ski ve dække et opr. Skihywæ, svarende til f. Eks. Vroue af Vraa-høje; for begge disse Steder er Høje meget karakteristiske, ligesom Skelforholdet.

Kildehenvisninger. (Se S. 106 og flg.).

MB. = Markbogen 1683.

SRD. = Scriptores Rerum Danicarum, VI S. 376—519, den

saakaldte Aarhusbog (Liber Arhusiensis), en Fortegnelse over Domkapitlets Gods.

Taks. 1802. ☉: Taksationsforretning 1802 for Vejlby Fed.

V. S. L.: Vejlby Sogns Landbohistorie ved Henrik Larsen Aarhus Stifts Aarbøger 1927.

A. Bebyggelsesnavne.

I. Vejlby [*vajlböj*, *vajlby*] (Wæthelbye ²⁴/₃ 1207 SRD. VI 388, ³¹/₁ 1217 SRD. VI 391, 392; Suhm IX 777; Wæthelby 1295; Wethælby 1315, Wethelby 1295, ¹³/₁ 1335, ²⁰/₁₀ 1336, 1427; Wædelby (holæ) ²/₇ 1441; Weilbye Matr. 1664; Matrikelskortet 1816, hvor det er optaget fra det forsvundne ældre Matrikelskort; Weylbye Markbog 1683, ¹⁸/₂ 1716; Vejlby ²³/₁ 1710. ²²/₂ 1716 o. s. v.)

Om »Vejle« se Indl. — Den ældre danske Form »vedel« (smlgn. Anders S. Vedel fra Vejle) giver i jydsk »vejl,« ganske ligesom »medel« (= middel, mellem) giver »mejl« (smlgn. Mejlby, Mejlgade, Mejlgrunden; i Markbøger: Første Fald, Middel Fald, Tredje Fald).

Betegnelsen »Vejle« i den angivne Betydning passer udmærket paa de lave Enge mellem Vejlby og Egaa, som før Aareguleringen i 1912 stod under Vand omtrent Halvdelen af Aaret. Dette maa endnu mere have været Tilfældet i den fjerne Tid, da Navnet Vejlby blev til. (Se Indl. Anm. 1).

Gammel Vejlby er en ny almindelig Betegnelse for Landsbyen til Adskillelse fra den nyere Bebyggelse mellem denne og Risskov Villakvarter. Vejlby Fed omfatter nu Arealet mellem Fortevej, Grenaavej, Aaen og Stranden, kort sagt: Vejlby Strand til Fortevej og Grenaavej; oprindeligt sikkert kun Arealet mellem Aaen og Stranden, idet den øvrige Del kaldtes »Heden«, som nu kun findes Nord for Grenaavej.

Om »Fed« se Indl.

Vejlbygaard er et nyere af en tidligere Ejer valgt Navn for Udflyttergaarden Matr. Nr. 7 a.

Vejlby Hage er et af nærværende Forf. foreslaaet Navn for det Næs eller den »Hage,« der skyder sig ud Syd for Aamindet ☉: Egaaens Udløb, sva-

rende til »Ballehage« (Havreballehage?) Syd for Aarhus. Disse to »Hager« danner Yderpunkterne for den indre Buc af Aarhus Bugten.

Vejlby Hule («Wædelby holæ» i Kristoffer af Bayerns saakaldte »Aarhus Stadsret« — rettere »Aarhus Byfred og Privilegier« af $\frac{2}{7}$ 1441) angives som den østlige Grænse for »Aars Byfred.«

Navnet kan kun betegne Kløften ved Salonen i Ris Skov med den i Kong Hans's Dombreve stadig nævnte Risgaardsbæk (se denne), som der fastslaaes som den østlige Del af det Skel, som Dronning Margrete lagde til Aarhus By.

Her begyndte dengang Vejlbys Sogn med Vorregaards Skov (se denne); Bakken var tillige Skel mellem de to Dele af Ris Skov: Aars Ris, som tilhørte Byen, og Vorre Ris, som tilhørte Bispen til Reformationen 1536, og derefter Kongen; 1557 gav Frederik II den til Byen tilligemed Vorregaards Mark, undtagen Vestereng og Bilbjerg (Tilst S.)

Om Hule (Holæ) se Indledn.; »holæ« kunde ogsaa sprogligt set antages at svare til nydansk »Hale«, der ofte bruges om lange smalle Jordstykker, men vilde i saa Tilfælde vise en tidlig midtjydsk Overgang fra a til o foran l. (G. K.) Naturforhold, historiske Forhold og tilsvarende Forhold i Egnen og over hele Landet taler dog herimod.

Vejlby Krat er det oprindelige Navn for den Skovpart bag Ris Skovs østlige Del (tidl. Vorregaards Skov), der tilhørte Vejlbys Bymænd; omfattede ogsaa Sindssygehospitalets Grund og Have.

Af det gamle Krat er nu kun en lille Del bevaret i Hospitalets Areal Syd for Asylvej med en ejendommelig Skovflora. (Se A. Skødt Petersen i »Flora og Fauna«).

Her og i Villahaverne omkring kan endnu ses gamle Egetræer fra det egentlige Krats Tid. Ellers bruges »Vejlby Krat« nu undertiden som Navn for Villakvarteret mellem Ris Skov og Hospitalet.

Vejlby Lund var o. 1600 Betegnelse for Vejlbys Krat. Vejlbys Mose omfatter den egentlige Mose (en Fersk-

vandsdannelse af en tidligere Fjord) mellem Mosevej, Lyngtot og Sogneskallet Vejlby—Skejby—Lisbjerg—Elev—Egaa.

— Tidligere i Vejlby Sogn, nu under Aarhus Købstad, foruden det tidl. nævnte »Vejlby Hule« i Ris Skov, følgende:

- II. Vorre (SRD. VI 406, Aarhusbogen, Worthoc = Vordhøj; slgn. Vorre i Skødstrup Sogn 1485 Wordow).

Forleddet er oldnord. varða, —i; ældre da. warde Vagt, jydsk worth, senere Vor, Voer; betegner opr. en Stendynge eller et Stillads til Mærke eller Udsigt, en Bavne; Vorre Bavnehøj.

Stedet ved Randers Landevej, hvor Højen antagelig maa søges, hører ligesom Vorre i Skødstrup S. til Egnens højeste Punkter.

Henrik Larsen mener, at Vorre har været en Landsby, der er nedlagt og har givet Plads for Vorregaard. Dette er vist sandsynligt; men ethvert Spor er forsvundet.

- Vorregaard var opr. Bispens nordlige Ladegaard til 1536 (svarende til Havreballegaard, senere Marselisborg, mod Syd), derefter Kronens, indtil Frederik II 1557 skænkede den til Byen med V. Mark og Skov.

Af den senere Gaard findes nu kun Udbygningerne, idet Stuehuset er nedbrudt; desuden Rester af Haven, hvori en Høj, der dog viser sig at være opkastet efter Gravning af en lille Dam.

- Vorre Skov (Aarhusbogens Worthoc Ris) eller Vorregaards Skov (1557) var indtil da Betegnelse for den østlige Del af Ris Skov, hvis vestlige Del fra Kløften (Vejlby Hule) tidligere kaldtes Aars Ris. Navnet er sikkert tidligt gaet af Brug.

- III. Risskov er fra Banens Anlæg i 1870'erne Navn for Skovstationen i Ris Skov paa Aarhus Grund; Skrivemaaden Risskov skelner Stationen fra Skoven: Ris Skov. Fra 1890 udvides Navnet Risskov til Villakvarteret ved Stationen og senere ud til Fortevej og Grenaavej; anvendes ogsaa undertiden om den nye Bebyggelse Vest for Hospitalet og

og Skolen. I Aarhus anvendes ofte Udtrykket: »at bo i Skoven« d. v. s. i Risskov Villakvarter.

Desværre hersker der megen Forvirring i Skrivemaaden, der maa siges at være officielt fastslaaet med Risskov, der bruges af Jernbane, Post og Telefon og er rationelt begrundet ved Forskellen mellem Skoven (Ris Skov) og Stationen med Villakvarteret (Risskov; smlgn. Mos Skov og Moskov St.)

Enkelte i Gl. Vejlbj vil dog ikke anerkende, at der findes nogen Risskov i Vejlbj Sogn, med andre Ord: ikke anerkende Stationen som bydannende Faktor, hvad den har været indtil ca. 1915. Sprogbrugen bestemmes imidlertid af Udflytterne fra Aarhus.

I 1928 fik Sogneraadet af Indenrigsministeriet Tilladelse til at optage »Risskov« i Kommunens Navn som »Vejlbj Risskov Kommune« til Adskillelse fra de øvrige »Vejlbj«er (2 i Djursland, 1 ved Fredericia, 1 ved Strib; desuden Vejlbj i Horns Herred og paa Lolland); medens Sognavnet blev uforandret Vejlbj Sogn, Hasle Herred.

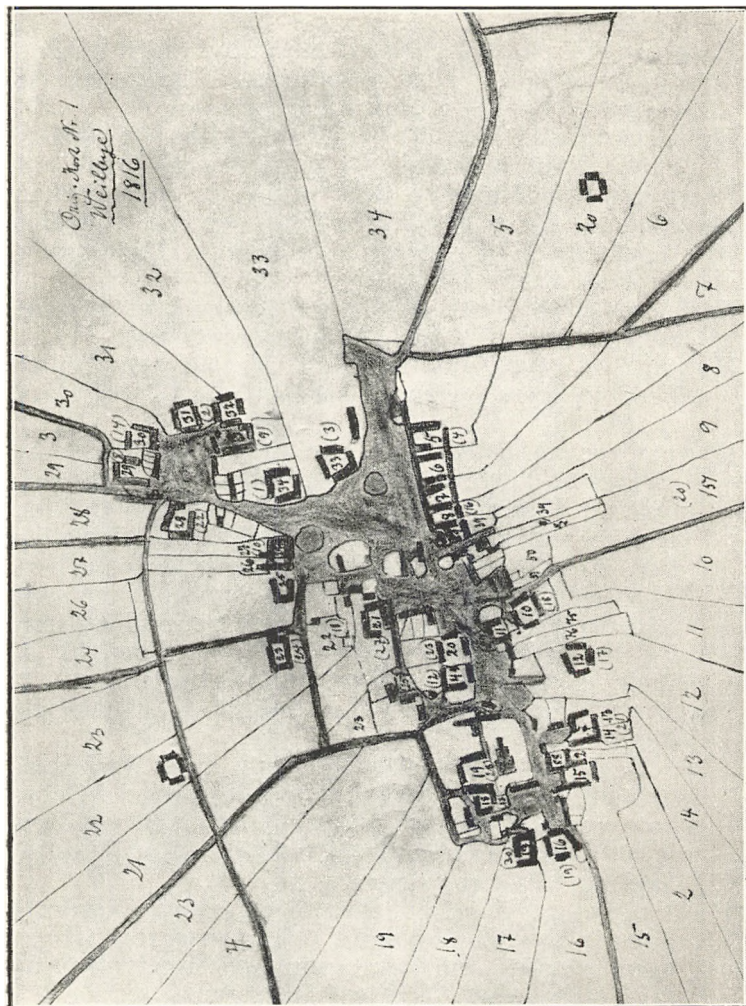
Der er stadig megen Tilbøjelighed til at skrive Ris — med 2 i'er: Riis Skov og Riisskov; desuden med Bindestreg: Ris-Skov og Riis-Skov; navnlig Rutebilernes Paaskrifter og Køreplaner bidrager til at vedligeholde Forvirringen i Skrivemaaden.

- IV. **Abildgaard**, Matr. Nr. 19 og undertiden ogsaa Nr. 18 (Abildgaardene), er et nyere Navn, opkaldt efter Vejlbjsslægten Abild, som de(n) har tilhørt til de sidste Aar. Se iøvrigt V. S. L., S. 137. Abild er »Æbletræ« og Familienavnet rimeligvis i Middelalderen adeligt (en Abild som Vaabenmærke). Abildgaard i Vejlbj S. er saaledes ikke æ. da. »apælgarth = Æblegaard, Frugthave.«

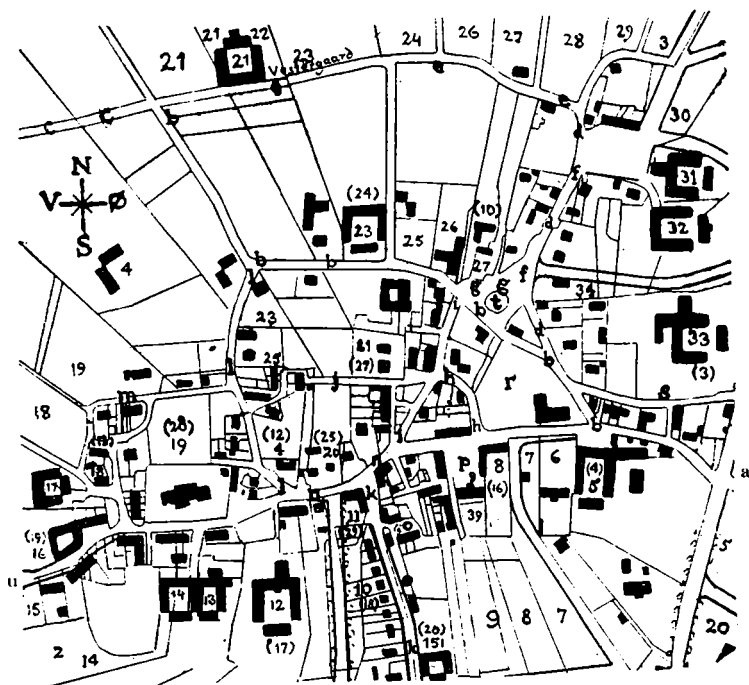
Elyria, Matr. Nr. 21, en lille Gaard paa Fedet ved Hørhavevej og Strandbyvej, hvis Jorders Udstykning i Havelodder ved et Selskab med afd. Toldklarerer Aage Berg i Spidsen var et af de tidligste »Kolonihaveanlæg« paa Vejlbj Fed ca. 1910.

»Elyria« var Navn paa en amerikansk Pige, der

- paa den Tid blev omtalt i Bladene for en rask Daad; nu Navn paa Gaarden og Haveforeningen. Se Elyriavej.
- Eng havslund, Matr. Nr. 12 i Vejlby, opkaldt efter en »Enghave« eller »indhegnet Engjord« ved Gaarden. — Ejer: Carl Kjeldsen.
- Erholm, Matr. Nr. 46 a mellem Vejlby og Skejby Skel. Muligvis Trænavnet jydsk Ær »Ahorn«.
- Fiilgaarden, Matr. Nr. 27 i Vejlby, er opkaldt efter tidligere Ejere af Slægten Fiil, der har ejet den ialfald fra 1710—1834. Se Filbakken, Fildammen og V. S. L. S. 137.
- Fredenslund, Matr. Nr. 3 a ved Mosevej, er opkaldt efter en tidligere Ejer Andreas Fredslund.
- Havgaard, nyt Navn for Matr. Nr. 40 paa Vejlby Fed, tidligere »Hans Jensens Gaard«. Se Havgaardvej.
- Hjortshøjsminde, Matr. Nr. 20 mellem Tretommervej og Fortevej, en af de tidligst (før 1816) udflyttede Gaarde i Vejlby, hvor den laa Øst for Kirken. Opkaldt efter Slægten Hjortshøj, der atter har Navn efter det nærliggende Hjortshøj [*jo-rshöw*], der formodentlig er samme Navn som Hjortshøj i Skaane, der af Sahlgren tolkes som indeholdende Personnavnet »Gjorth«, der bl. a. findes i Gjorslev. — Ejer: Søren Hjortshøj.
- Højholm, Matr. Nr. 45 a, vestligst i Sognet ved Skejby Skel.
- Højholm skal opr. være Navn paa Markerne, opkaldt efter 3 Gravhøje: ¹) Momrøgel (Gravkammeret skal være brugt til Skærver ved Anlægget af Randers Landevej o. 1850), ²) Høj i Skejby Skel og ³) Vest for dette.
- Højsagergaard, Matr. Nr. 28 i Vejlby (Nordøst) har Navn efter Høvsagre (af Høvdsagre); »Højsager« skyldes en Forveksling af Høvd (Hoved) med Høv (Høj). — Ejer: P. Jessen.
- Hørgaarden, Matr. Nr. 15 m ved Hørgaardsvej; nyere og opkaldt efter Vejen. »Hørgaarden« er et Marknavn; se under Naturnavne.
- Karlbygaarden, kaldet Kaalbygaarden, Matr. Nr.

Gl. Vejlbj 1816.

Gl. Vejlbj 1926.

Tallene angiver Matrikelnumre, Tall. i Parentes Matrikelnumre før 1816.

a. Købmagergade (Langgade) ¹⁾ .	k. Læderstræde (Nygade).
b. Skejbyvej	l. Bredkildegade.
c. Møllevej (Skejbyvej).	m. Vægterstræde.
d. Nørregade.	n. Kattesundet.
e. Tværvej.	o. Dønkokeriet (Krogen).
f. Isterskrippen.	p. Plantelandet.
g. Ryttervej.	r. Lergrav.
h. Skolegade.	s. Holmen (Holmensvej).
i. Smedegade.	t. Fildammen (Filbakken).
j. Tønden.	u. Kaalbyvej (Karlbyvej).

¹⁾ a. Langgade (Købmagergade) er Fortsættelsen af Fortevj ind igennem Landsbyen til Kirken og u. Kaalbyvej (Karlbyvej) fra Kaalbygaarden (Karlbygaarden) Matr. Nr. 16 (gl. Nr. 19).

- 16 i Vejlbj, den ældste og bedst bevarede i Landsbyen. (Se H. Zangenberg: Aarhusegnens Bønderbygninger, Aarhus Stifts Aarbøger 1927, trykt som Særtryk med V. S. Landbohistorie S. 24 ff.) Opkaldt efter Ejerne (se V. S. Landbohistorie S. 138), der atter har Navn efter en af Landsbyerne Karlby; Udtalen genfindes i Stednavnene Kolby eller Koldby (Samsø og Thy; se Samsø Stednavne S. 31). — Vejen mod Vest kaldes Kaalbyvej. Kirstinelyst, Matr. Nr. 10. Udflyttet fra Landsbyen ca. 1811.
- Krogaarden, nu forsvundet Navn for Matr. Nr. 151. Se Kromarken.
- Krogsgaard, Matr. Nr. 23 i Vejlbj; gammelt Navn; se Krogagre. — Ejer: S. Gaarde.
- Moesgaard, den nu nedlagte Matr. Nr. 36 a ved Mosen Nord for Vejlbj (se Moseagre). Navnet, hvis Skrivemaade gengiver jydsk Udtale af Mose (jfr. Moesgaard Syd f. Aarhus), er blevet Familienavn bl. a. for Godsejer Moesgaard Kjeldsen til Lidsø, født i Vejlbj.
Matr. Nr. 64a ved Mosevej og Ballevej kaldes nu Vejlbj Mosegaard.
- Nyholm, nyt Navn for Matr. Nr. 33, opkaldt efter »Holmen« og »Holmensvej«; se under Naturnavne. Ejer: C. P. Lauridsen.
- Skaaruphøjgaard, nyere Navn for Matr. Nr. 5, er opkaldt efter den mellem Gaarden og Grenaa-vej liggende Skorphøj, fejltagtig kaldet »Skaaruphøj«, maaske under Indflydelse af Skaarupgaard i Todbjerg S.
- Solvang, nyere Navn for Matr. Nr. 9; udflyttet 1899. Ejer: Johs. Pihlkjær.
- Tøndegaarden, gammelt Navn for den forlængst nedlagte Matr. Nr. 23, midt i Vejlbj, Øst for Kirken; dens Mark kaldes endnu Tøndemarken.
- Vestergaard, Matr. Nr. 21—22 ved Møllevej.
- Østergaard, Matr. Nr. 34 Nord for Fortevej; udflyttet efter Ildebranden 1855.

V. Navne i Landsbyen.

- a. Bredkildegade, Øst for Kirken; rimeligvis opkaldt efter en Kilde »Bredkilde«, et af Kildevældene omkring Kirkebakken; smlgn. Kildetofte (Kialdtofte) Vest f. Kirken; se under Naturnavne.
- b. Dønkøkkeriet var ca. 1850 og antagelig tidligere Navn paa 2 Rækker Smaahuse Vest for Skolen, liggende overfor hinanden med aaben Plads imellem; senere kaldet »Krogen«, hvor tidligere »Krogaarden« har ligget.

Navnet er omtrent det samme som »Dyngkarkeriet« eller »Dyngkarken« i Aarhus, hvis Bebyggelse paa gamle Prospekter fremtræder paa samme Maade, og som tidligere betegnede et Kvarter, en »Forbygning« eller Forstad, men nu er Navn paa de to Gader, der afgrænser Kvarteret.

Aarhusnavnet »Dyngkarken« med dens nedsættende Sideform »Dyngkarkeriet« (1682) er neder-tysk for Byen Dünkerken (flamsk = Kirken paa Dynerne eller Klitterne), nu Dunkerque (fransk) i Nordfrankrig¹⁾.

Vejlbynavnet »Dønkøkkeriet« er rimeligvis overført fra den tilsvarende Bebyggelse i Aarhus til Vejlby og er antagelig en folkelig Forklaring af »Dyngkarkeriet« som et Sted, hvor man kan »døn(e)«, d. v. s. gøre sig et Svinkeærende eller spille Tiden og »køkkerere«, d. v. s. køkse i Fællesskab (Folke-etymologi).

- c. Fiildammen, se Fiilgaarden.
Fløderne *[fløren]*, se Snerpenpers. Saaledes kaldtes den nordøstlige Bydel spøgefuldt af den vestlige (Snerpenpers), fordi »Overfladevandet fra denne Bydel flød ned over Vejene, navnlig ved Foraars- og Efteraarstid«; snarest dog Flertal bestemt Form af Flø(de) oversvømmet Sted. Smlgn. Flø' ved Skive Aa og Skern Aa; smlgn. ogsaa Flo (Flod) i Sejlflod, Pugflod o. l.

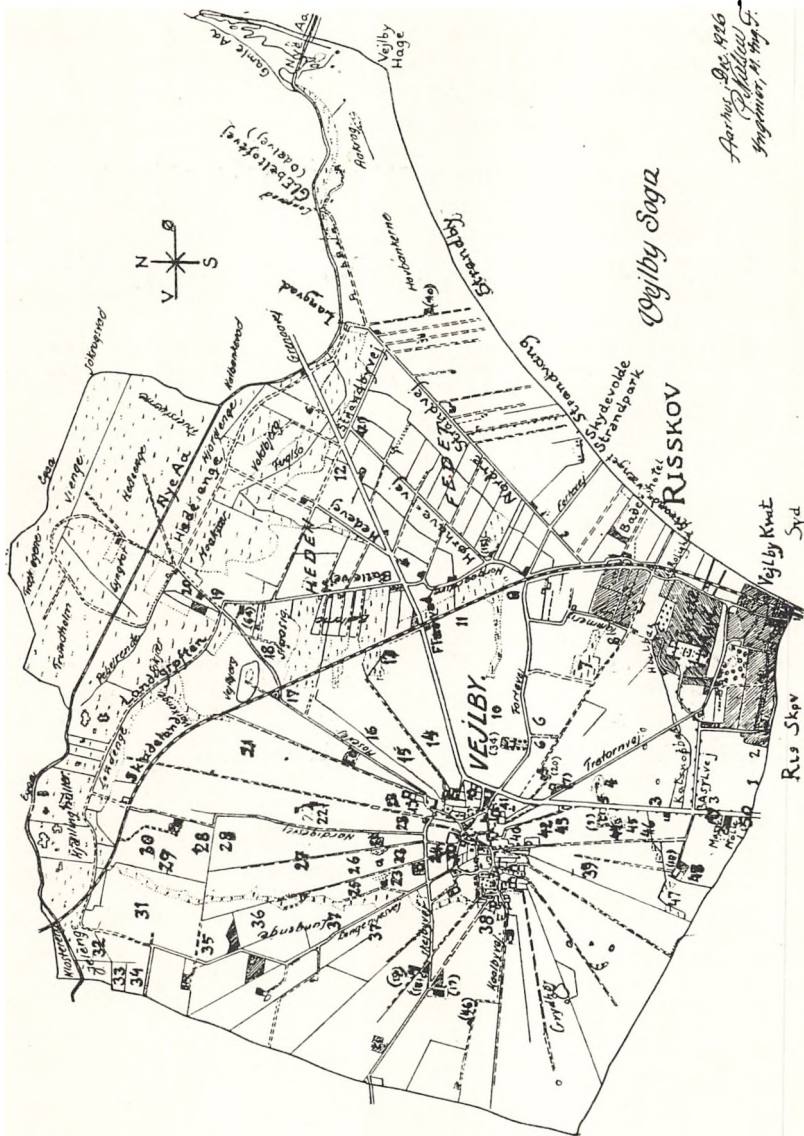
¹⁾ Se i Aarhusianerbladet »Arosia« Nr. 4, 7. Aarg. Regnar Knudsen: De Aarhus Skibsdestinationer: Dyngkarken, Grønland og Spanien.

- d. Holmen; tidl. Navn og endnu Navn paa det højtliggende Kvarter omkring Matr. Nr. 33 Grund; opr. bevaret i Holmensvej. Se Nyholm.
- e. Isterskrippen, en folkelig — spøgefuld eller nedsættende — Betegnelse for et Kvarter med Smaahuse i den nordlige Del af Byen. Ister Fedt; Skrippe Skræppe, Madkasse. Hentyder maaske til derboende Vejlbj Slagtere, idet Byen ca. 1800 af daværende Stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg fik Privilegium paa at forsyne Aarhus med Kød.
- f. Kattesundet, Navn paa en nu forsvunden Dam eller Vandhul Øst for Kirken og Bredkildegade.
Navnet findes i flere Landsbyer, f. Eks. Thorsager og Mesing, hvor det ogsaa synes at betegne et Vandløb el. Vandhul i eller ved Gaden, hvor man efter Sigende druknede Katte.
Navnet findes i mange Købstæder, og Hugo Mathiessen omtaler det udførligt i »Gamle Gader« S. 30—31, 130—131. I disse Byer findes Kattesundet altid ved gamle Volde og Grave, og Forf. bringer det derfor i Forbindelse med en »Katte«, d. v. s. en Opbygning af Tømmer til Anbringelse af Blider og Kasteskyts til Værn for et saarbart Punkt i Fæstningens Ring, opstaaet ved »Sundets« Gennembrud af Voldlegemet.
Fra Købstæderne kunde Navnet — særlig Kattesundet i København — ved Soldater være overført til Vandløb i Landsbyer, efterat dets specielle Betydning og Anvendelse var tabt.
- g. Købmagergade (Langgade, nyere Navn for Hovedgaden, tidligere Langgade, sikkert overført fra København.
- h. Lergraven, en aaben Plads midt i Byen, hvor man i Bakkeskraaningens hentede Ler til Klining (Klinegilde); fra 1926 omdannet til Anlæg efter at have været brugt som Losse- og Legeplads.
- i. Læderstræde, nu Nygade, er rimeligvis overført fra København.
- j. Møllevej, Del af Skejbyvej fra Langengesvej; opkaldt efter Vandmøllerne ved Egeaaen: Ny Mølle,

Røde Mølle, Graa Mølle (Lisbjerg S.), hvor Vejlbyerne tidligere fik deres Korn malet.

- k. Nørregade fra Filbakken mod Nord med Ister-skruppen til Tværvejen.
- l. Plantelandet, foran den tidligere (røde) Skole, var Gadejord udlagt til Opelskning af Kaalplanter el. lign.
Sm. lgn. Bønneland, Ærteland o. l. Se Incl. om »Land«.
- m. Ryttervej, Forbindelsesvej mellem Skejbyvej og Nørregade Nord f. Fildammen.
- n. Skejbyvej fra Købmagergade til Langengesvej og derfra mod Vest.
- o. Skolegade, Øst for den gamle gule Skole til Smedegade.
- p. Smedegade, midt i Byen fra Skolehaven til Skejbyvej, opkaldt efter den gamle Smedje.
Snerpen pers, af »snerpe« - »snævre« og »perse« presse; en spøgfuld Betegnelse for den vestre tæt sammenbyggede Bydel, anvendt af den nord-østre Bydel, der af den anden Bydel kaldtes »Fløderne«. Se dette.
- r. Tværvejen, fra Mosevej til Langengesvej og Skejbyvej.
- s. Tønden, se Tøndegaarden; gammelt Navn for en tæt sammenbygget Bydel Øst for Kirken, antagelig lukket i den ene Ende som en Tønde. Se Tøndemarken.
- t. Vægterstræde, Nord for Kirken. Fra Bredkildegade, hvor Byens Vægter tidligere vel har boet.

VI. Bebyggelsesnavne uden for Landsbyen.
Davidsstrædet var ca. 1927 en folkevittig Benævnelse for nuv. Myntevej paa Vejlby Fed, opkaldt efter en Tømrermester i Aarhus, der her ved en meget smal Vej opførte meget smaa Huse; Navnet viser, hvordan Stednavne kan opstaa.
Jydske Asyl, oprettet 1852 som Sindssygehospital for Jylland. »Asylet« er det gamle Navn for

Kortets Markskel viser en tydelig »Stjerneudskiftning« i Mod-
sætning til Rekonstruktionen af Kortet fra Fælledsdriftens Tid.
(Tal i Parentes angiver Gaardens Matr. Nr.)

- et Sindssygehospital, nu næsten fortrængt af »Hospitalet«. Deraf Asylbæk (Hulbæk), Asylvej.
- Krathuset i Vejlbj Krat er det ældste Landsted i Risskov Villakvarter, opført af Raadmand Lisberg 1871. Eks. paa god Navneskik.
- Kukredet var tidligere Navn paa et Hus, hvor nu Hospitalets Svinestald er, for en Familie »Kuk«, »Reden« er aabenbart noget nedsættende.
- Marie Mølle, Vindmølle fra o. 1850; ejedes 1838 af Chr. Jensen, fra 1878 af Otto Meyer, der købte den af sin Fader.
- Skovfogedhuset ved Ø. Skovvej er det ældste Hus i Vejlbj Krat; tilhørte opr. Vejlbj Bymænd, der ejede Krattet.
- Søholt er et af de ældste Landsteder i Tammeris-Kvarteret (de gl. Skovblokker); 1901 købt og senere ombygget af Købmand L. Hammerich, Lisbergs Svigersøn. Eks. paa god Navneskik.

Navneliste til Kort over Vejlbj Sogn S. 105.

1. Riskjær.	25. Krogagre.
2. Rishøj.	26. Søftenholm.
3. Mullentornagre.	27. Kjæragre.
4. Tuekjær.	28. Anderøgel.
5. Fortorn.	29. Tuerland.
6. Brodagre.	30. Tuerblokker.
7. Lerbækeng.	31. Moseagre.
8. Lerbæk Stud.	32. Hummelkjær.
9. Hørgaardsagre.	33. Tolvskaar.
10. Pugkilde.	34. Skolejorden.
11. Gaardsnobsagre.	35. Kosnude.
12. Hørjorden.	36. Brunbjerg.
13. Mønneneng.	37. Stensagre.
14. Mønnenagre.	38. Toftkjær.
15. Moget Agre.	39. Kromarken.
16. Det stemme Fald.	40. Wikjær.
17. Gammel Ende.	41. Skorphøj.
18. Ø. Vejlbjerg.	42. Pytsig.
(64) Staasnob(agre).	43. Langagre.
19. Skælhøj (Skelhøj).	44. Aarskjær.
20. Kringlen.	45. Spumstensagre.
21. Stokagre.	46. Rendeløbet
22. Arspersagre.	47. Baaregaard.
23. Høv(d)sagre.	48. Fuglballe.
23 a. Høvsagerkjær.	49. Katsnobbakke.
24. Toftagre.	50. Katsnobagre.
	51. Momrøgel. (Se Kort S. 104).

Udskrift af Marknavne i Vejlby S., Hasle H.
 efter Markbogen 1683.

* Stedfæstede. Kursiv: forklarede.

Schou Vangen.	Skovvangen.
Skos Spiæld.	Skospjæld.
Stens Ager.	Stensagre.
Pochilds (Pochildis, Pockields, Pochields) Ager.	*Pugkildesagre.
Hørgaards Ager.	*Hørgaardsagre.
Smilspis (Smilspiels) Ager.	{ Smilspjældsagre, Smidlersspjældsager el. Smidellerspersagre.
Braads Ager.	*Brodagre.
Lerbechs Ager.	*Lerbæksagre.
Lerbeck Stud.	*Lerbæk Stud.
Møgen (Magel, Møgel, Møgel) Tøns Ager.	*Mullenlørnsagre.
Belspedtz (Belspets, Belsbets) Ager.	Belsebets Ager.
Wiekiers Ager.	*Vikjærs Ager.
Longagers Fald.	*Langagers Fald.
» Blocher	» Blokker.
Lamme Hafue	Lammehave.
Fogelballe.	*Fuglballer.
Kattesneb Agre.	Katsnebagre.
Kasznou (Katsnou, Kattesnou) blocher.	*Katsnob Blokker.
Aars Veysz bloche.	*Aarsvejs Blokker.
Aars Veysz Ager.	Aarsvejs Ager.
Aartons spiald.	Aartorns Spjæld.
Øde spald.	Øde Spjæld.
Loins (Loyens, Loyins) agre.	Loddensigagre.
Elsebetz (Elszbets) Krog.	Elsebets Krog.
Skov (Schorp) høvs Ager.	*Skorphøjs Ager.
Wie Kiers (Wiker) spiald.	Vikjærs Spjæld.
Loins blocher.	Loddensigblokker.
Putsi.	*Pytsig.
Kialdsnou (Kialdtznou, Kioldsnou) blocher.	Kildesnob Blokker.
Wester forlang Ager.	Vesten for Langagre.

Kayswangen (Kayes Vang).
 Toftefaldet.
 Grydhøys faldet.
 Marcheskiels agre.
 Di Synder Refsis agrer.
 Hall agrer.
 Rødkiers Spiellet.
 Grydhøys ager.
 Lehrholm.
 Lehrholm faldet.
 Rødkiers falds agrer.

Kajsvangen.
 Toftefaldet.
 *Grydhøjsfaldet.
 Markskjelsagre.
 De søndre RefsesAgre.
 Hald Agre.
 Rødkjærs Spjældet.
 *Grydhøjs Agre.
 Lerholm.
 Lerholm Faldet.
 Rødkjærs Falds Agre.

Grydhøys blokerne.
 Bechstøchen.
 Lehrholm Mohse.
 Brendstrup agrer.
 Di Norder Refies (Refsis) agrer, graf.

Grydhøjs Blokkerne.
 Bækstykkerne.
 Lerholm Mose.
 Brendstrup Agre.
 De nordre Refses
 Agre (Grav).

Møndenwang.
 Gaards Stedetz agrer.
 Monnen (Mønnen, Mounen) agere.
 Gaards Snaab agrer.
 Touenberg.
 Maget agere.
 Øster Weyeberg (Østerweylberg).
 Westerweyeberg (Westerweylberg)
 Stochager.
 Annerøgell.
 Arspirs Agger.

Arspis Spiall.
 Hye (Hyll) Spiall fallet.
 Nortouenberg.
 Stadtz Snaab.
 Skams Spiallet.
 Skadeland.
 Tueblocher.
 Annerøgel Blocher.
 Høvsager fallet.
 Giedlyche fallet.
 Touwentorn (Touvantorn).
 Staae Siig.
 Fleswaad agrer.
 Aækraage (en Udmark ved Stranden).

Møndenvang.
 Gaardssledels Agre.
 *Mønden Agre.
 Gaardssnobagre.
 Tornbjerg.
 *Mogel Agre.
 *Øster Vejlbjerg.
 *Vester Vejlbjerg.
 *Stokagre.
 *Anderøgel.
 *ArspersAger(Aarbes-
 agre).
 Arspers Spjæld.
 Hyldespjæld Faldet.
 Nord Tornbjerg.
 *Staaenob.
 Sk a mspjældet.
 *Skadeland.
 *Tueblokker.
 *Anderøgelblokker.
 *Høvsagrefaldet.
 Gedeløkkefaldet.
 To(rn)torn (?)
 *StaaSIG.
 *Flæs vad Agre.
 *Aakrog.

Elle wangen.
 Toffte agre.
 Høfs Agre.
 Søfftenholm.
 Kieragre.
 Anne (Ande-) røgels Spial.
 Tuerland.
 Klipperne for enden af Steensagre.

Steenagre fald.
 Heirholm.
 Krogagre.
 Brunbierrig Agre.
 Moszeager fald.

Ellevangen.
 Tofteagre.
 *Høvsager.
 *Søfftenholm.
 *Kjæragre.
 Anderøgelspjæld.
 *Tuerland.
 Klipperne for Enden
 af Stensagre.
 Stenagre Faldet.
 Hejreholm.
 *Krogagre.
 *Brunbjerg Agre.
 Moseagre Fald.

Longe Enge.
Koe Snude.
Mommøgel.
Steinager (Stenager) blocher.
Mølsplal.
Offuer due Røgel.
Scheidebyes Høfde.
Nedr. du røgels bloker.

Anne Røgels agre.
Hiarebierrig.

Stachet Sien agre.
Brunbierrig fald.
Nedre gurøgels agre.

Jellerødtz holmb.
Smaa Scheibye høufd.
Kialde Toffte.
Moseager Klepper.
Scheidebys blochr.
Bagbrunbierrig.
Mommøgle Klipper.

*Langenge.
*Kosnude.
Mommøgel.
Steinager Blokker.
Møllespæld.
Øvre Duerøgel.
Skejbyes Høfde.
Nedre Duerøgels
Blokker.
Anderøgels Agre.
*Hjarrebjerg
(Hyrdebjerg.)
Stakket Sten Agre.
Brunbjerg Fald.
Nedre Duerøgels
Agre.
Jellerødsholm.
Smaa Skejby Høfde.
Kildetofte.
Moseager Klepper.
Skejbyes Blokker.
Bag Brunbjerg.
Mommøgels Klæpper.

Marknavne paa Vejlby Fed.

Iflg. »Taxationsforretning over Egaæfied« af $\frac{1}{8}$ 1802. Christopher Andreas Petersen, Herredsfoged i Hasle... Herreder 1802, 26. Juli. Capitain og Landinsp. Krey.

Skov Blokkerne.
Blokkerne norden Bekken.
Blokkerne sønden Bækken.
Øster Lieutenant Petersens¹⁾
Skov Blokker.
Brede Maal.
Bek Blokker.
Bek Maae.
Bekken Eng.
Næst Bek Maae.
Næst Lang Vejs Maae.
Lang Vejs Maae væsten Lan-
devejen (3: Odelvej, Ebel-
toftvej).
Broe Blokker.
Visset Blokker.

Aae Blokker.
Fougels Maae.
Næst Elholds Maae.
Elhols Maae.
Stakket Elhols Blokker.
Lille Fugels Sig Maae.
Øster Hør Agre.
Det Lange Maae.
Balle Agre.
Elhols Blokker.
Vester Hør Agre.
Maae Kier.
Smede Enge.
Voldbjerg Mose.
Volbjerg.
Hior Engen.

¹⁾ Lieutenant Petersen udstykkede Kaalbygaarden Nr. 16 efter 1803. Gaardens Skovblokker laa nærmest Ris Skov; Bækken er antagelig Rolighedsbæk.

B. Naturnavne.

Aakrog. MB. Aækraage, der omtales som en Udmark ved Stranden. Om Krog se Indl.

Navnet synes at have omfattet Strækningen fra Aaens Krumning ved Langvad til Havet (Se Aakrogsvej), men nu kun Arealet fra Enden af den forlængede Nordre Strandvej ved Broen til Aamindet med de mange »Kroge«, et lille Delta med Laguner.

Aakrogsvej var tidligere Navn for nuv. Strandbyvej, der dog efter andre hed Sandvej, hvilket Navn ogsaa har været anvendt om nuv. Nordre Strandvej (maaske en Misforstaaelse af Langvej). Betegner nu en Vej fra Broen til Havet.

Adelvej [*o·l—*], se Odelvej.

Anderøgel. MB. Annerøgell og Annerøgel Blocher i Møndenvang; Anne Røgels agre og Anne (Ande-) røgels Spial i Ellevang. Smlgn. Duerøgel i Ellevang. Forleddet synes at være And snarere end Kvindenavnet Anne.

Arspers Agre [*ärbes —*]. MB. Arspirs Agger og Arspirs Spiall i Møndenvang. Skrivemaaden synes (P. S.) at vise jydsk »Ars« Bagdel, og »pers« presse (Smlgn. Snerpenpers), altsaa »presset Bagdel« el. lign. Smlgn. Ars Herred mellem de to Halvøer Asnæs og Røsnæs (Refsnæs).

Aartorns Spjæld. MB. Aartorns spiald i Skovvängen. Ikke stedfæstet. Se -torn i Indledningen.

Maaske af Aarstorn, jfr. Aarskjær (G. K.).

Aarskjær (*o·s —*), et Kær Vest for Grenaaavej; opkaldt efter den gamle »Aarswey (Aarhusvej) eller af Aas [*o's*] (G. K.). Urnefund.

Aarsvej. MB. Aars Veysz bloche og Aars Veys Ager; har rimeligvis givet Navn til Aarskjær, men er ellers gaaet af Brug efter Anlæg af Grenaa Landevej i dens Forlængelse c. 1850.

At den gamle Vej er rettet ud, kan endnu ses af Spor af gammel Vej Vest for Grenaaavej paa Solvangs Jorder og af et gammelt Vejdige i Ris Skov Øst for Grenaaavej.

Asylbæk er et nyere Navn paa Bækken Nord f.

- Jydske Asyl (Sindssygehospitalet); det ældre Navn paa denne Del af Bækken ses af Navnet »Hulbækvej« (se dette); den vestlige Del kaldtes tidligere Katsnobbæk (nu Asylbæk); den østlige Del til Havet kaldes nu Rolighedsbæk.
- Asylvej, opr. Navn paa den Vej, der ved Jydske Asyls Oprettelse 1852 blev anlagt som Adgangsvej til Asylet fra Grenaavej. Navnet er fornylig blevet udvidet til ogsaa at omfatte Sidevejen, der 1927—29 fik Navnet »Hulvej« fra Asylet til Stationsgade; denne Sidevej kaldtes til 1927 Stationsvej (for Vejlby) og til 1929 »Hulvej« (efter Gennemskæringen).
- Ballerne, Taks. 1802 Balle Agre, Navn paa Jorderne Øst for og langs Staasig; deraf Ballervej.
Om Balle se Indledn.
- Baaregaard, et Engstykke Nordvest for Matr. Nr. 10 »Kirstinelyst«. Navnet betyder indhegnet Græsjord, ofte engagtigt.
Om Baarer se Indl.
- Belsebeths Ager. MB. Belspedths (Belspets, Belsbek) Ager i Skovvängen har ikke kunnet stedfæstes.
Indeholder formodentlig samme Navn som Elsebeths Krog.
- Brede Maa. Taks. 1802. Eng paa Vejlby Fed; ikke stedfæstet, men rimeligvis neden for Skovblokkerne (se disse, mellem Banen og Stranden).
- Brendstrup Agre. MB. Brendstrup Agrer i Kaysvang; ikke stedfæstet; har rimeligvis Navn efter Ejere i Brendstrup, Tilst S. 1204 Brendistorp, o. 1300 Bræmestorp, af Personnavnet Brenner el. Brændiri.
- Bro Blokker, Taks. 1802 ved den gamle Ebeltoftvejs Bro over Egaen ved Aakrog.
- Brodagre. MB. Braad Ager i Skovvängen. Brod betyder »brudt«, rimeligvis nylig opdyrket. Bevaret som Marknavn mellem »Hjortshøjsminde« og Østergaard Syd f. Fortevej.
- Brunbjerg. MB. Brunbierrig Agre i Ellevang. Bevaret som Navn paa en Højning i Terrænet mel-

- lem Langenge og Langengesvej midtvejs mellem Byen og Mosen. Farven: brun. — Stenalderfund. Bæk Blokker. Taks. 1802 Bek Bl., Bek Maae, Bekken Eng. Ikke stedfæstet. Rimeligvis omkring Rolighedsbæk og Lerbæk.
- Bæk stykkerne. MB. Bechstøchen i Kaysvang. Minder om »Løchebech« (Løkkébæk) i Skejby Norderwang »sur brun Muld, ligger ved Markeskel.« Ikke stedfæstet; Bækken rimeligvis forsvundet ved Dræning, maaske som Tilløb til Langengekilderne Vest for Byen.
- Duerøgel. MB. Oueffer due Røgel, Nedr. du røgels bloker i Ellevang; smlgn. Anderøgel. Ikke stedfæstet.
- Ebeltoftvej, se Odelvej. Den gamle Landevej langs Stranden fra Aarhus over Vejlbj Fed og Aakrog til Skødstrup—Vosnæsgaard—Rønde).
- Egaa [*e'ko, e'qo*]. Aaen er sikkert opkaldt efter Landsbyen, efter at dennes oprindelige Navn Ek-høj var blevet til Ekaa (smlgn. Grenaa af Grindhøj, Næraa af Nærhøj o. a.).
Den stedlige Udtale har k for g.
- Egaa Fed, almindelig stedlig Betegnelse for senere Vejlbj Fed; opkaldt efter Aaen. Om Fed se Indl.
- Egaa vej, Vej langs Banens Østside i Villakvarteret; vel opkaldt efter Egaa Fed. Hed tidligere »Strandvejen« fra Fortevej langs Banen til Rolighed og Havet, (Platanvej). For faa Aar siden mærkeligt nok ændret til det misvisende Egaavej.
- Elholt. Taks. 1802. Elhol(d)s Maae i Nærheden af Fuglsø paa Vejlbj Fed; ikke stedfæstet.
Betyder »Lund af Elletræer.«
- Ellebæk el. Elbæk; nyt Navn for en Afvandingsgrøft mellem Nordre Strandvej og Skydevoldene; nylig kloakeret paa det sidste Stykke.
- Ellevang, i MB. den nordlige og nordvestlige Vang i Bymarken; rimeligvis opkaldt efter Elletræer i Mosen (se Trækrogene, Kjællinghuller).
- Els ebets Krog MB. Elsebetz (Elzbets Krog i Skovvangen). Om Krog se Indl. Ikke stedfæstet.

Fald, Det slemme Fald. Mark Nordøst for Byen, Øst for Mosevej; rimeligvis vanskeligt at opdyrke eller mager Jord. Om Fald se Indl.

Fed(d)et, se Indl. og Vejlby Fed.

Fiildammen, se Fiilgaarden under V. Navne i Landsbyen.

Flakvej, ny Vej paa Vejlby Fed; opkaldt efter Ryes Flak, en Grund i Havet ud for Fedet.

Flæsvad. MB. Fleswad agrer i Møndenvang; nær Vogterhuset ved Grenaavej. En Bæk fra Pukkelkilde har rimeligvis engang haft sit Udløb i Lavningen mellem Hørgaard og Staasig, hvor Vand i forhistorisk Tid synes at være lukket inde ved Fedets (gl. Havbunds) Hævning. Snarest Flæskvad (G. K.), idet »Flæsk« ofte i Stednavne betyder Lap, Pjalt, Flig, jfr. »Flaskæ« (Kalø Flaske), som den hører sammen med. Kunde maaske tolkes som Sideform til »Flø«(de); se Fløderne.

Fortevej *ffoet* —/. tidligere Forten (se Indl.); senere kaldt og skrevet efter Udtalen »Fuetvej« (aarhusiansk Futvej), nu Fortevej med Rigssprogsudtale.

Fortorn [— *to'n*]. Mark Vest for Tuekjær mellem Grenaa og Tretommervej. Om »Torn« se Indl. Udtale og Beliggenhed kunde ogsaa tyde paa opr. Fortho (Fortog, Fortov) + en (best. Artikel); se Forte i Indl.

Jfr. »Endnu hos Landalmuen i det østlige Jylland om en Jordstrimmel langs med en Mark o. d., uden for en Bygning o. d.« (Moth. T. 22).

Fruerstuerne *ffråwerståwærn*, er Navn paa et Engstykke i Mosen ved Egaen Nord for Voldbjerg, hvor der synes at have været Tørveskær.

Paa Generalstabskortet ses Nord for Skanderborg en Eng, kaldet »Fruerstue Eng«, hvor der skal have været Tørveskær til Skanderborg Slot, som Engen har tilhørt.

»Fruerstuen« var i Middelalderen og senere Navn paa Kvindernes Opholdsstue i en adelig Gaard, til hvis Opvarmning Tørv synes at have

været benyttet, ligesom formodentlig Brænde til Mændenes Opholdsstue »Vinterstuen«.

Spørgsmaalet er nu, hvilken adelig Gaard, der her kan være Tale om; følgende har haft Ejendomme i Vejlbj (se V. S. L.): Aarhusgaard (den forlængst nedbrudte katolske Bispegaard, efter 1536 Lensmandsgaard, Nord f. Domkirken), Havreballegaard, (opr. Bispens sydlige Ladegaard, senere Lensmandsgaard, efter 1671 Marselisborg efter Ejeren, Baron Constantin Marselis), Stadsgaard (efter 1677 Constantinsborg efter Constantin Marselis), Sjelle Skovgaard (efter 1768 Vedelslund, Sjelle S.) og maaske Aarhus Hospital.

Der vides intet om, hvilken Engstykket kan have tilhørt.

Fuglballe *[fåwl —]*. MB. Fogelballe i Skovvangeren Mark Syd for »Kirstinelyst«, Matr. Nr. 10.

Fuglsø *[fåwlsø]*. Taks. 1802 fouel Sig, Fougels Maae, er Engstrækningen Syd og Nord for Grenavej. Smlgn. Fuglsø paa Mols. Om Sig se Indl.

Fuglsøgrøften, Afvandingsgrøft til Egaen gennem Fuglsø.

Gammelende *[gamælæn]* Vest for Vogterhuset. Oprindelse uvis.

Gaardsnobagre. MB. Gaards Snaab agere i Møndenvang; synes at være de *[gåsna(n)s]* Agre, der angives mellem Pugkilde og Flæsvad.

»Gaard« synes her at betyde Gærde, maaske her Vanggærdet. Der har aldrig ligget nogen Gaard her.

Om Snob se Indl.

Gaardstedets Ager. MB. Gaards Stedetz agrer i Møndenvang; ikke bevaret. Et »Gaardsted« betegner Stedet, hvor en nedbrudt Gaard har ligget; maa have været i Byens nordøstlige Del.

Gedeløkke. MB. Giedlyche fallet i Møndenvang; ikke stedfæstet. (Om »Løkke« se Indl.).

Grydhøj *[gryhōw]*. MB. Grydhøys faldet, Grydhøys Ager i Kaysvang. To Højninger i Nærheden af hinanden angives som Grydhøy. Gryd, oldnord. grjót, betyder »Sten, Grus«. Smlgn. grjót-

kumbl' Stenmindesmærke, Gravhøj med Runesten.

Højen, som allerede i Worms Tid o. 1643 var stærkt jævnet, er Fundsted for Vejlby Runestenen (se V. S. L., S. 59 ff.) paa Marken tilh. Gaard Matr. Nr. 13, før 1816 een Gaard Nr. 21 sammen med Nr. 14. Urnefund i Nærheden.

I Aarhusegnen findes flere Gravhøje af dette Navn.

Sagn om Pløjning ved Nattetid med hovedløse Heste er knyttet til Grydhøj.

Grav. MB. Graf i Kaysvang; en anden Grusgrav i Sognet er paa Matrikelskortet angivet ved Skjelhøj; denne Grusgrav har været anvendt lige til vore Dage.

Hald Agre. MB. Hall agrer i Kaysvang; ikke bevaret. Om Hald se Indl.

Havbankerne, ældre Navn paa klitagtige Strandvolde paa Vejlby Fed, paa de til Havgaard (tidl. Hans Jensens Gaard) hørende Jorder.

Heden [*hi:jøn*], bevaret i Hedeenge og Hedevej, anvendtes tidligere om det flade Land mellem Stranden og Mosen, nu kun om Omraadet Nord for Grenaavej. Om Hede skovløst Sletteland, se Indl.

Hejreholm. MB. Heierholm i Ellevangen; ikke bevaret; antagelig Fuglenavnet Hejre.

Hjarrebjerg. MB. Hjarrebierrig i Ellevangen; ikke bevaret; maaske Sideform til »Hjordebjerg«
Hyrdebjerg.

Hjordenge [*hjo:r* —]. Taks. 1802 Hior Engen. Mosen Øst for Hedeenge ved Egaen; af »Hyrde«.

Hulbækvej, skrevet Huolbækvej; ældre Navn paa den skraa Vej fra Fortevej ned langs Asylbæk, hvis øverste Del er bevaret i Skolevej; den fortsattes tidligere ned langs Østsiden af Asylbæk (Rolighedsbæk), hvis gamle Navn altsaa er Hulbæk; om Hole (Vejlby Hole i Riis Skov) se Indl. og V. H.

Hyldespjæld. MB. Hye (Hyld) Spialt fallet i Møndenvang; ikke bevaret.

Høvsagre. MB. Høfs Agre i Ellevangen; af Høvd

- Forpløjning, Forager, paa hvis Langside andre Agerskifter staar lodret »høfder« med Smalsiden. »Høvde« er Sideform til »Hoved«.

Se Højsagergaard under Bebyggelsesnavne.

Hørgaard. MB. Hørgaards Ager i Skovvangen. Synes at betegne det indgærdede (Gaard Gærde) Stykke af Bymarken, der i Almindelighed var udlagt til Hør dyrkning, og ellers laa ved Landsbyen som »Hørtofte«. Stedfæstet Nord for Fortevej paa begge Sider af Banen. Bevaret i Hørgaardsvej og den efter denne opkaldte Hørgaarden. (Se denne under IV).

Her skal Spaniolerne have haft en Stald i 1808.

Høragre. Taks. 1802 Øster og Vester Hør Agre, synes at have ligget ved den senere Grenaavej, hvor Navnet antagelig er bevaret i Hørjorden Nord for Grenaavej ud for Strandbyvej — Hedevej. Har rimeligvis ikke været benyttet til Dyrkning, men til Tilberedning (Tørring) af Hør.

Jelenge; Generalstabskortet 1917 har »Hjølenge«. Af jy. Jelle Sødgræs.

Jelle røds holm. MB. Jellerødtholm i Ellevangen. Af Jelle = Sødgræs, og rød »Rydning«.

Se Jellerød, Frederiksborg Amts Stedn. p. 24, som dog forudsættes at indeholde et Navn med Hj., Personnavn. (G. K.)

Kajsvang. MB. Kayswangen (Kayiswang). Rimeligvis Navn paa en Græsart: Kajs; Kajsgræs er Katteskæg (Nardus stricta), ogsaa kaldet Totgræs, Senegræs. Kan ikke komme af »Kag« = Pæl. Dette passer ogsaa med Vangens Benyttelse hovedsagelig til Græsning »Tyrebed« »formedelst dens Udygtigheds Skyld«, sagtens fordi den var sur med udrænedede Lavninger og derfor ikke blev tilstrækkelig gødet; Jorden er udmærket. — En »Kayeshøj« findes i Skæring. Efter Oplysninger fra Botaniker Axel Lange er Kejs Skvalderkaal (Aegopodium podagraria).

Katbankevadet over Egaa til Katbankerne i Egaa S. Forleddet »Kat« er dunkelt i dette og

de følgende Navne; maaske Plantenavn som Kattesæg el. lign.

Katsnob¹⁾. MB. Kattesneb Agre, Katitesnou (Kasznou) blocher i Skovvangen; bevaret i Katsnobæk og (Asylbæks) øvre Løb, Katsnobbakke (Møllebakken). Stedfæstet Vest for Aarsvej (Grenaavej) mellem Bækken, Møllen og Byskellet.

Kjællinghuller, Vandhuller i Mosen efter Tørveskær; opkaldt efter Ellekjællingen (Mosekonen). Brugtes til Hørrødning.

Kjæragre. MB. Kieragre i Ellevang, bevaret Øst for Langenge.

Klostereng Nord for Egaaen ved Lisbjerg Skel i Sognets nordvestlige Hjørne, afgrænset af Klostergrøften; har tilhørt Aarhus Hospital (Vor Frue Kloster).

Kosnude²⁾. MB. Koe Snude i Ellevangen; efter Stykkets Form.

Krekjær nævnes nær Byen, men har ikke kunnet stedfæstes. Antagelig af »Kræ« Kreatur.

Kringlen i Mosen Nord for Mosevej; Kringel noget rundt, om Vandhuller, Enge o. lign.

Krogagre, Krogagre i Ellevangen nær Byen. Krogsgaard minder derom. Om Krog se Indl.

Kromarken tilhørende Krogaarden (se denne).

I Skatteliste 1811 nævnes en Kromand Anders Nielsen, antagelig Ejer af »Krogaarden«, Matr. Nr. 157, og Kromarken.

Lammehave. MB. Lamme Hafue i Skovvangen; ikke bevaret.

Landenge, Enge langs Moseranden med Landgrøften. Om »Land« se Indl.

Langagre, MB. Longagers Fald (Blocher), Wester

¹⁾ Den 11. Marts 1792 skødede Niels Christensen Anders Nielsen en Parcel Jord Katsnopager kaldet »med den søndre Side langs op med Aarhus Markskel«, medens den ved vestre Side stødte til Peder Nielsens Mark, der havde gl. Nr. 18, nyt Nr. 10. Parcellen er nuværende Matr. 63 ved Aarhus Skel, Øst f. Gaard Nr. 10's Jord.

²⁾ Koesnude nævnes i et Skøde af 28. Septbr. 1813; det drejer sig om nuv. Matr. Nr. 43, der afhændes for Matr. Nr. 22.

- for lang Ager i Skovvangen. Bevaret Vest for Aarsvej (Grenaavej).
- Langenge. MB. Longe Enge i Ellevangen; et nu udtørret Bækleje fra Byen (Vest f. Kirken) til Mosen. Bevaret ogsaa i Langengesvej.
- Langvad, Vadested over Egaaen for Enden af Langvej (Nordre Strandvej); ud for nuv. Aavej.
- Langvej. Taks. 1802 Næst Lang Vejs Maee; maa være nuv. Nordre Strandvej (Sandvej).
- Langvejsmaa. Taks. 1802 Lang Vejs Maee væsten Landevejen (Ebeltoftvejen). Ikke bevaret.
- Lerbæk. MB. Lerbechs Ager i Skovvangen; bevaret i Lerbækeng, den Lavning, hvori Lerbækken tidligere havde sit Udspring midt paa Bakkehædet — og i det nye Navn Lerbækvej (tidl. Kastanievej), som følger Bæklejets Sydside, den nu kloakerede Lerbæks nedre Løb. Bæklejeto udgør Sognets midterste Erosionskløft.
- Lerbæk Stud (udt. uden Stød). MB. Lerbech Stud; bevaret og stedfæstet i Hjørnet af Skolevej og Tammerisvej. — »Stud« er rimeligvis »Stød« Stub og betegner da en for Stubbe ryddet Ager, hvad der kunde passe paa Stedet, eller skyldes Forveksling med »Stuf«, d. v. s. Jordstykke i Bymarken overgaaet fra en Gaard til en anden ved Køb, Salg eller Arv; herom vides dog intet. (»Stud« var ogsaa Afgift til Rejsekost for Kongen.)
- Lerholm. MB. Lerholm fallet i Kajsvang; ikke bevaret. Maaske nuv. Højholm.
- Loddensig er antagelig den egentlige Betydning af MB. Loins¹⁾ (Loyens, Loyinds) Agre; ikke bevaret; opkaldt efter Bevoksning; mindre sandsynligt Navnet Loddøen. Smlgn. Løjenkær, Aarhus Aas Udspring; egnt. Loddenkær.
- Lyngtot, Navn paa den yderste, nu beboede Del af Mosen.
- Løkkebæk, et Bækløb i Ellevangen paa Grænsen af Skejby Skel, men næsten udelukkende i Skejby S. Om Løkke se Indl.

¹⁾ Jfr. Fougels (Maee) for Fuglsig (Fuglsø).

- Maakjær**, Lavning i Mosen Øst for Hedeenge: af Made, sid Eng. (Se Indl.).
- Markenge**, Lavninger, der som Flige af Mosen skyder sig ind i Foden af Bakken; kaldes ogsaa Landenge. (Se disse).
- Markskelsagre**. MB. Marcheskiels agrer i Kaysvang; ikke bevaret, men har antagelig ligget langs Aarhus Mark Skel eller langs et Vandskel; smlgn. Markbogen: »Weyelby Sogn og By haver fire Marker og først en liden Vang kaldes Kayis Vang...«, hvor Marker = Vange.
- Maultornagre** el. Mountorn—. MB. Mogen (Mangel, Mogel, Møgel) Tøns Ager i Skovvangen; bevaret langs Sydsiden af Aarsvej (Grenaavej). Kan ikke være magel = stor, der ikke findes i Jydsk; derimod viser Udtalen »au« for »ou« den i Jydsk i adskillige Tilfælde kendte Overgang fra o til a (smlgn. holt (h)alt i Segalt, Stenalt; Grundformen har o (u), antagelig i mullen' muggen). (P. S.).
- Mejlvej**, nyt Navn for den nyanlagte Vej fra Asylvej mellem Grenaavej og Tretommervej; mejl = medel middel, mellem; smlgn. Mejlgade, Mejlgrunden, Mejlby.
- Moget Agre**. MB. Maget agre i Møndenvang; bevaret nær ved Byen Øst for Mosevej. Enten moget = muget =: daarlig, slet, eller »maget« skiftet med, udgørende et Par. (P. S.). I Nærheden findes »Det slemme Fald«.
- Momrøgel**. MB. Momrøgel, Momrøgels Klepper i Ellevangen; ikke bevaret. Maaske af et Personnavn Momme (smlg. Mommærk, Mumdrup i Ajdt S. Houlbjerg H., St. Momhøj).
- Momrøgel nævnes i et Skøde af 28. Juli 1814; det er nuv. Matr. Nr. 25 Nord for Skejbyvej, lige Syd for findes ved Skejby Skel Matr. Nr. 149 Syd for Skejbyvej, der ved Matrikuleringen ejedes af en Mand i Skejby; dette maa være de to vestligste Agre i Momrøgel, der ogsaa 1683 hørte til en Gaard i Skejby. — Syd for M. Stenalterfund.
- Moseagre**. MB. Moszeager Fald, Moseagre Klepper

- (se Indl.) i Ellevangen. Bevaret i Mosgaard (Moesgaard). Iflg. Skøde af 23. Juni 1807 paa Matr. Nr. 21.
- Mosevej**, aabenbart en ældgammel lokal Færdselsvej fra Vejlbjerg (Fortsættelse af Aarsvej) over Vejlbjerg (Jernalderboplads), Skjelhøj (Stenalderboplads), Lyngtot over Vaderne til Egeaa.
- Mullentornagre** se Maultornagre.
- Møllespjæld**. MB. Mølspial i Ellevangen; bevaret i Møllevej, der har Navn efter Graa Mølle, Vandmølle ved Egeaa i Skejby S., i ældre Tid ogsaa Mølle for Vejlbj.
- Møllervang**, nyt Navn for Kvarteret om Marie Mølle.
- Møndenvang**. MB. Møndenvang, den tredje Vang i Bymarken. Bevaret i
- Møndenagre**. MB. Monnen (Mønnen, Monnen) agere, og i
- Møndeneng Vest** for Banen og Nord for Grenaaavej ved Vogterhuset. Hvis Møndeneng lægges til Grund som Opnævner, kan »Mønden« — maaske — afledes af da. munding (svensk »mynding« om Vandløb).
- Norddigesvej** el. Nardigesvej (efter stedlig Udtale) langs det forlængst sløjfede »Norddige«, der antagelig har dannet Grænsen mellem Møndenvang og Ellevang.
- Odelvej** /*o:l* —/ gl. Navn for den i 1855 nedlagte Ebeltoftvej Om Odel Adel se Indl.
- Piblerende** /*pewel* —/. Afvandingegrøft i Mosen; af Verbet pebel (pible) eller Subst. Pebel, »Sted, hvor Vand pibler frem.
- Pugkilde** eller Pukkelkilde. MB. (Pochildis, Pockields) Ager i Skovvungen efter en Kilde Øst for Østergaard, som nu kaldes »Pukkelkilde«, efter Sigende, fordi Jorden omkring den danner en Pukkel.
- Den gamle Skrivemaade kunde tyde paa opr. »Pug-Kilde« (Pug Nisse); da Forstaaelsen heraf kunde være gaaet tabt, kunde »Pukkel-Kilde« ogsaa opfattes som et folkeligt Forsøg paa Forklaring (Folketyologi).
- Pytsig**. MB. Putsi i Skovvungen; bevaret som Navn

- paa en Lavning Vest for Aarsvej (Grenaavej). Se Indl. Pyt og Sig.
- Rendeløbet [*—láv'æð*], Grøft nær Kilderne til Katsnobæk (Asylbæk).
- Risgaardsbæk, Bæk i Vejlby Hole i Riis Skov (se V. H. Risgaard = Risgårde; norsk Risgar.
- Rishøj, nu Navn paa en Villa i hvis Have den nu sløjfede Gravhøj »Rishøj«.
- Riskjær, Vest for Rishøj bag Ris Skov. Stenalderboplads.
- Rævsesjagre. MB. Di Synder (Norder) Refsis agrer i Kajsvang. Ikke bevaret. Maaske Plantenavn af Reve (tysk Reben) Ranke, om Snerle o. a., men snarest Personnavn Reffs; smlgn. Aarhus-Kanniken Poul Reffs c. 1520.
- Ryes Flak, Grund i Havet udfor Aakrog. Antagelig opkaldt efter General Rye, hvis Tilbagetog i 1848 gik igennem Sognet.
- Rødkjærsvald, MB. Rødkiers falds agrer, Rødkiers Spiellet i Kajsvang. Ikke bevaret. »Rød« Farven.
- Sandvej, ældre Navn for Strandbyvej.
- Skadeland. MB. Skadeland i Møndenvang. Bevaret. Rimeligvis af Skade oldnord. skati fremspringende Jordstykke, omgivet af lavere, engagtige Strækninger; kan passe med Stedets Form.
- Skæ(e)lhøj, en nu udgravet Banke (gl. Strandvold) for Enden af Ballervej ved Mosevej; under Banken fremdroges o. 1912 en Stenalderboplads med al Slags Stenredskaber. »Højen« synes ikke at have været Gravhøj; har enten dannet Skel mellem Mosen (Fjord) og Stenalderfedet, eller indeholder Skæl = Muslingskal (G. K.), der kan passe med den gamle Stenalderboplads.
- Skolejorden har tidligere tilhørt Skolen.
- Sko Spjæld. MB. Skos Spiæld i Skovvangen; ikke bevaret. Snarere Skovspjæld, da lign. Former ikke er ualmindelige; mindre rimeligt Sko Spjæld, Læderstykke i Sko.
- Skamspjæld. MB. Skambs Spiallet i Møndenvang; ikke bevaret. Antagelig af »skam« (oldnord. skammr) kort.

Skorphøj. MB. Skov (Schorp) høys Ager i Skovvangen; bevaret i Skaaruphøjgaard (for Skorphøjgaard) og i Sagn om Skorphøj paa gloende Pæle. Oprindelig en forlængst overpløjet Gravhøj. Det højeste Punkt paa Vejlbj Bakke og smukkeste Udsigtspunkt i Sognet, østligst i Landsbyen Vest for Grenaavej.

Skorp Skorpe; skorpet, skurvet, med ujævn Bevoksning (P. S.).

Her havde Tyskerne Standplads for Kanoner i 1849 og Udkigspost i 1864.

Skovvang. MB. Schou Vang; den anden Vang i Bymarken.

Skydevoldene paa Vejlbj Fed skyldes Militærets Skydeøvelser; købt af Kommunen og omdannet til Strandpark 1925—29.

Smedeenge. Taks. 1802.

Smedejorden, oprindeligt tilhørende Bysmeden.

Smilspers. MB. Smilspil (Smilspiels) Ager i Skovvangen; ikke bevaret.

Antagelig af Smideler Klineler. (Se Smedeler, MB. Smideler, i Samsøs Stednavne S. 44, — »Pis« antagelig for »pers« Presse (smgln. Aarbes agre - Arspersagre). (P. S.).

Sokjær, i Mosen ved Mosevej.

Spumstensagre, bevaret Vest for Aarsvej; maaske Spum Spang, Gangbro af Sten (G. K.); kunde passe med de stedlige Forhold.

Staa sig. MB. Staae Siig i Møndenvang. Bevaret om Engene mellem Banen, Vejlbjerg, Ballervej og Grenaavej.

Staa Stade s: 1. Anløbssted for Baade; dette kan ikke passe her. 2. Sted, hvor Neg staar i Hobe. Om Sig se Indl.

Staa snob. MB. Stadtz Snaab i Møndenvang; bevaret Nord for Staasig. Om Snob se Indl.

I et Skøde af 6. April 1809 Stos Snubager, vist nuv. Matr. 64. I et andet Skøde af 4. April 1809 nævnes ligeledes Stosnub Ager, der synes at være nuv. Matr. 69. — Ejner af Staasnob(agre): Poullenius Christensen.

- Stensagre. MB. Steenagre (Steensagre, Steinager, Stenager, Stacket Sien agre) i Ellevangen og Stens Ager i Skovvangen; bevaret i Ellevangen mellem Skejbyvej og Langengesvej, ogsaa Nord for Langenge, ikke i Skovvangen. Stacket Sien (antagelig Fejlskrift for Stien) agre; stakket afkortet.
- Stokagre. MB. Stochagrør i Møndenvang. Stok — Pæl; smlgn. Stok og Sten, der brugtes til at afmærke Agre.
- Strandvej, ældre Navn for Egaavej med Lille Strandvej, der nu er afløst af Platanvej. — Nordre Strandvej er et nyere Navn (fra o. 1910) for den tidligere Langvej eller Sandvej; opkaldt efter ovennævnte gamle Strandvej fra Fortevej, Øst for Banen til Rolighed og herfra til Havel, der senere fik det paa dette Sted højst mærkelige og uheldige Navn Egaavej.
- Strandvænget, nyere Navn fra o. 1914 paa Villa kvarteret Øst for »Rolighed«, senere o. 1929 efter Kommunens Navneplan udvidet for Kvarteret til Fortevej, hvorefter kommer »Strandvang« indtil »Strandby« og derefter »Aakrog«.
- Søftenholm. MB. Søfftenholm i Ellevang, bevaret Øst for Langenge midtvejs mellem Byen og Mosen. Antagelig opkaldt efter Søften i Vester Lisbjerg H. og udtales som dette /søwtən/, der findes i Familienavnet Zeuthen. Om Søften se Aarbog 1930 S. 19.
- Søkrøgsvad, Vadedet over Egaæn.
- Tammeris, opr. Navn paa et lille Landsted i de tidl. Skovblokker, skrevet »Tamarisc«. Skal være opkaldt efter Planten Tamarisk (Tamarix), derfor udtalt Tammeris og opfattet som indeholdende »Ris« (jfr. Knudrisbakke i Aarhus, opr. Kudhøvdsbakke).
- Tofteagre. MB. Toffte Agre i Ellevang; ikke bevaret, men maa have været i Byens nordlige Del.
- Toftefaldet. MB. Tofftefallet i Kåjsvang; ikke bevaret, men maa have været Sydvest for Byen mellem denne og Grydhøj. Se V. S. Landbohistorie S. 61.

- Tolvskaar, Jordstykke, 12 Skaar bredt. Se ogsaa Toukjær.
- Tornbjerg, MB. Touenberg og Nortouenberg i Møndenvang; ikke bevaret. Antagelig Tornbjerg, (smlgn. Tornbjerg i Samsøs Stednavne S. 28 og Tornhøj S. 45).
- Toukjær; angives med denne Udtale Vest f. Byen, maaske af Tof(t)kjær.
- To(un)torn, MB. Touwentorn (Touvantorn) i Møndenvang; ikke bevaret. Antagelig opkaldt efter Tornbjerg (uddtalt Touenberg) eller ogsaa med Talordet To — (med n paavirket af Torn), svarende til Tretorn.
- Tretorn, rimeligvis bevaret i Tretommervej (se dette). Som ældste Udtale angives Tretonevej, dernæst Tretonervej; heraf en »klassisk« Tolkning som Tritónervej efter et Bassin, tilh. Jydske Asyl, med svømmende Tritoner, hvorom der dog intet vides. Da Forstaaelsen af den oprindelige Betydning gik tabt, blev Tretonervej, som var en Markvej til Krattet, af Folkeviddet døbt Tretommervej. Smlgn. Tretorn i Holme S. og Tre Tøns Ager i Markbog for True, Brabant S.
- Trundholm /trøn—/. Engstykke i Mosen; rimeligvis (af oldnord. þrútin opsvulmet o. lign.) beslægtet med Verbet þrútna (jydske trunde), om Fingre opsvulmede af Kulde, om Træ, smlgn. Elletrunte.
- Trækrogene, Engstykke i Mosen; hentyder til den udbredte Bevoksning af Elletræer, hvis Rødder omtales ofte i ældre Tid.
- Tuekær i Trekanten mellem Grenaavej og Tretommervej, maaske Markbogens »Loins« (se Loddensig).
- Tuerland, MB. Tuerland i Ellevang, bevaret ved Vogterhuset Nord for Byen.
- Tueblokker, MB. Tueblocher i Møndenvang; bevaret Øst for Tuerland.
- Vejbjerg, MB. Øster- og Westerweylberg (Weylberg); bevaret som Navn paa den Banke, hvorover Mosevej fører,

I 1929 afdækkede Nationalmuseet paa Toppen

- af V. en Lerkargrav med 10 Lerkar (o. 200 e. Kr. F.); senere er der fundet Spor af en Hus-tomt, der endnu ikke er undersøgt.
- Vienge, i Mosen; rimeligvis af Vidje - Pil. Se Incl. Vikjær. MB. Wie Kiers Ager og Wie Kiers (Wiker) Spiald i Skovvängen; bevaret i en Lavning tæt inde ved Byens sydlige Del, og i Vikjærsager Syd derfor. Rimeligvis af Vidje - Pil. Se Incl.
- Visset. Taks. 1802: Visset Blocher paa Vejlby Fed; ikke bevaret eller forklaret¹⁾.
- Voldbjerg, en Forhøjning mellem Aaen og Fuglsø Nord for Grenaavej. Efter Sigende Stenalderfund o. 1870. Forklaret under »Vold« i Incl.
- Ødespjæld. MB. Øde Spald i Skovvängen; maaske opkaldt efter en »øde Bygge« i Byen.

Efterskrift.

Denne Stednavneundersøgelse kan naturligvis ikke være fuldstændig, idet andre gamle Navne kan dukke frem, ligesom nogle, der er opført som »ikke bevaret«. Den kan heller ikke være fuldkommen, idet Tolknin-gen mange Steder maa være usikker, men derfor dog ikke lige usikker; nogle er absolut sikre (f. Eks. Forte), andre sandsynlige (f. Eks. Tretornvej for Tretommer-vej), andre atter mere eller mindre rimelige (»antage-lig«, »rimeligvis« o. l.).

Resultatet er bl. a. det positive om Bebyggelsens Historie, at Aarhus nordre Byskel kan betragtes som fastslaaet ved »Weylby Hole« og »Worthoc Ris«, at Oldtidsfund og Stednavne viser Bebyggelsens Gang fra Vest til Øst, idet Navne paa —torn danner et Bælte paa Overgangen fra opdyrket Mark til Krat; de er med andre Ord Rydningsminder om den fremadskri-dende Opdyrkning af Sognet; den sidste Rydning fandt Sted i de gamle Skovblokker saa sent som i 1875. — Efter 1900 har Opdyrkingen eller rettere Kultiverin-gen kastet sig over den tidligere skov- eller krat-

¹⁾ Visset Blokker maa dog vist forklares som »de visnede Blokker«, i Lighed med »Moget Agre = de magede Agre«. — Jorden har vel her været særlig sandet, og Plantevæksten er hurtigt tørret ind.

bevoksede Skraaning og det lave Fed; efter 1925 kommer Turen til Mosen.

Der kunde være Anledning til at søge at bevare naturskønne Punkter som Fredningsomraader, f. Eks. Aakrog, den egentlige Mose, Skorphøj og Vejlbjerg. Stranden har været fredet siden 1920—26, hvilket dog ikke har kunnet hindre dens delvise Ødelæggelse.

Dernæst er Resultatet det negative, at Sognets Stednavne synes næsten blottede for Minder om Hedenskab eller Kultminder om hedensk Gudsdyrkelse; de er med andre Ord næsten alle Naturnavne; der findes ingen egentlige »Kultnavne«. Symboler fra Korsets Tegn paa Vejlbj Runestenen (o. 1000 e. K. F.) til Aarhuskantoren Jørgen Samsings skønne Egetræs-dør i Vejlbj Kirke fra Reformationstiden og den gamle Landbohistorie viser, at Kristendommen gennem Aarhus Kirke (Domkirken) tidligt har haft et fast og sikkert Tag i Vejlbj Sogn.

Kun Sagn om Overtro og Trolddom, ofte knyttet til Stednavne, minder om hjemligt Hedenskab, trofast bevaret sammen med kristent Sindelag lige til vore Dage. For Trofasthed mod Overleveringen fortjener enkelte Medlemmer af gamle Vejlbjsslægter Efterslægtenes Taknemmelighed.

Et rent praktisk Resultat af Undersøgelsen er, at den har været Grundlag for en Navneplan for den voksende Bebyggelse med de Fordringer, at nye Navne skal være Naturnavne fremfor Personnavne, at gamle Navne skal søges bevaret, hvor ikke praktiske Orienteringshensyn taler derimod — saaledes søges »Forte« bevaret for aabne Pladser, f. Eks. Asylvejs Forte —, at de skrives efter Rigssprogsudtale, men at Dialektudtalen ogsaa kan anføres; iøvrigt appelleres der til Beboernes egen Opfindsomhed; Planen er kun Forslag.

Det »ideelle« Resultat, at den fremskaffede Rigdom af Oplysninger om Fortidsminder om Natur og Kultur skulde styrke Hjemstavnsfølelsen hos indfødte og tilflyttede, skulde dog være det vigtigste.

Vor Frelzers Kirke i Horsens.

Af AAGE SIMONSEN.

I Aarhus Stifts Aarbøger 1930 har Vilh. Marstrand skrevet en Afhandling om Horsens Bys Præster siden Reformationen. Derved kommer han til at berøre Kirkernes Bygningshistorie, og da særlig Vor Frelzers Kirke, som han paastaar ikke er Byens oprindelige Sognekirke, men i den katolske Tid var et Kapel, bygget af St. Hans Kloster og tilhørende dette.

Som Støtte for denne Paastand fremføres et Pavebrev fra 1480, der giver Prioren i nævnte Kloster Tilladelse til at lade Klosters Menighed, der hidtil havde søgt Klosters Kirke, fremtidig — for at undgaa Søroverfald — søge St. Jacobi Kirke i Horsens, der tilhørte Klostret. »St. Jacobi« er det samme som »St. Ibs«, og det var Vor Frelzers Kirkes Navn indtil 1790.

Ved denne pavelige Bestemmelse blev St. Ibs Kirke Sognekirke for dem, der tidligere havde søgt St. Hans Klosters Kirke (hvad den har været anvendt til før den Tid, giver Hr. Marstrand ingen Forklaring paa), og efter Reformationen, da Klostret var inddraget, oprettes den til Byens Sognekirke, samtidig med at den blev udbedret med Materialerne fra Byens gamle Sognekirke »Vor Frue«, som blev nedbrudt 1540.

I Kongebrevet, der giver Borgerne Tilladelse til at nedbryde denne Kirke, staar bl. a., at de maa nyde Kalk, Sten, Tømmer, Klokker og anden Del til Hjælp til at opbygge deres Sognekirke med. Der havde nemlig været Ildsvaade i Byen, og »St. Ibs« var ikke gaaet Ram forbi. Hvis nu denne Vor Frue Kirke har været Byens gamle Sognekirke, altsaa den første Stenkirke, hvad Hr. Marstrand paastaar den har, skønt den i Kongebrevet kun nævnes som den

gamle Kirke, saa har den været af ringe Størrelse og bygget af Kampesten, men et saadant Materiale var jo ganske uafvendeligt til en Restaurering af en Murstenskirke som »St. Ib«. Nej, skulde den have Betydning til dette Formaal, hvortil den blev skænket, saa maatte den have bestaaet af Mursten, men saa kuld-kastes ogsaa den Hypotese, at den var Byens første Sognekirke.

Vor Frues Kirke Eksistens og Beliggenhed har beskæftiget flere Historikere. Saaledes paastaar Johs. Malling i Aarbogen 1911, at Kirken har ligget paa Torvets Sydside, og det var dens Kirkegaard, som 1575 blev udlagt til Byens Torv. Men da der aldrig er fundet nogen Kirkegrund paa Stedet, og da man i Middelalderen ikke havde Kirkegaardene nord for Kirkerne, er ogsaa denne Paastand aflivet. Pastor Fabricius fremsætter i sin Horsens Beskrivelse den Formodning, at Vor Frue og St. Ib har været en og samme Kirke, thi naar Kirkegaarden (Torvet) kaldtes »Jomfru Marie Kirkegaard« og en Klokke i St. Ib for »Jomfruklokken«, saa maatte Kirken have haft Navnet »Vor Frue«. Den blev saa ikke nedbrudt, dertil var Pietetsfølelsen for stor. Forfatteren af denne Artikel har i Aarbogen 1926 forsøgt at bevise, at Vor Frue Kirke var den samme som Helligaandshusets Kirke. Den var bygget af Mursten og laa paa den Plads, hvor nu Raadhuset er opført.

Med Hensyn til det omtalte Pavebrev er det vist tvivlsomt, om der i Originalen findes anført, at St. Ibs Kirke tilhører Klostret, for man skulde da tro, at hvis Kirken havde været St. Hans Klosters Ejendom, og endda bygget af dette, saa havde Pavens Tilladelse ikke været nødvendig for at lade Menigheden søge Kirken. Det er derfor mere sandsynligt, at efter de fjendtlige Overfald paa Kirkegængerne — Klostret laa jo uden for Byens Befæstning — skulde der anvises et mindre farligt Sted, og man valgte da som den mest naturlige af Byens Kirker Sognekirken, og dertil behøvedes Pavens Sanktion.

Men det vigtigste er dog, at hele Vor Frelser Kirkes Bygningsstil fortæller os, at den er opført i

Slutningen af den romanske Periode, Tiden 1200—1250¹⁾, Taarnet dog i Erik Menveds Tid²⁾. Kirken er altsaa opført før St. Hans Kloster fik Bosted i Horsens. Det nævnes første Gang 1390³⁾, har sikkert nok været nogle Aar før, men i alt Fald ikke saa tidligt, at det har kunnet bygge Kirken. Derfor er ingen Tvivl mulig, St. Ib eller Vor Frelser Kirke er Byens gamle Sognekirke og har været det lige siden den for 700 Aar tilbage rejste sig paa Tomten af Byens første Sognekirke.

Det var nemlig Skik i Middelalderen, naar en Kirke skulde ombygges, at benytte den engang indviede Grund⁴⁾. Den første Sognekirke var bygget af Granit, og fra den stammer Portalen i Vor Frelser Kirkes Vestgavl. Den har været indviet til Jomfru Marie, men da den ombygges med Mursten og opstaar som en ny Fugl Fønix, faar den Navnet »St. Ib« eller »Jacobi«, hvorimod dens Kirkegaard, der laa syd, og ikke, som Hr. Marstrand fortæller, nord for Kirken, fremdeles blev benævnt »Jomfru Marie Kirkegaard«, i alt Fald i det Kongebrev, der giver Tilladelse til at udlægge den til Torv.

Hr. Marstrand mener endvidere, at den nævnte Granitportal er anbragt i Vor Frelser Kirkes Vestgavl kort efter 1540. Da Gaden, hvortil Portalen vender, først fik sin nuværende Bredde i 1712, før den Tid var der kun en 2¹/₂ Alen bred Smøge ved Kirkens vestlige Ende⁵⁾, er det vist mere troligt, at den er opsat efter en Udvidelse og Restaurering af Kirken i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede. Man kan jo umulig tænke sig, at Kirkens monumentale Hovedindgang skulde være anbragt ud mod en saa snæver Passage.

¹⁾ Trap.

²⁾ I 1927 fandtes en Sølv mønt fra Erik Menveds Tid inde i Taarnets Fundament.

³⁾ Suhm D. Hst. XIV.

⁴⁾ Mackeprang: Danske Landsbykirker.

⁵⁾ Fabricius: Horsens 1879.

Klosterhaven i Øm.

Af J. LIND.

(Tænkt som en Vejledning for de Besøgende).

Da Nationalmuseet og Historisk Samfund for Aarhus Stift i 1912 for Alvor begyndte at udgrave Ruinerne af Øm Kloster, der hidtil havde ligget dækkede af Jord og overvoksede med tæt Græs, viste det sig, at der voksede nogle Planter frem med forbavsende store, laadne Bladrosetter og det følgende Aar med mandshøje, stærkt grenede Stængler af ubehagelig, vammel Lugt. Det var den giftige Bulmeurt, der saaledes voksede frem af Frø, som i Aarhundreder havde ligget saa dybt begravede, at de ikke kunde faa Lys og Luft. Men nu kom de frem og gav store Planter, som Beboerne her paa Stedet slet ikke kendte, og, saa længe der bliver gravet, bliver der ved at komme nye Planter af Bulmeurt frem.

Det samme er sket andetsteds ved lignende Udgravninger, f. Eks. ved Antvorskov Kloster, ved Sjørring Volde i Thy og ved Ravnsborg paa Lolland.

Det er dog de færreste Planter, der har saa smaa, haarde Frø, at de kan holde sig spiredygtige i tør Jord i flere Aarhundreder, men andre Planter har andre Midler, hvormed de kan vedligeholde sig paa Steder, hvor de i en fjern Fortid er blevet indplantede af Menneskene. Og et nøjere Studium af vore gamle Voldsteder, Klosterruiner og Borgpladser har overbevist mig om, at man paa disse Steder blandt de mange andre Fortidsminder, der findes slige Steder, ogsaa kan finde Efterkommere af de Planter, som Munkene i sin Tid har ført med sig fra de sydlige Lande og dyrket i Klosterhaverne, hvorfra de ogsaa har uddelt Aflæggere og Frø til Omegnens Herremænd og Bønder til Udplantning i deres Haver.

Øm Klosters Tomt, som har ligget ret urørt hen lige siden Reformationen, er netop et af de bedste Steder i hele Danmark til at studere Middelalderens Havebrug, naar man sammenholder Fundene herfra med de tilsvarende Fund paa andre afsidesliggende Klosterruiner saasom Vitskøl Kloster ved Løgstør, Økloster paa Øland i Limfjorden, Stubberkloster ved Skive, Ørslevkloster ved Viborg, Sebbekloster ved Nibe m. fl. Man vil altid paa slige afsides Steder, hvor den stedlige Vegetation er ensartet og velkendt, finde Planter af udenlandsk Oprindelse, som sikkert ikke er indplantede paa disse Steder i Tiden efter Reformationen, men maa være indplantede af Munkene, allerede paa den Tid, Klostret blev oprettet, og Klosterhaven blev tilplantet med Aflæggere fra Moderklostret.

Af en Inventarieliste fra det gamle Øm Kloster ser vi, at Munkene havde 12 Tdr. Most liggende i deres Kælder, det betyder, at der var en stor Frugthave ved Klostret. Og paa den Plads, hvor Klostret laa, findes endnu Bulmeurt og Katost, Skarntyde, Tandbæger, Kransburre og Hjertespan, Spanskkørvel og Svaleurt, altsammen gamle Lægeplanter, som ikke findes vildtvoksende her paa Egnen. Tillige findes der Calmus i Aaen, det er ogsaa en gammel Lægeplante, der er indplantet som Nytteplante ved Menneskenes Hjælp fra Østasien og hele Verden rundt, den sætter ikke modent Frø her i Danmark eller i vore Nabolande, men formerer sig ved Udløbere. Tillige maa man lægge Mærke til den store Mængde Humle, der findes i alle Landsbyhaver ved Emborg og Gl. Rye, det er sikkert Klostermunkene, der i sin Tid har lært Beboerne at bruge denne fremmede Plante i Stedet for den vildtvoksende Pors, som ellers blev brugt her i Landet til at sætte Smag paa Øllet. Humlen er en ældgammel Kulturplante, der er kommet til os fra det indre Asien, nærmest fra Mongoliet, og ført med de slaviske Folkestammer til Europa gennem Rusland og Polen.

Om Datidens Munke har delt Haven i retvinklede Parceller, saaledes som vi nu har prøvet det, er ikke helt sikkert, men af Tegninger af Klosterhaver fremgaar

dog, at alle Gangene var snorlige og Bedene retvinklede, ofte noget højere end Gangene og kantede med Brædder.

Hver af de 66 Urter, der nu er plantet her ved Øm, har sin egen Historie, de fleste har været brugt som Lægeplanter og har tiltrukket sig Menneskenes Opmærksomhed ved deres aparte Udseende eller stærke Duft, andre blev dyrkede som Køkkenurter, og nogle ganske faa blev dyrkede i Haverne for at fryde Øjet, f. Eks. Liljerne og Roserne. Jeg skal ganske kortfattet give nogle Oplysninger om disse Urters Historie, og blot angaaende selve Udvalget af de præsenterede Planter oplyse, at mange af dem er indplantede fra selve Emborg, altsaa ægte Efterkommere af Klosterhavens Planter her, og Resten er med stor Velvilje og Imødekommenhed stillet til vor Raadighed fra Universitetets Botaniske Have i København, hvorfor jeg ogsaa paa dette Sted gjerne vil sige Tak til Hr. Universitetsgartner Axel Lange.

- Nr. 1. KVÆSURT. *Sanguisorba officinalis*. Som Navnet viser (Sanguis = Blod) har denne Urts Rod været brugt mod Blødninger.
- Nr. 2. BETONIE. *Betonica officinalis*. Den var meget afholdt i Oldtiden og i Middelalderen, Simon Paulli siger om den, at den er virksom mod 47 forskellige Sygdomme, desuagtet er den i vor Tid gaaet helt af Brug.
- Nr. 3. OKSETUNGE. *Anchusa officinalis*. Planterne her i Klosterhaven er indplantede fra Emborg, hvor den findes i rigelig Mængde, nogle Steder i Landet forekommer den som almindeligt Markukrudt, men andre Steder ser det mest ud, som den var forvildet fra tidligere Dyrkning; den brugtes mod Pest og Melankoli.
- Nr. 4. MOSKUS-KATOST. *Malva moschata*. Denne Katost er sikkert indført ved Menneskenes Hjælp, dyrket i Haverne som Lægeplante, derimod er det mere tvivlsomt, om ikke Nr. 45 ALMINDELIG KATOST og de andre nærstaaende Katostarter er oprindeligt her i Landet vildtvoksende

Arter, der lejlighedsvis er indplantede i Haverne, for at være lige ved Haanden, naar der var Brug for dem. Alle Arter af Katost brugtes mod Søvnløshed, Hovedpine, Nyrebetændelse, Blæresten m. m.

- Nr. 5. TANDBÆGER. *Ballota nigra*. Den findes endnu i Mængde ved alle Havediger i Emborg og har i Almindelighed let ved at vedligeholde sig i gamle Byer, hvor den tidligere har været dyrket, f. Eks. ved Sebberkloster, ved Klosterruinen paa Eskilsø i Roskilde Fjord, i Viborg, Roskilde, Slangerup etc. Den brugtes ligesom de fleste andre gamle Lægeplanter mod mange helt forskellige Sygdomme og er siden ganske gaaet af Brug.
- Nr. 6. KRUSEMYNTE. *Menta crispa*. Og Nr. 7 ROMERSK REGNFARN. *Tanacetum crispum*, var begge særdeles yndede i gamle Haver, og man finder dem endnu i Landsbyhaver som et Minde om den Tid, da de slet ikke kunde undværes, den romerske Regnfarn brugtes altid mod Orm, baade hos Mennesker og Dyr.
- Nr. 8. TORDENSKRÆPPE eller PESTILENZURT. *Petasites officinalis*. Navnet Tordenskræppe er en Forvanskning af Thors Maanedes Skræppe, fordi den blomstrer i Thors Maaned, Marts. Navnet Pestilenzurt har den, fordi dens store, saftige Blade i gamle Dage blev knust og lagt som svalende Omslag paa de forfærdelige Bylder, der plagede de Pestsyge. Det passer ogsaa med, at den altid findes omkring Klostre og Borge fra 1200- og 1300-Aarene, der jo var den værste Pesttid. De store Bevoksninger af Pestilenzurt, vi har omkring Viborgsøerne, stammer fra Asmildkloster; der findes ogsaa store Skræppeskove ved Ørslevkloster, Katholm, Stenalt, Rosenholm, Barritskov og mange flere Steder; ved Bygholm findes de betegnende nok i Gravene omkring den Plads, hvor Borgen laa paa Erik Glippings Tid, og ikke ved det nye Bygholm. Paa Fyen findes der Skræppeskove ved de fleste

rigtig gamle Herregaarde: Glorup, Hvidkilde, Rødkilde, Dalumkloster og mange flere. Paa Sjælland ved Herlufsholm, Roskilde, Ringstedkloster, Næsbyholm, Bavelse og lign. St. De Planter, der er indplantede her i Haven, er taget ved Gudenaå nær Vorvadsbro, hvor forud den nu forglemte Herregaard Møldrup har ligget. Vi har ogsaa fra andre Steder i Landet Eksempler paa, at Skræpperne har holdt sig, hvor Klostret eller Borgen er sunket i Grus, saaledes i Landsbyen Glenstrup, hvor det nu forsvundne Nørrekloster har ligget, og en Plads ved Assens, hvor i sin Tid Herregaarden Hagenskov laa. Pestilenzurten er et Folkeminde af stor Værdi, den minder om de Tider, da Pest og Ufred grasserede i Landet, da stolte Riddere altid laa i Ufred med hverandre indbyrdes eller med herskesyge Bisper. Hver Gang de havde kæmpet, maatte Munkene eller Slotsfruerne til at lappe de saarede sammen igen, og dertil kendte de intet bedre Middel end Pestilenzurten, som de derfor altid maatte sørge for at have lige ved Haanden, nemlig i Voldgraven.

- Nr. 9. DORTHEALILIE. *Leucojum vernalis*. Ligesom Nr. 37, 40, 48 PINSELILIE, PAASKELILIE og DEN HVIDE LILIE dyrket saa godt som udelukkende som Prydplante. Alle de mange smukke Blomster, der findes i Nutidshaver, er kommet til i de senere Aar, selv saa forholdsvis gamle Blomsterplanter som Tulipaner og Hyazinter er kommet til Europa efter Reformationen, kun de fire ovennævnte fandtes i de gamle Klosterhaver. Pinselilier har jeg fundet forvildet ved Vitskøl Kloster.
- Nr. 10. LØVSTIKKE. *Levisticum officinale*. En meget berømt gammel Lægeplante, hvis aromatiske Rod forud brugtes til Medicin for Mennesker, nu kun Dyrlægemedicin.
- Nr. 11. GRØN MYNTE. *Mentha viridis*. Gammel Lægeplante, der brugtes ligesom Krusemynte.

- Nr. 12. STJÆRNESKÆRM. *Astrantia major*. Den spillede i gamle Dage en vis Rolle som Lægeplante, men dens Brug er gaaet i Glemme, og den har nu vedligeholdt sin Plads i Landsbyhaverne som Prydplante.
- Nr. 13. FARVE-VAID. *Isatis tinctoria*. Ældgammel Kulturplante, uundværlig til Farvning. Den er fundet forvildet ved Esromkloster.
- Nr. 14. FILTBLADET KONGELYS. *Verbascum Thapsus*. Baade Blomster og Blade kan bruges som Lægemedel mod Hoste etc.
- Nr. 15. KULSUKKER. *Symphytum officinale*. Ligesiden Oldtiden anset for at være et særlig godt Middel mod udvendig Skade, mod gamle Saar o. lg.; de gamle Bøger paastaar bestemt, at to Stykker Kød, kogt med denne Urt, vokser sammen til eet.
- Nr. 16. SÆBEURT. *Saponaria officinalis*. Roden indeholder et stærkt skummende, sæbeagtigt Stof, den brugtes derfor meget i gamle Dage til Vask. Tillige brugtes den for Øjnenes Uklarhed, Susen for Ørene og Smerter for Brystet, intet Under, at man kan finde den forvildet, hvor der har ligget Klostre, f. Eks ved Vitskøl og mange andre Steder.
- Nr. 17. LÆGE-ANGELICA. *Archangelica officinalis*. Denne gamle Lægeplante er næppe kommet til os Syd fra saaledes som alle de andre Lægeplanter, men er hjemmehørende i det nordlige Norge og Sverige, endog paa Grønland, den fandt dog Vej til danske Haver inden Reformationen og brugtes ligesom Mesterrod og Løvtikke.
- Nr. 18. SKARNTYDE. *Conium maculatum*. Den hører til Oldtidens og Middelalderens mest berygtede Giftplanter. Sokrates blev som bekendt dømt til at drikke Skarntydesaft. Henrik Smith siger, at Munke og Nonner brugte den til Bekæmpelse af Kønndriften. Jeg har fundet den forvildet her ved Øm samt ved Stubberkloster og paa Eskilsø.

- Nr. 19. KARTEBOLLE. *Dipsacus silvestris*. Den blev brugt i gamle Dage ved Uldens Tilberedning og kunde derfor ikke undværes i nogen Have.
- Nr. 20. MATREM. *Chrysanthemum parthenium*. Ligesom Nr. 30 KAMILLE. *Matricaria chamomilla* meget yndet allerede i den klassiske Oldtid for deres vellugtende Blomsters Skyld. De gamle Grækere gav dem begge Navnet Chamaimelon (Chamai paa Jorden og Melon - Æble) paa Grund af Blomsternes herlige Æbleduft. Dette Navn blev af Romerne forkortet til Chamomilla, og deraf kommer det danske Navn Kamille, der allerede var Folkenavn for disse Planter paa Valdemarernes Tid. Navnets Historie viser Plantens Historie.
- Nr. 21. KODRIVER. *Primula officinalis*. Den kaldtes i den katholske Tid for Sct. Peters Nøgler eller Himmerigs Nøgler. Og den hører til de vildtvoksende danske Planter, der blev indplantede i Klosterhaverne. Brugtes mod Melankoli, Hovedpine og Podagra.
- Nr. 22. RUDE. *Ruta graveolens*. En af de allervigtigste Planter i Oldtidens og Middelalderens Haver, især anvendt som Modgift. Allerede Kong Mithridates af Pontus anbefaler den, men allerede da var den et gammelt Middel, og man fortalte, at Væselen, naar den kunde risikere at komme i Kamp med en Giftslange, aad af Rudens Blade for at være sikret mod Slangens Gift. Saadanne Fabler om Dyrenes Medicinforbrug stammer sikkert fra Indien og viser os, hvor gammelt et Lægemiddel, Ruden maa være. Efter Ludvig den Frommes Forordning af Aar 795 skulde den dyrkes i alle Klosterhaver, fordi den bevarede Munkenes og Nonnernes Kyskhed. Senere Forfattere klager dog over, at de glemte Ruden og plantede den fosterfordrivende Sevenbom i Stedet.
- Nr. 23. SVALEROD. *Vincetoxicum officinale*. Ogsaa en meget gammel, berømt Lægeplante, anbefalet

- allerede hos Oldtidens Læger mod Pest, Menstruationsforstyrrelser, Slangebids etc.
- Nr. 24. HUSLØG. *Sempervivum lectorum*. Hjemme hørende som den er i de tørre, stenede asiatiske Ørkener, kræver den ikke megen Fugtighed og trives derfor godt paa Tage, helst Straatage, men dog ogsaa Tegltage, hvor der blot er lidt Mos el. lg. Allerede i det gamle Rom havde man Husløg paa Tagene, dels fordi man troede, de beskyttede Huset mod Lynnedslag, dels fordi Plantens Saft var et godt MiddeL mod Feber og alle Slags Betændelser. Fra Lilleasien forplantede denne gamle, morsomme Skik sig gennem Grækenland og Rom til hele Europa, og endnu er de sidste Straatage med Bevoksninger af Husløg heldigvis ikke forsvundet fra vore gamle Landsbyer.
- Nr. 25. PÆON. *Paeonia officinalis*. Den græske Botaniker Theophrast (400 Aar før Chr. F.) omtaler Pæonen som en allerede paa hans Tid meget gammel Lægeplante, han skriver, at man skal grave Roden op om Natten, for den tabte sin Kraft, dersom en Spætte fløj forbi, mens man gravede den op. Lige fra den ældste Tid og til vore Dage har baade dens Rod og dens Frø været anset som det bedste MiddeL mod Epilepsi og Tandpine, og mangen Nulevende har som Barn gaaet med en lille Pose Pæonkærner i en Snor om Halsen »For Tænderne«.
- Nr. 26. AMBRA. *Artemisia abrotanum*. Prøver man at gnide de friske Blade i Haanden, mærker man den behagelige, krydrede Duft, der har gjort denne Plante saa afholdt lige fra Hippokrates Tid. I de katholske Kirker brænder man Bladene som Røgelse. Og endnu holder Husmødrene paa Landet meget af at have en lille Kvist af denne »Løwturt« (Lugteurt) med sig i Kirken.
- Nr. 27. HASSELURT. *Asarum europaeum*. Ligesom foregaaende vildtvoksende i de østlige Mittel-

- havslande, indplantet i Haverne allerede i Oldtiden, og indført her til Danmark med Munkene som en meget afholdt Lægeplante, virkede nærmest som Brækmiddel.
- Nr. 28. SPRINGKKNAP. *Parietaria officinalis*. Almindelig dyrket i Klosterhaverne som Lægeplante og kan flere Steder, f. Eks. i Roskilde, findes forvildet i Mængde.
- Nr. 29. ESTRAGON. *Artemisia dracunculus*. I gamle Dage en yndet Krydderplante, bruges i vore Dage næppe til andet end Estragoneddike.
- Nr. 31. HVIDLØG. *Allium sativum*. Dyrkedes allerede i Haverne i det gamle Ægypten. Jødernes bekendte Forkærlighed for denne Spise siges at stamme fra den Gang, de arbejdede paa Kong Pharaos Pyramider. Fra Ægypten lærte Romerne at dyrke Hvidløg, og derfra bragte Klostermunkene dem til Danmark.
- Nr. 32. BALSAM. *Tanacetum balsamita*. Nær beslægtet med Nr. 26 og har samme Duft; som Lægeplante var den meget yndet, brugtes baade mod Epilepsi, Spedalskhed, Lus, Trediedagsfeber og mange andre af de slemme Sygdomme, der nu ikke er kendte her i Landet mere, men plagede vore Forfædre i Middelalderen. Den findes alm. i Bønderhaver endnu som et Fortidsminde.
- Nr. 33. CYPRESS-VORTEMÆLK. *Euphorbia cyparissias*. Brugtes blandt meget andet ogsaa mod Vorter, deraf Navnet.
- Nr. 34. PASTINAK. *Pastinaca sativa*. Indført her til Landet med de første Munke fra Syden og kan endnu findes forvildet fra tidligere Dyrkning f. Eks. ved Børglumkloster. Til Spisebrug.
- Nr. 35. ALANT. *Inula hellenium*. Ældgammel Lægeplante, Roden brugtes mod Kighoste og meget andet, nu anvendes den kun til veterinært Brug.
- Nr. 36. SLANGEURT. *Polygonum bistorta*. Roden brugtes mod Pest og Skørbug, ogsaa skulde Kvinderne bruge den pulveriserede Rod blandet

- med Ravpulver før Fødsler for at undgaa stærke Blødninger.
- Nr. 38. FINGERBØLLÉ. *Digitalis purpurea*. I Mod-sætning til de fleste andre Klosterhaveplanter er *Digitalis* langt mere i Brug i vore Dage end nogensinde tidligere. Da den i større Dosis er meget dræbende, har den sikkert været benyttet ligesom Nr. 18, 39, 41 og 57 til Fremstilling af de giftige Drikke, som visse Regenter og andre Adelsmænd trakterede deres aabenlyse eller hemmelige Fjender med baade i Oldtiden og Middelalderen, dog mere i Italien og Frankrig end her i Danmark.
- Nr. 39. BULMEURT. *Hyoscyamus niger*. Som ovenfor omtalt er der Beviser nok for, at den blev dyrket i alle Klosterhaver, men det gamle Navn Blynæ og den Kendsgerning, at de hedenske Galler brugte dens Saft som Pilegift, naar de gik paa Jagt efter Krondyr, kunde tyde paa, at den var indført til det nordlige Mellem-europa allerede før Munkenes Tid. Den brugtes, og bruges endnu, som smertestillende Mid-del, især mod Tandpine.
- Nr. 41. STORMHAT. *Aconitum napellus*. Vor allerældste Lægeplante, og det siger ikke saa lidt. Den omtales i den gamle indiske Lægebog Susruta, der er skrevet samtidig med Mosebøgerne, den brugtes baade af Perserne og Grækerne. Den findes forvildet ved mange gamle Klosterhaver og Slotte, og den er almindelig i alle Landsby-haver, nu kun som Prydplante.
- Nr. 42. LAVENDEL. *Lavandula vera*. Uundværlig i alle gamle Haver, bl. a. til Røgelse i de katolske Kirker og i private Hjem. I Klæde-skabe og Brevgemmer.
- Nr. 43. SINGRØN. *Vinca minor*. Brugt som Læge-plante mod Bugløb, Bylder, Blodgang, Næse-blod etc. Nu kun som Prydplante.
- Nr. 44. CIKORIE. *Cichorium intubus*. Ligesom saa mange andre af de omtalte, har den skiftet Rolle i Tidens Løb, dens nuværende Anvendelse

- som Kaffetilsætning var umulig i Oldtiden og Middelalderen, dengang anvendtes den som saarlægende Middel, mod Fordøjelsesvanskeligheder og deslige.
- Nr. 46. HAVE-NELLIKE. *Dianthus barbatus*. Ogsaa Nellikerne har skiftet Rolle, de brugtes i gamle Dage mod Epilepsi og Apopleksi, nu kendes de kun som Prydplanter.
- Nr. 47. KATTEURT. *Nepeta cataria*.
- Nr. 52. SAR. *Satureja hortensis*.
- Nr. 56. HLERTESPAN. *Leonurus cardiaca*.
- Nr. 61. JÆRNURT. *Verbena officinalis*.
- Nr. 62. KRANSBURRÉ. *Marrubium vulgare*.
- Nr. 64. HLERTENSFRYD. *Melissa officinalis*. Om alle disse gælder, hvad der er sagt om flere af de ovenstaaende, at de brugtes som Lægeplanter lige fra den graa Oldtid i Grækenland og Rom og er indførte her til Landet med Munkene. De blev sjældent brugt alene, men oftest sammen med Honning, varmt Øl eller Ig., og Virkningen beroede maaske lige saa tidt paa Tilsætningerne som paa selve Urterne.
- Nr. 49. MALURT. *Artemisia absinthium*. Allerede i Oldtiden og endnu i Nutiden en meget yndet Lægeplante, hvis bitre Stoffer især anvendes mod Mavepine og Orm. Navnet Malurt betegner, at den tidligere brugtes mod Møl.
- Nr. 50. SPANSK KØRVEL. *Myrrhis odorata*. Fra Klosterhaverne, hvor den i sin Tid dyrkedes til Brug som Krydderurt, fandt den Vej til alle Landsbyhaver, hvor den ofte findes endnu.
- Nr. 51. KORBËNDIKT. *Cnicus benedictus*. Det danske Navn er en Forvanskning af det latinske Navn, der betyder »Den velsignede Tidsel«, saaledes kaldet for sine mange Dyders Skyld, de gamle Bøger siger, at »den vederkvægede hele Legemet«.
- Nr. 53. SALVIE. *Salvia officinalis*. Den hører til de Lægeplanter, som Ludvig den fromme i 795 forlangte, at Munkene skulde plante i hver Klosterhave, den bruges forøvrigt endnu.

- Nr. 54. BALDRIAN. *Valeriana Phu.* Dens aromatiske Rod har tidligt gjort den til en yndet Lægeplante, og den bruges i udstrakt Grad endnu.
- Nr. 55. GALDEBÆR. *Bryonia.* Der findes to Arter af *Bryonia*, hvis Anvendelse er ganske ens. De har begge hjemme i Asien, og hele Planten, lige fra de smaa grønne Blomster til den kæmpe-mæssige Rod, har en vammel Lugt og Smag, Den virker heftigt afførende, sveddrivende og vomerende, med andre Ord et herligt Middel, naar »det Onde« skulde drives ud af Kroppen, uanset, hvori dette Onde bestod. De mange Galdebær, der findes i Viborg og Ribe, er sikkert Minder om de mange Klosterhaver, der fandtes i disse Byer i Middelalderen.
- Nr. 57. GALNEBÆR. *Atropa belladonna.* En meget giftig Plante. Er muligvis ikke kommet ind i Danmark førend i den nyere Tid.
- Nr. 58. MESTERROD. *Imperatoria ostruthium.* En af de berømteste gamle Lægeplanter, den aromatiske Rod brugtes mod Feber, nu anvendes den kun af Dyr læger.
- Nr. 59. HUNDETUNGE. *Cynoglossum officinale.* Den fandtes ved Øm, da jeg første Gang besøgte Byen, og jeg har fundet den ved Vitskøl, Ørslevkloster og Ring Kloster. Den brugtes allerede af de gamle Assyrere, og af dem lærte Romerne og atter Munkene at bruge dens Rod. De bekendte Cynoglossopiller har været brugt ret uforandret i 1500 Aar.
- Nr. 60. GEMSEROD. *Doronicum pardalianches.* En gammel Lægeplante, der nu er reduceret til Prydplante i Haverne.
- Nr. 63. SVALEURT. *Chelidonium majus.* Den voksede oprindeligt i Bjærgene i Lilleasien og de østlige Middelhavslande, men blev ført af Menneskene fra Have til Have som en nyttig Lægeplante, nu findes den meget ofte forvildet i gamle Byer, altid paa Stendiger. Aristoteles beretter, at Svalerne, naar deres Unger faar Øjenbetændelse, henter Saft af denne Plante

og smører de syge Øjne dermed, den brugtes derfor hele Middelalderen mod Øjensygdomme, men dog ogsaa mod Skurv og Fnat.

Nr. 65. HAVE-TIMIAN. *Thymus vulgaris*. Foruden som Krydderurt til Køkkenets Brug, dyrkedes den i gamle Haver som Lægeplante, f. Eks. mod Melankoli.

Nr. 66. ISOP. *Hyssopus officinalis*. Den var let at dyrke i Haverne, altid villig til at komme igen Aar for Aar og var almindelig yndet i Oldtid og Middelalder til Brug for mange Ting. Om en Mand havde faaet »et blaat Øje«, skulde han lægge de blaa Blomster af Isop derpaa, man var jo den Gang ikke klogere, end at man troede, man kunde regne ud, hvilken mystisk Forbindelse, der var mellem Blomsternes Form og Farve og deres Anvendelse.

Skanderborg Slotshave.

Af JOHANNES THOLLE.

Mens man staar noget famlende overfor paa hvilken Tid flere af vore kongelige Slotshaver er blevet til, f. Eks. Tidspunktet for Koldinghus Haves Tilblivelse¹⁾, har vi Kong Frederik II.s egne Ord for, paa hvilken Tid i hvert Fald Frugthaven ved Skanderborg er blevet til. Under 30. September 1569 udstedte han nemlig Ordre paa Indkøb af de Træer, han skulde bruge, idet han, som han paa en næsten bibelsk Maade udtrykte sig, agtede at »plante en Have« ved Slottet²⁾. Maaske har der ogsaa før den Tid været en Have ved Slottet (der er visse Ting, der tyder derpaa, saaledes at der allerede paa dette Tidspunkt er en Gartner dér, og det er ham, der »begærer« Træerne), men har der været en Have før dette Tidspunkt, maaske den formodes udelukkende at have været en Urtehave. Denne skanderborgske Frugthave er da lidt yngre end Koldinghus Have¹⁾, men ældre end Lunde- have ved Helsingør³⁾ og maaske ogsaa ældre end Haven ved Hansborg (Haderslevhus)⁴⁾.

Disse Tiders Slotshaver har til en Begyndelse hovedsagelig haft til Opgave at skaffe Hoffet Havesager under Kongernes Ophold paa Slottene, hvortil der (især under Fester og Højtideligheder) krævedes ganske

¹⁾ Se nærmere Vejle Amts Aarbøger 1927 S. 75 ff. og 1929 S. 115 ff.

²⁾ Kancelliets Brevbøger 1566-70 S. 510. Ordren paa Planter lød paa: 20 Morbærtræer, 10 Figen-, 10 hvide Blomme-, 20 Morel-, 20 ungarske Blomme-, 20 hvide valske Kirsebær-, 20 Pære- af alle Slags, 30 Valnødde-, 20 Mandel-, 15 Johans Æble, 15 Johans Pære- og 100 Æbletræer af alle Slags. Se ogsaa Aarhus Stifts Aarbøger 1926 S. 72 ff.

³⁾ Bruun og Lange: Danm. Havebrug og Gartneri til 1919 S. 97.

⁴⁾ »Sønderjydske Aarbøger« 1927 S. 173.

anselige Kvanta. Det er formodentlig da ogsaa ud fra denne Betragtning, at der i Frugthaven, som tilplantedes i 1569, først og fremmest var tænkt paa de fire kendte Frugtsorter (Æble, Pære, Kirsebær og Blomme), hvortil kom Nødder, Morbær og Mandel¹⁾, hvilket sidste i denne Forbindelse er lidt af en Misforstaaelse. Træbestanden forøgedes iøvrigt i 1581 med nogle »hollandske Træer«²⁾, muligvis ogsaa Frugtræer, og Jorden i Haven, som var stærkt sandet og »slet«, forbedredes ved Tilførsel af noget »sort Jord«³⁾.

En meget væsentlig Ting for Datidens Husholdninger var Humlen⁴⁾, som brugtes til at krydre Øllet, af hvilket der konsumeredes ubegribeligt store Kvanta. Det er bekendt, at der Tid efter anden er købt Humle til Skanderborg Slot, saaledes er der i 1568 i en af de østjydske Byer indkøbt 4 Skippund⁵⁾, ligesom der i 1581 er købt Humle i Flensborg⁶⁾. At afhjælpe denne Mangel paa Humle ved Slottet, saaledes at man ikke blot kunde undgaa at indkøbe den langvejs fra og saaledes, at man i det hele taget kunde klare sig uden Indkøb til Slottet, maatte være en naturlig Opgave, saa meget mere, som det synes, at den Humlehave, som maaske engang kan have forsynet Slottet med Humle, nemlig Vor Kloster Mølles Humlehave, er holdt op med at levere Humle og nu kun er en Have af Navn⁷⁾. I Aaret 1578 faar nemlig Claus Glambech (Lensmand paa Skanderborg) Besked om, at Kongen har givet sin Tilladelse til, at en Mand maa faa alt det Græs, der findes i den nævnte Humlehave, imod aarligt at yde 1 Td. Smør i Landgilde⁷⁾, og med en saa stor Afgift maa det antages, at der ikke mere

1) Kancelliets Brevbøger 1566—70 S. 510.

2) Kancelliets Brevbøger 1580 - 82 S. 250.

3) Sst. 1576—79 S. 73—74.

4) Johannes Tholle: Humledyrkningens Historie i Danmark, 1930.

5) Kanc. Brevb. 1566—70 S. 326.

6) Skanderborg Lensregnskab 1581—82, Rigsarkivet (»Rigsarkivet« er nedenfor forkortet til R. A.).

7) Kanc. Brevb. 1676—79 S. 468.

har været nogen Humleplanter i Haven, men at den er forvandlet til en regulær Græsning¹⁾.

Det er derfor naturligt, at da Kongen i Aaret 1583 fra Hertug Ernst Ludwig af Pommern-Stettin efter sin Begæring faar overladt en Humlemand med samt en Humlesvend og 3000 Humleplanter²⁾, tænker han paa, at han med dette kan indrette en Humlehave ved Skanderborg Slot. I sin Iver tilskriver han da med Dags Mellemrum to forskellige af sine Lensmænd (Kronborg og Skanderborg), at Hertugen har sendt det nævnte, og at Kongen nu sender Lensmanden baade Humlemanden, Humlesvenden og de 3000 Rødder, paalægger ham at blive enig med Humlemanden om en Løn og Underhold for ham og beder ham et Sted (for Skanderborg Lens Vedkommende) ved Skanderborg, Aakjer eller andet Sted i Lenet at anlægge en Humlehave. Ligesaa skal han ogsaa fastsætte Underholdning for Humlesvenden, der allerede forstaaer sig noget paa Sagerne og vil lære mere, saa han kan blive hos Humlemanden³⁾. Historien melder intet om, hvorvidt det nu blev ved Skanderborg-Aakær eller ved Kronborg-Frederiksborg, at de 3000 Rødder blev anbragt, eller om de fordeltes mellem de nævnte Steder. Begge Steder findes der faa Aar efter Humlehaver, saa man kan, indtil nærmere er opklaret, tro, at i hvert Fald en Del af Rødderne gik til Skanderborg, og at det resulterede i, at en Humlehave anlagdes ved Slottet. I hvert Fald var der i Aaret 1589 en Humlemand paa Slottet, saa der har da ogsaa været en Humlehave⁴⁾. Ogsaa de paa Frederik II.s Tid fastsatte Genanter og Lensrenter tyder paa nogen Humledyrkning i Lenet, selv om de ikke absolut forudsætter, at den foregik i Slottets Humlehave⁵⁾. Der er desuden til Slotspræsten paa Skanderborg Slot afsat 36 Skp. Humle som en Del af hans Løn (1584)⁵⁾ og til Degnen 2

¹⁾ Johannes Tholle: Humledyrkningens Historie i Danmark, 1930.

²⁾ L. L.: 1580—83 S. 83.

³⁾ Samme 1588—92 S. 216.

⁴⁾ Erslev: Danmarks Len og Lensmænd, 1513—96, Kbh. 1879 S. 188, 206.

⁵⁾ Kanc. Brevb. 1580—88 S. 35.

Skpr. (1589)¹⁾. Denne Humle skulde altsaa skaffes af Lenet og maa forudsættes avlet der. Selve Forleningsbrevet anfører en Afgift af 11 Skippund Humle (1589)²⁾; men da 1590 Claus Glambach er kommen i Restance med Lensrenten, er Posten for Humle bleven til ikke mindre end 89½ Skippund³⁾, altsaa mere end 8 Aars Afgift, saa det maa forudsættes, at Humledyrkningen kun har været saa som saa, selv efter Humlehavens Anlæggelse. I Genanter fastsattes i 1603 og 1608 4½ Skipp. Humle⁴⁾.

I disse Tider var der ogsaa en Urtehave ved Slottet. Hvornaar den er indrettet véd vi ikke noget om, men da der i 1569 var en Gartner ved Slottet endnu før Frugthaven blev tilplantet⁵⁾, tør man maa-ske forudsætte som rimeligt, at der paa dette Tidspunkt har eksisteret en Urtehave, saa meget mere som Slottet er adskilligt ældre. Den første Rekvirering til denne Urtehave finder vi i Regnskaberne fra Lenet, og det fremgaar deraf, at der i Aaret 1581—82 er købt Frø til Saaning i Haven⁶⁾. Dette Frø var af følgende Urter: hvide Roer, Kabudskaal (Hovedkaal), Morødder (Gulerødder?), Pastinaker, Radiser, Rosmarin, Merian og Brunsilgen (?). Disse Urter er praktisk talt alle kendt i vor Tid og har dengang som nu været Køkkenurter. Der købtes Portioner varierende fra 1 Lod til et Par Pund, alt efter Slagsen; og skal man dømme efter Portionernes Størrelse, har der neppe været nogen større Urtehave ved Slottet, men maaske en paa 1—2000 Kvadratalen. Frøet købtes i Aarhus, og desuden købtes der Vinranker fra Holland⁶⁾.

Til at passe Frederik II.s Haver ved Skanderborg har der været ansat Urtegaardsmænd og Gartnerne, formodentlig fra første Begyndelse. Den første navngivne og her kendte Gartner, er Jacob Urte-

¹⁾ Kanc. Brevb.S. 718.

²⁾ Sst. S. 1588—92 S. 216.

³⁾ Sst. S. 491.

⁴⁾ Sst. 1603—08 S. 153, 679.

⁵⁾ Sst. 1566—70 S. 510.

⁶⁾ Skanderborg Slots Lensregnskab 1581—82, R. A.

gaardsmænd, som var den, der »begærede«, d. v. s. specificerede den Ordre paa Planter, som Kongen afgav i 1569¹⁾). Denne Mand er imidlertid afløst af en anden allerede 1577²⁾), og det er ham, der forbedrer Jorden i Haven, hvilket muligvis Jacob ikke ret har haft Blikket aabent for³⁾). Formodentlig har han, der ligesom Jacob lægger Interesse for Dagen, passet Haven en Aarrække, og maaske er det om ham, det senere (1588) siges, at han ikke saa flittigt kan passe Haven, naar han samtidigt skal passe Maaltiderne og spise paa Slottet, hvorfor det paabydes Lensmanden, Claus Glambech, at give ham »Ugefetalje«⁴⁾), saa han selv kan sørge for sine Maaltider. Begge har de haft et Hus i Nærheden af Haven at bo i, men paa den sidstnævnte Urtegaardsmands Begæring sættes der et Plankeværk mellem dette og Slotshaven⁵⁾). I Slutningen af Aarhundredet er der baade en Urtegaards- og en Humlemænd paa Slottet⁶⁾), mens der i Begyndelsen af det næste Aarhundrede (1604) noteredes en Gartner og hans Svend⁷⁾).

Om Havernes Indretning i Tiden omkr. 1600 véd vi kun saare lidt. Det anføres, at Lensmanden i 1591 beordres til at nedbryde Slottets 2 Løngange og sætte et Plankeværk mellem Søen og Haven⁶⁾), hvoraf vi altsaa kan skønne, at Haven (eller Haverne) til denne Side har været afgrænset af et Plankeværk. Fra andet Sted erfarer vi, at der ogsaa har været Stengærder omkring Haverne; thi da Kongen (1612) havde erfaret, at Stengærderne omkring Ladegaardsmarken og Haverne ved Slottet var forfaldne, saa de nødvendigvis maatte istandsættes, fik Lensmanden Ordre til at befale Bønderne at gøre dette Arbejde, saafremt de ikke vilde tiltales og straffes efter Loven⁷⁾). Disse Gærder maa altsaa ikke have været helt unge.

¹⁾ Kanc. Brevb. 1566—70 S. 510.

²⁾ Sst. 1576—79 S. 73—74.

³⁾ Sst. 1603—08 S. 153, 679.

⁴⁾ Sst. S. 884.

⁵⁾ Sst. 1588—92 S. 216.

⁶⁾ Saml. t. j. H. & Top. 2 R. III, 85.

⁷⁾ Kanc. Brevb. 1609—12 S. 455.

Haverne har endnu paa denne Tid bestaaet af en Frugt- og en Urtehave. Kongen taler selv i Brevet af 1613 om flere Haver, og i 1613 er der atter købt Frø ind til Urtehaven. Frøindkøbet i dette Aar har bl. a. drejet sig om følgende, der i Henhold til Regnskabet er købt i Aarhus og indført under Datoen $\frac{1}{2}$ 1613: 4 Pd. Løgfrø, Lavendelfrø, Rødbedefrø, Roefrø, Endivien, Basilikum, Timian, Valmue, Radise, Pastinak, Kaal, Ærter, Carbobendikt (Tidsel), dobbelte Nelliker, Artiskok, Lactuk, Agurk, Persille, Mejloun (Melon?), Spinat m. m.¹⁾, praktisk talt alt sammen kendte Urter, der dog for adskillige Sorters Vedkommende ikke mere dyrkes, eller kun anvendes meget lidt. Hvad Frugthaven angaar, da hører vi fra 1616, at idet Badstuen nedtages og et Ridchus i Stedet opføres, skal dette opføres noget længere inde i »ind bedre udi« Abildhaven²⁾. Ellers hører vi en Tid lang intet andet til eller om Haven, end at der (1617) har været begaaet Voldtægtsforbrydelse deri³⁾.

En Undtagelse gælder Vandkunsten, som formentlig til en Begyndelse har tjent praktiske Øjemed i Slottet, men som senere ogsaa faar Betydning for Haverne. (Fontæner. Se S. 154). Begyndelsen til denne gjordes omkr. 1572, da der bestiltes 2600 Træer til Render samt 7—8000 Jernringe og Jernbøsser for denne, særligt fra Lensmanden paa Vordingborg⁴⁾. Disse Træer lod vente længe paa sig, hvorfor Kongen selv lod bore nogle Elletræer til Brugen⁵⁾, ligesom han fra et Par Gaarde under Byholm rekvirerede saadanne Træer⁶⁾. Et Par Aar efter bestilte han 250 Rør fra Gulland og lod Michel Vandkunstner lave en Post⁷⁾. Ogsaa med Forsendelsen af disse trak det ud, og Vandkunstneren Zacharias Omichen laa en lang Tid paa Skanderborg uden

¹⁾ Skanderborg Lensregnskab 1612—13. R. A.

²⁾ Kanc. Brevb. 1616—20 S. 40.

³⁾ Sst. S. 239.

⁴⁾ Kanc. Brevb. 1571—75 S. 198.

⁵⁾ Sst. S. 237.

⁶⁾ Sst. S. 238.

⁷⁾ Sst. S. 599.

at kunne udrette noget, hvorfor der sendtes et særligt Skib afsted efter Rørene¹⁾, og der maatte gives Vandkunstneren og hans Folk Ekstrabetaling²⁾. I Aaret 1589 maa Vandkunsten formodes at være færdig, og under 20. September samme Aar gives der Omichen Bestalling som Rørmester paa Skanderborg og Koldinghus med en Løn af 150 Dlr. plus 2 sædvanlige Hofklædninger. For dette Beløb skulde han holde Rønderne istand, dog skulde Kongen skaffe det fornødne Pipholt, hvis der kom Bræk paa Rønderne³⁾.

I en Synsforretning af 1680 tales der om, at Amtmand Sehested, som fra 1671 i en Række Aar havde Slottet i Forpagtning, har ladet indrette en »liden Have«, og af Beretningen herom maa det sluttes, at der ogsaa har været andre Haver ved Slottet, selv om Synsforretningen ikke opregner disse⁴⁾. Haverne har sikkert alle indtil Begyndelsen af 17-Tallet under de skiftende Konger og Lensmænd stadig haft økonomiske Formaal og Funktioner, om nogen Lysthave vides intet; men ved de store Ombygninger og Nedrivninger som foretoges i Aarene 1717—18⁵⁾ ændredes dette Forhold derhen, at der nu indrettedes Terrasser og Parterrer, saaledes som det var Datidens Skik, og saaledes som senere Beretninger omtaler det. Gartnere har afløst hinanden, og som den, der paa dette Tidspunkt forestaar Haven, nævnes Christian Hertz, der har faaet Løn fra Skanderborg fra 15. Novbr. 1721⁶⁾. Der udbetaltes ham for den resterende Del af dette Kalenderaar 12 Rd. 2 M. 10 Skill. og i Aarene derefter 17 Rd. 2 M. 2 Sk. hvert Kvartal samt til Materialer og Arbejdsløn aarligt 72 Rd. 6 Skill.⁶⁾. Han havde til sin Assistance dels en Gartnersvend⁶⁾, dels ogsaa Hoveribønder, og Beløbet til denne Assistance forhøjedes i 1726 til 126¹/₂ Daler⁷⁾.

¹⁾ Kanc. Brevb. 1584—88 S. 883.

²⁾ Sst. 1588—92 S. 62—63.

³⁾ Sst. S. 264.

⁴⁾ Karl Hansen: Beskrivelse over Skanderborg By og Slot, Kbh. 1833 S. 80—82.

⁵⁾ Trap: Danmark 4. Udg. VII, 145.

⁶⁾ Partikulærkamrets Regnskaber samt Partklk. Bygningsregnskaber 1721—22. R. A.

⁷⁾ Rentekammerets Rytterresolution Nr. 6, 1728. R. A.

Ogsaa paa denne Tid synes Hovedinteressen, ligesom ved Frugthavens Anlæggelse, at dreje sig om Frugtavl, og Gartneren sendes til Sjelleskov for at undersøge nogle Frugttræer der. Der havde været afholdt offentlig Auktion over al den Frugt, der var i den derværende Have (2 Rd. 28 Sk.), og nu var det Kongens Mening, at Gartneren skulde skaffe Rede paa, hvilke Sorter, der var, hvormange der var, og hvilke, der kunde lade sig føre til Skanderborg Have¹⁾, idet Sjelleskov Have iøvrigt skulde bortforpagtes²⁾. Gartnerens Skøn lød paa, at Træerne var saa gamle og forfaldne, at de ikke kunde flyttes, og Haven bortforpagtedes nu til Oberstløjtnant Broochelmer for 5 Dlr. om Aaret og med Forpligtelse for ham til at holde den i tilbørlig Stand, dog sattes der for Kongens Regning senere en Grøft omkring Haven i Stedet for det Plankeværk, som var raadnet³⁾.

Blev det saaledes ikke til noget med at faa Frugttræer til Skanderborg fra Sjelleskov, saa kom der dog Frugttræer til Haven andetsteds fra. Det forholdt sig dermed saaledes, at Evert Wothmann, der formodentlig er i Slægt med Gartnerfamilien W. paa Als⁴⁾, og som havde Økloster Mølle i Forpagtning, var kommen i Restance med sin Mølleafgift til et Beløb af 150 Rdlr.⁵⁾. For dette Beløb ansøger han om at maatte levere Frugttræer, uden at det er klart, om det er fra hans egen Have, eller fra Slægtens Planteskole paa Als⁴⁾, ⁶⁾. Det tillodes ham at levere nogle Frugttræer til Skanderborg, hvor Gartner Hertz skulde tage imod dem, og der debiteredes ham for denne Leverance 100 Rdl.⁵⁾.

Til at gøde Frugttræerne, havde Gartneren Hævd paa at maatte faa Gødningen fra Soldaterbarakkerne ved Slottet, og det nyttede ikke noget at bestride ham denne Ret, han beholdt den⁷⁾.

¹⁾ Rentekammerets Rytterresolution Nr. 246 og 250 af 1723. R. A.

²⁾ Sst. Nr. 250 af 1723. R. A.

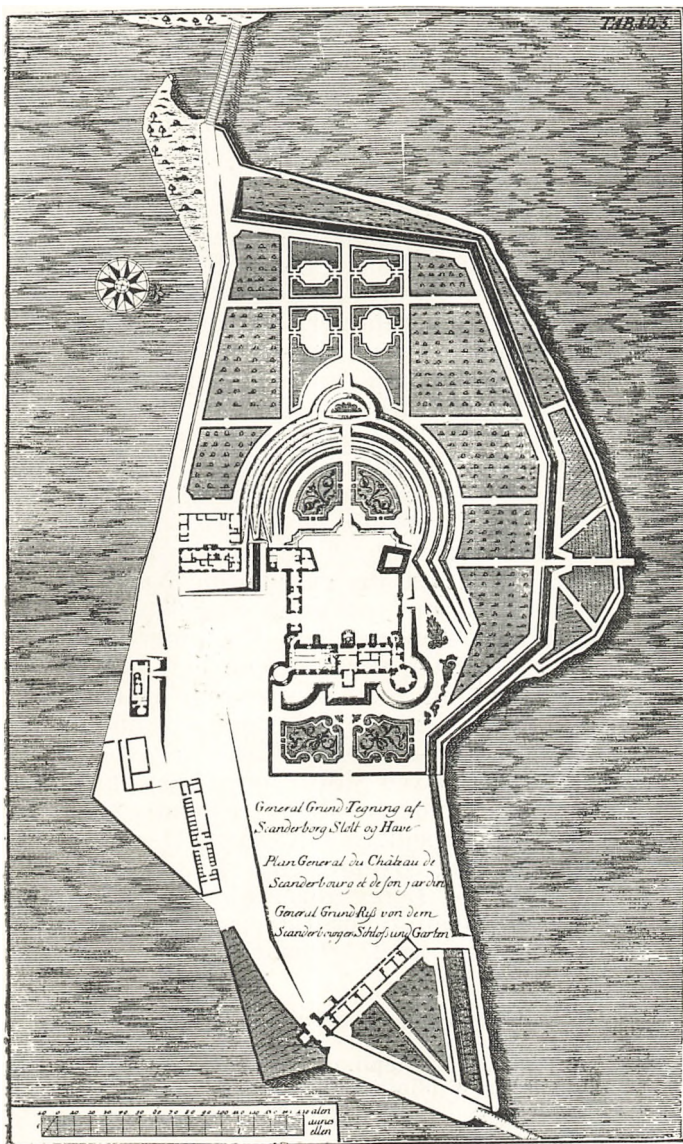
³⁾ Sst. Nr. 19 af 1724, Nr. 18 af 1725 og 122 af 1727. R. A.

⁴⁾ Se nærmere: Johannes Tholle »Danske Gartnere«, 1927, S. 93.

⁵⁾ Rentekammerets Rytterresolution Nr. 41 og 91 af 1726. R. A.

⁶⁾ Se nærmere »Sønderjydske Aarbøger« 1929 S. 100.

⁷⁾ Rentekammerets Rytterresolution Nr. 189 af 1727. R. A.

Efter Thura: Den danske Vitruvius II, Pl. 125. Kbh. 1749.

Det synes som om Gartner Hertz i Aaret 1729 er bleven forflyttet til Fredensborg Slotshave¹⁾. Og formodentlig i Forbindelse med Ansættelse af en ny Gartner er Gartnerlønnen nu forhøjet til 100 Rdlr. om Aaret¹⁾. Med denne Størrelse figurerer Lønnen en Aarrække¹⁾. Hvem, der straks har afløst Hertz, er ikke helt klart; men det er et Sted anført²⁾, at Gartneren Christian Bruhn har faaet Bestalling paa Tjenesten paa Skanderborg under 27. Juni 1731. Han har fungeret paa Skanderborg lige til Haven ophævedes. Foruden Lønnen, 100 Rdlr., udbetaltes der i 1736 til Havematerialer, Reparationer, Misbænke, Rammer og Karme til samme, Træer, Inventar og Daglejere 71 Rdlr. 4 M., mens der kun var budgetteret 62 Rd. 2 M.¹⁾, og i 1738 var Beløbet 37—1—10, 1739 41—3—6, mens det fra 1740 til Havens Ophævelse figurerer med 26 Rdl.³⁾. Der har altsaa i Aarene 1737—38 været udført en Del Arbejder ud over det sædvanlige, uden at det er klart, hvorvidt det blot drejer sig om Nyanskaffelser for slidt Materiale, Erstatninger for udgaaede Planter etc., eller det drejer sig om Nyanlæg. Det første er nok det sandsynligste, som det vil fremgaa af det følgende. Den samlede Post for Udgifter til Skanderborg Slotshave var i Aarene 1738—68 169 Rdl. 2 M.³⁾, deraf 69 Rdl. 2 M. til en Svend samt desuden 26 Rdl. til Materialer⁴⁾, og Gartner Bruhn fik desuden i Aarene 1737—42 100 Rdlr. for Arbejder ved Cascaderne og Broer ved Slotstrappen paa Clausholm³⁾.

Ved Slotshaven udførtes der i Begyndelsen af Fyrerne betydelige Arbejder. I Aaret 1741 var det galt med Indhegningerne. Bygmester Nikolaus Eigt ved afgav Tegninger og Beregninger til nye Indhegninger om en Del af Haven (eller Haverne), hvortil skulde bruges 127 Stolper og 278 Løsholter, der skulde ud-

¹⁾ Partikulærkamrets Regnskaber samt Partklk. Bygningsregnskaber 1721. R. A.

²⁾ Ifølge Optegnelser i Stephan Nyelands efterl. Manuskrip. Landbohøjskolens Bibliothek.

³⁾ Partikulærkamrets Regnskaber samt Partklk. Bygningsregnskaber 1721 ff. R. A.

⁴⁾ Rentekamm. kgl. Resol. Nr. 129 af 1741. R. A.

vises af Skovene og opsættes af Bønderne som Pligtarbejde til et Stakit¹⁾. Dette Arbejde kostede 448 Rdlr, 86 Sk.¹⁾. Formodentligt om nogle andre Stakitter om Haven hedder det 1746, at de er saa forfaldne, at Svin fra Skoven tilligemed Vildtet ødelægger Haven, og efter Gartnerens Forslag gøres der da nogle Risindhegninger omkring den²⁾. Ogsaa dette udføres som Pligtarbejde²⁾.

Disse Arbejder berørte dog ikke Havens Indretning; men den driftige Gartner Bruhn indgav i Aaret 1742 Forslag om omfattende Omlægning af Haven. Hans Forslag gik ud paa følgende³⁾;

1. »De tvende Partter, som har været anlagt med en Fordybning i Midten og paa hver Side har haft Kongens og Dronningens Ciffre, omlægges, siden Fordybningerne ikke mere giver nogen Anseelse og Buksbommen ej heller er god;

2. Græstrapperne, som findes for Afsatsen til det nederste af Haven, skal af Haugen, formedelst den vandige Grund ej vil være at conferere nu til nogen Bestandighed, naar Anlægget apparreilleres;

3. Og det Stakitværk, som er bevilliget at opsættes ved Gaarden og Haven maa flyttes efter nærmere Opgivelse.«

Dette Forslag, der desværre ikke er støttet ved nu eksisterende Planer, giver de første konkrete Oplysninger om Havens Indretning og Anlægsform, og betynder om en Lysthave af lignende Type, som er kendt fra andre datidige Slotshaver, hvor Parterrer, Terrasser, Buksblomtegninger m. m. har været det dominerende. Bruhns Plan til Omlægning fik Støtte fra Brigader Hauscr, der har haft Indseende med saa mange Slotshaver, og Rentekammeret indstillede, at hans Forslag approberedes af Kongen, hvilket da ogsaa skete. Det tør forudsættes, at Haven da er omlagt, og at Planen S. 151 gengiver Haven, som den var, efter at Bruhns Omlægning havde fundet Sted.

¹⁾ Rentekamm. kgl. Resol. Nr. 129 af 1741. R. A.

²⁾ Sst- Nr. 82 af 1743. R. A.

³⁾ Sst. Nr. 159 af 1742. R. A.

I Aaret 1742 udførtes der yderligere nogle Reparationer paa Gartnerhuset, den ene Gang for 226 Rdlr. 70 M., og den anden Gang for 160 Rdlr., ligesom der til nogen Brolægning anvendtes 66 Rdlr.¹⁾

Gartner Bruhn var en saare virksom Mand, der ogsaa interesserede sig for andre Forhold. I Aaret 1731 udarbejdede han saaledes et Forslag til at »udskære« et nyt Bassin i Horsens, et Projekt, som dog paa Grund af Omkostningerne ikke blev udført²⁾. Han har sikkert været en Mand, der i nogen Grad har raget op over samtidige kongelige Gartnere, og han har været Genstand for Kongens Bevaagenhed, selv om han ikke har været ansat ved en af de store kongelige Haver, hvor der var Lejlighed til nogen større Udfoldelse af Gartnerkunst, saasom ved de kongelige Slotte paa Sjælland. Det var sikkert en af Aarsagerne til, at da den daværende Slotsfoged Abraham Rossel, døde efter kort Tids Funktion som Foged (1742—43), blev Bruhn blandt 19 Ansøgere foretrukket som hans Efterfølger³⁾. I sin Ansøgning beklagede han sig over, at han ved Gartneriet allerhøjest kunde have nødtørfdig Subsistence, og han paaberaabte sig, at Kammerjunker van der Lühe havde lovet, at naar der blev nogen Vakance, maatte han gøre Ansøgning. Hans Løn var som allerede anført 100 Rdlr., mens hans Ekstrafortjeneste paa Clausholm nu var ophørt. Slotsfogdens Løn var 100 plus 200 Rdlr. Tillæg. Kongen gik da med til, at Bruhn ansattes som Slotsfoged med en Løn af 100 Rdlr., hvoraf dog de 50 skulde udredes til Rossels Enke, og de resterende Penge skulde gaa i Kongens Kasse³⁾.

Som Slotsforvalter har Bruhn formodentlig fungeret, saalænge som Slottet forblev i Kronens Besiddelse, og som Gartner blev han ligeledes paa Skanderborg til det sidste; i 1770 finder vi ham som Pensionist

¹⁾ Rentekamm. kgl. Resol. Nr. 80 og 140 af 1742. R. A.

²⁾ Karl Hansen: Beskrivelse over Skanderborg By og Slot, Kbh. 1833 S. 80—82.

³⁾ Rentekamm. kgl. Resol. Nr. 182 a af 1743. Bestalling: 167, 1743. R. A.

med en aarlig Pension af 100 Rdlr.¹⁾, efter at han i c. 40 Aar har været Slotsgartner.

Om Haven siges det i 1768, at den er temmelig stor og yndig, prydet med smukke Gange, Fontæner og Jordvolde, og Slotsforvalten, »som er kongelig Gartner«, bor i en aparte Bygning neden for Slottet²⁾. Allerede nu spekulerer man dog paa Havens Nedlæggelse, idet det anføres, at hvorvidt Posten for dens Vedligeholdelse (169 Rdlr. 2 M.) kommer igen i det følgende Aar, afhænger af, om Slottet er solgt³⁾. Dette skete da ogsaa ved denne Tid⁴⁾, og Havens sidste Epoke som kongelig Lysthave var tilende. Den fik dog Lov at ligge hen endnu i en Aarrække og først i 1776 bortsolgte den sammen med de tilbageværende Bygninger ved offentlig Auktion for en Bagatel af 218 Rdlr., mens Stalde og Barakker indbragte 6481 Rdlr.⁵⁾.

Nu var altsaa Skanderborg Slotshave som saadan forhenværende, og saaledes betegnes den ogsaa i de Fundatser, som i 1800 opsattes af de nye Ejere. I disse anføres det (1^{5/5} 1800), at »den os tilhørende saakaldte Slots have gives til . . . Skanderborg Byes Kirke, til evig Eiendom, saaledes . . . at Organisten ved bemeldte Kirke skal have Brugen af bemeldte Slotshave, som en aarlig Indkomst til hans Embede, hvad enten han deraf selv vil benytte, eller Samme bortleie, ligesom det og er ham tilladt, at lade opbryde de i benævnte Toftes Grund befindende Steene og Brøkker, Samme at sælge og i sin Embedstiid at gjøre sig den saa nyttig, som han bedst veed og kan, alt efter nærmere Bestemmelse og Fundats«⁶⁾. Endnu engang skiftede den da Ejermannd og Funktion, og at det ikke skulde blive sidste Gang, dette skete, er tidligere ud-

¹⁾ Partikulærkammerets Resolutions-Protokol, 1770, Resol. Nr. 29. R. A.

²⁾ Pontoppidan: Den danske Atlas, IV S. 86—88 1768.

³⁾ Partikulærkamrets Regnskaber samt Partikl. Bygningsregnskaber 1721 ff. R. A.

⁴⁾ Trap: Danmark 4 VII 145.

⁵⁾ Begtrup: Beretning om Agerdyrkingens Tilstand, 1808 I S. 461.

⁶⁾ Fogtmann: Kongelige Rescripter . . . 1800 S. 146—47.

førligt berettet i nærværende Aarbog¹⁾). Det er gaaet her som ved saa mange af de andre tidligere Slotte, at der nu er indrettet et Slags offentligt Anlæg paa Stedet; hvorvel dette ligesom fordums Tidens Slots- have yder sine Skønheder og glæder mange Menne- sker, er det i æstetisk Henseende sikkert kun en ringe Erstatning for det rige Anlæg, der engang har været her og som tilligemed det stolte Slot er sunken i Grus.

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1926 S. 207 ff.

Slægts- og Barndoms minder fra Horsenseggen.

Af SØREN PEDER ELKJÆR.

Min Slægt.

Min Farfars Farfar hed Iver Jensen og var Rytterbonde i Dørup, Vorladegaard Sogn. Han blev gift 1730 med sit Søskendebarn Kirsten Jensdatter. Det var saadan dengang, at saa nære Slægtninge skulde have kongelig Bevilling for at blive gift. Det fik Iver og Kirsten da ogsaa mod at give 4 Rigsdaler til Aarhus Hospital.

Paa den Tid var alle Gaardene i Dørup byggede sammen, saa Stuehusene gik ud i eet, en Halvstenvæg med en Dør i var alt det, der skilte den ene Familie fra den anden, og man kunde altsaa gaa hele Byen igennem indendørs. Bymændene drev deres Marker i Fællesskab, derfor faldt vel ogsaa Sammenbygningen af Gaardene dem naturligt. Bylavet var næsten som een stor Familie.

Der fortælles, at Folkene fra Dørup en Dag var paa Hørarbejde nede i Klosterkæret. Hjemme i Gaardene var der kun nogle Koner, Børn og gamle Folk, mens et Par Piger havde den Bestilling at jage Vildtet væk fra Kornmarkerne med Kæppe og Skralder. Nu kom der en Flok Tater eller Kæltringer dragende, og de to Piger rendte, hvem stærkest kunde, hjem for at advare mod det farlige Besøg. Konerne fik travlt med at stænge alle Yderdørene, mens Mellemdørene blev slaaet op, saa der var frit Løb gennem de sammenbyggede Stuehuse. Nu kunde Taterne ikke komme ind. Hvor som helst de vilde rende en Dør op eller slaa Vinduer i Stykker og løfte Hængslerne af, var

der Koner til Rede med Brødknive og Ildklemmer for at tage imod dem. Gamle Folk, der ikke kunde gøre anden Nytte, sad ved Skorstensilden og glødede Ildklemmerne, saa de blev virkningsfulde som Vaaben. Taterne mærkede snart, der var ingen Mandfolk hjemme, og det gjorde dem endnu mere opsatte paa at komme ind. De gjorde det ene Angreb efter det andet og vilde jage Forsvarerne væk fra Vinduerne med lange Knive. En af de Dørup Piger kom saa nær til en Taterkniv, at hendes Arm blev flænget, og hun kunde fremvise Arret deraf hele sit Liv. Men ellers opnaaede Taterne bare at faa Næserne og Næverne svedet. Og da det endelig lakkede mod Aften, foretrak de at drage deres Vej med uforrettet Sag. De havde ikke Mod og Lyst til at komme i Lag med Bymændene, som var paa Vej hjem fra Klosterkæret.

Under den Slags Ufred gjorde de sammenbyggede Stuehuse god Nytte. Men det var en farlig Bygge-maade i Tilfældé af Ildebrand. Det fik Dørup at føle i Aaret 1744. Da brændte hele Byen paa eet Hus nær. Nu blev der bygget ny Gaardé paa begge Sider af Vejen, og de blev kun bygget sammen to og to som Tvillinggaardé. Iver Jensen og Kirsten fik deres Gaard rejst endnu samme Aar, og over Yderdøren salte de en Egeplanke med følgende Indskrift:

Gud Hjælpe mig min Gaard at Bygge
at jeg og hvær maa gaae og boe der med Trygge.
1744. I. J. S. K. J. D.

Gaarden er bygget om to Gange siden den Tid; men Egeplanken med Indskriften er bevaret. Nu sidder den over Ladedøren.

En af Iver Jénsens Sønnesønner, Søren Christiansen, blev Væver og boede i Vestbirk. Han giftede sig med Karen Andersdatter fra Vinten. Hendes Far, Anders Pedersen, havde Vintengaard i Fæste under Bygholm. Men han drak nok og kunde ikke svare enhver sit. Tiderne var sløje, saa Bønderne kunde ikke slaa ret meget til Skaglerne. Det endte da med, at han blev sat fra Gaarden og fik den Bestilling at være Byhyrde i Vinten.

Søren Vævers og Karens ældste Søn, min Far, Anders Christian Sørensen, blev født i Vestbirk 1805. Han kom tidligt hjemmefra og tjente i 18 Aar hos Landmaaler Slepsager paa Frodesdal ved Enner i Tamdrup Sogn. Ind i denne Tjeneste kom en Afbrydelse paa tre Aar, da min Far var Soldat, Infanterist ved 3die jydsk Regiment i København. Den lange Tjeneste paa Frodesdal, hvor han begyndte som Dreng og endte som Kusk og Avlskarl, tyder paa, at han har været pligtopfyldende. Som Kusk fulgte han Landmaaler Slepsager rundt paa dennes Forretninger. En Nat kom han kørende hjemad med sin Husbond. I Nærheden af Enner hørte de nogle af Bymændene temmelig højrostede nærme sig Vejen. Landmaaleren fik da i Sinde at spille dem et Puds. Han bad min Far holde stille. Derefter tog han Landmaalerkæden, en Jernlænke, sprang ind paa Marken, idet han raslede dygtigt med Kæden, og brummede med hul Stemme: »Stram æ Kæde, mens a slaar æ Pæll!« Siden den Tid gik Snakken i Enner, at den Landmaaler, der havde udmaalt Markerne ved Fællesskabets Ophør, havde taget mod Bestikkelse af nogle Bymænd og maalt til disses Fordel. Men til Straf derfor maatte han nu efter sin Død gaa og maale Markerne igen hver Nat. Flere af Byens troværdige Mænd havde selv hørt ham.

I de tre Aar, min Far laa som Soldat i København, tjente han lidt til Livets Ophold ved at save Brænde og være Gaardskarl hos en Høker. I Høstens Tid havde han fri for Tjenesten, saa han kunde tage Plads hos en Bonde i Lyngby. En Aften, da han stod Vagt, kom Kongen, Frederik den Sjette, hen til ham. Soldaterne havde da faaet ny Kapper. Kongen befølte min Fars Kappe nøje og spurgte, om han var godt tilfreds med den, hvortil min Far sagde ja. Engang ved en Revu hørte min Far, at General Grüner bød Prins Ferdinand en Skraa, hvortil Prinsen svarede: »Nej, Tak! Jeg gør ikke min Mund til et Svinehus!« Derefter bød Prinsen Generalen en Pris af sin Snustobaksdaase. »Nej, Tak! Jeg gør ikke min Næse til et Svinehus,« sagde Generalen.

Da min Far kom hjem fra Soldatertjenesten, havde han baade nyt Tøj og et belevent Væsen. Han snakkede »fint«, og ved den første »Legestue«, han var med til, bukkede han for hende, der siden blev min Mor, og sagde: »Skal vi to probere og danse?« Det var Indledningen til deres Forlovelse, der varede i elleve Aar. Han tjente hele Tiden paa Frodesdal, og hun var hjemme i Vinten Skov, hvor hendes Far, Christen Olesen Elkjær, var Skovfoged for de Dele af Skoven, der hørte under Hanstedgaard og Hansted Hospital. Hun hed Ane Marie Christensdatter og var født 1812. De blev gift 1841, og Landmaaler Slesbager var Brudemand, hans Kone, en født Mandix fra Bisgaard, var Brudekone, hans to Døtre var Brudepiger. Min Far fik Skovfogedbestillingen og Stedet efter min Morfar, der sammen med min Mormor kom paa Aftægt hos de nygifte.

Min Morfar, Christen Olesen Elkjær, blev født i Aastrup, Føvling Sogn, 1769. En ældre Broder af ham, Clemen, fik siden en Gaard i Kalthave og blev en dygtig Landmand for sin Tid. I Begtrups »Beskrivelse over Agerdyrkingens Tilstand i Danmark« (1808) kan bl. a. læses følgende: »Som Eks. paa mærkelig Indtægt fortjener at nævnes Clemen Olesen i Kalthave Bye, Hornborg Sogn. Denne Mands Gaard staaer for 3 Tdr. 4 Skp. Hartkorn, hvorpaa han har 8 a' 9 Køer, hvoraf han i Følge Præstens Vidnesbyrd har solgt i Sommeren 1806 12 Fjerdinger Smør.«

Christen Olesen tjente i sin Ungdom som Staldkarl hos General von Schmidten paa Urup og fik en for denne Tid anselig Løn af 12 Rigsdaler om Aaret. De Penge, han efterhaanden fik tilovers, gemte han i en lille Kasse med Skydelaag, og denne blev igen laaset ned i hans Kiste. Engang var han redet over til Vinten Skov for at være med til et Barselgilde. Midt under Gildet blev han imidlertid underlig urolig og vilde absolut hjem. Folkene kunde ikke faa ham til at blive længer. Han satte sig paa Hesten og red ad Urup til, saa hurtigt han kunde. Da han kom ind i sit Kammer, sprang der en Tyveknægt ud af Vinduet. Fyren havde været i Færd med at bryde Kisten op

for at faa fat i Pengekassen, men blev nu forstyrret i sit Arbejde og fik ingenting.

Ved Christen Olesens Død mange Aar efter var der ogsaa Varsel paa Færde. En Nat vaagnede min Far ved et Rabalder oppe paa Loftet. Det lød livagtigt, som om det ny Seletøj, der hang over en Knag paa Hanebjælken, faldt ned. Han rejste sig og gik derop med en Lygte; men der var ikke noget at se, Seletøjet hang godt nok paa sin Plads. Nogle Dage efter døde Christen Olesen, og da han skulde køres af Gaarden, gik min Far op paa Loftet for at hente det ny Seletøj. Idet han vilde tage det, gik Knagen i Stykker, og Seletøjet faldt ned med akkurat samme Lyd, han havde hørt den foregaaende Nat.

Christen Olesen var opkaldt efter sin Fasters Mand, Christen Elkier, der blev født i Aarhus 1694, bosatte sig i Horsens 1731 som Knapmager og døde i Underup 1763. I Underup Kirkes Vaabenhus er der indmuret en smuk Granitsten over ham med følgende Indskrift:

Her under huiler den i Live ærlig og velagte Mand Christen Nielsen Elkier som døde i Underup 1763 i hans Alders 69 Aar G; han levede med sin Hustru Aane Margrete Michels Dater udi 11 A og 5 Moned og 2 Uger og 3 Dage Gud give hannem med alle tro Chrestene en glædelig Opstandelse.

I 1802 blev Christen Olesen Elkjær gift med min Mormor eller, som det i min Barndom altid hed, »Oldemor«, Anne Kirstine Nielsdatter. Hun blev opdraget hos sin Faster Kirsten og hendes Mand Peder Smed i Vinten Skov. Han var Skovfoged under Bygholm, og da de ingen Børn selv havde, fik Christen Olesen Fæstet og Skovfogedbestillingen efter dem.

Anne Kirstine var født i Lystrup, Stenderup Sogn, 1782. Hendes Far, Niels Tambour, hørte til »de gevorbne«. Hendes Mor var ogsaa et Soldaterbarn, og hendes Mormor var gift anden Gang med Jens Andersen Svendsk fra Ølsted, der 1786 druknede ved Overfarten fra Strib til Fredericia sammen med to andre Hesteprangere, »2 Skibskarle og 3 Bæster gik

og forloren.« Anne Kirstines Mor døde allerede 1785, og Barnet kom altsaa over til Fasteren i Vinten Skov.

En anden Søster til Niels Tambour var gift med Wolle Ast i Lystrup, en berygtet Tyveknægt i de Tider. Sammen med en, der blev kaldt Tammes Stald, gjorde han Bjerge og Hatting Herreder usikre. De boede i Lystrup Trelde og havde flere Hjælpere og Hælere der paa Egnen. En Nat brød de ind i Sønder Aldum og tog et Hængeskab med sig. Det hang over Mandens og Konens Seng, saa der skulde jo Forsigtighed til. Mens de fumlede dermed, kom de til at røre ved en Vugge, der stod ved Siden af Sengen, og Barnet i Vuggen begyndte at skribe. Nu vaagnede Konen og begyndte at tulle med Barnet. Tammes og Wolle laa og krøb sammen paa Gulvet, saa stille de kunde. Da der blev Ro igen, drog de af med Skabet, slæbte det hen til et Dige og tog Bagklædningen af for at faa fat i Sølvtøjet og Pengene. Der kom en Mand gaaende paa den anden Side af Diget. Han gik og snakkede med sig selv og sagde højt: »Mon a skulde kravle over æ Dige og skyde Genvej hjem? Nej, a maa hellere frygte Gud og følge æ Landevej!« Da Tammes Stald siden blev grebet i Sønder Aldum, og de havde bundet ham og smidt ham op paa en Vogn, kom der jo en Del Folk til for at se ham. Da siger han til en af dem: »Hør, du Hans, hvis du havde kravlet over æ Dige den Aften, du gik og snakkede med dig selv, saa havde vi slaet dig ihjel lige med det samme.« Wolle Ast blev ellers grebet først. Han havde stjaalet en Brudekjole af Silke inde i Bjerge og havde flyet den til Skrædder, for at den kunde blive syet om til Wolles Kone. Men nogle af de Strimler, Skrædderen klippede af, blev liggende, og da den Kone, Kjolen var stjaalet fra, engang kom derind, kendtes hun ved Silketøjet. Saadan blev Wolle Ast opdaget. Øvrigheden kom ogsaa til Sønder Aldum og holdt Forhør. Der var mange mistænkt for at være med i Komplottet. Da siger Sognefogden: »A siger missel god for Sønder Aldum.« Men en Kone, der hed Maren Lurreby, farer sammen og siger i Forskrækkelse: »Ih, saa maa a hjem og

faa Tammes Stald væk!« Det fik hun naturligvis ikke Lov til. Hendes Hus blev undersøgt, og de fandt Tammes oppe paa hendes Loft i noget Halm. Min Oldemor vilde vide, at Wolle Ast blev knebet med gloende Tænger paa Bygholm, mens hans Kone maatte se paa det. Det kan dog næppe være muligt, da den Slags Tortur var afskaffet i 1780erne. Andre har fortalt, at Tammes og Wolle brød ud af Bjerge Arrest og slap ud af Landet, endda de Horsens Kyrasserer holdt Jagt paa dem.

Christen Olesen var altsaa Skovfoged under Bygholm, siden ogsaa under Hanstedgaard. Til Skovfogedstedet hørte en Lod paa ca. 10 Tdr. Land. Ejeren af Bygholm var dengang Etatsraad Lars Thygesen. En Dag var Christen Olesen oppe paa Gaarden for at hente Penge til at betale Skovarbejderne med. Thygesen lukkede da op for et Skab, hvor hans Dalere stod opstillet i store Stabler. Han viste min Oldefar Pengene og sagde: »Jeg kan aldrig blive fattig!« Men efter en Samler kommer der tit en Spreder. Alle Thygesens Børn døde i en ung Alder, og efter hans Død tilfaldt Godset hans Brodersøn, Stiftamtmand Emanuel de Thygeson, der ogsaa ejede Matrup. Det lykkedes denne at sætte det hele overstyr. Der fortælles om ham, at han lagde Sølvsko under sine Køreheste, men i Reglen saaledes, at den ene Sko laa løs og kunde tabes, naar han kørte gennem Horsens By. Paa den Maade kunde Folk faa hans Rigdom at kende. Han opholdt sig engang i Paris og var til Stede ved en Auktion, hvor der blev budt paa et Maleri af Napoleon. Der blev budt store Summer; men de Thygeson fik det til sidst for 80,000 Rigsdaler. Da en spurgte om, hvem der havde Raad til at betale saa meget for et Billede, sagde de Thygeson: »Det er en dansk Adelsmand.« Til sidst blev han sat under Administration og blev nok saa fattig, at han maatte købe sine Brød enkeltvis i Horsens.

Om Vinteren rejste min Oldefar sig hver Morgen Kl. 3 og gik en Tur i Skoven med sin Buløkse paa Nakken. Han skulde passe paa Skovtyvene, som der var mange af paa de Tider. Folk betragtede det ikke

som rigtigt Tyveri at tage Træ i Skoven, og de udviste mange Gange stor Snedighed for at faa fat i noget. Det gjaldt jo ogsaa for dem at komme bort med Træet i en Fart, derfor savede de tit Træerne af i et Par Alens Højde over Jorden, da det var den letteste Maade at fælde dem paa. Min Oldemor var bange, naar han saaledes maatte ud i de mørke Vinternætter. Mange af Skovtyvene kunde være bryske nok, naar de blev overraskede i deres Arbejde. Andre gjorde sig smaa og bad godt for sig, bare de maatte have Lov at løbe deres Vej. Det gjorde ikke Arbejdet lettere for min Oldefar, at Skytten paa Byholm sad og drak med de Enner Bymænd og gav dem Lov til at hente Træ i Skoven.

En Morgen kunde Oldefar følge Sporet af en Vogn i Sneen fra Skoven op til Peder Andersens Gaard i Enner. Men han kunde ikke nogen Steder finde det stjaalne Træ. Endelig fandt han paa at pirre op i Møddingen, der forekom ham noget høj. Og der laa saa et Læs Træ, dækket af Gødning og Sne. Peder Andersen maatte spænde for og køre det ud i Skoven igen. Og han var ellers ikke nem at bides med. Han var saa stærk, at han sammen med Jørgen David kunde banke alle de andre Gaardmænd i Enner, naar de holdt Bystævne.

Engang havde Skytten været inde hos min Oldefars, og han havde da hængt en Hare fra sig paa en Krog i Muren. Da han gik, glemte han at tage Haren med sig. Han gik op til Peder Andersen i Enner og satte sig til at drikke med ham. Inden han skulde videre, kom han imidlertid i Tanker om Haren, og han sendte da sin Hund ned til Skovfogedstedet efter den. Min Oldemor saa Hunden komme rendende, springe op ad Muren, rive Haren ned og forsvinde med den i Gabet. Hun troede, det var en gal Historie, at Hunden saadan stak af med Haren, og hun rendte efter den med Ildrageren for at tage Byttet fra den. Men hun kunde naturligvis ikke rende Hunden ind. Skytten lo ad hende, da hun hæslæsende kom ind til Peder Andersens.

En anden Gang kom Skytten og vilde tale med min

Oldefar, der imidlertid var ude i Tørvemosen. Oldemor tilbød at sende Bud efter ham; men Skytten sagde, det behøvedes ikke. Han tog i Stedet for sit Horn, gik uden for Gaarden og blæste, saa det rungede i Skoven. Ikke længe efter kom min Oldefar rendende hjem, saa stærkt han kunde, med Træskoene i Haanden.

Christen Olesen Elkjær skal have været en fremmelig Landmand for sin Tid. Han var den første paa Egnen, der anskaffede sig en halv Jern- og halv Træharve. Før havde man kun kendt Træharver, der naturligvis ikke var saa anvendelige som de ny. Jeg har ikke selv kendt min Oldefar, da han døde Aaret før, jeg blev født. Efter Oldemors Fortælling maa han have været rolig, faatalende, men meget bestemt og paapasselig i sin Bestilling. De var begge dybt religiøse.

Jeg blev født den 30. Oktober 1848 i det Skovfogedsted, mine Forældre overtog efter mine »Oldeforældre«. I de første Aar, jeg kan huske, laa jeg om Natten inde hos min Oldemor. Hver Aften bad hun lange Aftenbønner og sang Salmer, som hun kunde mange af udenad. Om Morgenen bad hun igen og sang Salmer, og mærkede hun, at mine Forældre ikke var kommet op, sang hun højere for at vække dem.

Naar jeg var kommet i Seng, satte min Mor sig hos mig og spurgte: »Hvem har skabt dig?« Jeg skulde da svare: »Gud Fader.« Hun: »Hvem har genløst dig?« Jeg: »Guds Søn.« Hun: »Hvem har helliggjort dig?« Jeg: »Gud den Helligaand.« Hun: »Hvormange Guder er der?« Jeg: »Een sand Gud, tre Personer, Fader, Søn og Helligaand.« Hun: »Hvor blev du et Guds Barn?« Jeg: »I Daaben, der blev jeg en Kristen og et Kristenmenneske.« Derefter fremsagde jeg et Vers:

Bed, o Jesus, bed for mig,
 bed mig ind i Himmerig,
 der at leve, der at bo
 i en evig Fred og Ro.
 Lad mig altid elske dig,
 du, som beder godt for mig.
 Gud, vær min Ven, Gud, hør min Bøn,
 og det for Jesu Navns Skyld, Amen.

Til sidst skulde jeg sige: »Nu sover a i Jesu Navn og vaagner op i Jesu Navn. I Jesu Navn, God Nat!«

Derefter lagde jeg mig trygt ned og syntes, at nu kunde intet ondt ramme mig.

Oldemors Stue vendte ud mod Haven, og lige uden for Vinduet stod hendes store Citronæbletræ. I Skillevæggen mellem hendes Stue og Dagligstuen stod der en firkantet Bilæggerovn. I Dagligstuen havde vi ogsaa en Kakkellovn; men naar det ikke var videre koldt, nøjedes vi med at fyre i Oldemors Bilægger. Laagen stod gerne aaben, særlig i Mørkningen, for at det kunde lyse lidt op i hendes Stue, og da var det hyggeligt at sidde og se ind i Ilden og høre paa hendes Historier.

Paa de to brede Sider af Bilæggeren var der et Billede af Samson, som laa knælende paa Gulvet og sov med Hovedet i Dalilas Skød. Hun sad med Saksen, og det afklippede Haar laa i en stor Dynge paa Gulvet. Nogle grimme Filistre stod med Lænker i Hænderne og stak Hovedet ind ad Døren. Oldemor fortalte mig Samsons Historie, og jeg græd over hans Skæbne. Hun sang: »Der var en Kæmpe over Kæmper alle, den stærke Samson monne de ham kalde . . .« Hun sang ogsaa: »Det hændte sig Jefta, den Gileads Mand«, og fortalte om ham. Saadan fik jeg efterhaanden Bibelhistorien at kende i store Træk, ikke i Sammenhæng. Men Samsons Historie stod allerklarest for mig, fordi jeg havde Billedet paa Bilæggeren.

Oldemor havde en god, klar Sangstemme, og hun brugte den meget. Hun sang baade Salmer og gamle Viser. Hun sang: »Liden Wolle han rider saa vide om Land.« Men det gik ikke saadan til, som der nu staar i Bøgerne. Liden Wolle dansede med Ellepigen, til Blodet randt i hans sølvspændte Sko. Til andre Tider fortalte Oldemor Hekse- og Spøgelseshistorier, saa jeg blev saa ræd, at jeg ikke turde røre mig, jeg var ræd for, at noget skulde gribe mig i Nakken. At jeg var mørkeræd som Dreng, kom nok af den Slags Historier.

Oldemor havde en Huspostil, hvorefter hun læste Prædikenen hver Søndag. Hun læste altid højt, ogsaa

naar hun var ene, men hun saa gerne, at nogle af os kom ind og hørte paa hende. Baade før og efter Prædikenen sang hun Salmer, der passede til Teksten.

Oldemor var simpel til Bens og gik ved Stok, saa længe jeg kan huske. Hun kom derfor ikke meget ud. Skulde hun længere hen end til Naboerne, maatte hun køres. Hun havde da sit Hovedsæt paa, som min Mor vaskede og strøg. Det bestod først af en lille Hue med Bladguld paa Pulden, den var sort, og der var to Indretninger, næsten lige som Vinger paa den, een ved hvert Øre. Ovenover var der en Snip, som de kaldte den. Huen blev bundet med Baand under Hagen og endte bagud i en Spids, der stod stiv og skraat opad, saa man kunde se den guldgalonerede Hue under Snippen. Vingerne og Snippen var hvide.

Oldemor holdt meget af mig, fordi jeg gerne vilde være hos hende. Da jeg blev større, kunde jeg støtte hende, naar hun gik. Naar hun havde Kæppen i den ene Haand og fat i mig med den anden, gik det helt godt med vore smaa Vandringer omkring i Gaarden og Haven eller hen til de nærmeste Naboer. Allerhelst vilde hun have mig hen til hendes yngste Datter, min Moster, Ann' Lisbeth, som boede Nabo til os.

Ann' Lisbeth var en af de Kvinder, jeg holdt mest af. Hun var hos mine Forældre, til hun blev gift. Hun var højere end min Mor og sværere, havde sort Haar, friske Kinder og en Opstoppennæse. Jeg var ikke fri for at være forelsket i hende og kunde ikke taale, at nogen kom hende for nær. Vi havde en Dag-lejer, som var ung og fuld af Løjer. Han vilde gerne tage efter Ann' Lisbeth; men det maatte han ikke for mig. Jeg satte mig altid mellem ham og hende, og naar han da vilde række enten bagom eller forom mig, mødte jeg ham. Der kom ogsaa mange Karle i Besøg hos os for hendes Skyld. Især var det galt under Trearskrigen, da der tit kom Soldater i Gaarden, baade danske og tyske. Naar det kneb for Ann' Lisbeth at klare sig, greb hun gerne mig, som var ganske lille, og gik med mig paa Armen, for at Soldaterne skulde tro, hun var Konen i Gaarden, og min Mor Pigen.

En af Soldaterne lod sig dog ikke narre, men blev Ann' Lisbeths Kæreste. Han hed Haarby og var Fynbo, en rigtig smuk Karl i sin grønne Jægeruniform. En Tid efter faldt han ved Isted. Ann' Lisbeth havde flere Breve fra ham, og paa Papiret var der foroven et temmelig stort Billede. To af disse Billeder var sat i Glas og Ramme, det ene forestillede Slaget ved Fredericia, det andet husker jeg ikke. De var hængt op i vor pæne Stue, den vi kaldte »æ Ligstou« — Ligstuen — og jeg kan huske, at Ann' Lisbeth en Dag stod og græd over Billederne. Da jeg saa det, gik jeg hen og tog om hende, hvorfor hun omfavnede og kyssede mig. Det var vel sagtens, fordi hun ikke kunde glemme Haarby, at hun sagde nej til flere gode Tilbud om Ægteskab. En af hendes Bejlere sad tit og sang Viser for os om Aftenen. En af hans Viser begyndte saaledes:

Det er saa godt at eje
 en velbyg't Gaard med Tilbehør,
 en kærlig Mand for Øje,
 en dydig Kone, indtil man dør.

Vi havde en Nabo, der hed Peder Dam. Hans Kone var en lille, svag, fordringsfuld en. Han havde nok taget hende for Pengenes Skyld. Saa længe hun levede, kom han næsten ingen Steder. Han skulde blive hjemme og passe hende og opvarte hende. Men da hun døde, begyndte Peder Dam at komme noget ud til Folk. Han kom tit ind til os de lange Vinteraftener, og det var fornøjeligt at høre ham fortælle. Han havde nemlig været med i Trearskrigen og havde ligesom Haarby staaet ved Jægerne.

Jeg husker endnu et og andet af Peder Dams Historier. Under Slaget ved Isted laa han saaledes ved et Hegn og skød paa Tyskerne. Han havde sin Pibe i Munden, men pludselig gav det et Stød i Tænderne, og Piben var væk, en tysk Kugle havde taget den. Peder Dam stod under »Den lille Major«, den senere General Wilster. Da de sloges ved Kolding, sagde Wilster, at han hellere vilde komme hjem til København med

to Træben, end han vilde vige. Han holdt foran sine Folk, da han sagde dette, og straks peb en Kugle forbi hans Øre, den kom fra Geledet. Wilster vendte sig rolig om og sagde: »Pas vel paa jeres Geværer, Kammerater!« Naar han mødte en Jæger, sagde han: »Goddag, Kammerat!« Naar han mødte en Trainkusk, sagde han: »Goddag, Soldat!«

Vi mærkede snart, at det var Ann' Lisbeth, Peder Dam gik efter, og til sidst gik hun ind paa at gifte sig med ham. Det kom nok mest af, at han havde været Jæger ligesom Haarby og havde været med ved Isted, hvor Haarby faldt. Min Broder og jeg var ikke rigtig fornøjede med det. Dette gav min Broder Udtryk ved at sige: »Peder Dam skal have Skam, fordi han tager Ann' Lisbeth fra os.«

Brylluppet stod hjemme hos os. Der var to Musikere. De stod og blæste for hver Vogn, der kom. Den ene blæste Klarinet, den anden Kornet. Efter en Frokost, som bestod af varmt, opplukket Kød og Fisk, Rullepølse, Medisterpølse, Flæsk og Sennop, Dramme og Kaffe, kørte vi til Kirke. Musikken var ikke med, men blæste, da Vognene kørte ud, og modtog dem paa samme Maade ved Tilbagekomsten. Middagsmaaltidet bestod af Oksekødsuppe med Okse- og Høsekød, derefter Vinsuppe med Bergfisk og endelig søde Sager og et lille Glas Vin. Under Spisningen spillede Musikken, og til sidst gik Bydemanden rundt med en Tallerken, hvorpaa Mandfolkene lagde Spillemandspenge.

Blandt Gæsterne var en Bødker, der hed Jens Kølholdt. Hans Kone kogte Gildemaden. Kølholdt var ikke saa lidt forvænt, og han havde den Særhed, at han ikke kunde spise med andre Skeer end sin egen. Konen havde derfor lagt den ved den ham tiltænkte Plads. Men et Par Gavstrikke vilde lave Løjer med ham. Den ene kneb sig først ind paa Kølholdts Plads og snappede Skeen. Saa sad Kølholdt og kunde ingenting spise. Han var meget vred og stirrede lige ud i Luften. Den anden Træring spurgte da deltagende, hvad der var i Vejen, om Kølholdt var syg, eller om Suppen var for varm. Kølholdt vilde slet ikke svare.

Der blev nu kaldt paa hans Kone, om hun ikke kunde sige, hvad der var i Vejen, og det var hun ikke længe om at opdage. Skeen blev fundet i den gale Mund og maatte nu ud i Køkkenet for at blive skoldet og vasket af, inden Kølholdt kunde bruge den. Dermed gik Tiden, saa Folk var færdige med Suppen, inden Kølholdt fik begyndt. Nu var han sur, indtil han fik noget at drikke. Saa tøede han op igen. Han var ellers bedst paa sin Plads, naar der blev drukket Punsch. Han var nemlig god til at synge Drikkeviser, f. Eks.: »Piger, Vin og Kortenspil,« eller »I et Vinhus vil jeg sige mit Farvel og lægges ned.«

En af Mændene kunde ikke holde Maade ved Gildet. Han spiste eller rettere aad saa meget, at Maven stod som en Tromme. Han krøb ud og laa og skreg og klagede sig ved Gavlen, saa det lød helt uhyggeligt. Et Par Mænd fik da fat i ham, trimlede ham rundt og æltede hans Mave, saa han slap af med nogle store Vinde. Det hjalp.

Der gik naturligvis meget med ved saadant et Gilde. Men det hjalp godt, at Gæsterne i Forvejen gav en »Sendelse«. Jeg husker bedst, hvordan det formede sig med »Sendelsen«, naar der skulde være Barselgilde, som jo altid holdtes en Søndag. Gaardfolk sendte da Lillepigen af Sted til Gildegaarden Tirsdagen forud med en Spand »Dejgnemælk«. Om Fredagen kom Storepigen med den egentlige »Sendelse«, som bestod af en Brik Smør og en Høne. Smørret var sat paa et Fad eller stor Tallerken, og der kunde være 4, 6 eller 8 Pund. Det var glattet pænt, sat op som en Sukkertop og pyntet med Kruseduller rundt om. Storepigen blev trakteret og fik et Sigtebrød af Gildebagningen med hjem. Om Lørdagen kom endelig Lillepigen med en »Kovs« Fløde. Der var gerne en to—tre Potter. Et Sted havde Lillepigen taget fejl og kom med en »Kovs« Mælkevand, som var sat til Side til Folkene at drikke af. Heldigvis blev det opdaget inden Aften, og Pigen maatte nu af Sted igen med den rigtige »Kovs« Fløde og mange Undskyldninger.

Min Fader var altsaa Skovfoged og gik meget ude

i Skoven, vistnok mere, end det strengt taget var nødvendigt. Det blev tit sent, inden han kom hjem om Aftenen, for han skulde gerne ind til en eller anden af dem, der boede omkring ved Skoven, og have sin Pibe stoppet, og saa skulde der jo snakkes en Del. Naar han biede for længe, brugte min Moder Mund og sagde, at han forsømte Arbejdet hjemme, hvad hun nok havde Ret i. Var han en Dag hjemme, arbejdede han dog godt, han var ikke doven. Vi kørte Mergel og gravede Grøfter, hvori der blev lagt et Lag Sten og ovenpaa Ris, hvorefter Grøfterne blev dækket til igen; derigennem kunde Bundvandet saa sive, det skulde gøre det af for Drænrør, som ikke kendtes dengang. Min Fader var den første paa Egnen, der dyrkede Rodfrugter. Vi havde gerne et Par Agre udenfor Gaarden, som blev plantet med Kaalrabi. Disse skar han i Stykker om Vinteren til de Køer, der gav Mælk. Naboerne lærte det af ham, og saadan blev Rodfrugtdyrkning indført paa Egnen. Naar der ikke var noget at gøre i Marken eller i Skoven, stod han meget i Huggehuset. Han udhulede Træstammer til Vandtruge og Smørtruge, lavede Valkefjæle, Skagetøj, Brydere til Hør, Klaptræer, Hjöllikroge og Hjöllidrav, Svingler, Vognstjærter og meget andet. Han lavede ikke alene disse Ting til os selv, men ogsaa til andre, og han fik sjældent andet for det end Tak. Jeg ved i alt Fald, at han gav meget af det hen. Naar en paa Egnen skulde have sin Stald lavet om, skulde min Fader gerne hen at gøre det for ham eller hjælpe ham dermed. Om Efteraaret gik han omkring og slagtede Svin, og det var vel det udenoms Arbejde, der betalte sig bedst for ham, idet han altid fik noget af Svinet med hjem: et Stykke Ryg, et Stykke Ribbenssteg, en Medisterpølse, en Lungepølse og en Blodpølse. Naar en Ko ikke kunde faa Kalv, en So ikke faa Grise eller et Faar ikke faa Lam, kom der gerne Bud efter min Fader. Han var vist lige saa klog som en Dyrlæge. Han havde da ogsaa en Dyrlægebog, hvori han kunde læse, hvad der skulde bruges til de forskellige Sygdomme.

Om Vinteren købte min Fader Træ paa Skovauktionerne, lod det slaa i Favn og kørte til Horsens med det. Han var i Horsens en Gang i hver Uge, og i den Tid, han leverede Træ, næsten hver Dag. Dengang udkom der kun een Avis i Horsens, nemlig »Horsens Avis«. Den fik vi hos vor Købmand, først Højer, senere hans Efterfølger Gjølby, og den havde min Fader med hjem, naar han var i Horsens. Havde han ikke været i Byen i fjorten Dage, hvilket skete af og til om Sommeren, var der en rar Bunke Aviser at læse igennem. Vi begyndte da med den ældste og blev ved, til vi naaede den nyeste. Min Broder, som var 6 $\frac{1}{2}$ Aar ældre end jeg, læste jævnlig højt af Aviserne om Aftenen, særlig naar nogle af vore Naboer kom ind for at høre nyt, ingen af dem holdt Avis.

Min Mor var en lille, smækker Kone. Naar vi var til Gilde, beundrede jeg hende. Hun var næsten aldrig af Gulvet, naar der blev danset. Karlene og de unge Mænd rendtes om hende. Hendes Lethed i alle Bevægelser holdt sig højt oppe i Aarene. Jeg kan huske, at hun engang var henne at tale med min Broder og mig, da vi som Tømrere arbejdede paa en Gaard i Enner. Da hun gik igen, spurgte Tækkemanden, hvem den lille Pige var, der smuttede fra os. Da min Broder sagde, det var en lille Pige paa 63 Aar, vilde Tækkemanden ikke tro det, han mente, det var min Broders eller min Kæreste, og vi maatte tage ham med hjem, for at han kunde se, det var vor Mor. Hun var en dygtig Kvinde i sit Hus, baade til at holde Stuerne rene og til at lave Mad. Hun var ikke nærig, snarere det modsatte, hvad Mad angik. Men Gaarden frembragte jo ogsaa, hvad hun havde Brug for i Køkkenet. Varerne stod heller ikke i saa høj en Pris som nu. Et Pund Smør kostede højst 50 Øre.

Dengang solgte vi ikke vor Uld og købte vore Klæder, de blev lavet hjemme. Ved Vintertid spandt min Mor baade Eftermiddag og Aften, mens Pigen kartede. Ulden skulde være spunden til Jul. Man sagde for Spøg, at den, der ikke havde sin Uld spunden til Jul, skulde have Resten i Uldsækken paa Nakken til Kirke Juleaften. Efter Nytaar klemte Mor paa Hørren, og

Pigen spandt Blaar. Naar Mor rigtig hængte i, spidsede hun Munden og nikkede med Hovedet i Takt med Rokken. Naar jeg viste hende, hvordan det tog sig ud, tjattede hun efter mig og lo, men snart sad hun ligedan igen. Tit sad hun og sang ved Rokken. Det var mest Kingos Salmer.

Mit Hjem og dets Omgivelser.

Mine Forældres Skovfogedsted var som et almindeligt Bondehjem paa den Tid. Gulvet var af Ler, omkring 1860erne blev Leret erstattet af Mursten. Langs med Vinduerne i Dagligstuen stod der et langt Bord, men mellem Vinduet og Bordet en fast Bænk, som gik om for den øverste Ende af Bordet. Paa Væggen langs med Bænken var der Panel. Det var lavet af Kirkestole, som min Far havde købt paa Auktion oppe ved Tamdrup Kirke. Fars Plads var naturligvis for Bordenden, vi Dreng og Daglejeren, naar vi havde en saadan, sad omme ved Vinduerne, Mor paa en Stol ved den anden Side, Pigen stod gerne op, naar vi spiste. Ved den vestre Væg havde vi en rund Kakkelovn, ved den nordre Oldemors Bilægger og Klokken, ved den østre vore to Senge med Træskodder, som blev lukket for om Dagen. I den ene Skoddeseng laa Far og Mor, i den anden min Broder og jeg. Sengene var ligesom Panelet og Bordet malede brune. I »æ Listou« (Ligstuen, Øverstestuen) var der et langt Gildebord og nogle udstoppede Stole. Der stod ogsaa Mors Dragkiste og to Halvkister, i den ene Kiste laa Mors og Oldemors Klæder, i den anden Fars og vi Drenge. Vi havde ingen Skabe. Paa Væggen hang foruden Ann' Lisbeths Krigsbilleder nogle indrammede Nytaarsvers, der var forfattede og prentede af Frans Kromand. Min Broders Vers lød saaledes:

Brug dine glade Ungdomsdage
saa forsigtig godt og vel,
at du ældre kan tilbage
se paa dem med rolig Sjæl.

Gud dig skænke Held og Glæde,
 Helsen, Sundhed, glade Aar.
 Kuns du Dydens Vej betræder,
 hist du Livsens Krone faar.

Og mit:

Al Lykke, Fryd og Held
 gid stedse om dig svæve,
 og lev i al din Tid
 bestandig udi Glæde,
 og lev i mange Aar
 i Helsen og i Flor
 og Himmerige, naar
 du ud af Verden gaar.

Frans Kromand, eller rettere hans Kone, Kro Karen, havde en lille Høkerforretning i Enner. De solgte ikke ret meget, da Bønderne selv hentede deres Varer i Horsens, naar de om Torsdagen var derude med Smør, Ost og Korn. Frans maatte derfor se at tjene lidt ved at lave Nytaarsvers og andre Lejlighedsdigte, som han prentede pænt ned, saa de i Glas og Ramme kunde pynte paa en Væg. Han var oprindelig velbegavet og havde vist studeret lidt som ung, nu var han slem til at drikke og blev helt underkuet af sin Kone. De havde en Ko, som han trak med i Vejgrøfterne. Naar han kom hjem med den om Aftenen, maalte Kro Karen den om Livet med et Baand. Hvis den kunde fylde Baandet ud, skønnede hun, at Frans havde gjort sig Umage med at finde Græsning til den, og saa skænkede hun ham til Belønning en Dram. Men var Koen for smal, vankede der Skældsord og Klaps i Stedet for Dram. Frans blev ogsaa sendt ud i Skoven efter Brænde. Han havde Lov til at rykke de raadne Grene, »Skalder«, ned af Træerne. Han rykkede dem ned med en lang »Skaldkrog«, vi kunde gaa hjemme og høre de store Brag, det gav, naar Grenene brækkede over. Han vilde dog ogsaa godt tage Grene, der ikke var raadne, ja somme Tider hele Træer. En Aften kom min Broder og vor Nabos Karl efter ham, mens han slæbte af med en Gran. De raabte op for at kyse ham, men for at han skulde

have saa megen Umage som muligt, indhentede de ham ikke, før han var næsten hjemme og var lige ved at falde af Udmattelse. Nu maatte han endelig slippe Granen for selv at komme i Sikkerhed, hvorefter de slæbte den ned til Skovføgedstedet. En anden Gang havde Frans faaet fire Graner gemt i sin Mødding. Det blev opdaget, og Ritmester Norup paa Hanstedgaard, som ejede Skoven, lod Frans slæbe Træerne tilbage ved højlys Dag og gav ham nogle dygtige Rap af Ridepysken i Købet.

Mit Fødested bestod af tre Huse. Stuehuset laa i Nord. Det var temmelig langt, da der ogsaa var to Korngulve og Logulv deri. Der har rimeligvis kun været dette ene Hus i Begyndelsen; men eftersom Bedriften udvidedes, er de andre Huse byggede til. I den østre Side laa »Nødset«, hvor vi havde Heste- og Kostald, Faare- og Svinehus. Det vestre Hus, »Ovnhuset«, var noget mindre. Der havde vi Bryggers med Bagerovn, Vognport og Brændselsrum. Jeg kan huske, at Ovnhuset først laa lidt længere borte, og da var der kun Plads til en Ovn. Men saa byggede min Far det om, lagde det nærmere til de andre Huse og udvidede det, saa hele Stedet kom til at ligne en Gaard med tre Huse. Før Ovnhuset blev bygget, havde vi Brændselet i »æ Torrehus«, som var et »Udskaad« ved den vestre Ende af Stuehuset. Det blev siden brugt til Redskabsskur. Det var morsomt at kravle op ad Udskaadet og derfra gaa hen ad Mønningen paa Stuehuset; men det skulde ske, naar Far ikke var hjemme, da vi spolerede Taget noget ved det, og vi kunde risikere at falde ned.

Nord for Stuehuset laa en stor »Avildhau« (Abildhave). Af Æblesorterne kendte jeg kun to ved Navn, de røde, kantede Cavillaæbler og de gule Citronæbler. Citronæbletræet var Oldemors eget Træ, det havde hun opelsket af en Kerne, og for os var det forbuden Frugt. Det stod uden for hendes Vindue, og hun holdt Øje med det. Naar nogen besøgte hende, og vi vidste, at hun endnu havde Æbler i Sengehalmen, holdt vi os gerne til, der kunde da vanke et Citronæble, og det var en Himmerigsmundfuld. Haven gav

saa megen Frugt, at vi baade solgte og forærede bort, rigtignok mest det sidste, i Tøndevis. I den Tid, Æblerne og Blommerne var modne, havde vi jævnlig Familiebesøg. Nu bagefter forstaar jeg, hvorfor de tiest kom ved den Tid. De fik nemlig et lille Læs Frugt med i Vognen hjem. I den nordre Ende af Haven var der en Mergelgrav og bagved den igen et Buskads. Jeg var en temmelig stor Dreng, inden jeg vovede mig ind i Buskadset. Til min Forbavselse fandt jeg der Kirsebær- og Blommetræer, Hindbær-, Brombær- og Nøddebuske groet sammen i eet Vildnis. Det var et godt Sted at komme, det laa helt uænset hen af de voksne.

Hvor har jeg elsket denne store Have. Der var ingen Gange, der var Græs over hele Bunden og vilde Blomster, som kunde faa Lov til at gro, saa galt de vilde, der var ikke tale om at ave dem. Deraf kommer det nok, at jeg holder mere af en saadan Plet end af de velplejede Haver med de skuflede Gange og de klippede Hække, hvor en stakkels vild Blomst ikke kan faa Lov til at gro.

Marken, der hørte til Skovfogedstedet, bestod af 10 Tdr. Land. Østen for fik min Fader 5 Tdr. Land i Forpagtning af Ritmester Norup paa Hanstedgaard. Desuden købte han en Skovlod, der laa Nord for, paa 7 Tdr. Land, saa vi havde 22 Tdr. ialt foruden et Tørveskifte nede i Vinten Kjær. Ligesom Haven var Marken mere uregelmæssig, end Markerne er nu om Dage. Den var fuld af Grøfter, Damme og Buske. Østen for Haven var der et Vandhul, »æ trind' Hul«, hvor vort Vandtrug stod om Sommeren, og hvor vi vandede Kreaturerne. Engang jeg som Dreng vandede Hestene og stod paa en lille Trekant mellem Truget og Hullet og øste Vand op, var den sortblissede Hest bremsegal og kimsede med Hovedet, hvorved den kom til at støde til mig, saa jeg faldt ned i det bundløse Hul. Jeg skreg naturligvis, men havde dog Aandsnærværelse nok til at holde fast i Tøjret, saa Hesten, der blev bange, løb tilbage og saaledes trak mig op igen. Et andet Kær var langagtigt og omgivet af Ellebuske, det blev kaldt »Ellekjær«. Et tredie, »æ Dam«,

laa ovre paa de 5 Tdr. Land, min Far havde i Forpagtning. Derovre laa ogsaa et gammelt Hus, som vi havde Lejefolk i. Der boede Morbroder Pejer, som havde saa mange storartede Billeder paa Væggen: Prins Frederik Ferdinand, Johanne Louise Heiberg, Bodil Hofgaard fra Horsens og andre.

Mit Fødested laa lige Nord for den Del af Vinten Skov, der kaldes Tingskoven. Der har efter Overleveringen været holdt Ting i gamle Dage, Tingstedet kunde i min Barndom paavises, da Grundstenene til Tinghuset laa der endnu inde i Skoven. Hvad der end mere styrker Overleveringen er, at der gaar en Vej lidt Østen om Hvirring Kirke i lige Linie over til Tingskoven, »æ Tingvej«. Vejen er nu forsvunden over Enner og Nim Marker, men findes over Hvirring og Trebjerg Marker.

Inde i Tingskoven ved Siden af vor Mark laa to store Knolde, en rund og en firkantet, som kaldtes »æ Hummelgaardsknolde«. Der skal i gamle Dage have ligget en Borg, »Drostholt«, som rimeligvis har været omgivet af Vand, der var i alt Fald Mosebund rundt om, ligesom der ogsaa var Spor af Voldgrave.

Enner, Vinten og Lund Kjær, der strækker sig fra Hansted Nørrestrand et Par Mil imod Vest, har oprindelig været en Gren af Horsens Fjord. I Vinten Kjær er der flere højere Punkter, som dengang har været Smaaøer, Holme. De har endnn Navne som Myreholt, Andeholt, Ulveholt, Langholt og Lindholt. De to sidste var i min Barndom overgroet med Skov. Langholt var dækket af Bøg og Hassel, Lindholt af Ege. Paa Lindholt savede min Far engang Tømmer, og da han i en Lavning gravede en Savgrav, traf han der paa fast Lergulv. Han mente, det maatte være Gulvet i den Røverkule, der efter gammel Fortælling skal have været Lindholt. Røverkulen var nok overdækket med Egebjælker, hvoraf en Del siden blev brugt til Bindingsværket i »Skovgaarden« i Vinten og sidder der endnu. Røverne sejlede fra Lindholt over til Tingskoven om Natten og drog ud paa Røveri i Eggen. Naar de derefter sejlede tilbage til Lindholt og trak Baaden op mellem Træerne, var

ethvert Spor af dem forsvundet. Til sidst kom de dog galt af Sted. De drog en Aften ind paa Drostholm og udgav sig for rejsende Købmænd. Drostens mærkede nok, hvad det var for Folk. Men da han var ene hjemme, hvad Røverne vel ogsaa vidste, var han nødt til at staa sig godt med dem. Han beværtede dem da ogsaa paa det bedste og drak med dem. Imidlertid listede hans Kone sig ud, fik fat i en Hest og red til Skanderborg efter Krigsfolk. Røverne spurgte flere Gange om, hvor hans Kone blev af, og han holdt dem hen med, at hun var oppe at rede Senge til dem. Hen paa Natten kom hun tilbage med Hjælp og fangede alle Røverne. Da de blev forhørt og udspurgt, opdagedes det, at to af dem var Drostens egne Sønner, som i deres Barndom var sporeløst forsvundne fra Drostholm.

Et andet Sagn fortæller, at der Vest for Vinten By har ligget en Gaard, Sandvadgaard. En Bro over Bækken, der løber under Horsens—Silkeborg Vejen, hedder endnu Sandvadbro. En Søndag var alle Folkene fra Sandvadgaard i Tamdrup Kirke saa nær som Konen og en lille Dreng. Da kom der en Røverkælling ind til Konen og tvang hende til at aabne for Husets Gemmer. Konen lukkede en stor Egetræs Halvkiste op, og da Kællingen bøjede sig ned over Kisten for at rode i den, greb Konen fat i Benene paa hende, væltede hende over i Kisten og smækkede Laaget i. Derefter sendte hun Drengen op til Kirken efter Folkehjælp, laasede alle Dørene og fik fat i en Økse. Røverne, som passede paa udenfor, fik fat i Drengen, slog ham ihjel og løb ind i Gaarden. Men hvor de prøvede paa at komme ind, mødte Konen dem med sin Økse, og saaledes holdt hun dem ude, til Folkene kom hjem. Nu maatte Røverne flygte. Men den fangne Røverkælling blev pint til at bekende, hvor Røverkulen var, nemlig ude paa Lindholm, hvorefter alle Røverne blev fanget og hængt.

Minder fra 1864.

I 1864 var jeg endnu hjemme. Først kom vore egne Soldater til Egnen, derefter Tyskerne. Vi blev fri for

Indkvartering, da vi boede i en fjern Skovkrog; men der kom af og til tyske Strejfare ned til os. Bønderne maatte køre i Ægt eller Kongerejser for Tyskerne. Min Far kørte altid selv. Han turde ikke lade mig køre. Engang laa han i Horsens en hel Uge, og jeg var ude at se til ham. Da jeg kom til Vognparken paa den nuværende Markedsplads, kom han imod mig med fem Rugbrød paa Armen, dem havde Tyskerne givet ham. Naar de var henne at rangere med Vognene, som stod læssede med Brød, Kød og Furage, som skulde køres ud til Tropperne i Omegnen, løb Kuskene deres Vej for ikke at komme ud at køre. Men min Far gik hen og hjalp Tyskerne og snakkede op med dem, og saa gav de ham Brød til ham selv og Hestene. Min Far havde en Agestol i Vognen, og derfor fik han gerne en Officer op at køre. Da de engang kørte til Skanderborg, sad der en Løjtnant hos ham, og fire Soldater laa bag i Vognen og spillede Kort. Løjtnanten vilde gerne prøve at køre de to sorte, og det gik meget ordentligt. Paa nogle andre Vogne tog Tyskerne ogsaa Tømmerne fra Kuskene, men gav sig til at køre om Kap. En Vogn kørte da op i en Grusdyngge og væltede det hele Læs Tyskere ud paa Vejen. En anden Gang kørte han for en Søn af den prøjsiske Krigsminister, en Løjtnant Roon, til Kalhave. Løjtnanten var meget flink og gav min Far og Hestene fri Fortæring. Til sidst laa min Far en hel Maaned i Landsbyen Seest, Syd for Kolding. Der stod han sig ogsaa godt med Tyskerne, de kaldte ham »der alte Vater«, han holdt nemlig op med at barbære sig og fik et stort, graat Fuldsæg. Da han kom hjem, kunde vi næsten hverken kende ham eller Hestene. De to sorte var nemlig blevet saa fede af at æde ren Havre og Brød, at de havde ondt ved at løbe. I nogle Dage efter Hjemkomsten vilde de ikke æde andet end Tørvebillinger, Hø og Halm. De havde faaet sure Tænder, sagde min Far.

En tidlig Morgen, før min Mor og jeg var staaet op, kom Pigen hæsblesende ind til os. Hun havde været ude at malke og raabte, at der kom en Flok Tyskere ude i Toften. Det kan nok være, vi kom af

Sengen i en Fart. Det var fem Tyskere, der havde staaet paa Post om Natten ovre ved Landevejen. De var dygtig forfrosne og kom ind for at faa en Haandfuld Varme ved Ilden. Saa forlangte de Kaffe. Min Mor kogte Drikken til dem, og da de kun havde tørt Brød selv, satte hun ogsaa Smør paa Bordet. De hinklede en Humpel Brød af med deres Kniv, satte en Klat Smør paa og spiste det til Kaffen. Da de var færdige, tog en af dem sin Pung frem og spurgte, hvad det kostede. Min Mor vilde ikke have noget, de takkede da meget pænt, bød os Haanden og sagde far vel.

I Enner By laa der nogle Elisabethgardere. De hjalp Bønderne i Høsten, forkede og kørte Korn ind. En Dag kom der en halv Snes Stykker af disse Gardere ovre fra Skoven ind i vor Abildhave. Der hang nogle kønne gule Æbler, som Soldaterne kunde naa. De begyndte at bide i dem, men da Æblerne var hvinnende sure, spyttede de ud igen og skar Ansigter. Jeg stod ved Løhullet og saa paa det og kunde ikke lade være med at le. Saa truede de for Løjers Skyld ad mig. Nu kom min Far ud med Brandhagen og rystede Æbler ned til dem af de søde røde, og dem spyttede de ikke ud. Min Far kunde tale lidt Tysk med dem, og de fulgte med ind. En af Tyskerne viste os Portrætter af hans Forældre, Søsken og Kæreste og sagde, vi maatte ikke være vrede paa ham og hans Kammerater, det var ikke med deres gode Vilje, de var her i Landet, og de vilde hilse den Dag med Glæde, da de maatte drage hjem.

I det hele taget var Tyskerne meget ordentlige. Der er jo braadne Kar i alle Lande, naturligvis ogsaa mellem dem. Nogle vilde stjæle Æg og hvad andet spiseligt, de kunde faa Fingre i. Men de blev straffede, hvis det blev opdaget. De tog en Del af vore bedste unge Heste, dem maatte den danske Stat siden erstatte Ejerne.

Lidt før Almindelig Bededag havde vore Tropper taget Stilling Nord for Skanderborgsøerne, medens Tyskernes Avantgarde, der stod mellem Horsens og Vejle, havde fremskudt to Kompagnier Infanteri, og

det var nok Østrigere. Det ene Kompagni indkvarterede sig hos Peder Foged i Enner, det andet hos Enevold Vinter. Peder Foged kunde tale Tysk, han havde i sin Tid aftjent sin Værnepligt i Altona. Tyskerne havde gennem Spionage faaet at vide, at en dansk Feltvagt paa henved en Snes Dragoner holdt til i Lundum nedre Mølle. De planlagte da et natligt Overfald. Den tyske Kaptajn spurgte Peder Foged, om han straks vilde vise dem Vej til Lundum Mølle. Jo, det vilde han godt; men han skulde da ind og tage en Frakke paa først. Mens han tog Frakken paa, sagde han til sin Kone: »Saa snart vi er gaaet, send saa Drengen tværs over Kæret til Lundum Mølle og lad ham sige Dragonerne, at der kommer et tysk Kompagni for at tage dem til Fange. Men lad ham skynde sig. Jeg skal da nok sørge for at hale Tiden ud.« Da Peder Foged havde faaet Frakken paa, studerede han sammen med den tyske Kaptajn et Kort over Eggen og foreslog, at de skulde marschere gennem Vinten By og ned over Lundum Bro, da Vejen over Underup Kjærsgaard og Kollerup gik gennem saa megen Skov, at den var vanskelig at finde om Natten. Peder Foged vidste nemlig, at Danskerne havde afbrudt Lundum Bro. De afmarscherede saa med Kaptajnen og Peder Foged i Spidsen. Da de kom til den afbrudte Bro, maatte de jo standse. Kaptajnen begyndte at tale om das grosse Wasser. Peder Foged kløede sig bag Øret og snakkede med om das grosse Wasser. Kortet blev atter studeret, og Peder Foged viste, at man kunde naa til Maalet ved at marschere ad Salthulvejen over Underup Kjærsgaard og Kollerup, selv om det nu blev en Omvej. Kaptajnen besluttede sig dertil, og de drog af. Langs Siden af Skovvejen forbi Kollerup laa der en Række afsavede Rødder af nogle ryddede Elletræer, hvad Peder Foged vidste god Besked med. Da de kom saa nær, at de kunde se Ellerødderne, kunde disse i Halvmørket godt ligne en Række Mænd paa Hug. Peder Foged greb Kaptajnen i Ærmet og pegede paa de formentlige Soldater. Det gav et nyt Ophold. Kaptajnen bandede og trak sig lidt tilbage med sine Folk. Endelig udsendte

han en Patrouille, der langt om længe kom tilbage og meldte, at det kun var Trærødder, der laa paa Vejen. Kaptajnen lo — det gjorde Peder Foged ogsaa, og Tyskerne marscherede videre, naaede Lundum Vandmølle, omringede og indtog den efter alle Kunstens Regler. Men der var ingen danske Dragoner. Peder Fogeds Dreng havde været der for længst og havde advaret dem. Tyskerne fik deres Morgenkaffe i Møllen og drog derefter tilbage til Enner, Kaptajnen og Peder Foged stadig som gode Venner.

Paa Gaarden Østerhaabovre ved Hatting indtraf i de samme Dage en Begivenhed, som vakte endnu mere Opsigt paa Egnen. Forpagteren paa Gaarden hed Koch, han var vistnok Holstener, talte i alt Fald Tysk, en kraftig bygget og rettænkende Mand, anset, men noget hidsig af sig. Da han fik en Del tyske Husarer i Indkvartering, laasede han for sin aftærskede Havre, de skulde ikke have mere, end hvad de betalte for. Alligevel nærrede han Mistanke om, at de stjal fra ham. Og da han en Aften fik opklaret, at de virkelig stjal af Havren, blev han saa hidsig, at han greb sin Kæp og slog løs paa Husarerne ude i Gaarden, saa de rendte til alle Sider for ham. En af Soldaterne krøb ind i en Halmstak for at komme i Sikkerhed, men Koch fik fat i hans ene Ben, rev Støvlen af ham og huggede ham i Ryggen med Sporen, saa den arme Fyr skreg jammerligt. De andre Husarer løb nu ind efter deres Sabler. Kochs Tjenestekarl var i Færd med at forke Halm i Gaarden, og Koch vilde have Forken af ham til at forsvare sig med, men Karlen turde ikke give den fra sig. Saa fór Koch igen løs paa Tyskerne med sin Kæp. En af dem slog ham med Sabelskeden over Armen, saa den blev slaaet over. Ligesom Niels Kjeldsen brugte Koch da venstre Arm, og han slog saa drabeligt, at Husarerne blev yderlig ophidsede, en af dem kom bag paa ham og flækkede hans Hoved med sin Sabel, saa han døde paa Stedet. Tyskerne var ellers svært kede af den Historie. Der blev holdt Forhør, og Østerhaab blev straks fri for Indkvartering. Men om der ellers kom mere ud af det, om Drabsmanden blev straffet, fik Folk paa Egnen ikke at vide.

Sønder-Vissing Sogn rundt.

Af M. MØLLER.

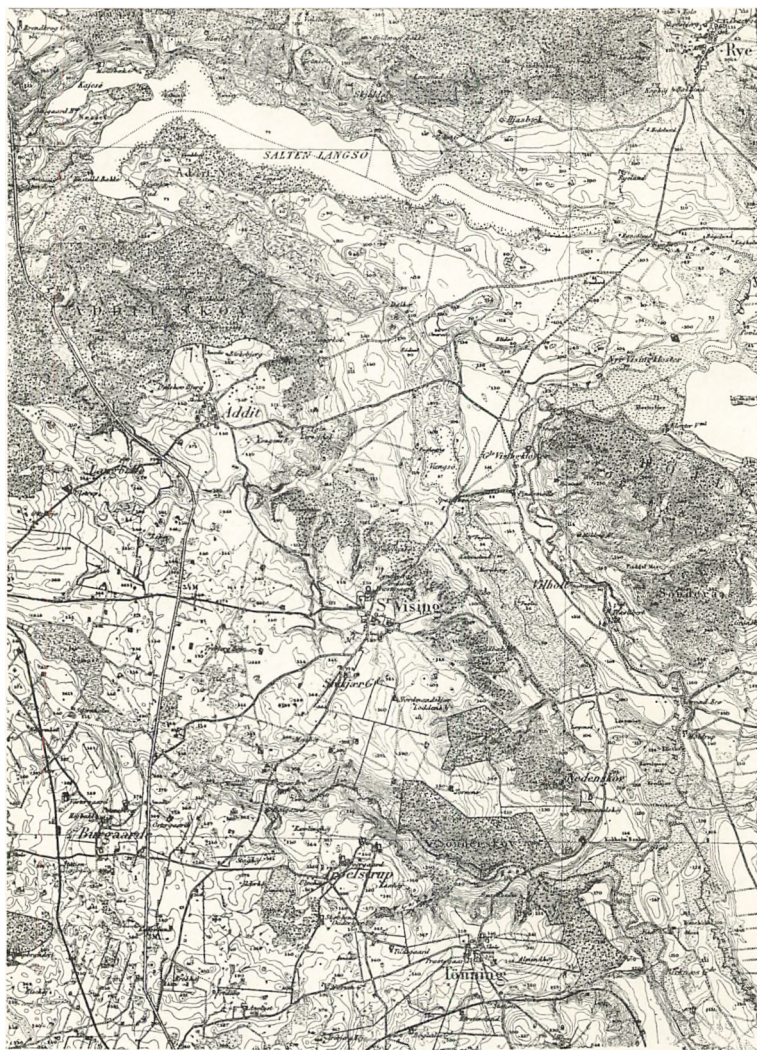
Sognet er fuldt af Naturskønhed. Her veksler Skove, Søer og Vandløb, og fra »Køllerne« udbreder der sig henrivende Panoramaer for Beskuerens Blik.

Vi begynder vor Oversigt over det 6975 Td. Land store Sogn i dets nordøstlige Hjørne. Der er godt med Vand her. Gudenaanen, der danner Sognets Østgrænse, runder sig omkring det pragtfulde »Sukkertoppen« i Voer-Ladegaard Sogn og løber ud i Mossø.

Tyskerhullerne hedder nogle Vældgunger vest for Mossø. Om dem fortælles følgende: En Aften silde kom i Aaret 1864 en Vogn med fem Tyskere, en Officer og fire menige, kørt af en dansk Bondekarl, ind paa Kloster Mølle, og de forlangte en Vejviser. De skulden over paa den anden Side Salten Langsø, og Broen var afbrudt paa Ry-Vejen. Naa, der var ingen, der havde særlig Lyst til at komme ud i Mulm og Mørke med de fremmede Mennesker. Men da de saa blev vrede og brugte grim Mund, kom en ældre Fyr, Niels Junker hed han, han passede ellers Stampe-møllen, og han tilbød at vise Tyskerne Vej. — Ja, det var jo altsammen meget godt, men Niels Junker kørte de fem Tyskere, sig selv og Befordringen ud i Vældgungerne. Kun Officeren og en tysk Soldat redede Livet.

Om det var med Forsæt, at han gjorde det, vides ikke, men det mente i hvert Fald den tyske Officer, og da han drivvaad kom tilbage til Møllen, skældte han drabelig ud og skal ogsaa have tildelt Konen i Møllen baade Slag og Knubs.

Det ligger nær at sætte denne Historie i Forbindelse med et Fund, der i 1918 gjordes paa Sønder-Vissing Kirkegaard. Man opgravede Ligene af tre Soldater,

Kort over Søndervissing (efter Generalstabskort).

..... Sognegrænse.

der i sin Tid var nedlagt i Jorden i fuld Uniform. Af Spænderne paa Lædertøjet blev det konstateret, at det var tyske Soldater. Underlig nok laa de nedkastede saaledes, at den ene laa tværs over de to andre. — Kirkebogen fortæller ikke noget om Sagen.

Nordøst herfor har vi Ny Vissing Kloster og i Sydvest Lysholt Gaarde.

Vesten for disse Gaarde ligger Hekkenfeldtdal, hvor der i de henfarne Tider spadserede en So uden Hoved.

Norden for Lysholt ligger Brudesø, som er den østligste af en Række Smaasøer, der strækker sig langs Sydsiden af Salten Langsø. Dens poetiske Navn skylder en meget tragisk Begivenhed sin Oprindelse. Historien gaar ud paa, at et Brudepar, da de tog fra Kirke, kørte vild i Snetykningen og satte Livet til i Søen, der var skjult af et Snedække over den tynde Is. Men det er nok grumme længe siden.

Kæltringhøjene syd for Brudesø har Navn af, at her holdt Kæltringerne gerne Rast, naar de paa deres Vandringer fra Ry var kommen over Broen.

Vest derfor ligger Kragsø og Blidsø, Oversø og Rødesø, om hvilke to sidste ligger Ejendommene Søvang, Tommestrup og Dalhof.

Norden for dem, altsaa nærmere ved Salten Langsø, ligger Stejlhøltø. Skulde kanske nogen i de lovstrenge hedengangne Tider have klædt Stejle og Hjul paa Holtet der?

Vest for ligger Fruevigsø, der har Navn efter en lille Vig i Salten Langsø. Her ligger ogsaa Hedehuset.

Længere mod Vest har vi Svinesø og Lille Langsø.

Sønden for disse Søer ligger den lille Volsø, der nærmest gør Indtryk af en stor halvtilgroet Dam, men helt tilgroet bliver Volsø aldrig, og dens Vand fryser aldrig til, hvorfor Vildfuglene flokkes her om Vinteren og fester, naar alle andre Vande rundt om er tillukket. Den har nemlig et aldrig hvilende Tilløb fra det kraftige Væld, Russibæk, sønden for i Bakkesiden. Det er store Vandmasser, der vælder ud af Jorden, og man har søgt at drage Nytte af det, idet en Stødhævert

herfra sender en Del af Vandet op til Addit By. Her i denne smukke Idyl staar »Dronningens Bænk«. Den danske Dronning gæster gerne en Gang hver Sommer Addithus, og hun holder af at dvæle nogle Øjeblikke ved det krystalklare Væld i Kildebakken.

Endelig ligger længst mod Vest Gjæddesø. Der er sagtens godt med Gedder der.

Paa Additnæs ligger en Samling Huse og Kostald Bakke, der har sit Navn fra, at der her i Krigens Tid var indrettet en Jordhule til Stald for Kvæget, for at Fjenderne ikke skulde tage det.

Additskov blev 1870 købt af Kammerherre N. F. B. Sehested til Broholm; hans Søn, Kammerherre Knud Sehested, forøgede Ejendommen ved Køb af mange Gaarde og Huse, saa at den nu omfatter 960 ha, deraf 213 Ager og 575 Skov, Resten Eng, Mose og Hede. Dybt inde i Skoven byggede han i Halvfemserne Addithus, hvorfra der er en prægtig Udsigt over Salten Langsø og Rye Sønderskov.

Paa det højeste Punkt i Skoven, Møgelbjerg (137 m), er der rejst en Mindesten over Knud Sehested.

Øst for Vejen til Addit ligger »Kirkegaarden«, der dog ikke er nogen Kirkegaard, men Rester af Oldtidsagre. Mod Øst hæver Jægerkol sin Kuppel; her i Nærheden udspringer Aashæk, der løber mod Nordvest og optager Afløbet fra Volsø, før den falder ud i Salten Langsø; øst for Aashæk ligger Ejendommen Aaslund.

Til en Skov i Sønder-Vissing er knyttet følgende Lindorm Fortælling, meddelt af A. P. Jensen i Skattegraveren 1884:

Lindormens Drab. For mange Aar siden havde en Lindorm sit Opholdssted i Sønder Vissing Skov. Det var et forfærdeligt Uhyre, og naar Ormen nu havde dræbt enten et Menneske eller Dyr, hvad der ikke saa sjældent skete, saa lagde den sig til Hvile i Trætoppene med Hovedet og Forkroppen oppe i et Træ og den øvrige Del af Kroppen og Halen hængende imellem nogle andre Træer. Dens Hud var saa tyk, at en Bøssekugle prellede af derimod. Man søgte nu paa flere Maader at skille sig af med dette Uhyre, men alle Forsøg mislykkedes. Saa hændte det sig en

Dag, at en Skytte, der var bekendt for sine sikre Skud, gik igennem Skoven. Han saa Lindormen hænge mellem Træerne og blev nu bange, for han vidste, at det ikke kunde hjælpe at skyde paa den, med mindre man kunde ramme den i Øjet. Saa gjorde han det Løfte til Gud, at han aldrig mere skulde løsne et Skud af sin Bøsse, hvis han nu vilde hjælpe ham til at dræbe Lindormen. Han skød og ramte den godt nok i Øjet, og vel rystede den sin Krop saaledes, at Træerne omkring vaklede, og flere af dem væltede, men den døde dog af sine Saar. Da nogle Aar var gaaet, glemte Skytten det Løfte, han havde gjort, og en Dag, da han atter gik paa Jagt, affyrede han Bøssen paa et Dyr, men aldrig saa snart, han havde gjort det, faldt han død om.

Nær Sognets Vestgrænse ved Horsens—Silkeborg Landevej i Løndalen ligger den herskabelige Hovedbygning i den store Skovejendom Løndal, der er samlet af Konferensraad Vilh. Jørgensen 1898—c. 1920, den omfatter nu c. 900 ha, hvoraf 500 ha Skov.

Fra Addit Ladegaard lige Syd for Skoven har »æ Furt«, Fægangen, ført til Addit By. Den var begrænset af to solide Stendiger i en indbyrdes Afstand af 24 m; saa sent som 1928 blev de sidste Rester af disse Diger kørt bort.

I Addit har der, i Følge Præsteembedets Liberaticus, været en Skoleholder, en Skrædder ved Navn Rasmus Michelsen fra 1792 til 1804. I 1852 indsendte Beboerne et Andragende til Skoledirektionen om at faa en Skole, men først 1860 blev der bygget en Skolebygning og ansat en Lærer.

Fra Addit fører Døjvej mod Syd; mod Sydøst gaar en Vej over Hedegaard til Sønder-Vissing; mod Vest gaar Galten Levej over Pindbanke til Horsens—Silkeborg Landevej. En lille Dal, Brændevinsslog, fører mod Nord ned gennem Bakkerne.

I ældre Dage gik der en Vej, Møllevejen, fra Addit forbi Træskolykke igennem noget af Brededal og Rævdal sønden om Vengsø over Spangsbro til Pinds Mølle. Norden for denne Vej ligger Kongens Høj, Ejendommen

Lervejdal og Østergaard. Paa Gyvelbjerg vest for Vengsø ligger Marinelund.

Øst for den sandede Spangsbanke ligger tæt ved Gudenaen overfor Sukkertoppen Gaarden Gammel Vissingkloster. Umiddelbart ved Gaarden fremdrog Nationalmuseets Arkitekt C. M. Smidt i 1915 nogle Fundamenter og to murede Grave, der beviser, at her laa Vissingkloster. Vi ved meget lidt om dette Nonnekloster. I Øm Klosters Krønike fortælles, at Hertug Abel c. 1249 afbrændte Nonnernes By, Vissing, med Undtagelse af Kirken.

Da Klostret var næsten øde i det 15. Aarh., ophævede Biskop Ulrik Stygge af Aarhus (1424—1449) det og henlagde dets Gods til Vor Kloster.

Pinds Mølle har i sin Tid ligget paa den anden Side Gudenaen ved Pindals Mose, men da der blev for lidt Vand der, blev den flyttet over paa den anden Side og blev saa dreven af Vandet fra Veng Sø og Store-Fuglsø. Den var i sin bedste Tid en meget stor Forretning. Hjulene snurrede uafbrudt, Kornvognene buldrede paa den toppede Stenbro, og den hvide Møllerkarl asede med de mange Sække. Her var Korn til Brød, baade Rug og Byg, her var Malt til Grutning og her var Boghvede til »Bowwengryn«. Men der var intet Korn, der skulde grattes til Kreaturfoder, det brugte man ikke i disse Tider. En Mand fortalte: »Hver Gang, vi havde bagt stor Baging, kom der, naar Ovnene var tømt for de sidste Brød, syv Skæpper Boghvede i Ovnene til Tørring, og naar det saa var bleven knastørt, maatte jeg til Pinds Mølle med det for at faa det lavet til Gryn, der var nemlig ogsaa et »Bowwiværk«. — Naar det saa var færdigt, var der al Tid en lille Pose med Restmel med, og det blev brugt til Pandekager. Videre godt saa dette Mel ikke ud, Sand var der i det, og Pandekagerne lignede ogsaa nærmest Tørv og knasede mellem Tænderne, men ned kom de!«

Til Møllen hørte ogsaa et Stampeværk, hvis Dampakkompagnerede det store mangeartede Orkester.

I de gamle Kirkebøger faar man at vide, at Rasmus

Jensen, Møller i Pinds Mølle, begravedes i Aaret 1753. Hans Gravsten ligger Vest for Vaabenhuset.

I 1769 kaldes Mølleren *Sr.* Friderich Christian Zellermann; han blev nemlig i dette Aar ægteviet til Karen Jensdatter, Staby. Han maa jo sagtens have været en fin Mand, siden Præsten tillægger ham den fornemme Titel Seigneur.

Den næste hedder aabenbart Ducke, thi Kirkebogen udviser, at i 1782 døde Jomfru Cathrine Ducke i Pinds Mølle, 35 Aar gammel, og i 1791 døde en anden Jomfru Ducke, 23 Aar gammel, samme Sted.

Derpaa er Ejendommen gaaet over til en vis Munck, hvis Hustru, Christine Dorthea Ducke, blev begravet i Aaret 1798, altsaa en Datter af den forrige Ejer.

Den næste Ejer er Jens Rasmussen; han blev i Aaret 1804 viet til Karen Pedersdatter af Nedenskov.

Man skønner nok, at de Pinds Møllere ikke har været Smaafolk.

Fra Klostermøllen i Voer-Ladegaard Sogn skal der i sin Tid efter et Sagn været skænket et Engstykke østen for Gudenaen lige over for Pinds Mølle som Daabsgave til et lille Barn i Pinds Mølle, hvilket Engstykke endnu tilhører Ejendommen.

En gammel Studevej, ad hvilken Nordjyllands Stude er dreven til Husum Marked, har gaaet over Salten Aa ved Ry Bro forbi Pinds Mølle gennem Tønning og Træden og passeret over Gudenaen ved Bræstenbro Kro, hvor den har taget Vejen fra Viborg til Horsens.

Vejen, der fører forbi Døjmosbanke og over Spangsbanke, over Spangbro, gennem Hulvejen, »Viehullet«, hvor den har Rødebanke med Rævdal paa den vestre og Sorthede med Smededal paa den østre Side, er lige saa gammel som Vejen forbi Pinds Mølle. Viehullet er nok ellers et fordægtigt Sted, hvor der — maaske nok mest i fordums Dage — har færdedes en Del Skidteri. Saadan hændte det Jens Madsen en Aften, han kørte derigennem, at Hestene pludselig stod stille og ikke var at formaa til at gaa videre. Men saa blev han jo va'r, at der hang en Mand oppe i et Træ ved Siden af Vejen. Han betænkte sig lidt, saa slog han Korsets Tegn og sagde: »I Guds Navn!«

og saa blev Manden borte, og han kunde køre igen. — Ja, saa er der nogen, der siger, at hver Juleaften gaar der en Mand uden Hoved, andre har undertiden set en hovedløs So paa samme Sted. Naa, der var da ingen Fare for, at den skulde kunne bide.

Der er jo endelig ogsaa bleven slaet en Mand ihjel der oppe paa Skrænten. Han hed nok Ras Busk og havde en lille Ejendom i Nærheden af Fuglsø, den store, men han var nok en skummel Fyr, der ikke kunde sammen med nogen, og en Morgen laa han altsaa paa Brinken vest for Hulvejen med smadret Hoved.

Gaar vi videre ad Vejen efter S.-Vissing By, har vi paa vestre Side Lyngbjerg med Goldbjerg, og paa den østre skærer Skraasdal fra et lille Skovparti, Kjølsskov, sig ned til Vejen. Lidt længere mod Syd ligger et lille nydeligt, til Dels skovbevokset Dalstrøg, Skovdalsskred, i hvis østre Ende hæver sig en træbevokset Knude, der spalter Dalen i to Dele. Her har været en Kilde, der hed Tuskilde.

Lige op imod Byen udvælder fra Bakkesiden øst for Vejen Fredskilde¹⁾.

Præstegaarden ligger syd for Kirken. Det var en Ejendom paa 297 Tdr. Ld., deraf 135 Ager, 20 Eng, 4 Mose, 98 Skov og 38 Hede og Overdrev. Præstegaarden er afbrændt tre Gange og flyttet to Gange. Det store Areal er nu med Undtagelse af nogle faa Td. Ld. frasolgt, men den store Skov tilhører endnu Præsteembedet.

At Sønder-Vissing i de gode, gamle Dage har været lidt ud over det almindelige, er der visse Ting, der tyder paa. Danske Atlas, Tom IV, Pag. 200 fortæller, at der i »Sønder Vissing har været et Jagthus«, hvor Frederik den Anden har logeret. Det laa paa det nærmeste paa det Sted, hvor nu Præstegaarden ligger.

Her blev i Aaret 1899 gjort et Fund af 92 Stk. udenlandske Sølvmonter, de fleste var fra Christian IV.s Tid, men nogle var ældre.

Man har flere Gange stødt paa en Gadebrolægning,

¹⁾ Se Aug. F. Schmidt i Aarhus Stifts Aarbøger 1926 S. 20.

der ligger ca. $\frac{1}{2}$ m under Vejen, der fører gennem Byen, og derunder er der hist og her fundet Rester af en Vandledning, hvilket maaske nok kan have nogen Tilknytning til det »kongelige Jagthus«. Vejen fra Centralen og ned forbi Kirken hed i ældre Dage Kræmmergyden, hvilket Navn den ikke kan have erhvervet sig, hvis der ikke har boet handlende der.

Midt i Byen, omgivet af et lille Anlæg, er rejst en smuk Genforeningssten, der bærer følgende Indskrift: Minde om Sønderjyllands Genforening med Danmark 15. Juni 1920.

Alt, hvad Fædrene har kæmpet, Mødrene har grædt,
har den Herre stille lempet, saa vi vandt vor Ret.

Bræstrupvejen fører i Sydvest forbi Givkjær og Dalager. Her ligger Bavnehøj paa Toppen af Rævebanken. Vest for ligger Ejendommene Marielund, Mejlgaard og Blokgaard og Højene Brødhøj, der er fredet, og Mejlhøj.

Vejen, der fører mod Syd fra Byen ned til Torne-
lund, har Nordmandskjær paa vestre og Loddenhøj
paa den østre Side.

Ved Gudenaaligger syd for Pinds Mølle Ejendom-
men Vilholt (1524 Wilholtz marck) med Træsliberi,
og endnu sydligere ved Aaen Vorvadsbro Andels-
mejeri, der oprettedes i 1887. Syd for Vengsø ligger de to
nu udtørrede Søer Store- og Lille-Fuglsø og mellem
dem Ejendommen Marieborg. Sonden for ligger
Springbjerg Mose.

Nedenskov skreves i 1459 Nedenschouff. Da det
skanderborgske Rytterdistrikt ophævedes i 1767, be-
stemtes, at der af de to Bøndergaarde Nedenskov (10
Td. H.) og Vilholt (9 Td. H.) skulde oprettes en Hoved-
gaard, og 1768 skødede Christian VII denne med 204
Td. H. Gods samt Vaabensholm (1664 Webnerholmb)
(15 Td. H. og 245 Td. H. Gods og Tiender til begge
(89 Td. H.) for 48,940 Rdr. til Justitsraad T. J. Thyge-
sen til Stamhuset Matrup, som i 1798 fik kgl. Bevil-
ling paa at lægge Nedenskov, Vilholt og Vaabensholm
under Stamhuset. Ved dettes Ophævelse købtes 1829
ved Tvangsauktion Nedenskov og Vilholt for 27,350
Rbd. rent Sølv af J. P. Holst, som udparcellerede N. og V.,

der stadig havde været fæstede til Bønder og aldrig udgjort en samlet Ejendom.

Vissinggaard har et samlet Areal 449 $\frac{1}{2}$ ha, deraf Ager 121 $\frac{1}{2}$, Skov 275 $\frac{1}{2}$, Park, Have og Gaardsplads 4, Resten Mose, Kær og Sø. Den er samlet fra 1915 til 1920 af Godsejer E. Schou, Palsgaard, af to Bøndergaarde og nogle Skovparceller. Den trefløjede Hovedbygning i et Stokværk med fremspringende Frontespice paa Midtfløjen er opført 1920. Den har en meget smuk Beliggenhed i Skovbrynet, og den har den herligste Udsigt til Kollerne i S.-V. og Skovene ved Ry og Mos Sø. En af de under Ejendommen hørende Gaarde hedder Havbækgaard.

Den nuværende Ejer, Ingeniør O. E. Andersen, har gjort meget for Ejendommens Forskønnelse og Forbedring. Han har i det sidste Aar anlagt et stort Hønseri op imod Landevejen norden for Nederskovsø.

Af mærkbare Stednavne i Nørreskoven skal vi nævne Fasanvej og »æ brænd' Stowwer« (de brændte Træstubbe). Oppe paa en høj Bakkeknode i Nærheden af Gaarden har Godsejer O. E. Andersen ladet opføre en Spejderhytte, »Moshytten«.

Saa er der et Par Dale, Gertrudsdal og Paradisdal, og det imponerende Mindesmærke for Godsejer Ejnar Schou, der døde i 1924.

En kort, stejl Bakke hedder Havbæksballe, en lille Skovvej Pustervig, ja og saa er der Niels' Slette. Ad Høvejen kørte Vissingboerne deres Hø hjem. Store-, Mellem- og Lille-Kastkælder er tre fugtige Smaadale.

I Nærheden af Femvejen ligger »Haven«, der i ældre Dage har været brugt som Svinefold, sagtens fra den Tid, da Svinene var henvist til at leve af Skovens Bog Olden¹⁾. Et Par Dale hedder Store- og Lille-

¹⁾ I »Aarhus Stiftstidende« for 1795 Nr. 52 hedder det: Da det nu er kommen saavidt paa Aarets Tiid, at man med nogenlunde Vished kan angive Skovoldenes gode Tegn og velvoxende Afgrøde, for Sviin, tilkommende Efteraar og Vinter, saa averteres herved: At Salten Skov [i Them Sogn], paa denne Grøde er meget god og i fuldkommen Fremgang, saa at hvem som vil melde sig til Salten Skov med deres Sviin paa Olden, skal blive vel og meget billig medhandlet.

Tønningdal, et Par Bakker, Udsigtsbakken og Kragebakken. Mejdalen strækker sig gennem hele Skoven fra Vest til Øst. Gennem Stidalen passerer den daglige Landpost. Tangen er en tungeformet Bakkeknude. Ovenfor Skydebakken gaar en højtliggende Vej, der har faaet Navnet Luftbanen.

Viedalsslugten har sagtens Navn efter Vidierne.

I Sønderskoven ligger Rævebakken, der jo nok har været beboet af Ræve. Ja, saa er der Store-Døjslugt og Lille-Døjslugt paa hver sin Side af Blædel Jørgensens Banke. Oprindelsen til disse Navne er jo nok Dalenes dyndede Bund. Der har ellers været fortalt, at Tyskerne i 1864 skulde have haft et Depot nedgravet her, og Ordet skulde saa være afledt af deutsch. Mejlkærsbanken ligger ved Mejlkær. Saa er der endelig Svinget, Vissingsstien og Mælkevejen.

I Overskoven er en Skovvej, der hedder Skydelinien og en Bakkeknude, der hedder Stensknold. En lille Dal hedder Dyredalen,

Sønder-Vissing Kirke er bygget for mindst 700 Aar siden. Den er indviet til St. Nikolaus. Den ældste Del er Kor og Skib, opført af raa Granit, Fraadsten, Kildekalk og Al.

Kvindedørens Halvsøjler paa Nordsiden ses tydeligt. Taarnet er opført i den sengotiske Tid, da er Hvælvingerne ogsaa indbygget. Paa Vaabenusets Vestside er indsat en Sten, hvorpaa læses: Otto Oves 1624 M I D. — 1795 blev Taarnets Vestside ombygget. Der er indsat Bogstaverne F I F — S C F.

Kirkens Kor gør nu efterat være grundigt restaureret et meget tiltalende Indtryk nede fra Kirken. Alterbilledet — det Guds Lam — er meget stilfuldt. Paa Alterbordet staar en Sølvkalk, mærket F H S 1744, to Malmstager uden Indskrift eller Mærke og en lille syvarmet Lystestage fra »Anders Sørensens Arvinger«.

Paa den nordre Korvæg hænger to gamle Malerier, der hver i sin Tid har figureret som Alterbilleder. Det nederste er det ældste, forestillende en være Samling Grimrianer omkring et Bord (Nadveren). Da det

gik op for Folk, at det langt fra var nogen Øjenslyst at se paa det, blev det overdækket af det øverste, der forestiller Herren, der velsigner Brød og Vin, medens Johannes staar hos ham.

Paa samme Væg er opsat en gammel Ligsten med Billedet af en Mand og en Kvinde, knælende paa hver Side af et Kors, hvorom en Slange slynger sig. Indskriften lyder: Her ligger begravet erlig og gvd-frøctige Mand Jens Nielsen fød i Tørning og bode i Wissing Kloster i 40 Aar og døde den 10. Oct. A o 1591 med sin kiere Hvstrv Karen Jensdatter fød i Elling, som døde den Anno

Hvis Siele Gud have.

I de fire Hjørner ses Evangelisternes Symboler.

I Korets Sydside er indsat et meget smukt Glasmaleri i Vinduet, en syngende Engel, udført 1910 af Johannes Kragh og skænket af Konferensraadinde Anna Plenge Jørgensen til Løndal.

I Østgavlen er ligeledes indsat et Glasmaleri, forestillende et Kors; det er bekostet af Kirkekassen.

Døbefonten er af nyere Dato, den bærer Jesu Monogram. Daabsbækkenet er ogsaa nyt og bærer Inskriptionen: Hvo, som bliver døbt, skal blive salig.

Prædikestolen ser nu, efter den sidst foretagne Restauration, ret godt ud. I de tre Felter staar:

1. Moses med Stentavlerne og derover Bogstaverne I N. Nedenunder staar: Loven er givet ved Moses.

2. 1585 og derunder: Du skal elske Herren, din Gud, af dit ganske Hjærte, Sjæl og Sind og din Næste som dig selv. Luc. 10 Cap. V. 27. A o 1760.

3. Et Kristusbillede, hvorover staar Ordene: Salvator Mundi (Verdens Frelser), og nedenunder Fortsættelsen fra forrige Felt: Men Naaden og Sandheden er vorden ved Jesus Kristus.

Naar man ikke fordyber sig alt for indgaaende i Maleriernes eller Skulpturerens Enkeltheder, gør Prædikestolen sit til at skabe Hygge i Kirken.

De to store Lysekroner er skænket Aar 1900 af Fabrikejer V. Jørgensen til Løndal.

I Korhuen er i 1900 afdækket nogle gamle Kalk-

malerier, stiliseret Løvværk og Sirater. — Over Korbuken hænger et Træ-Krucifix.

Her fandtes Fragmenter af et Billede, forestillende Dommedag. I Midten tronede den dømmende Kristus med Naadens og Straffens Symboler, Liljen og Sværdet, udgaaende af sin Mund. Nord for denne Figur fandtes Resterne af en Mariafigur, der knælende gik i Forbøn for Sjælene, hvoraf man saa en lille Klynge imellem hende og Kristusfiguren. Bag ham til højre var Johannes Døber og en Engel med Straffens Sværd i Hænde. Foran Døberen saas mindre Rester af de fordømtes Skare, af hvilke enkelte blev fastholdt af Djævelarme, der med Kløerne søgte at drage dem til sig. Under disse Grupper saa man aabne Grave, hvoraf Sjælene steg op til Dommen. Disse Billeder kunde ikke restaureres.

Paa den nordre Vægs vestre Ende afdækkedes der et Billede, der forestiller St. Jørgens Kamp med Dragen.

Fem Par meget smukke Murstens Halvsøjler bærer de fire spidsbuede Hvælvinger.

Paa den indvendige Side af Skibets Vestgavl er indsat en stor Runesten. Indskriften fortæller: »Tuva Mistives Datter, Harald Gormsens (Harald Blaataand) den Godes Kone lod gøre dette Mindesmærke efter sin Moder.«

Stenen er funden i Kirkegaardsdiget i Aaret 1836¹⁾.

Over Udgangsdøren er i Væggen indsat et ejendommeligt Mærke, en ligesidet Trekant, hvis Hjørner hver for sig er indkredset med en lille Cirkel. Tegnet er af Træ og er forgyldt.

I Vaabehuset er opsat en mindre Runesten, fundet samme Aar i Kirkegaardsporten. Indskriften lyder saaledes: »Tugi (Toke) gjorde dette Mindesmærke efter sin Fader Aba, en vidtberejst Mand.«

¹⁾ Fundet af Runestenen og Tydningen af dens Indskrift har formodentlig givet Anledning til følgende to »Sagn«, der fortælles paa Stedet:

Harald Blaataands Skat skal være nedgravet i Galtbækkol (Guldbækkol) øst for Byen. Der har flere Gange været gravet efter den, men hidtil forgæves.

Harald Blaataand skal være højlagt vest for Marielund.

Her er ogsaa opstillet to gamle Ligsten, den ene over Præsten Fogh Jacobsen, er omtalt andensteds. Den anden har følgende Indskrift: Her under hviler sal. Knud Pedersøn . . . hans Hustru Anne Niels Datter . . . som bode og døde i Nejenkou Anno 1722.

Denne Sten gør Indtryk af, at den før har baaret en anden Indskrift, som er bleven udslettet for at gøre Plads for den nye.

Op ad Kirkemurens Sydside ligger en Sten, der er mærket »A R D 1684«, men hvad den hentyder til, véd man ikke.

Ved Kirkegaardens østre Laage staar en romansk Ligsten. Den bærer et stort Kors og ellers intet.

En fuldstændig Liste med biografiske Data over Præsterne fra Reformationen til Nutiden findes i Wi-bergs Præstehistorie og dens Fortsættelser.

Her skal kort omtales dem, der har kunnet samles lidt fyldigere Oplysninger om fra Gravskrifter, Embeds-bøger og ældre Litteratur.

Fogh Jacobsen Ørsted, 1696—1721. »Han skal flere Gange have været i Livsfare, da der ingen (eller i alfald kun en ubrugelig) Bro var over Aaen til Annexet.«

I Kirkens Vaabenhus er opsat en Sten, hvis Indskrift lyder:

Vil du bestandig til din sidste Ende være,
Du Livets Krone skal omsider prydet bære.

Her under hviler ærværdig og meget uellærde nu sa. Mand Her. Fogh Jacobsen Ørsted forrige Sognepræst for Synder Uissing og Uoerladegaards Menigheder og dennem troligen be-tiendte udi 25 Aar og døde Aar 1721 d. 12. Octobris udi hans Aldere 57 Aar. Tillige med hans Hvstrv dydedele Matrone Maren Hands-Daatter som leved tilhobe udi 10 Aar, begaf sig igien udi Ægteskab med hederbaarne Mademoselle Karen Peders-Daatter og levede tilhobe udi 12 Aar. I deres Ægteskab uelsig-nede Gud dennem med 5 Døtre. Denne Guds Tjener er nu indgangen til sin Herres Glæde.

Til Minde om Frederik Hansen Curtz har der paa Kirkens Nordvæg været indsat et Epitafium med følgende vidtløftige Indskrift:

»Viid Læser, at dersom en Mand kunde blive sat i Sikker-hed for Døden, naar han var en retskaffen Mand, da var denne

Table ikke her bleven opsat og ikke læst, hvad beklages, at maa nu læses, nemlig: I denne Kirkes Altergulv gjemmes den dødelige Del, der forenet her med sin udødelige Sjel, var den velærværdige og vellærde nu salig Hr. Friderick Hansen, f. i Colding af højfornemme Forældre d. 1. Septbr. 1694, kaldet til Sognepræst for disse Menigheder d. 3. Novbr. 1721, gift 1ste Gang 1722 med velædle Jomfru Karen Hansdatter Bruun, med hvilken han avlede 5 Sønner og 4 Døttre, 2den Gang 1734 med velædle Jomfru Cathrine Elisabeth Harlev, med hvilken Gud gav ham en Søn og 2 Døttre af hvilke saavelsom af 2 Sønner og 2 Døttre af første og 1 Søn og 1 Datter af sidste Ægteskab han nu savnes og begrædes, der døde den 21. Novbr. 1760, efterat han havde været en 39 Aars tro og retsindig Præstemand, en i tvende Ægteskaber næsten 38 Aars kjerlig Ægtemand, en i Verden 66 Aars christelig Vandringsmand, ærlig og redelig i sin Omgang, From dog ikke uden sand Nidkjerhed, føjellig dog ikke uden Myndighed, Mild og behagelig, dog uden Letsindighed, Ydmyg i Medgang, taalmodig i Modgang, Altid fornøjet med Guds Villie, Godgjørende, naar han kunde gjøre godt, Taknemmelig naar han gjordes godt. Endog dette Huuses Prydelse vidner om hans Taknemmelighed mod Gud, Thi da Ildebrand havde forvandlet hans eget Huus til en Askehob og Gud ved sin Forsyn og Forsorg havde af Asken oprejst et bedre vilde han vise sin Taknemmelighed endog ved at pryde dette Huus. Døm nu om denne Mand bør glemmes. Nej, lad end Tiden æde det, som skrevet er paa dette Brædt. Han skal dog aldrig glemmes.

Salige ere de Døde, som dø i Herren.«

Skønt han havde Kapellan, forrettede han dog næsten alt til sit Embede hørende til sin Dødsdag¹.

Da Præstegaarden brændte d. ¹⁰/₂ 1744, genophygede Fr. H. C. den paa samme Sted.

Chresten Sommer, 1756—1794.

Han var gift med Formandens Datter Cathrine Elisabeth Frederiksdatter Curtz.

I Aaret 1794 d. ¹³/₇ overgik der Sønder-Vissing en stor Ildsvaade, der lagde de to Tredjedele af Byen i Aske. Blandt de brændte Bygninger var ogsaa Præstegaarden².

Da Præstegaarden var brændt, søgte han og fik sin Afsked 1795, hvorpaa han købte en Gaard i Vinding og døde der ²⁵/₁₀ 1815, omtrent 95 Aar gl. Han ligger

¹) I Aarhus Stifts Aarbøger 1930 S. 209 kan læses Biskop Peder Hygoms Indberetning om Visitats d. 12. Sept. 1748.

²) Se Aarhus Stifts Adresse-Contoires Tidende for 1794 Nr. 104).

jordet under en stor flad Sten i det sydøstlige Hjørne af S.-V. Kirkegaard.

Wiberg kalder Sommer en fin Mand. En af Sommers Eftermænd skriver dog om ham, at han var barsk i sin Optræden, især over for Børn, og at Bønderne havde svært ved at gøre ham til Pas. Men han skal have været en stor Prædikant. En Mand i Dørup har i Følge sin Faders Ord fortalt, at da Skolelæreren i Dørup, Poul Calmer, der var en god Sanger, var død 1787, sagde Sommer i sin Ligprædiken over ham, at han gik syngende ind i Himmerig.

Ole Arntzen, 1795—1844.

Han er født paa Grinder, Grue Sogn ved Kongsvinger d. $18/1$ 1761. Faderen var Kordegn Ole Arntzen; Moderen Karen Pedersen Woyen. Han blev gift $7/12$ 1787 med Sophie Magdalene Jansen, død $26/4$ 1819. De havde 1 Søn og 4 Døtre. Anden Gang blev han gift $7/12$ 1819 med Anna Marie Andersdatter, født i Sønder Vissing 1789, hvoraf man lærer, at Pastoren ikke har elsket den ugifte Stand. Denne Hustru var en Datter af Gaardejer A. Nielsen i S.-V., Moderen hed Maren Pedersdatter. De havde ingen Børn. O. A. døde $27/9$ 1846. Han havde en værdig Fremtræden og var en populær Taler. Han talte gerne om sit Land- og Havebrug, sine Stude, sine fra Ditmarsken indførte Faar og sine mange Bier. Han indførte Kartofflen i sine Sogne og vilde gerne undervise sine Sognebørn i alle mulige Fremskridt angaaende deres Bedrift. Og det lykkedes ham for en Del. Da han døde, udførtes en Mængde Kartoffler til Omegnen, selv lagde han vanligvis 100 Tdr.

Han genopbyggede Præstegaarden, dog ikke paa Pladsen, hvor den før havde staaet, men flyttede den om paa Marken umiddelbar nord for Kirken. Han har sagtens tænkt, at den var mere sikret mod Ildsvaade her, hvor den var fjernet længere fra andre Bygninger.

Han merglede det meste af sin Jord og kultiverede sine Enge. Da han var 83 Aar gl., plantede han en Mængde Træer i Præstegaardshaven. Da han havde 50 Aars Jubilæum, blev der overrakt ham et Sølvbæger

med følgende Indskrift: »Erindring til Jubeloldingen, velærværdig Hr. Pastor Ole Arentzen d. 31. Aug. 1837. Fra en Del af hans taknemmelige Beboere i Sdr. Vissing Sogn.« Dette Bæger blev siden skænket til en Mand i S.-V., der var opkaldt efter ham.

Hr. Ole og hans anden Hustru ligger jordede under hver sin Ligsten paa S. Vissing Kirkegaard i det nordøstlige Hjørne.

Jens Laurits Tommerup, 1846—1877.

Han er født paa Drejø $17\frac{1}{2}$ 1801, Student fra 1816, gift $\frac{6}{5}$ med Elise Nyboe Fabricius af Sjørring, født $\frac{30}{4}$ 1810. De havde 5 Døtre og 1 Søn, der var Faderens Kapellan 1870—1876. Tommerup blev entl. i Naade og med Pens. $\frac{3}{1}$ 1877 og flyttede til Odense. Han roses for sin retfærdige Tænkemaade, men ansaas for at være meget nøjeregnende. Ved sin Fratrædelse havde han ved en gennemført Sparsommelighed og ved en rationel Dyrkning at Jorden erhvervet sig en stor Formue. Som Præst hørte han til den gamle Skole, og stod ved Afslutningen af sin Embedsvirksomhed, formentlig ganske paa samme Standpunkt som ved dens Begyndelse. Han levede saa at sige al Tid hjemme og holdt sig saa vidt mulig udenfor al Berøring med og Paavirkning af Omverdenen, og da navnlig af det i de sidste Aartier opvaagnende religiøse og sociale Liv, som han derfor heller ikke forstod.

Skolen i Sønder-Vissing er en af Kong Frederik IV.s Rytterskoler og blev oprettet c. 1727¹⁾. Om det 18. Aarhundredes Degne og Skoleholdere giver Præsteembedets Liber daticus følgende Oplysninger:

Niels Jørgen Thorup, Skoleholder i S.-V. blev begravet den 29. Januar 1746, 51 Aar gammel.

Førenden ham var der en Sognedegn, Hans Jensen Sørritslev, som tillige blev kaldt Skoleholder. Han var ogsaa Degn i Vorladegaard og blev begravet 1747, 46 Aar gl.

¹⁾ Om Rytterskolerne se Thøger Jensen: Kong Frederik den Fjerdes Skoler.

I Skoleholder N. J. Thorups Sted kom Niels Gjerding, som 1747 blev gift med Degneenke Anne Margrethe Michelsdatter. (Er hun Enke efter H. J. Sørritslev har hun ikke holdt af atvære ugift). Niels Gjerding døde i Aaret 1793, 60 Aar gl.

I H. J. Sørritslevs Sted kom Degnen Peder Vinding. Han var gift to Gange, første Gang med Christiane Charlotte Roschou, der døde i 1749, 44^{3/4} Aar gl., og anden Gang i Aaret 1750 med Mademoiselle Ursula Cathrine Ørting. — 1789 døde Peder Vinding, 89 Aar gl. efterat han havde været Degn i S.-V i 42 Aar. Han har ofte prædikeret for Præsterne Hansen og Sommer. (Han har jo sagtens været studiosus).

Karmeliterklostret i Aarhus.

Ved EJLER HAUGSTED

Opmaalinger ved TH. RASMUSSEN.

Fra Bibelhistorien kender vi alle Karmels Bjerg, hvor Jahve, paa Profeten Elias' Forbøn, aabenbarede sin Vælde ved at lade Ild fare ned og fortære Brændofret og Brændet, et Under, der fik hele Folket til at kaste sig med Ansigtet til Jorden og raabe: Jahve er den sande Gud, Jahve er Gud¹⁾.

Elias' hellige Bjerg er en mægtig, skovklædt Aas, der i nordvestlig Retning hæver sig brat syd for Israels Slette og Kisons Dal og løber ud i en Bjergknode, der tæt syd for Acre danner et Fremspring paa det hellige Lands lange lige Kystlinie.

I Karmels uvejsomme Skove, hvor Oliven- og Laurbærtræer voksede mellem Fyrre og Ege, søgte allerede i den oldkristelige Tid fromme Eremiter Tilflugt og Fred for at arbejde for deres Saligheds Sag, og da i det tolvte Aarhundrede Korsfarernes og Pilgrimmenes Skarer strømmede til Palæstina, byggede mangan angrende Synder sit Enebo paa Profetens hellige Bjerg; blandt dem var Berthold fra Kalabrien, en Søn af Greven af Limoges, der før en Kamp ved Antiochia havde viet sig til Klosterliv, hvis Gud skænkede de kristne Sejr; han byggede et Kapel for den hellige Jomfru ved »Elias' Hule« og slog sig ned i Skoven med 10 Fæller. Det lille Samfund voksede hurtigt, og i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede gav Patriarken af Jerusalem, Albert, det en Regel, som i 1226 blev bekræftet af Pave Honorius III.

Da der snart efter kom onde Tider for Korsfarerrigerne,

¹⁾ Kongernes Bog 18, 39.

spredtes Eneboerne fra Karmel over Vesteuropa, hvor de fandt en god Modtagelse, navnlig hos Kong Ludvig den Hellige i Frankrig og i England, hvor den hellige Simon Stock blev deres Leder. Han omdannede Eneboersamfundet til et Klostersamfund, der blev organiseret som en Tiggermunkeorden — den fjerde ved Siden af Franciskanerne, Dominikanerne og Augustineremitterne —, som fulgte den hellige Augustins Regel. Den nye Ordensregel blev bekræftet af Pave Innocens IV (c. 1247), og Munkesamfundet antog Navnet: *Ordo fratrum beatissimae virginis Mariae de Monte Carmelo*¹⁾. (Den allerseligste Jomfru Maria af Karmels Bjergs Brødresamfund).

Ordenen, hvis Klostre kunde anlægges i Byer, stillede sig som særlig Opgave at udbrede Mariadyrkelsen og søgte at naa dette Maal ved Oprettelse af Lægmandsbroderskaber i Tilslutning til Klostrene. Et meget virkningsfuldt Middel havde den i »den hellige Jomfrus Scapular«. En Legende fortalte, at Maria havde aabenbaret sig for St. Simon Stock og skænket hans Orden et Scapular (Skulderbaand). Enhver, der i et Karmeliterkloster erhvervede et Scapular, kom derved under den hellige Jomfrus særlige Beskyttelse.

Karmeliterne var altsaa først og fremmest »Marianere«; men de udnyttede ogsaa det store Navn, de var knyttede til gennem Stedet for Ordenens Oprettelse, idet de paastod, at Profeten Elias havde stiftet denne, og at de saaledes var Verdens ældste Orden. Ogsaa denne Fabel vandt Tiltro og skaffede dem Anseelse; den blev først udryddet i det 16. Aarhundrede af den lærde Jesuit Papebrock.

Skønt man skulde synes, at Vesteuropa c. 1250 var velforsynet med Klostre, vandt Karmeliterne, takket været Ledernes Dygtighed, en ret betydelig Udbredelse. Ved St. Simons Død 1265 var der 40 Klostre i England, og Klosterstiftelser fulgte rask efter hverandre i de andre Lande; Eksempelvis kan nævnes, at der i det 15. Aarh. var 15 Klostre i den bayerske Provins.

¹⁾ 1477 forandredes Navnet til: *Ordo beatissimae genetricis semperque virginis Mariae de Monte Carmelo*.

1324 blev Ordenen delt i 15 Provinser.

Det varede mærkelig længe, før Karmeliterne kom til Danmark. Det var Erik af Pommern, som maaske har faaet Interesse for Ordenen gennem sin Dronning, den engelske Prinsesse Philippa, der i 1410 indkaldte nogle tyske Karmeliter, som han gav Bolig i Fiskerlejet Sønder Sæby, der tre Aar senere fik Klosterrettigheder og Navn af Landskrone. Kongen var ogsaa virksom ved Oprettelsen af to Klostre i Sjællands Stift, i Skelskør c. 1423 og i Helsingør 1430.

1462 oprettedes paa Generalkapitlet i Brüssel Provinzen Dacia; »Vor Frues Orden fik sin egen Formand her i Riget,« skriver Chr. Pedersen. Kort derefter opstod Klostre i Varberg i Halland og i Sæby i Vendssysel; i Firserne kom der to Klostre i Aarhus og i Sølvesborg i Bleking og kort efter 1500 et Kloster i Assens.

Lige før Reformationen omfattede Ordensprovinzen saaledes otte Klostre, hvoraf de tre laa i Lunds Stift, de to paa Sjælland, et paa Fyn og to i Jylland¹⁾.

Et eneste af disse Klosteranlæg, Mariaklostret i Helsingør, er bevaret til Nutiden, fordi det kort efter Reformationen blev omdannet til Hospital; af et andet, Klostret i Sæby, staar Kirken tilbage, fordi den blev taget i Brug som Sognekirke; alle de andre er forsvundne fra Jordens Overflade, fordi man efter 1536 ikke havde noget at bruge dem til.

Da de fleste kirkelige Arkivalier fra den katolske Tid er gaaet til Grunde, er det kun faa og spredte skriftlige Efterretninger, der findes om de forsvundne Klostre.

Disse faa Notitser kan naturligvis sammenstilles og fortolkes paa forskellig Vis, men selv den dristigste Fortolker kan ikke føje en Tøddel til de faa Bogstaver, der er bevarede.

Den eneste Vej til at forøge vor sparsomme Viden lidt, er at tage en Spade og prøve at finde, hvad der paa Klostertomterne er bevaret af Murværk, Funda-

¹⁾ Om Karmeliterne se: Villh. Lorenzen: De danske Karmeliterklostres Bygningshistorie. Kbh. 1924.

menter og løse Fund, og deraf, ved Sammenligning med bevarede Anlæg, drage nogle Slutninger om det forsvundne Klosters Udstrækning og Plan.

For Karmeliterklostret i Aarhus' Vedkommende er det bleven forsøgt at komme frem ad denne Vej.

Inden vi tager fat paa Gennemgangen af Undersøgelsens Resultater, vil det være naturligt at kaste et Blik paa de faa skriftlige Notitser, der er bevaret om dette Kloster.

Det vigtigste Dokument er det pavelige Bekræftelsesbrev paa Klosters Oprettelse; det er udstedt d. 3. Septbr. 1482¹⁾ og meddeler følgende: Biskop Jens Iversen Lange (1449—82) har med Domkapitlets Samtykke og efter Byraadets Tilskyndelse skænket et Kapel uden Præst, indviet til St. Jørgen, St. Knud Konge og St. Knud Hertug og tilhørende Bispestolen til Karmeliterordenen, repræsenteret af Provincialen for Provinsen Dacia, Niels Kristensen og Brøder Niels Mord. De to Karmeliter har paa Ordenens Vegne taget imod Gaven, og har der indført en Del Brødre af nævnte Orden, der har læst Messer og holdt anden Gudstjeneste Dag og Nat til den Højstes Ære.

Paven tillader, at der maa bygges et Hus for nævnte Orden med Kirkegaard, Klostergaard, Dormitorium, Refektorium, Haver, Urtegaarde, Klokker, Klokke-taarne og andre nødvendige Officiner og tilsiger Kloster samme Rettigheder som Ordenens andre Klostre.

Det fremgaar klart af dette Brev, der er udstedt faa Dage før et andet Brev, hvori Ejler Madsen Bølle udnævntes til Biskop i Aarhus efter Jens Iversen, at Klosteret var i fuld Virksomhed, men at dets Bygninger med Undtagelse af Kapellet endnu ikke var byggede. Hvorlænge Karmeliterne har virket her i Aarhus før 1482 er ikke godt at vide. Hvis en Meddelelse paa Ordenens Generalkapitel 1462²⁾ om, at der findes et Kloster i Aarhus, stemmer med Virkeligheden, maa Karmeliterne have været der mindst 20 Aar.

¹⁾ Acta Pontificum Danica IV, 2828.

²⁾ Vilh. Lorenzen: Anf. St. S. 20.

I Aaret 1495 betænkes Klostret i Holger Rosenkrantz' Testamente.

1498 er der, maaske i selve Klostret, paa dettes Foranledning bleven trykt en Bog om St. Jørgen; den er nu forsvunden; men det vides, at Universitetsbiblioteket i København har ejet et Eksemplar, der gik tilgrunde i Branden 1728, og Arne Magnussen har haft den i sin Haand og har skreven et Uddrag af den og en Notits om den.

Først anfører han ordret Bogens første Linier: *Incipit historia gloriosi martiris Sancti Georgii patroni Ecelesie fratrum beate Marie virginis in Brobjerg civitatis Arhusiensis.* (Her begynder Historien om den herlige Martyr St. Jørgen, Navnehelgen for Mariebrødrenes Kirke paa Brobjerg i Aarhus By), derpaa følger en *lectio*, hvis første Stykke, der indeholder en Lovprisning af den kyske St. Jørgen; her springes over, mens det sidste Stykke maa anføres.

Et ecce: beatus Georgius in Broberigh, inclite civitatis Arhusie monticulo, angustam se primo contulit in capellam; sed tandem prospero temporum intervallo elapso, divina qvadam ordinatione idem beatus Georgius sibi attraxit omnium virginum virginem (qvam inestimabiliter dilexit) matrem Salvatoris, ut secum ibidem una cum sanctissimis martiribus sancto Kanuto Rege et Kanuto Duce, non tantum predicti sancti conventus, verum etiam totius regni Dacorum patribus et patronis precipuis, perpetuo et magnifica et sacrata stare in ede, ubi hodie est templum satis candidum, in quo sunt ejusdem optime virginis fratres ordinis Carmelitarum, qui dies et noctes in himnis et canticis laudant magnalia salvatoris.

I Pastor Severinsens Oversættelse:¹⁾

Den salige Jørgen paa Brobjerg, en Bakke i den berømmelige Stad Aarhus, drog først ind i et snævert Kapel. Men omsider, efter en god Tids Forløb, saa drog efter Guds Tilskikkelse samme salige Jørgen til sig alle Jomfruers Jomfru, som han over al Maade elskede, Frelserens Moder, for at hun med ham

¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger V, 9, 102.

fremtidig skulde staa i et prægtigt og helligt Hus sammen med de hellige Martyrer, Hellig Knud Konge og Hellig Knud Hertug, udmærkede Fædre og Patroner ikke blot for nævnte hellige Konvent, men for hele Danmarks Rige, hvor der nu er et meget skønt Tempel, hvori samme højlovede Jomfrus Brødre af Karmeliterordenen nu bor, som Dage og Nætter i Hymner og Sange priser Frelserens store Gerninger.

Naar dette Stykke læses i Sammenhæng med Pavens Bekræftelsesbrev af 1482, og dets poetisk formede latinske Vendinger omskrives paa jævnt Nutids Dansk, vilde det maaske lyde saaledes: Efter at Mariebrødrene (det danske Navn for Karmeliterne) havde overtaget Kapellet for St. Jørgen, St. Knud Konge og St. Knud Hertug paa Brobjerg, byggede de en smuk og rummelig Kirke, der, som alle Ordenens Kirker, blev indviet til Jomfru Marie, men hvor der ogsaa var Altre for Kapellets tre Helgener¹⁾.

I et Gavebrev af Februar 1499 meddeles det, at Markvard Brun har skænket en Abildgaard, »liggende norden uden Byen«, til Jomfru Marie Kloster paa Brobergh i Aars. Denne Abildgaard blev 1506 byttet bort for en Kaalgaards Jord, »som liggende er sønden ved Møllevejen²⁾ op til vort Kloster«. Den laa utvivl-

¹⁾ I de to her gennemgaaede Steder, der er Hovedkilderne til vor Viden om Karmeliterklostret, finder jeg ingen Hjemmel for at identificere vort Klosters Kirke, St. Marie Kirke paa Brobjerg, med den ecclesia beatae Virginis, der — uden Angivelse af, at den har ligget i Aarhus By — nævnes i Biskop Peder Vognsens bekendte Gavebrev 1203 (S. R. D. VI, 404). Hvis denne Mariekirke, der var en Sognekirke, har ligget i Aarhus, er det let at forstaa, at man har kaldt Karmeliternes Kirke ecclesia St. Marie in Brobjerg for at holde de to Kirker ude fra hinanden. Pastor Severinsen er efter min Mening inde paa det rigtige, naar han efter at have fortolket Stedet i St. Jørgens Bogen paa samme Maade som jeg, siger: I saa Fald bliver der to Frue Kirker paa Brobjerg, en Sognekirke og en Klosterkirke; men han begaar den Fejl at henlægge begge Kirker til Brobjerg. Der staar intet i Gavebrevet eller de faa andre Steder, hvor jeg har set Frue Kirke eller Frue Præbende omtalt, at denne Sognekirke laa paa Brobjerg.

²⁾ Møllevejen formodes at have ført fra den nuværende Frederiksgade ned til Vandmøllen ved Aaen noget nordligere end den nuværende Vester Allé.

somt bekvemmere for Munkene end Markvards Abildgaard.

1531 afstod Konventsbrødrene i Jomfru Marie Kloster i Aarhus, liggende paa Brobjerg, for nogle mærkelige Aarsagers Skyld fra dem og til Biskop Ove Bille og sammes Efterfølgere samme Kloster og Sted med Grund, Kirke, Kirkegaard, Huse, Bygning, Toft og Humlegaard og al anden Ejendom¹⁾.

Den berømteste danske Karmelit, Romerkirkens veltalende Forsvarer mod Luthers Tilhængere, Povl Helgesen, der allerede 1522—23 havde opholdt sig i Aarhus og derfra havde bekæmpet Christiern II i Skrift og Tale, har atter c. 1531 været i denne By og har under Ove Billes Beskyttelse udarbejdet og udsendt en Række Skrifter til Forsvar for den gamle Kirkeordning. Han har sandsynligvis boet i sin Ordens Kloster.

Ved Christian III's Statskup i 1536 (»Reformationen«) blev Klosteret paa Brobjerg med alt andet Bispegods i Kongeriget inddraget under Kronen, og 1541 er dets Saga ude.

Under 5. November fik de Borgere i Aarhus, som havde fanget Skade af Ildebrand, Brev, at Kongelig Majestæt har givet dem til Bygnings Behov, hvad Sten, Tømmer og anden Del, som findes i St. Jørgens Kirke og Kloster i Aars, hvilket de maa nedbryde og skifte iblandt de skadelidte Borgere, fattige saavel som rige, hvem der begærer det og har det Behov²⁾.

Utvivlsomt har de brandlidte Borgere i fuldeste Maal benyttet sig af denne Tilladelse. De har ikke blot nedrevet Bygningerne, men de har endogsaa opgravet de fleste af de raa Kampesten, der dannede Fundamenter, og slæbt dem bort.

Efter at den gratis »Teglgaard« og Stenbrud var bleven tømt, blev Klostergrunden formodentlig snart udstykket og bebygget; det var jo gode og værdifulde Byggegrunde, der laa vesten for Hærvejen mod Syd,

¹⁾ Frederik I stadfæstede Overdragelsen 14. Nov. 1531.

Se Frederik Is danske Registranter. Kbh. 1879 S. 292—93.

²⁾ Hübertz: Aktstykker I, S. 132. Kbh. 1845.

den østjydske Hovedvej, og tæt ved den daværende Aahavn øst for den Bro, der allerede i Middelalderen maa være bleven bygget over Vadedstedet Immervad.

Murbrokker, Kalkstumper og Kampesten, der jævnlig har vist sig, naar der blev gravet til nye Bygninger, har indtil vore Dage hos Beboerne bevaret Mindet om, at der vest for nuværende Frederiksgade 70—78 har ligget et Kloster.

Men Forestillingerne om dette var meget ubestemte. Den, der har udtalt sig udførligst, er Overretssagfører Chr. Kier, der i sin Afhandling om Aarhus' Kirker og Klostre i den katolske Tid¹⁾ skriver: Denne Kirke laa paa Brobjerg, det nuværende Frederiksgade, paa sammes vestlige Side paa Bakkerne og Skraaningerne ned imod Aaen. Stærke Murfundamenter og Fund af Menneskeben vidner om, at Kirken og Klostret med Omgivelser har haft en ikke ringe Udstrækning og rimeligvis indtaget hele Arealet paa den vestlige Side af Frederiksgade fra Fysikus Büngers Sted [nu Bødker Balles Nr. 32] af imod Nord til Vejen bagom Byen [Vester Allè] imod Syd.

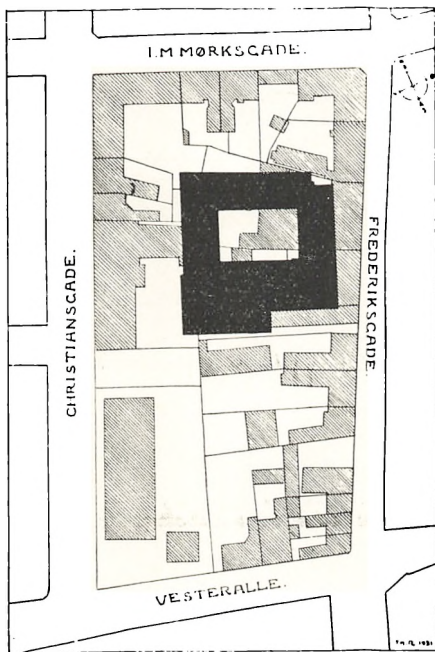
I Løbet af de sidste 24 Aar har et Par større Byggeforetagender (Frimurerlogen i Christiansgade (1907) og »Jyllands-Posten« paa Frederiksgade 72 (1922) gjort det muligt at undersøge og opmaale en Del middelalderlige Fundamenter, der maa stamme fra Karmeliterklostret. De gamle Murflugter, der blev funden paa disse to Grunde, er senere bleven fulgt ind paa Naboejendomme, og nu er vi kommen saa vidt, at vi paa Grundlag af de fundne Bygningsrester (Plan I) har kunnet tegne en Plan af det firfløjede Klosterkompleks. (Plan II).

Her skal nu gøres Rede for Undersøgelsens Gang og forsøges en Sammenstilling af dens Resultater.

Ved Udgravning til Grund for Frimurerlogen, stødte man paa et svært Fundament, der formodedes at stammé fra Middelalderen. Den daværende Formand for Aarhus Museums historiske Afdeling, Konsul

¹⁾ Kh. S. III, 5, 682—83. Kbh. 1884—86.

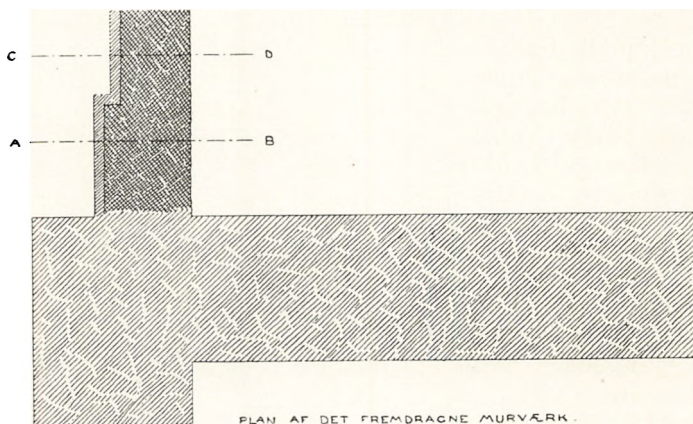
Ollendorff, udbad sig Nationalmuseets Bistand til at faa de fundne Bygningsrester undersøgt, og d. 10. Juni 1907 kom Arkitekt C. M. Smidt til Stede paa Museets Vegne. Med Bistand af Translatør Peter Holm og Murermester M. B. S. Thomsen undersøgte Arkitekten et Stykke af en svær Mur (c. 1 m bred og c. 3,3 m lang), der fortsattes ind paa Nabogrunden. Næsten alle Façadestenene paa den ene Side var borthuggede, mens Muren paa den anden Side havde raa Kampesten. Men da der kun var borthugget en Skal af $1\frac{1}{2}$ Stens Bredde, fandt man endnu i Kærnen de overhuggede Bindere, der viste, at Murværkets Forbandt havde været middelalderligt (2 Løbere og 1 Binder var det hyppigste). Der fandtes i Højden i alt 6 Skifter Munkesten paa den Side, der kunde skønnes at være Yderside. Murkærnen, Murenes Inder-side og Fundamentet var af raa Kampesten. Munkestenenes Størrelse var $28\frac{1}{2} \times 14 \times 8\frac{1}{2}$ —9 cm.

Situationsplan af Klostret.

Forinden Arkitekt Smidt kom tilstede, havde Møller Ernst Weis, Aarhus Mølle, der med stor Interesse havde fulgt Udgravningen fra den første Dag, opmaalt alle de fremdragne Murrester, baade det ovenfor omtalte Parti og et andet, der var fjernet, før Hr. Smidt kom.

Dette Fundament blev (med Enkeltskravning) indført paa Museumsarkitektens Opmaaling, der viser, at man har fundet et Hjørne af en Bygning, som er forstærket med et betydeligt Murfremspring. Fundamenterne var af saadanne Dimensioner, at de ikke kunde

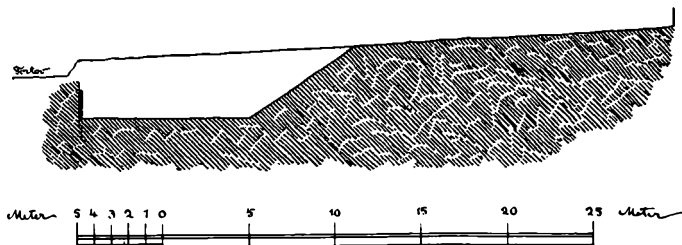
Arkitekt Smidts Opmaaling 1907.

tænkes at hidrøre fra en borgerlig Bygning, hvorimod man meget vel kan antage dem for at være Rester af en kirkelig eller klosterlig Bygning. »Der er da god Grund for den Antagelse, at man her paa Bispetoften er stødt paa en Levning af Vor Frue Kloster«. Saaledes slutter Arkitekt Smidt sin Redegørelse for den Undersøgelse, der blev Udgangspunktet for alt det

senere Arbejde paa Klostertomten, og som fastslog Beliggenheden af et for Forstaaelsen af det hele Anlæg meget vigtigt Parti.

Frimurerlogens Arkitekt, Hr. Eggert Achen, fandt efter Arkitekt Smidts Besøg ved Udgravning til Hovedbygningen med Façade mod Christiansgade en Voldgrav, som han opmaalte, og som Hr. Smidt indførte paa en Plan. S. Pl. 1 under Frimurerlogen.

Mod Vest var Graven begrænset af lodrette 6 Tommer tykke Egepæle, mens den mod Øst havde en jævn Skraaning paa henimod 40 Grader. Bunden i Graven var Flydesand, dækket af et tykt Lag Mudder, tildels

Parti af Voldgraven.

tørveagtigt; i Fylden fandtes Munkestensbrokker, men dog mest Levninger af nyere Dato¹⁾.

I de følgende Aar var der stille om Klostertomten. Ved en mindre Gravning i en Kælder i Frederiksgade 78 a i Sommeren 1920 fandt Konstruktor Kadsted (paa Stadsingeniørens Kontor) nogle Skeletter, der tydede paa Kirkegaard²⁾; men der skete ikke noget af Betydning før 1922, da Redaktør S. W. Nielsen, efter at have ladet den gamle Bindingsværksgaard Frederiksgade 72 (tidligere tilhørende J. D. Rasmussen) nedrive, lod Grunden udgrave til »Jyllands-Posten«s nye Bygninger.

¹⁾ Hele dette Stykke om Undersøgelsen i 1907 er Uddrag af Arkitekt Smidts haandskrevne Beretning i Aarhus Museums Arkiv.

²⁾ Ved Grundgravning til Borger-Pigeskolen i Christiansgade skal der c. 1900 være fundet mange Skeletter.

Da det var en bekendt Sag, at der i Rasmussens Ejendom tit var funden Munkestensbrokker og slaaet Kalk, var der Grund til at vente, at der vilde komme Levninger af Klosteret frem ved Grundgravningen. Formanden for Aarhus Museum, Lektor Lorentzen, henvendte sig derfor til Nationalmuseets Direktør, der i Maj 1922 sendte Arkitekt Smidt til Aarhus.

For at finde Sammenhæng mellem det i 1907 fremdragne Fundament og hvad der maatte findes ved Grundgravningen i Nr. 72, satte Arkitekten Spaden i Jorden i Haven til Nr. 74 — efter venlig Tilladelse af Ejeren, Fabrikant Thurm — tæt ved Plankeværket ind til Frimurerlogens Have, øst for det 1907 fundne Fundament. Efter at der var gravet igennem et metertykt Muldlag (paafyldt Havejord), kom man ned i et Lag Fyld, blandet med Munkestensbrokker og Kalk, hvori der viste sig et svært Kampestensfundament. Forholdene var lidt vanskelige for Undersøgelsen, da et stort Pæretræ, der naturligvis ikke kunde fjernes, standsede Gravningen mod Øst, men man saa tydeligt et Kampestensfundament, der gik i østlig Retning fra Plankeværket og viste sig at flugte med det i 1907 fremdragne østgaaende Fundament paa den anden Side dette. Nordsiden var ikke skalmuret, men udspækket med Kalk; paa Overfladen fandtes dog 12 cm indenfor Kampestensgrundens Nordflugt Rester af et enkelt Skifte Munkestens Skalmur. C. 3 m øst for Plankeværket konstateredes Fremspring baade fra Nord- og Sydsiden. Af Hensyn til Pæretræet kunde kun det nordre Fremspring forfølges. Det dannede Hjørne med et Fundament, der pegede mod Nord, og hvis Brede blev maalt til c. 1,3 m. Vest for dette Fundament gik Broklaget langt dybere ned end paa Øst-siden, hvor det stod op til et naturligt Lag af Sand og Ler, paa hvis Overflade der saas en Brolægning. Ved en Gravning tæt ved Havens Nordgrænse konstateredes det, at Fundamentet fortsattes ind paa Nr. 72.

Efterat Arkitekt Smidt saaledes havde paavist Forbindelsen mellem Fundamentet i Frimurerlogens Have og Nr. 72 og derved sat Eftersøgningen af Karmeliter-

klostrets Grunde i Gang, rejste han; Nationalmuseet traadte tilbage, og Aarhus Museum, repræsenteret af mig, paatog sig at følge Begivenhedernes Gang i Nr. 72. Snedkermester Th. Rasmussen, der havde ydet udmærket Bistand ved Udgravningerne paa Bispetorvet¹⁾, paatog sig at føre dagligt Tilsyn, i Samraad med mig at lade foretage Ekstragravninger samt at opmaale, hvad der maatte blive funden. Kort sagt, det blev ham, der kom til at trække Læset, og hans Opmaalinger og Dagbogsoptegnelser har været til uvurderlig Nytte ved Udarbejdelsen af følgende Redegørelse, der dog helt igennem hviler paa Selvsyn.

Da den gamle Bindingsværksgaard var nedreven, tog man i Slutningen af Juni fat paa Udgravning af Grund til »Jyllands-Posten«s nye Bygning, et Arbejde, der var afsluttet allerede d. 12. August.

Paa Plan I kan man følge Gangen i vor Undersøgelse. Vi begyndte med den brede sorte Streg, der dækker et langt Stykke af Hovedbygningens Gaardside og er mærket: Juni 1922. Den forestiller et svært Kampestensfundament, der fra Skellet mod Nr. 74 løb mod Nord. Mod Syd naaede det næsten op til Overfladen, men aftog efterhaanden i Højde, saa at der i nordre Ende kun var et enkelt Lag svære Kampesten. Det var 1,5 m bredt, men paa Vestsiden var der i Syd paa en Strækning af 3,3 m et Fremspring paa 50 cm.

Vest for Fremspringet fremkom et rundt Fundament, 1,6 m i Tværmaal, det blev gravet frit og fotograferet, efter at de øverste svære Sten paa een nær var væltet bort.

Nord for dette fritliggende runde Fundament, der maa have baaret en Pille, viste der sig en Fundamentgrøft fyldt med Brøkker, der maa være kastet derned, efter at Kampestenene var fjernet af en Grund, der løb vinkelret paa den først fundne. Endnu nordligere saaes to runde fritstaaende Fundamenter, der flugtede med det ovenfor nævnte og ligesom dette maa have været Underlag for Piller (1,2 i Tværmaal).

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1923.

Endnu længere mod Vest, Nord for Tværskillerummet, saa vi Brudstykker af et Fundament for en Mur, der løb parallelt med den først omtalte; et stort Stykke af dette var dog fjernet for at give Plads for en nyere — senere tilkastet — Brønd.

Endelig var der endnu et Stykke længere mod Vest et tredje Fundament for en Mur, parallelt med de to andre; det kom frem i hele sin Bredde, 1,4 cm, tæt

Store Pillefundament i Østfløjen.

under Overfladen, og fulgtes i hele den nye Mellembygningens Bredde.

Der fandtes ingen Steder Bindemiddel mellem Stenene, og kun et enkelt Sted paa den nordligste Murflugt Spor af begyndende Murværk. Fundamenterne hvilede paa den faste Bund, tæt ved denne saas et c. 2 cm tykt Brandlag.

Vi blev hurtigt klar over, at her havde Klosters Østfløj staaet: et smalt Hus med et Tværskillerum og med Piller, der maaske har baaret Hvælvinger, i Stueetagen samt en Korsgang mod Vest.

Efter at have slaaet dette fast gik vi paa Jagt efter Nordfløjen, hvoraf vi fandt Spor ved Gravning til Varmekanal, Skillerum og Ydermure i den nye Bagbygning.

Længst mod Syd saa vi det nederste i Sandet liggende Skifte af et i øst-vestlig Retning løbende Fundament, c. 1,4 m bredt, der dannede en ret Vinkel med Østfløjens vestligste Mur og altsaa maatte være Kors-

Østfløjen Gravning tværs over Fundament til den mod Klostergaarden vendende Ydermur. Fotograferet fra Øst til Vest.

gangens Ydermur mod Klostergaarden; lidt nordligere saas i Fundamentgrøfterne Fundamentet til Korsgangens Indermur, c. 1,4 m bredt, paa den nordligste Blok laa der som Skalmur mod Nord et Par Skifter Munkesten. Ved Gravning til Portskillerum stødte vi paa et tredje i Øst-Vest løbende svært Kampestensfundament (Nordfløjens Nordmur), der var bevaret 4 Skifter i Højden, og den nordlige Yderside stod meget smukt i Grøften for Portskillerummet. Mellem de to sidstnævnte Mure var der et svært Lag af Brokker

og Muraffald, hvis Underflade laa dybere end Underfladen i Korsgangen. Huset synes at have haft en ikke dyb Kælder. Nord for det nordre Fundament skraanede den naturlige Bund stærkt nedad. I den

Østfløjen. Gravning igennem den mod Kloster-
gaarden vendende Ydermur. Fotograferet fra Øst
mod Vest.

nye Bagbygningens Nordvesthjørne naaede man først fast Bund 2,6 m under nuværende Overflade, mens Bunden ellers laa c. 1,5 m nede.

Det var nu klart, at det mod Nord løbende Fundament, som vi i Maj havde set et Stykke af i Thurms

Have, maatte tilhøre en Vestfløj. Ved en Gravning i Haven til Nr. 72 havde vi i Maj fundet et betydeligt Stykke af den samme Murflugt, men kun de underste Lag af det 1,3 m bredt Fundament laa paa Plads.

Nordfløjen. Kanten af Fundamentet for den mod Klostergaarden vendende Side af Korsgangens Ydermur. Fotograferet fra Vest mod Øst.

Vest for Fundamentet laa der et meget svært Broklag, mens Fylden var renere mod Øst. Det kunde tyde paa, at det var Muren mellem Korsgang og Vestfløjens Kælder, der var funden.

Indenfor de tre Fløje fandtes Klostergaardens Over-

flade godt en Meter under den nuværende; den var overalt betegnet ved et tyndt Broklag og paa flere Steder saas et Brandlag.

Det interessanteste af de løse Fund, der blev gjort, var en Kampestenskvader fra romansk Tid med et udmærket Relief af to Dyr (Hest og Hund). Den laa løst i et Fyldlag under Hovedbygningens nordre Del tæt ved Skellet til Nr. 70 og kom frem ved Udgravning til den nordre Portmur. Ellers blev der funden

Granitkvader. Funden ved Udgravning til Fundament for Gavlen mod Nord i »Jyllands-Posten«s Ejendom. Frederiksgade 72.

nogle faa Brokker af Munketagsten, enkelte Stumper af Formsten, to Brudstykker af Murstens Gulvfliser, nogle Brokker af almindelige Munkesten samt nogle Rester af Glas og Potteskaar; alt i alt meget lidt.

I Løbet af Efteraaret og Vinteren 1922—23 fremkom ved Gravning til Kloaker og ved Afgravning af Gaardspladsen forskellige Fundamenter, der supplerede vor Viden om de tre Fløje af Klostret, og der blev Lejlighed til at foretage et Par Prøvegravninger.

Ved Arkitekts Smidts Besøg d. 6. og 7. November

gravedes der i Gaarden for at finde Sammenstødet af Østfløjens og Nordfløjens Mure ind mod Klostergaarden. C. 1,5 m under Gaardens Brolægning fandtes Fortsættelsen af Østfløjens Mur mod Klostergaarden, vi saa meget tydeligt baade det indvendige (mod Klostergaarden) og det udvendige (mod Korsgangen) Hjørne. Der var kun bevaret det nederste Lag af Fundamentet, der laa i Sandbunden. Det blev konstateret, at det hverken fortsattes i Øst eller Nord.

Ved en Gravning til Kloakanlæg i Januar 1923, lykkedes det i Gaarden vest for Porten at finde Brudstykker af et Fundament, der maa tydes som Østfløjens Østgavl og vinkelret paa dette Stykker af Nordfløjens Nordgavl, der ved Indtegningen viste sig at danne Fortsættelse af Østfløjens Mellemmur (mellem Korsgang og Pillerum).

I en anden sydligere Kloakrende, der blev gravet langs med den nye Mellembygningens Nordmur, konstateredes en Tværmur i Østfløjen, som dannede den nordre Afslutning paa Pillerummet; et Murfremspring — hvor der fandtes smuldret Tegl over Kampestenene — mod Syd paa denne Mur kan maaske tydes som Fundament for Pillesalens Kamin; i Forbindelse hermed saas Østfløjens Mellemmur i hele sin Bredde.

I Fortovet foran hele Ejendommen blev der gravet en c. 2 m dyb Rende, der gennem Fyld naaede ned til den faste Sandbund. Den nederste Del af Fylden havde en blaa sort, dyndagtig Konsistens, og der fandtes her Rester af Grene og tildannede smaa Pæle som til Risgerde. Her har maaske gaaet en vaad Grav.

I Februar prøvede vi at finde Hjørnet mellem Øst- og Nordfløjens Mellemmure; der fandtes nord for det ovenfor omtalte Skillorum Rester af Østfløjens Mellemmur, men Nordfløjens Mellemmur var taget op; dog sporedes en opfyldt Fundamentgrøft.

Der fandtes slet ingen Fundamentrester ved en Gravning efter Nordfløjens nordøstre Hjørne, men der saas dog utydelige Spor i Fylden af de to Murflugters Retninger. Ved Gravning til Kloakrende vest for Baghuset fandtes Rester af et c. 45 cm bredt Tværskillerum i Vestfløjen.

Da der d. 25. April 1923 blev gravet en Rende til Anbringelse af et Plankeværk langs Ejendommens vestre Skel, skar denne Rende igennem to af Brokker fyldte Fundamentgrøfter, ca. 140 og ca. 155 cm brede. Ved Indtegning viste det sig, at disse to Grøfter laa nøjagtig i Fortsættelse af Nordfløjens nordlige Ydermur og Mellemmur; disse to Mure maa altsaa have fortsat ind paa Naboejendommen (Christiansgade Nr. 18). Her konstateredes det ogsaa, at det oprindelige Terræn skraaede stejlt ned mod Nord.

Da vi formodede, at det lange Fundament i Vestfløjen (Maj 1922) maatte være en Mellemmur, blev (d. 29. April 23) Bredden af Korsgangen afsat i østlig Retning fra Fundamentflugten, og der blev gravet ned gennem et Broklag, til vi stødte paa det nederste Lag af et temmelig svært Kampestensfundament, der var bevaret i hele sin Bredde, c. 1,45 m, og fortsatte i Nord og Syd. Dermed var Vestfløjens Ydermur mod Klostergaarden funden, og det var vist, at den ligesom de to andre Fløje har haft en Korsgang.

Hvor denne Mur — efter Tegningen — skulde støde sammen med Nordfløjens Mur mod Klostergaarden, blev der d. 6. Maj gravet et Hul; c. 1 m under Overfladen stødte vi paa Kampesten, der viste sig at danne to Skifter (c. 80 cm i Højden) af den mod nordre Korsgang vendende Side af dette Hjørne. Fundamentet fortsattes hverken mod Vest eller Nord over Korsgangen.

Nu var Beliggenheden og Udstrækningen af Klosters tre Fløje i Hovedtrækkene slaaet fast; men Sydfløjen, Kirkefløjen?

Det var klart, at det svære Fundament fra 1907 maatte tilhøre Kirken; men for at faa mere at vide om den, maatte vi taalmodigt vente paa, at der blev foretaget Udgravninger dér, hvor man kunde vente at finde Fundamentrester.

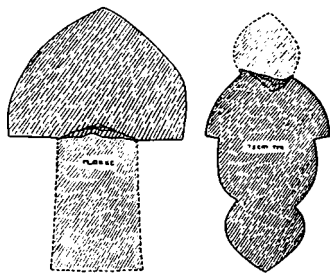
Lejligheden til Fortsættelse af Undersøgelsen kom i Foraaret 1929, da Pantelaaner Waldemar Nielsen overtog Ejendommen Frederiksgade Nr. 76 og foretog forskellige Forandringer. Bl. a. blev der paa langs

midt i den smalle Gaard nedlagt en Kloakledning; c. 14 m fra Gadeflugten fandt man i Renden to Skeletter med Hovedet i Vest og Fødderne i Øst, og c. 30 Meter inde stødte man paa en Række af svære Kampesten, der syntes at være Rester af et Fundament for en i Vest—Øst gaaende Murflugt. Det maatte formodes, at det Sted, hvor Kampestenene begyndte at vise sig, var et Hjørne, hvor en østgaaende og en nordgaaende Mur stødte sammen; for at finde Spor af den formodede nordgaaende Mur blev der med Ejerens velvillige Tilladelse foretaget en Gravning inde i Huset tæt ved Bagvæggen ind mod Nr. 74. Der fandtes ingen Kampesten, men der fremkom en meget tydelig Fundamentgrøft fyldt med Muraffald; der blev gravet til Bunden af denne, c. 2 m under Overfladen; det viste sig, at det senere optagne Fundament havde hvilet paa fast Bund; der saas meget tydeligt et Hjørne mellem den søgte Tværmur og en østgaaende Mur.

Ved Gravning d. 2. Maj to Steder i Fortsættelsen af den for Kloak gravne

Rende blev det fastslaaet, at Muren fortsattes i vestlig Retning ind i Frimurerlogens Have. I det østligste Hul fandtes et Brudstykke af en sengotisk Profilsten fra en Vinduessprosse og nogle ret store Munkestensbrokker (14 cm brede og cm tykke). Nu var Kirkens Sydмур ud mod Kirkegaarden fastlagt.

For at finde Spor af Nordmuren, gik vi ind i Thurms Have (Nr. 74) og gravede ned øst for de i Maj 1922 fundne Fundamenter tæt ved Baghuset. Fundamenterne viste sig at være optagne, men en meget tydelig med Brokker fyldt Grøft, der skilte sig klart fra den mørke Havejord, angav ikke blot, at Fundamentet havde været c. 1,4 m bredt, og at det fortsattes ind under Baghuset, men paa begge Sider saas med stor Sikkerhed en Forstærkningspille, der paa Sydsiden

Ribbesten.

Vinduessprosse

sprang 62 cm frem fra Murlinjen og var 127 cm bred, og paa Nordsiden c. 90 cm. Det konstateredes endvidere, at dette Fremspring ingen Forbindelse havde med Vestfløjens Mur mod Klostergaarden. Derpaa blev Korsgangens Bredde afsat mod Nord fra Kirkens Nordmur, og der blev gravet ned paa det Sted, hvor man maatte vente at finde Hjørnet af venstre og søndre Korsgangsmur mod Klostergaarden. Dette Hjørne viste sig bevaret i flere Skifter af svære Kampesten, og en Brokrende, der fortsattes ind under Baghuset, viste tydeligt Forløbet af søndre Korsgangs Mur parallelt med Kirkens Nordmur.

Da Afstanden mellem Kirkens Nordmur og Sydmur var meget betydelig (c. 20 m), kunde det tænkes, at der havde staaet en Række Piller vest for det i Wald. Nielsens Hus fundne Hjørne.

Der blev først gravet ned langs Vestgavlen af dette Hus, hvor der c. 2 m i Dybden blev funden Kampesten, der maatte formodes at danne Sydvesthjørnet af et Pillefundament. C. 9,5 m vestligere blev der derpaa gravet ned i samme Dybde, og her fandtes Broklag, der viste et Sydøsthjørne af en anden Pille. Ved Gravning i Thurms Have tæt ved Plankeværket, lykkedes det at faa hele Pillefundamentets Nordside frem, det var 2,5 m langt; det maa da formodes, at Pillefundamenternes Kvadratside har været 2,5 m. Ved Gravning midt imellem disse to Piller fandtes Nordøsthjørnet af en tredje Pille. Beplantningen i Haverne tillod ikke at fortsætte Undersøgelsen.

For at forsøge at udfinde, om der havde været Stræbepiller paa Sydmuren, blev der gravet ned i Wald. Nielsens Have overfor den i Nordmuren fundne dobbelte Stræbepille. Der viste sig her paa Sydsiden et Fremspring paa c. 60 cm udenfor Murlinien i en Bredde af c. 120 cm. Det kan derefter formodes, at der for hver Gjordbue i Hvælvingen har været en Stræbepille.

Selvom nu de fire Fløjes Beliggenhed var nogenlunde bestemt, savnede vi Oplysninger om Klosterkomplekssets Nordvesthjørne samt om Kirkens Sydvesthjørne og Østparti; ved Gravninger i 1930 og 1931

fik vi de Spørgsmaal, der rejste sig paa disse tre Steder, besvarede saa godt, som Forholdene tillod det.

I Februar—Marts 1930 gravede vi paa Grundene Nr. 18 og 20 i Christiansgade vest for Frederiksgade 72.

Paa S. 220 gjorde vi opmærksom paa, at Nordfløjens Ydermur og Mellemmur forlattes mod Vest ind paa de to Christiansgade Ejendommers Grund, Der blev først gravet paa Nr. 18 for at finde Vestfløjens Ydermur der, hvor Nordfløjens Mellemmur maatte formodes at støde til den.

Mellemmuren traadte tydeligt frem i samme Bredder som længere mod Øst; et velbevaret Kampestensfundament blev set. Af Vestmurens Fundament, som saas at fortsætte mod Nord og Syd, var kun de paa den faste Bund hvilende Kampesten tilbage; de overliggende var fjernede og Grøften fyldt med Brokker bl. a. Brudstykker af gotiske Tagsten.

Da det var fastslaaet, at Vestmuren fortsattes mod Nord, blev der gravet efter Klosters Nordvesthjørne paa Tømrerstiftelsens Grund. Baade det indre og det ydre Hjørne traadte meget tydeligt frem. Fotografiet af det indre Hjørne viser den lyse Sandbund, Kampestenene, der hviler paa den og Broklaget, der har erstattet de fjernede Fundamentsten.

Kirkens Sydvesthjørne blev derpaa fremgravet i Frimurerlogenens Have. Det havde ligesom det i 1907 fundne Nordvesthjørne Murfremspring (Stræbepiller) baade mod Vest og mod Syd; det indre Hjørne saas tydeligt; et svagt Fundament, der fulgtes c. 2 m mod Syd, kan maaske være Fundament for Kirkegaardens Vestmur.

I Pillerækkens Forlængelse blev der derpaa gravet ned til Vestmuren, der her havde en indvendig Stræbepille, der kan have baaren den Bue, der har spændt fra Vestmuren til den vestligste Pille.

Endelig i April 1931 blev der foran Kirkens Vestgavl i Flugt med Pillerækken afdækket Fundamentet af en svær Stræbepille, der sprang c. 120 cm frem og var 155 cm bred, tæt ved Pillen saas Brolægning c. 1 m under nuværende Overflade.

Til Slut fik vi, ved stor Velvilje fra Fabrikant Thurms Side, Lov til at grave i hans Gaard, Frederiksgade 74.

Her søgte vi først søndre Korsgangs Mur mod Klostergaarden, saa tæt ved Hjørnet til østre Korsgang som muligt, og fandt allerede 65 cm under Overfladen Fundamentet fuldt bevaret i en Bredde af 1,3 m.

Dernæst gravede vi ned paa det Sted, hvor Østfløjens Mellemmur skulde støde til Kirkens Nordmur;

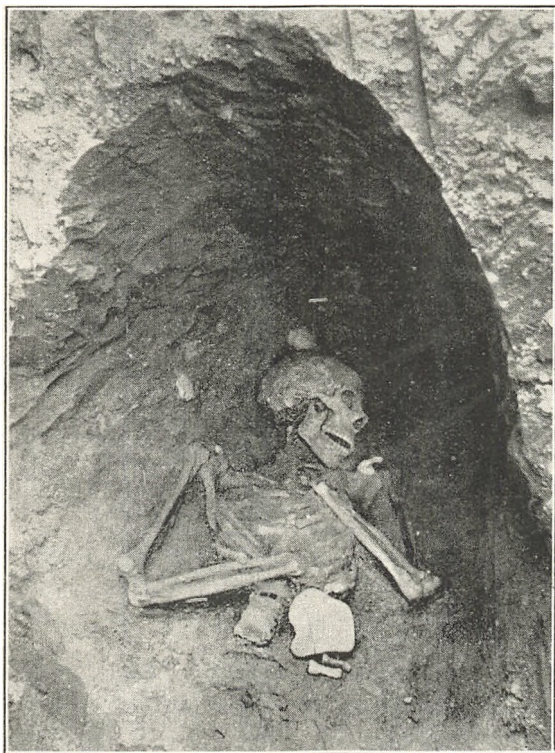
Hjørne mellem Ydermurene af Nord- og Vestfløjens.
Fotograferet fra indvendig Side fra Sydøst mod Nordvest.

her var Forholdene meget vanskelige for en Under-søgelse, da der i ny Tid var nedlagt baade Vand- og Kloakledning; men det lykkedes at fastslaa Kirkens Nordmurs Flugt og at konstatere, at Østfløjens Mellemmur ikke fortsættes mod Syd.

Kirkens Østparti kan der ikke oplyses ret meget om, da der er bygget Huse over dets Fundamenter, men vi maa dog gøre opmærksom paa, at der i Kælderen i Nr. 76 findes nogle i et Hjørne indmurede Kampesten. Disse Sten blev maalt ind paa Planen

ved Arkitekts Smidts Besøg i November 1922. Det viser sig nu, at de flugter baade med Pillerækken i Kirken og med Klosters Østfløjs Østmur. De synes da at være en Levning af Kirkens Sydøsthjørne.

Syd for Kirken har Kirkegaarden ligget. De af Hr.

Del af Grav i Ejendommen Frederiksgade 76 a.

Kadsted fundne Skeletter viser, at Nr. 78 a ligger paa dens Grund; den har mod Syd formodentlig strakt sig til den allerede i Klostertiden nævnte Møllevej (se S. 206).

Da der i September 1922 i Nr. 76 a blev foretaget Udgravning til Kælder i en ny Foreningsbygning i

Gaarden, stødte man paa en Mængde Skeletter; der blev maalt ialt 26, der alle laa urørte med Hovedet i Vest; de laa i flere Lag, det dybest liggende 2 m under nuværende Overflade paa Sandbund. Der fandtes ingen Spor af Kister, Kistebeslag, Hanke o. lign. Den almindelige Stilling var Rygstilling med Hænderne over Bækkenpartiet; men der fandtes et Skelet, der laa paa venstre Side i en forvreden Stilling med venstre Haand holdende ved Halsen, mens højre Haand var trykket op til Brystet og holdt en flad Sten af en ejendommelig Form.

Vi har nu tilendebragt den møjsommelige Vandring Klostertomten rundt og spørger, hvad Udbytte den har givet. Svaret gives af Plan II, hvor Hr. Rasmussen paa Grundlag af de fundne Fundamenter har rekonstrueret det forsvundne Marie Klosters Grundplan.

Det første Indtryk er: hvor har det dog været stort. Anselige Nutidsbygninger som »Jyllands-Posten«s Ejendom og Frimurerlogen er smaa i Udstrækning sammenlignet med dette Tiggermunkebo.

Men ogsaa naar man sammenligner det med andre middelalderlige Klosteranlæg som Dominikanerklostret i Aarhus (Aarhus Hospital og den nuværende Frue Kirke) og Karmeliterklostret i Helsingør, der af Villh. Lorenzen karakteriseres som et Hovedmonument indenfor Karmeliterordenens senmiddelalderlige Arkitektur¹⁾, hævyder det sin Plads som et af de store danske Klostre fra det 15. Aarhundrede.

Det knejsede med sine røde Mure og Tage paa Toppen af Brobjerget; den, der kom ridende ad Hærvejen fra Syd, saa det et Stykke til venstre kort før han sporede Hesten ned ad Bakken og over Broen til den lille By med de lerklinede, tæt sammenbyggede Huse Nord for Aaen.

Der var maaske (se S. 219) en Grav mellem Vejen og Klostergrunden. Syd for det firfløjede Anlæg bredte de dødes Have sig, hegnet af en Mur, mod Vest ned ad Skraaningen mod Aaen kan man tænke sig Haven,

¹⁾ Anf. St. S. 78.

begrænset af en Grav (se S. 211), og mod Nord dannede en Slugt i Bakkehældet en naturlig Afgrænsning af Klosteromraadet.

Hele Kompleksets udvendige Længde var fra Syd til Nord 55 m; Kirkefløjen fra Vest til Øst 52 m. Klostergaarden fra Syd til Nord 19 m og fra Øst til Vest 26 m. (De tilsvarende Maal er i Helsingørklostret 64, 48,6, 27,8, 26).

Kirken var efter den i Tiden almindelige Skik for Klosterkirker en lang (indv. Længde 49,8 m) 10,4 bred Hal uden særlig Kor — det var jo en Prædikekirke —, men til dens vestre Del var der bygget et 27 m langt og 5,4 m bredt Sideskib, der gennem pillebaarne Arkader aabnede sig ind til Hovedskibet, og som antagelig har været hvælvet. Kirkedøren sad i den brede Vestgavl, der har haft et Murfremspring omtrent som vi ser det paa Gavlen af Aarhus Frue Kirke og Helsingørklostrets Kirke.

En Korsgang omgav den rektangulære Klostergaard — i hvis Midte vi fandt Spor af Klosterbrønden — og dannede Forbindelsesgang mellem Kirken og de tre Klosterfløjes mange forskellige Rum. Fløjenes udvendige Bredde var 12 m; Rummene havde en indvendig Bredde af 5,9 m, Korsgangen 3,2. (De tilsvarende Maal i Helsingør 11,2, 5,7, 2,8).

I Østfløjen har der været mindst tre Rum. Salen med den ene store Pille nærmest Kirken¹⁾ har formodentlig været Sakristi, og den tilstødende Sal med de to Piller og Kaminfundamentet har været Klosters fornemste Rum, Kapitelsalen, Munkesamlagets Forsamlingsaal. Over Sakristi og Kapitalsal findes i Almindelighed Munkenes Sovesal, Dormitoriet; det har vel ogsaa været Tilfældet her. I Nordfløjen fandtes gerne Brødrenes Spisesal (Refektoriet); i Helsingør indtog den den vestre Del. Hvor den har ligget her, kan ikke siges; den fundne Tværmur kan maaske være Skillerum mellem Reflektorium og Køkken m. m., og i den Kælder, som vi sporede, kan der have været Oplag af Fødevarer.

¹⁾ Det er ikke usandsynligt, at der har staaet en til østligere i Nr. 74, hvor det ikke var muligt at grave.

Anlægget gør et helstøbt Indtryk; den eneste Uregelmæssighed, Klostergaardens rektangulære — ikke kvadratiske — Form forklares let, naar man tænker paa Slutten mod Nord og paa, at Kirkens Plads sandsynligvis har været bestemt af St. Jørgenkapellets Beliggenhed; man flyttede nødig Kirker i Middelalderen. Det maa være bygget i Løbet af forholdsvis faa Aar; formodentlig er det væsentlige Arbejde udført mellem 1482 (Pavens Bekræftelse af Klosters Oprettelse) og 1498, da St. Jørgens Bogens Forfatter med Stolthed taler om, at Jomfru Marie for Fremtiden skulde staa i et prægtigt og helligt Hus, hvor der nu er et meget skønt Tempel.

Denne Fremtid blev ikke lang; der voksede et Slægtled op, der saa med ganske andre Øjne paa de højhellige og alle Jomfruers Jomfru end Legende-forfatteren fra 1498.

De udtrykte sig — naar de talte pænt — i dette Sprog:

saa bygged de Klostre som store Slot,
de gøre deri fuldlidet godt,
de kalde det Guds Tempel at være.

(Visen om Antikristen)¹⁾.

Da de fik Magten, var det ude med

De Klostre, de skinne baade hvide og røde,
mere end Slot saa braske de skønt.

(En Vise om Tiggermunke)¹⁾.

Knap halv hundrede Aar efter at Kloster og Kirke stod nybygget i al sin Pragt, var der ikke Sten paa Sten tilbage af det, og Nedbryderne gjorde deres Arbejde saa grundigt, at vi mange Steder maatte ned til Bundlagene for at spore, »hvad Fædrene har bygget«.

Det er er selvsagt, at denne Undersøgelse ikke har kunnet gennemføres uden Støtte og Velvilje fra mange Sider. —

Det er derfor Th. Rasmussen og mig en kær Pligt at

¹⁾ Citeret af Vilh. Lorentzen. Anf. St. S. 82.

takke Nationalmuseet, der satte Arbejdet i Gang, og Arkitekt C. M. Smidt, som ikke blot har tilladt os at benytte og bygge videre paa hans Resultater, men har været en udmærket Vejleder for os begge i dens Slags Undersøgelser gennem mange Aars Samarbejde i Emborg. Konstruktør Kadsted skylder vi Tak for Opdagelsen af et Stykke af Kirkegaarden.

Ejerne af de mange forskellige Grunde har med overordentlig Elskværdighed fundet sig i, at vi gravede Huller — som vi dog altid fyldte bagefter — snart i en Havegang eller et Blomsterbed, snart i en Kælder eller midt i en befærdet Gaard; og hvis vi ikke havde faaet Lov til at færdes paa Jyllands-Postens Byggegrund, var der ikke bleven noget af den hele Undersøgelse.

Vi maa da paa dette Sted takke først og fremmest Redaktør S. W. Nielsen, dernæst Fabrikant Thurm og Pantelaaner Wald. Nielsen, Frimurerlogens Styrelse, Læge Lassen og Fabrikant Carl H. Sørensen, Tømmerstiftelsen, Tømmer Perregaard samt Aarhus Kommunes Forsørgelsesvæsen, Byrådsmedlem Leonhard Hansen.

Hvad den pekuniære Side af Sagen angaar, har vi en anonym Giver at takke for et meget velkomment Pengebeløb, men ellers har de to fattige Institutioner, Aarhus Museums historiske Afdeling og Historisk Samfund for Aarhus Stift kunnet udrede de med Undersøgelsen forbundne Udgifter.

Vejlby Sogn i Oldtiden.

Af CARL NEERGAARD.

At skulle skildre Oldtidsforholdene indenfor et saa lille Omraade som et enkelt Sogn er gennemgaaende ikke nogen lystelig Opgave, utilfredsstillende fordi Materialet som Regel ikke er fyldestgørende i Art og Omfang, af hvilken Grund meget maa hvile paa Analogislutninger andetsteds fra, og ikke heller tilløkkende, naar jordfaste Oldtidsmindesmærker saa at sige ikke forekommer dér, naar Oldsagfundene ikke skyldes sagkyndige Undersøgelser og naar Oldsagerne selv er af aller almindeligste og jævne Art.

Disse Bemærkninger gælder unægtelig i nogen Grad for det Sogns Vedkommende, hvis arkæologiske Forhold her — af Hensyn til et af Udvalget for Hjemstavns-kultur paatænkt Arbejde — skal gøres til Genstand for Behandling, nemlig Vejlby Sogn straks nord for Aarhus. Paa Forhaand er man ogsaa forberedt paa, at naar det som her drejer sig om et Sogn grænsende umiddelbart op til en stor og driftig Købstad, vil Opdyrkning og Bebyggelse antagelig forlængst have gjort det af med Oldtidsminderne og udvisket Sporene af disse — naar det da ikke tilfældig er saa, at Skov dækker en Del af Terrænet og de jordfaste Oldtidsminder derfor i Ly af den har faaet Lov at ligge urørte hen.

Som Indledning til en saadan arkæologisk Skildring af Vejlby Sogn vilde det være naturligt at opsøge og berette om, hvad der i topografiske Optegnelser fra ældre Tider maatte findes om Sognets Oldtidsminder. I adskillige andre Tilfælde er jo ad den Vej fremdraget Oplysninger om Mindesmærker og Fund, som Nutiden knap eller slet ikke veed Besked med. Beklage-

ligt er det imidlertid, at med Hensyn til Vejlby Sogn tier slige gamle Kilder, saavidt det sees, ganske. Af de Indberetninger, som Ole Worm — den danske Oldforsknings Fader — i 1. Halvdel af 17. Aarhundrede fik udvirket fra Landets Præster om Antikviteter i hver enkelt Pastorat, er blandt andet Indberetningerne fra Aarhus Stift væsentligst bevarede og i 1877—79 offentliggjorte i »Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie«. Trods Beretningernes Knaphed vil man dog deri for flere Sognes Vedkommende finde Oplysninger af Værd. Desværre mangler imidlertid Præsteberetningerne for Hasle Herred, til hvilket Vejlby Sogn jo hører. Hvis disse dog ikke har været af anden og bedre Art end Indberetningerne fra Sabro, Gern, Hads og Hatting Herreder, er Savnet ikke stort. Thi om Sognene i disse Herreder indskrænker Præsterne sig kort og godt til at skrive, at de intet har at meddele.

Med samme negative Udbytte gransker man ogsaa i de Værker, som for det 18. Aarhundredes Vedkommende er Hovedkilder indenfor Topografi: Danske Atlas og Hofmans Foundationer og Gavebreve. Her findes intet om Fortidsminder i Vejlby Sogn. Og paa samme Maade staar det ogsaa, naar man søger til de Indberetninger om Antikviteter, som »Den Kongelige Commission i Kjøbenhavn for Oldsagers Opbevaring« i Begyndelsen af forrige Aarhundrede fik udvirket fra Landets Præster. Om Vejlby Sogn sees ikke at foreligge nogen Indberetning. Den Mand, hvem Arbejdet her maatte have paahvilet, var Første-Kapellanen ved Aarhus Domkirke, Christian Vest Hertel, særlig kendt som Forfatter til »Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke« (1809—10) — et for sin Tid meget fortjenstfuldt og med stor Flid, men ogsaa med megen Bredde udarbejdet Værk, om hvilket Forfatteren dog selv i en Efterskrift siger, at det »maaske erholder sin hele Værd derved, at det er den eneste katolske Domkirke i Danmark, som er derudi beskrevet af den sidste blandt samme Kirkes første Kapellaner«. Efter hans Kaldelse i 1811 til Sognepræst for Øster

Tørslev blev Vejlbj et eget Pastorat, idet det indtil da gennem lange Tider havde hørt til øverste Kapellani ved Domkirken. I dette Værk indførte Hertel derfor ogsaa et eget Afsnit om »Vejlbj Sogn, Kirke osv.«, men om Sognets Oldtidsminder meddeler han intetsomhelst. Øjensynlig har de ligget udenfor hans Interesse-Sfære.

Der hengik saa atter et Aarhundrede, før der igen blev Tale om en antikvarisk Beretning om Vejlbj Sogn. I 1918—19 lod Nationalmuseets I. Afdeling optage en Beskrivelse over Oldtidsmindesmærkerne i Hasle Herred, som et Led i de Beskrivelser over hele Landets Oldtidsmindesmærker, Museet i Aaret 1873 var gaaet i Gang med at lade udarbejde. For Vejlbj Sogns Vedkommende blev Resultatet ikke stort. Der erfares kun om 2 Høje, den ene stærkt overpløjet, den anden sløjftet, samt om Findestedet for et Bopladsfund fra Stenalderen og for en Grav, vistnok fra den ældre Jernalder. Paa Grundlag heraf er i sidste Udgave af Trap: Danmark Notitsen om Oldtidsmindesmærkerne i Vejlbj Sogn affattet.

Med Henblik paa disse yderst faatallige Oldtidsminder skulde man fristes til at antage, at Vejlbj Sogn i Oldtiden for en stor Del havde været Skovomraade og saaledes lidet opdyrket. Vejlbj Krat, der i Syd har gaaet i eet med Risskov, men iøvrigt nu nærmest kun eksisterer af Navn, idet det er omdannet til Haver eller helt forsvundet, skulde da være den sidste Rest af denne Oldtidsskov.

Senere Efterforskninger har imidlertid i nogen Grad ændret Billedet. Baade turde det være ret tvivlsomt, om Højlandet nord for Aarhus i Oldtiden har været helt skovklædt, og der er tillige fremdraget enkelte store Oldsagfund og erfaret om flere Fund samt om nogle forlængst sløjfede Gravhøje. Æren for disse supplerende Oplysninger tilkommer i første Række Lektor ved Aarhus Katedralskole Regnar Knudsen, Sjælen i Hjemstavnsforskningen i Sognet. Som bosiddende i Sognet og saaledes nøje personal- og stedkendt har han forstaaet at vække Befolkningens Interesse for Hjemstavnsstudiet, og han har evnet at faa de rette

Mænd til at fortælle om, hvad de vidste om ældre Tider. For Nationalmuseet er Hjemstavnsbevægelsen af megen Værd og Nytte; gennem den næres Kærligheden til vort Lands Fortidsminder, og gennem dens Dyrkere kan jævnlig erfares et og andet om længst forsvundne Oldtidsminder.

Paa Grundlag af det saaledes nu foreliggende, øgede Materiale kan der gives følgende, rigtignok meget brudstykkeagtige Billede af Oldtidsforholdene i Vejlby Sogn.

Det Tidspunkt, da Mennesker først fæstede Bo her, ligger saa langt tilbage som i den ældre Stenalder, ca. 5000 Aar f. Chr. F. eller saa omtrent. Det var den Tid, da de store Køkkenmøddinger eller Skaldynger ophobedes trindt om i Landet, i de Egne, hvor Skaldyr, i fremtrædende Grad Østersen, udgjorde et vigtigt Fødeæmne. Befolkningen var Jægere og Fiskere; Agerbrug og Kvægavl var ukendt. Skovdækkede store Strækninger af Landet, og Egen havde som Skovtræ væsentlig afløst Fyrren, der var fremherskende under den forudgaaende, ældste Del af Stenalderen. Den ældre Stenalders Køkkenmøddinger og andre Boplads forefindes især nær Kysterne ud mod det aabne Hav, ved Fjorde eller Vige, medens Indlandshoplads kun sjældent træffes.

Vejlby Sogn frembød ved sin Beliggenhed ud mod den forholdsvis rolige Aarhusbugt ganske gode Vilkaar for en Bosættelse under den ældre Stenalder, og Forholdene begunstigedes ved, at der dengang i Sognet skød sig en Vig ind, med smult Vande. Den Kystlinie, som Sognet dengang stod med, havde nemlig et andet Forløb end nu.

Det turde være en velkendt Sag, at den nordøstlige Del af Danmark — eller mere end Halvparten af Landet — nordøst for en Linie fra Nissum Fjord i NV. til Falsters Nordkyst i SØ. laa under den meste Del af den ældre Stenalder lavere end nu, som Følge af en Landsænkning. Alt det lave, flade Land ud mod Havet var dengang vanddækket; Kysterne var ganske anderledes fligede og indskaarne end nu, og smalle Fjorde skød sig hist og her ind i Landet.

Størst var Forskellen mellem dengang og nu med Hensyn til Vandstandshøjde i Vendsyssel, hvor Havet ved Landsænkningens Maksimum stod ca. 10 m højere end nu. Sydover blev Forskellen ringere og ringere, men for Djurslands Vedkommende var dog den nordlige Del en Ø, idet Havet fra Grenaa-Eggen skød sig ind gennem Kolindsund og derfra i Nord forbi Altingaabro ud til Hevringholm Strand.

Hvad Aarhusbugten angaar, stiller ved dens Vestside Sagen sig saaledes. Landsænkningen har her ved Maksimum været ca. 2 m. Hvor den gamle Del af Aarhus By nu ligger, strakte der sig i den Lavning, gennem hvilken Aarhus Aa flyder, en indtil ca. 12 km lang, smal Fjord hen forbi Aaby, derfra ind i nuværende Brabrand Sø, som dengang udgjorde en Del af Fjorden, og saa videre mod Vest gennem Engene ved Constantinsborg hen til Skiby. Fjordens Sider var snart lavere Land, snart stod de med stejle Bakkeskrænter. — Til den modsatte Side af Aarhusbugten, op mod Kalø Vig var ved Aastrup i Skødstrup Sogn et ikke helt lille Areal overskyttet af Havet.

Og saa strakte der sig endelig midt mellem de her nævnte to fordums Vandomraader, ved Skellet mellem Egaa og Vejlbj Sogne, en ret bred og dyb Havarm ind, følgende de nuværende Enge paa begge Sider af Egaaen. I sin Munding var denne Havarm omtrent 3 km bred, paa Egaa-Siden begyndende nær Solklintgaard og paa Vejlbj-Siden nær Sindsygehospitalet. Fra disse to Yderpunkter strakte Fjorden sig først i nordvestlig Retning, op mod eller rettere umiddelbart syd forbi Lystrup. Derfra højede den i vestlig Retning, stedse aftagende i Bredde, hen forbi Terp og Graamølle og endte saa i en Spids omtrent ved Landevejen fra Aarhus til Randers, udfør Lishjerg Bro. Op mod Halvdelen af Sognet, den østlige og nordligste Del, var saaledes under den ældre Stenalder havdækket. I Fjordmundingen laa som en selvstændig lille Holm den nuværende Brøbjerg Banke, tæt øst for Egaa Bro. Hvorledes Landskabet i hin Tid præsenterede sig, vil man endnu den Dag i Dag kunne danne sig nogen Forestilling om i stille, lune Sommeraftener,

naar Mosekonen brygger. Da kan Engene her over en større eller mindre Strækning staa i Damp. Man aner da, hvor for ca. 7000 Aar siden Havarmen mellem Egaa og Vejlby bredte sig.

Flere Steder findes iøvrigt i Bugtens Ydre Stranddannelser. Saaledes strækker der sig langs dens Vestside en bred, flad, smaastenet Strandvold fra Sindsygehospitalet nordpaa, parallelt med den fordums Kyst. Strandvolden staaer til en Højde af indtil ca. 3 $\frac{1}{2}$ m over Havet¹⁾.

Ved denne Havbugt har i den ældre Stenalder Mennesker slaaet sig ned. Vidnesbyrd derom er et Fund, som i de aller-seneste Aar er gjort paa en Gaardejer Poulenius Christensen tilhørende Mark. Findestedet er ved en Lokalitet kaldet Skelhøj, ved Skæringspunktet mellem Ballervejen og den fra Vejlby By gaaende Mosevej. Straks øst for dette Skæringspunkt slaar Ballervejen et Knæk, og det er umiddelbart ved dette Knæk, nordøst for det, at Oldsagerne er fremdragne.

Fig. 1. $\frac{3}{4}$.

Om Fundforholdene foreligger desværre ikke fyldestgørende Oplysninger. Der blev gravet efter Mursand og Murgrus. I ret stor Dybde under Jordens Overflade blev der i Sandet, efter Sigende ved et ganske tyndt, mørkt Lag fundet en Mængde Flintflækker, enkelte af disse med Tilhugning, fremdeles enkelte »Kærneøkser« af Flint, adskillige »Skivespaltere« og saa talrige Flintspaaner og Flintaffald. Fig. 1 gengiver et typisk Eksemplar blandt Skivespalterne, denne

¹⁾ A. Jessen: Stenalderhavets Udbredelse i det nordlige Jylland, 1920, S. 94.

karakteristiske Redskabsform, som repræsenterer den ene af den tidlige Stenalders to Arter af Egværktøj: groft huggede Stykker, dannede af en udflekket Flintskive (deraf Navnet), hvis skarpe Kant er bevaret som Redskabets Eg, og hvis ene Bredside som Regel er jævn og glat, idet den betegner Flintskivens Afspaltningssflade, uden nogen Art af Eftertilhugning. Flere af Skivespalterne i Vejlby-Fundet er ret store og forholdsvis nette Eksemplarer, med ret bredt Egparti.

Fig. 2. $\frac{2}{3}$.

Fig. 2 og 3 gengiver to »Kærneøkser« i Vejlby-Fundet. Den ene — den største — er ret grov i Tildannelsen, tyk og med to hvælvede Bredsider, der delvis mødes i Kanter; Eggen er dannet ved to store, hinanden skærende Afspaltninger. Den anden og mindre Økse er slankere af Form; de to Længdekanter, hvori Øksens Bredsider mødes, bøjer jævnt rundet over i Eggen, der til begge Sider er dannet ved flere smalle, flade og korte Afspaltninger. Kærneøkserne repræsenterer den anden Hovedform for den tidlige Stenalders Egværktøj; uden at være sjældne optræder de dog gerne paa Stenalderbopladserne i færre Antal end Skivespalterne, og dette Forhold gen-

tager sig altsaa ogsaa i Vejlby-Fundet. — Iøvrigt er, som nævnt, Fundets Hovedbestanddel Flintflækker: længere eller kortere, smalle og forholdsvis tynde Flintudspaltninger, med omtrent ens Bredde gennem det enkelte Stykke og med skarpe Længdekanter. Det er Stenalderens primitive Form for Knive, til Arbejde i forholdsvis blødere Stoffer: Ben, Horn og Træ etc. Et Faatal af Flækkerne er i den ene Ende tildannede ved mange smaa Slag til en Skrabe-Eg; de paagældende Stykker har da mulig skullet anvendes

ved Tilberedning af Skind, foruden paa forskellig Maade at tjene til Arbejde i andre bløde Stoffer.

De mange Flintafspaltninger af alle mulige Arter og Former, som Vejlby-Fundet endelig indeholder, er Affald fra Flinttilhugning; de vidner saaledes om, at Tildannelsen af Flintredskaber er foregaaet der paa Stedet. Saa at sige alle Flintredskaberne og Flintaffaldet har en hvid eller i hvert Fald ganske lys Overfladefarve. Som bekendt affarves eller dekomponeres Flint i større eller mindre Dybde ved længe at henligge i Jordoverfladen — dette alt efter Paavirkningens Styrke og Tidslængde. Vejlby-Sagerne maa i en rum Tid have været udsatte for Luftens og Lysets direkte Paavirkning.

Efter hvad der meddeles, maa dette Findested ved Skelhøj nu betragtes som i det væsentlige tømt. Ogsaa er det tvivlsomt, om en Efterundersøgelse paa Stedet vil give fyldestgørende Oplysninger om Aflejningsforholdene. Efter at Sand- og Grustagning her var standset, fordi Raamaterialet slap op, blev Graven kastet til og jævnet, hvilket havde til Følge, at Jordoverfladen nærmest om Graven blev sænket, for at der kunde vindes fornødent Fyldmateriale. Overfladeforholdene er derfor her ikke mere de tidligere.

I allerseneste Tid har man paa den modsatte Side af Ballervejen ved Skelhøj, tæt op til Vejknækkets Sydvestside, taget Grus og Sand. Ogsaa her paa denne Mark, Staasnob kaldet, er fundet i Sandet adskilligt Flintaffald og Flintspaaner, endvidere nogle tarvelige Flintredskaber — alt dog i temmelig ringe Dybde under Jordens Overflade.

Der er endvidere her og paa omliggende Marker Tid efter anden spredtvis fundet enkelte Flintredska-

Fig. 3. ²/₄.

ber fra den yngre Stenalder — blandt andet sleben tyndnakket Flintøkse og mulig ogsaa tyknakket Flintøkse, endvidere Skiveskrabere af Flint, Flintsav m. m. Det synes herefter, at Mennesker i hvert Fald periodevis under den yngre Stenalder har færdedes og levet her. Iøvrigt er det et ikke ukendt Fænomen andetstedsfra i Landet, at de i gammel Tid valgte Bopladser ikke altid forlodes, fordi Livsvilkaar og Kulturforhold ændredes.

En Boplads af mere udpræget Art, fra den yngre Stenalder, er truffet i Sydsiden af Vejlbysogn, ved Riskær, straks nord for Risskov og tæt op til Grenaa-Landevejs Østside. Stedet er ret højt Terræn, og Bopladsen synes at have haft en temmelig stor Udstrækning. Et egentligt Kulturlag iagttoges dog ikke. Oldsagerne fremkom ved Pløjning af Marken, og det var et Bestyrelsesmedlem for Aarhus Museums historiske Afdeling, Overretssagfører A. Reeh, som i 1891 foretog Opsamlingen af Oldsager her. Tilsyneladende fremkom disse smaagruppevis, idet Redskaber, Flintspaaner og Flintknolde laa samlet i Pletter hen over Marken. Dennes Underlag er Ler og Hvidmergel, isprængt med Flint. Oldsagerne er af meget vekslende Art og for en Del kun Stumper. Der er saaledes enkelte smaa Brudstykker af Spydspidser af Flint samt et Fragment af en Flintdolks Skaftende. Egværktøj er repræsenteret ved et stort Stykke af en sleben tyknakket Flintøkse (Nakkepartiet), fremdeles ved et Stykke af en sleben Flintøkse, omdannet til Brug paa anden Vis, et Stykke af et Forarbejde til en smal tyknakket Flintøkse, Egenden af en sleben Flintøkse og af en sleben Flintmejsel samt et Midtstykke af en anden sleben Flintmejsel. Videre indeholder Fundet et Par Flækkesave, et Flækkebor og et Par Spidser af andre Bor, en stor Flækkekniv, Fragmenter af Slagstokke af Flint, en Ildsten af Flint og saa ca. 30 Skiveskrabere af Flint, nogle Blokke eller Knuder af Flint, nogle Flintstykker med Tilhugning samt enkelte Flintflækker. Endelig er der et stort Antal Flintstykker af vekslende Art og Størrelse, men saa at sige alle uden Spor af Bearbejdning ved Menneskehaand.

I hvert Fald efter de tyknakkede Flintøkser og Flintdolken at dømme hidrører Fundet fra en senere Del af den yngre Stenalder; udelukket er det dog ikke, at denne Boplads i sin Oprindelse gaar tilbage til en noget tidligere Tid. Det berettes iøvrigt, at en Privatmand har fundet mange »Stensager« paa denne Boplads ved Riskær, og at de af ham er skænkede til Slægtninge i Aarhus. Mulig vil det engang lykkes at faa Samling paa disse Stykker, til fremtidig sikker Opbevaring i offentlig Eje.

I en vis Forstand er de to Bopladsfund fra Skelhøj og Riskær tilstrækkelige til at godtgøre, at Vejlby Sogn var beboet under Stenalderen. Der foreligger imidlertid et og andet, som yderligere viser i den Retning. Paa Voldbjerg, nordøstlig i Sognet tæt ved Sogneskallet mod Egaa, siges at være i 1880'erne gjort et stort Fund af Stensager — om betegnende en Boplads eller ikke, er usikkert. Nordvestlig i Sognet, paa Brunbjerg ved Langengesvej, skal i 1860'erne i en Grusgrav være fremdraget mange Stenredskaber.

I Sognets Vestside, umiddelbart op til Skejby Skel og ret vest for Vejlby By, er i en nu stærkt overpløjet Høj fundet en ret lille, tyndnakked Økse af Bjergart samt en fragmenteret Skafthulsøkse af Granit (Arbejdsøkse). En tyndnakked Økse af Flint, tillugget, men ikke slebet, foreligger fra en forlængst sløjft Høj ved Gaarden Højholm, ca. 200 m nordøst for foranævnte Høj. Og andetsteds i Sognet er der spredtvis fundet enkelte Flintredskaber: en Ildsten af Flint (til at slaa Ild med) i en Villahave ved Risskov, et stort og groft Forarbejde til en tyndnakked Flintøkse (en saakaldet »Plank«) under Grunden i Gaardejer Poulenius Christensens Gaard ved Vejlbjerg, og i selve Vejlbjerg et Brudstykke af en slank tyknakked Flintøkse samt en tarvelig Flækkekniv af Flint. Mulig indeholder en Oldsagsamling, der er tilvejebragt af en i Sognet tidligere bosiddende Mand og som nu har sin Plads i »Drakenberg-Samlingen« paa Vejlby Fed, et og andet enkeltfundet Stenalderstykke fra Vejlby Sogn. I denne Samling opbevares iøvrigt ogsaa Største-

parten af de foranomtalte ældre Stenaldersfund fra Skelhøj¹⁾.

Naar man vil søge at komme til Klarhed over Oldtidsbebyggelsen i en vis Egn, er noget af det første, der spørges om: hvorledes forholder det sig med jordfaste Oldtidsmindesmærker, er der mange eller faa, af hvilken Art er de og hvilke Oldtidsafsnit repræsenterer de? For Vejlbj Sogns Vedkommende er dette Spørgsmaal desværre hurtigt besvaret. Der vides kun om faa Gravhøje, og disse er forlængst overpløjede eller sløjfede. Den, som færdes i Terrænet, vil ikke her møde synlige Vidnesbyrd om Oldtids Virke.

Straks foran er nævnt to Gravhøje i Sognets Vestside. Om Gravhøjen ved Skejby Skel skal kun tilføjes, at der i dens østlige Side er opgravet større Sten — mulig Rest af en Fodkrans et Stykke inde i Højen. Den anden Gravhøj, ved Højholm, siges at have været stensat og at have dækket over et »Gravkammer«. Sten fra den blev ca. 1856 anvendt til Lishjerg Bro. I 1923 stødte man ved Højens Midte paa en stor Sten; om Højens nordlige Fod var der en Sætning af mindre Sten. Det er iøvrigt efter disse to Høje samt efter en tredje beliggende umiddelbart derved, men paa den anden Side af Sogneskellet, i Skejby Sogn, at Gaarden Højholm skal have faaet sit Navn.

Herudover kendes i Sognet kun 4 Høje, alle — som foran nævnt — nu nedpløjede eller sløjfede. En af dem laa i selve Skellet mod Skejby Sogn, et Stykke ssv. for forannævnte Høj ved Skejby Skel. Ca. 800 m m øsø. for Højen i Skellet ses Tomten af »Grydhøj«. Ved Sognets sydlige Grænse, dér hvor nu Villa Rishøj har sin Plads, laa forhen en ikke videre anselig Høj, »Rishøj« kaldet; allerede for henved 60 Aar siden var Højen overpløjet, og ved Opførelsen af nævnte Villa omkring Aar 1900 sløjfedes den ganske; om Fund

¹⁾ Udover Bopladsfundet fra Riskær foreligger i Aarhus Museums historiske Afdeling næppe Stenaldersfund fra Vejlbj Sogn, og i Nationalmuseet opbevares kun et Par enkeltfundne Stensager. Stenalders-Bopladsfundet fra Skelhøj vil i nærmeste Fremtid overgaa i offentlig Eje, delt mellem nævnte to Museer o. a.

i den vides intet. Den fjerde Høj endelig laa paa en lille, aaben Plads straks nord for Vejlby Præstegaard og kaldtes Skorphøj. I Markbogen for Vejlby fra 1683 nævnes »Skorphøys Agre«¹⁾.

Helt ringe staar det derimod til med Storstensmindesmærker fra Stenalderen: Dysser og Jættestuer. Ikke et eneste saadant forefindes eller vides nogensinde at have eksisteret i Vejlby Sogn. I Nabosognet Lisbjerg er paa lignende Maade heller ikke bevaret en eneste Dysse eller Jættestue, men her foreligger dog gennem en stedlig Præsteindberetning fra 1808 Notitser om Tilstedeværelsen af en halv Snes Dysser i Sognet; 4 af disse blev først i Mandsminde sløjfede, og Pladsen for dem huskes endnu.

Kun lidt oplyser saaledes jordfaste Mindesmærker om Oldtidens Virke i Vejlby Sogn. Der er dog næppe Tvivl om, at Befolkningen her under Stenalderen har været med i den almindelige Kulturudvikling i Østjylland, og at den har drevet Agerbrug og Kvægavl. Sikker er det derimod ikke, fra hvilken af Oldtidens Kulturperioder de nævnte 6 Gravhøje hidrører; de kan være fra yngre Stenalder, eller de kan være fra Bronzealderen. Thi den Omstændighed, at der er fundet Stensager i et Par af dem, giver ingen Tidsbestemmelse; de paagældende Stensager repræsenterer sikkert overhovedet ikke Gravgoods, men hører snarere til den Gruppe af Stenaldersager, der kan findes i Højfyld som en tilfældig Indblanding sket enten samtidig med Sagens Tilblivelse eller langt, langt senere. Uden nogetsomhelst sikkert Grundlag at støtte sig til fristes man dog til at udtale, at de 6 Høje mulig for en Del hidrører fra Bronzealderen.

Er denne Antagelse rigtig, staar disse Høje da som de eneste Vidnesbyrd om en Bronzealders Periode i Vejlby Sogn. Ikke en eneste Genstand fra Bronzealderen vides nogensinde fundet her. I Nationalmuseet foreligger i hvert Fald ikke et eneste Bronzealderstykke, og det samme synes ogsaa at være Tilfældet

¹⁾ Aarbøger udgivne af Historisk Sæmfund for Aarhus Stift, 1927, S. 114.

for Aarhus Museums historiske Afdelings Vedkommende. Heller ikke fra Omraadet, som Aarhus By nu dækker, kendes Fund af Bronzealdersager, men syd for Byen, i Havreballe Skov ved Marselisborg, er der undersøgt en Gravhøj, som efter den deri fundne, ganske vist oldsagløse Grav utvivlsomt hidrørte fra Bronzealderen¹⁾.

Vender vi os saa endelig til Jernalderen, var det indtil for et Par Aar siden kun faa og tilmed ret usikre Efterretninger, der kunde meddeles om den for Vejlbys Sogns Vedkommende. Nogle Steder i Sognet vides der at være gjort Fund af Lerkar eller »Urner«; men disse er ikke bevarede, og det er derfor kun med Tvivl, at de her henføres til Jernalderen, ligesom det ogsaa er usikkert, hvorvidt de betegner virkelige Urnegrave — Lerkar med Indhold af brændte Menneskeben fra Ligbaalet —, eller de har hørt til den store Gruppe af jydsk Lerkargrave fra den ældre Jernalder, med ubrændt Lig, eller de skal opfattes som Levninger fra Kulturlag. — Dette sidste synes snarest at være Tilfældet med nogle Lerkarskaar fundne ved Gaarden Kirstinelyst i Sognets Sydside. Ikke langt derfra, ved Mariemølle, skal være gjort »Urnefund«, og sydvest for Vejlbys blev i en Mergelgrav, efter Sigende i ca. 1 m's Dybde, fremdraget en Krukke af Ler, rimeligvis indeholdende Aske (s: brændte Ben), over hvilken var lagt et sort Lerkar. Endelig er ret syd for Vejlbys, ved Aarskjær, optaget ved Gravning for Drænrør mange »Jydekrukker«, jævnt fordelte, men ingen hele. Det eneste i tidligere Tid gjorte Gravfund, som med Sandsynlighed kan tydes som en mandslang Lerkargrav, med et Sæt af Lerkar nedsat ved den Døde, er et Fund fremdraget Aar 1901 under Markflade tæt nord for Vejlbys — en Gaards Karlekammer dækker nu over Findestedet. Graven beskrives som værende aflangt firsidet, omsat med en Stenramme og dækket af et Stenlag; paa Gravens

¹⁾ Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 1920, S. 117.

Bund fremdroges »Lerpotter og Lerkarskaar« — men intet heraf er bevaret.

Paa Forhaand maatte det dog vække nogen Forundring, at de over store Strækninger af den jyske Halvø saa almindelig udbredte Lerkargrave fra den ældre Jernalder saa at sige var ukendte fra Vejlby Sogn. Umiddelbart op til Vejlby Sogn grænser Lisbjerg Sogn, og dette er kendt som det største og rigeste Fundomraade for disse jyske Lerkargrave med ubrændt Lig og med mere eller mindre fyldige Sæt af Mad- og Drikkekar af Ler. I flere forskellige Banker i Lisbjerg Sogn er i de sidste ca. 30 Aar fundet saadanne Lerkargrave i Mængde, og Hundreder og atter Hundreder af Lerkar. Men fra Nabosognet Vejlby kendtes altsaa samtidig kun en eneste, nogenlunde sikker Lerkargrav. Ganske vist bestaar de paagældende Banker i Lisbjerg Sogn næsten udelukkende af Sand og Grus — hvilket lettere behandlelige Materiale vore fjerne Forfædre fortrinsvis valgte til deres Gravpladser —, medens Højlandet i Vejlby Sogn er stærk, leret Jord og derfor, under mere primitive Forhold, vanskeligere at bearbejde. Men der er ogsaa i Lisbjerg Sogn og mange andre Steder i Jylland truffet Lerkargrave anlagte i stærk Jord.

Et Fingerpeg om, at Vejlby Sogn dog ikke er saa blottet for Lerkargrave fra den ældre Jernalder, som det før kunde synes, bragte Aaret 1929. Paa Banken Vejlbjerg — tidligere kaldet Vestre Vejlbjerg — nordøst for Vejlby traf forannævnte Gaardejer Poulenius Christensen ved Pløjning paa Sten, satte i en regelæssig, aflangt firsidet Form, og han skønnede derefter rigtig, at det maatte dreje sig om en Oldtidsgrav, som sagkyndige vel helst maatte aabne — hvorfor han gennem Lektor Regnar Knudsen lod Sagen indberette til Nationalmuseet. Saaledes fik dette Lejlighed til at foretage Undersøgelsen.

Det viste sig hurtigt, at det drejede sig om en Lerkargrav af ganske karakteristisk Art, tillige med et mere end almindelig fyldigt Sæt af Lerkar. Gravens Bund laa kun i ringe Dybde under Jordens Overflade, godt 0,40 m. Oprindelig har Dybden vel været større;

thi ved Agerdyrkning slider Plov og Harve Tid efter anden Jord bort fra en Marks højere Del og lægger den ned paa det lavere.

I indvendigt Maal var Graven 2,40 m lang i Retning Ø.—V., dens Bredde var 1,50 m. Væggene stod temmelig lodret og var hegnede med haand- og hovedstore og endnu større Sten, der laa i et Par Lag over hinanden. Sværest var Stensætningen for Gravens Nordside. Denne Stenramme er at opfatte som et skærmende Lag udenom det egentlige Gravgemme: en firsidet Trækiste. Gravlægningen af den Døde er da sikkert foregaaet saaledes, at der i Marken er kastet et aflangt firsidet Hul af passende Størrelse, fladt i Bunden. I dette Hul er da Trækisten til Liget og Gravgodset stillet ned — ikke dog en fast sammentømret Kiste, men en Kiste dannet af løst sammenstillede, lange Fjæl for Sider og Ender, med løse Fjæl i Bunden og med et Dække af samme Beskaffenhed. For at Side- og Endefjæl ikke skulde skride ind, har der mulig ved Gravens 4 Hjørner indvendig været anbragt Afstivningspæl eller lignende. Da Hullet til Graven ikke er gravet af nøjagtig samme Størrelse som Fjælekisten, men gjort lidt større end denne, har man efter Kistens Anbringelse i Graven maattet fylde op og tilkaste de tomme Mellemrum mellem Trækisten og Hullets Vægge, og dette er sket umiddelbart ved Kisten ved Hjælp af de forannævnte Sten, der, fordi de stabledes op mod de lodrette Trævægge, nu efter at Kisten forlængst er raadnet bort, tilsyneladende gør Indtryk af at repræsentere selve Gravvæggene; iøvrigt fyldtes Tomrummene udenom Trækisten med Jord. Dette var Fremgangsmaaden ved saa at sige alle de jyske Lerkargrave af den Art, hvor selve Gravgemmet har været en Trækiste og hvor man ikke nøjedes med at fylde Tomrummet udenom Trækisten med Jord — hvilket ikke sjældent var Tilfældet.

Stundom blev der ogsaa over Trækistens Dække lagt et Tæppe af større eller mindre Sten for at skærme Kisten. Naar denne da i Aarhundredernes Løb raadnede op, sank Stenlaget over Trædækket efter og fyldte

tilligemed overliggende Jord det oprindelig sten- og jordfri Gravrum.

Over Vejlby-Lerkargraven synes ogsaa at have været et saadant skærmende Stenlag. I hvert Fald meddeltes det af Gaardejeren, at der ved Pløjning og Gravning her stødtes paa Sten, som efterhaanden fjernedes.

Paa Vejlby-Gravens Bund fremdroges et Sæt af 10 Lerkar, alle — efter sædvanlig Skik i Lerkargrave i Aarhus- og Randers Egnen — anbragte langs

Gravens Sydside. Karrene er af vekslende Form og Størrelse, de fleste prydede med Ornamenter. Ved den overliggende Jordmasses Vægt var næsten alle Karrene

trykket itu, mende ertu ved Præparation samlede til hele Kar. I Gravens sydvestre Hjørne stod et vaseformet Kar (Fig. 4), 26 cm højt, over Bugen ligeledes 26 cm bredt, og med en De-

Fig. 4. c. $\frac{1}{4}$.

Fig. 5. $\frac{1}{3}$.

koration dels af Mæanderbaand, dels af uregelmæssig krydsende Stregebaand. Umiddelbart nord op til det laa, væltet om paa Siden, et nærmest krukkeformet Kar med

Fig. 6. $\frac{1}{3}$.

Hank (Fig. 5) og med vandrette Striber samt lodrette Striber ned mod dets Bund. Umiddelbart op til Gravens Syd-væg, skilt fra det foran-nævnte vase-formede Kar ved et Mellemrum af 60 cm, stod et anseligt, vaseformet Kar (Fig. 6) — det største af alle Karrene —, 34,7 cm højt,

over Bugen af samme Bredde, og prydet med et Zikzakmønster begrænset af vandret rundtløbende Furer. I dette Kar laa dels et Lerbæger (Fig. 7) af smuk og rakteristisk Form, med smal, høj Fod og bred mæanderprydet Overdel, 10,7 cm højt; dels en lille Kop (Fig. 8) med to vandret rundtløbende Furer, der bøjer ned under det nu manglende Øre. Efter sidstnævnte store, vaseformede

Fig. 7. $\frac{3}{8}$.

Kar fulgte mod Øst et tilsvarende Kar, 28 cm højt, med Mæanderprydelse og derunder et Zikzakmønster. Dernæst (lidt til ØNØ.) et 21,5 cm højt, vaseformet Kar (Fig. 9) med Zikzakornament og et lodretstaaende Stregebaand i hveranden Zikzak; umiddelbart syd op til det, grænsende øsø. op til det 28 cm høje Kar, stod atter et vaseformet Kar, uregelmæssig ornamenteret og nu noget ufuldstændigt, 26,5 cm højt. Endelig stod i Gravens sydøstre Hjørne, straks op til Karret Fig. 9, et stort Lerfad (Fig. 10), uden Ornamenter og med vandret, nu manglende Øre, 37 cm i Tværmaal over Munden. Midt inde i Fadet stod paa dets Bund en Skaal, omtrent af samme Form som Fadet, men langt mindre, kun 15,8 cm i Tværmaal over

Fig. 8. $\frac{2}{3}$.Fig. 9. c. $\frac{1}{4}$.

Munden, 5,5 cm højt. — Alle disse 5 sidstnævnte Kar (med iliggende 3 Kar) dannede, som de stod i Graven, en tæt sluttet Række, der til sammen spændte over en Strækning langs Gravens Syd-væg af 1,32 m.

I Vejlbj-Graven har Lerkarrene saaledes paa lignende Vis som i de mangfoldige Lerkargrave, der kendes fra Aarhus- og Randers Amter, været henstillede i to Grupper langs Gravens Sydveg: een længst mod Sydvest, en anden mod Sydøst. Der er dog den ret ejendommelige Forskel, at medens ellers i Aarhus—Randers Egnens Lerkargrave den sydvestlige Gruppe Kar som Regel omfatter de fleste af Gravens Lerkar, henvend $\frac{3}{4}$ af disse, og der mod Sydøst sædvanlig kun plejer at være et Lurfad med istaaende Skaal, var i Vejlbj-Graven de allerfleste Kar (de 8) samlede mod Sydøst, hvorimod Gruppen ved sydvestre Hjørne ialt

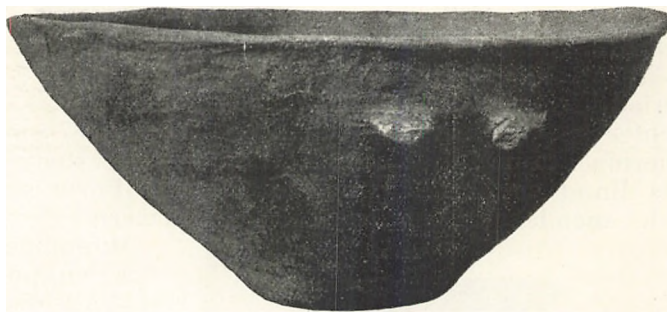

Fig. 10. $\frac{1}{4}$.

kun omfattede to Kar. Og saa indeholdt Vejlbj-Graven, ligeledes mod Sædvane, et ualmindelig stort Antal vaseformede Kar, ialt 5. Selv naar Sættet af Kar i andre Grave er saa stort som her, er der sjædent mere end 2 eller 3 vaseformede Kar, og et af disse er gerne af forholdsvis beskeden Størrelse; derimod kan der i disse Grave til Gengæld være 2 bægerformede Lerkar, et Par mindre, krukkeformede Kar, eller en Skaal lidt større og fladere end den, der er anbragt inde i Fadet.

Ved Opstillingen af Karrene i Vejlbj-Graven har der altsaa været fulgt en tildels lidt anden Skik end ellers almindelig paa den Egn — mindre Afvigelser fra Hovedreglerne iagttages dog oftere ved de jyske Lerkargrave. Bibeholdt er i Vejlbj-Graven, at der i det

sydvestre Hjørne er placeret et stort, vaseformet Kar, i det sydøstre Hjørne et Fad med Skaal indeni, og at Bæger og Kop har fulgt hinanden. Naar disse sidstnævnte to Smaakar laa indeni det meget store, vaseformede Kar, viser det næppe oprindelige Forhold. Ved Gravfærden er der sikkert blevet anbragt et Trælaag over det store, vaseformede Kar, og paa dette Laag er Bægeret, med Koppen liggende indeni Bægeret, blevet stillet. Da senere Karlaaget raadnede bort, og Jord ovenfra sivede ned i Graven, er Bægeret og Koppen faldne eller trykkede ned i det store, vaseformede Kar.

Fremdeles kan det, efter Iagttagelser mangfoldige andre Steder fra, udtales, at alle disse 10 Kar i Vejlby-Graven er Mad- og Drikkekar, henhørende til Sættet af finere Bordkar, og at flere af dem er stillet ned i Graven med Indhold af Fødevarer, snarest flydende Varer, til Brug for den Døde. Man har vel tænkt, at den Døde skulde gøre en lang Rejse til et Hinsides, under hvilken det var godt at have noget at tære af undervejs. Et klart Vidnesbyrd derom er ogsaa den Henlægning af Kødspiser i Lerkargravene, som ses hyppig at have fundet Sted. I flere Tilfælde, især i Lerkargrave fra Lisbjerg Sogn, var Menneskeskelettet trods de sytten-, atten-, nittenhundrede Aar, der siden er forløbne, endnu delvis velbevaret, og i disse Grave fandtes da ogsaa Knogler af Dyr, repræsenterende Fødevarer til den Døde; altid viste de sig at hidrøre af Okse, Svin eller Faar. Disse Kødspiser har i Lerkargravene steds været lagt ved Gravenes Sydside, oftest lige ud for den Dødes Hoved eller Bryst — for at den Døde kunde lange ud efter dem. Og det er just af Hensyn til disse Kødspiser, at der er sket den forannævnte Afbrydelse i Karopstillingen i Gravene, med een Gruppe Kar ved det sydvestre, en anden ved det sydøstre Hjørne. Naar der i Vejlby-Graven altsaa ogsaa var en saadan Afbrydelse i Opstillingen af Kar — det ca. 60 cm lange Tomrum langs Sydveggen — nær mod Sydvest, er dette selvsagt betinget af, at her har Pladsen været for Kødmoden. Den Døde har, efter hvad vi véd fra mangfoldige andre Lerkargrave, været

nedlagt i Gravens nordre Længdehalvdel, liggende paa Siden, med Hovedet i Vest, Ansigtet vendt i Syd og med Benene bøjede, Hælene noget optrukne mod Sædet. Afbrydelsen i Karopstillingen i Vejlbj-Graven faldt altsaa ligeledes ud for Ligets Hoved og Bryst. Ved dette Tomrum fandtes iøvrigt de stærkt opløste Dele af en ligerygget Jærnkniiv — en Kniv til Søndereskæring af Kødmaden. Saadanne Knive er hyppige i Lerkargravene, just med Beliggenhed dér, hvor Kødmaden har været anbragt.

I Vejlbj-Graven fandtes tillige ved dette Tomrum mellem Lerkargrupperne et lille Remspænde af Jærn samt en Ragekniv af Jærn, dannet af en flad, tynd Jærnplade i Form som en Halvmaane, med lige Ryg og halvrunder Egparti. Dette er en i den ældre Jærnalder almindelig optrædende Type. Ragekniven fortæller iøvrigt med Sikkerhed, at den her gravlagte har været en Mand.

I ringe Afstand nord for denne Grav er der i Vejlbjerg Banke tidligere fundet en noget lignende Grav, ogsaa aflangt firsidet, med stenhegnede Vægge — Nordvæggen ligeledes sværest sat —, og med haand- og hovedstore og endnu større Sten tætliggende i selve Gravrummet. De Lerkar, der har været her, er forlængst ganske knuste af de overliggende Stenes Tryk. Saaviddt det forstaas, har dette ogsaa været en Lerkargrav.

De ganske faa Lerkargrave, Vejlbj Sogn endnu har ydet, tilhører det Afsnit af den ældre Jærnalder, som almindelig benævnes den romerske Jærnalder — ikke fordi Romerne har været heroppe i Danmark, men fordi Indflydelser fra den overlegne romerske Kultur paa forskellig Vis da gjorde sig stærkt gældende. I Tid svarer dette Afsnit til 1.—3. Aarhundrede efter Chr. F.

Fra den nærmest efterfølgende Periode — Folkevandringstiden kaldet — foreligger der fra Vejlbj Sogn ingensomhelst Minder. Med det ringe Antal Oldtidsminder, der i det hele kendes fra Sognet, er der forsaaviddt intet mærkeligt heri. Men man kan ogsaa, om man vil, udlægge dette Forhold paa noget anden Vis, og betragte det som en Afspejling i det smaa af de

Forhold, som i det store er iagttaget ved mange omfangsrige nørrejydske Pladser med Lerkargrave, nemlig, at disse Pladser ikke har været benyttet efter den romerske Jernalders Ophør, medens der paa dem kan forekomme Grave fra den ældste Del af Jernalderen — den førromerske Periode —, mest i Skikkelse af Brandpletter, og tillige Grave fra Bronzealderens Slutning, især Urnegrave. Folkevandringstidsgrave træffes saa at sige aldrig indblandede mellem den romerske Jernalders Lerkargrave i Nørrejylland, selv ikke, hvor det dog drejer sig om saa overvættets store Gravpladser som i Nabosagnet til Vejlby, Lishjerg. Der er paa dette Punkt et Skel saa skarpt, at man fristes til at lade det være bestemt af mer end tilfældige Aarsager.

Hellerikke det efterromerske Jernaldersafsnit — 5.— 8. Aarhundrede efter Chr. F. — har for Vejlby Sogns Vedkommende efterladt sig nogetsomhelst Minde. Paa dette Punkt deler Sagnet Vilkaar med store Dele af Nørrejylland. Og med Jernalderens sidste Afsnit, Vikingetiden, staar det ikke stort anderledes. Det eneste synlige Minde, Vejlby Sogn har at opvise fra den Tid, er Vejlby-Runestenen; men den bærer til Gengæld Vidne om, at der i Egnen her dengang maa have været i hvert Fald een fremragende Mand — thi det er væsentligst over saadanne, at Runesten synes at være rejste.

Vejlby-Runestenen har tidligere været Genstand for indgaaende Behandling i Ludv. F. A. Wimmers store Værk om de danske Runemindesmærker. Ikke desto mindre synes der endnu at være et og andet lille Forhold vedrørende den, som ikke før har været fremdraget eller som kræver ny Betragtning.

Stenen blev fundet sydvest for Vejlby, i Begyndelsen af 1640'erne. Ole Worm, Grundlæggeren af den runologiske Forskning i Danmark, udgav i 1643 sit epokegørende Arbejde: »Danicorum Monumentorum libri sex«, i hvilket han behandler alle de indtil da kendte ca. 140 danske og norske (og gullandske) Runemindesmærker.

Vejlby-Stenen er ikke med, thi det er først ved den Tid eller rettere kort forinden, at Worm fik Efterret-

ning om den gennem sin unge Ven, Laurids Bording, Søn af Raadmand Jens Bording i Aarhus, og født dér 10. Februar 1610. Efter at være bleven Student og en Tid at have været Hører paa Herlufsholm drog Bording sidst i 1630'erne udenlands som Præceptor for Tønne Juul til Taarupgaard. Det maa have været under et Ophold i sin Fødeby, at han erfarede om Vejlby-Runestenen og gav Ole Worm Meddelelse om den. I et Brev fra Worm til Laurids Bording, skrevet i København den 11. Januar 1643, omtales Stenen¹⁾.

Worm optog Vejlby-Stenen i sit Tillæg til Runeværket (*»Additamenta ad Monumenta Danica«*), der hverken bærer Trykkested eller -aar, men uden Tvivl udkom ca. 1650. Han bringer et Billede af Stenen, gengivet her som Fig. 11, og meddeler Stenens Indskrift saaledes:

Thurkil: risthi: st(i)n thansi: uftir: Tufa: mag: sin
 ɔ: Thorkil rejste denne Sten efter sin »Maag« (Fælle ?)
 Tove.

Det er ganske interessant at fastslaa, at Worms Tydning af denne Runeindskrift næsten ganske falder sammen med den, som nye Tidens Autoriteter paa Runologiens Omraade giver. Kun i Stedet for Ordet Thurkil læser Wimmer Thuthkil (ɔ: Thjudkel), idet den tredie Rune er et *J*, ikke, som Worm troede, et R.

Worm fortæller ogsaa om Vejlby-Stenens Fremdragelse, der i Wimmers Gengivelse lyder saaledes, at den blev fundet »tæt ved« en Gravhøj, kaldet Grydhøj, paa Vejlby Mark. Spørgsmaalet »tæt ved« eller »paa« en Høj er i arkæologisk Henseende af en vis Betydning, saa meget mere som det kun er et ringe Antal Runesten, der med Sikkerhed kan siges at have staaet paa Oldtids Gravhøje.

Læser man imidlertid Ole Worms Beretning om Fundet af Vejlby-Stenen igennem — den er selvsagt skrevet paa Latin —, vil man ikke blive helt over-

¹⁾ Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ, II (1751) S. 856.

tydet om Rigtigheden af Stedsangivelsen »tæt ved« Grydhøj; tværtimod.

I dansk Oversættelse lyder Teksten omtrent saaledes:

Paa Landsbyen Vejlbys Jorder laa forhen en Høj, kaldet Grydhøj, allerede næsten udjævnet af den Bonde, der ejer den omliggende Mark. Da Bonden brød her Jorden med Plov, stødte han paa en Sten og det med saa stor Kraft, at Plovjærnet sprang i Stykker. Ved at søge efter fandt han en stor Sten, dækket af Jord. For at den ikke igen skulde være i Vejen eller hindre Sæds Opvækst lod han ved laante Hjælpere Stenen opgrave.

Ordet »her« (»hic«) synes at maatte tolkes saaledes, at Stenen blev fundet paa (eller rettere i) selve Grydhøj. Et Spørgsmaal er det dog, om deraf kan sluttes, at Højen er samtidig med Runestenen; andetsteds fra vides, at en Runesten kan være opstillet paa en Høj fra en langt tidligere Del af Oldtiden.

Bonden lod derefter Stenen henflytte til sin Gaard og opstille ved Laden, og »der staar den endnu«, skriver Worm.

Kort Tid efter fattede Ole Worm imidlertid den Plan at søge flest mulig af de danske Runesten overflyttede til København for at sikre dem mod Ødelæggelse, og i 1652 udstedtes et Kongebrev til Lensmænd i Danmark om at foranledige indsendt snarest belejligt, til Opstilling paa Trinitatis Kirkegaard i København, et Antal Runesten (ialt nogle og treds). Blandt disse var ogsaa Vejlby-Stenen.

Bekendt er det imidlertid, at Resultatet af dette Skridt ikke kom til at staa i virkeligt Forhold til Kravene. To Aar efter Kongebrevets Udfærdigelse døde Ole Worm, og snart efter kom meget andet, som optog Sind og Tanke (Svenskekrigen etc.), saaledes at Planen kun i ringe Grad kom til Udførelse. Optegnelser af Peder Syv, fra 1685, viser, at der paa Trinitatis Kirkegaard dengang ialt kun forefandtes 11 Runesten. Blandt disse var Vejlby-Stenen ikke — forsaavidt et Held, som de fleste af Runestenene paa Trinitatis Kirkegaard forsvandt ved Københavns store Ildebrand i 1728, da ogsaa Trinitatis Kirke lagdes i Ruin.

Rigtignok forsvandt Vejlby-Stenen ligeledes senere fra sin Plads ved Bondegaardens Lade — uvist hvornaar og hvordan —, men for efter mange Aars Forløb, i 1859, at genfindes mellem en Del store Sten, der var optagne af Aarhus Havn.

I den Skikkelse, hvori Stenen i 1859 fandtes, er den ikke fuldstændig. Den nederste, indskriftløse Del er hugget fra, uvist hvornaar. Stenen er ifølge Wimmer nu 3' 7" høj, indtil 2' 8" bred og indtil 1' 1" tyk. Bredden og Tykkelsen svarer til Ole Worms Angivelser, men Højden sætter Worm til 5'. Næsten 1½ mangler altsaa nu forneden. Dette svarer ogsaa ret nøje til,

Fig. 11.

hvad man kan læse sig til ved at betragte Billedet af Runestenen hos Ole Worm (jvfr. Fig. 11 her).

Om Fundet i 1859 foreligger der et Brev fra 29. April 1859, stilet til J. J. A. Worsaae, Inspektør for de antikvariske Mindesmærker, og skrevet af den bekendte Geograf Edv. Erslev, der paa den Tid virkede som Adjunkt i Aarhus. Han skriver: »Det glæder mig at kunne meddele Dem, at der i disse Dage er sket et Fund af en Runesten. Imellem en Masse store Sten, som har ligget i Havnen (ifølge et her gaende Sagn skulle de være bragt derhen fra Skaadebanken) og som i de sidste Aar er blevne tagne op, har Premierlieutenant [F. W. F.] Frederiksen af 3die Dragonregiment faaet Øje paa den nævnte Sten.« Erslev slutter med at udtale det Ønske, at Worsaaes Sommerrejse i den Anledning maa kunne gaa over Aarhus.

Faa Dage efter — d. 5. Maj 1859 — tilskreves der Worsaae et nyt Brev om Runestens-Fundet, denne

Gang af Vinhandler N. H. Fulling i Aarhus, et meget virksomt Medlem af den første Bestyrelse for det antikvariske Selskab i Aarhus. Brevet gaar væsentligst ud paa, at Fulling paa samme Oplagssted for Sten mener at have fundet en Sten, der udgør Runestenens Fodparti, idet han antager, at dette mangler. Da hans Formodning herom — som han selv skriver — kun fandt ringe Medhold, indrykkede han i en Aarhus Avis en Notits om Stenen, hvori han gør opmærksom paa, at Runestenens efter hans Formening oprindelig maa have været betydelig større, »i det mindste 3½ Alen høj, ja maaske højere.« »Der staar«, skriver han, »endnu en Sten ved Havnen, som efter min ringe Formening er Foden til Runestenens. Vel passer Bruddet ikke sammen med det paa den Sten, Runerne findes paa, men Formen nærmer sig Lighed dermed. Det kunde vel og have været Tilfælde, at Stenen først er slaaet over paa Skaade Banke, før den førtes hertil, og derefter den øverste Del [af Fodpartiets] igen et Stykke afslaaet ved Optagelsen af Havet eller ved andre svære Stens Nedstyrtning. Det er altsaa kun Mellempartiet, der mangler, for at hele Stenen engang kan henstilles til Beskuelse i sin vistnok tidligere imponante Skikkelse. At Fodstykkets Masse er ensartet med Runestenens, anser Indsenderen sig overbevist om.«

Herpaa svarede en anden interesseret Aarhusborger, Konsul J. M. Mørk, med en lille Avisartikel, i hvilken han finder det tvivlsomt, om Runestenens har været overbrudt; i hvert Fald, skriver han, er Indskriften fuldstændig, og han forsøger saa en Tolkning af den.

Hverken Vinhandleren eller Konsulen anede imidlertid, at Stenen var identisk med den forlængst kendte, men senere forsvundne Runesten fra Vejlby. Men Vinhandleren skønnede rigtig ved at hævde, at Stenen oprindelig maatte have været højere. Han finder det uantageligt, at Runeindskriften kan have strakt sig helt ned til Stenens Underkant, idet Græs snart vilde vokse op over en Del af Indskriften, naar Stenen stod paa aaben Mark.

I Brevet til Worsaae giver han et lille Rids af, hvorledes Stenen vilde have set ud, øget nedadtil med det

af ham opdagede, formentlige Fodparti. Ridset viser imidlertid et meget stort, klumpet og tykt Fodparti, helt forskelligt fra det afsmalnende Endeparti, som Stenen ifølge Ole Worms Tegning — og selvsagt rigtige Tegning — før har haft. »Det skærpede Øje for Sammenligning af ydre sammehørende Form«, som Vinhandleren tiltroede sig at have, har i hvert Fald her narret ham.

Vinhandler Fulling kan ogsaa Historien om, at Stenene, mellem hvilke Dragonlieutenanten fandt Runestenen, stammer fra Skaadebakken i Holme Sogn straks syd for Aarhus. Om Vejlbys Runestenen dog virkelig en Tid skulde være havnet her, lyder paa Forhaand ikke meget sandsynligt.

Efter at være genfundet henlaa Runestenen nogen Tid i Toldbodgaarden. Der blev da foreslaaet, at den, i hvert Fald midlertidig, skulde opstilles i Aarhus Domkirke. Mere fornuftigt blev den dog overladt til Oldsagsamlingen i Aarhus og har nu sin Plads i dette Museums Runehal.

Ved Siden af Runeindskriften har Stenen en indhugget Korsfigur. Denne ses ogsaa, om end gengivet noget anderledes, paa Tegningen hos Ole Worm. Her ses tillige, ovenfor Korset, Billedet af en Haand. Dette eksisterer ikke mere, idet et lille Stykke af Stenen her synes afskallet. Disse to Tegn har utvivlsomt intet med selve Indskriften at gøre.

Korset leder Tanken hen til den kristne Tid, medens Runeindskriften selv er fra Oldtidens sidste Dage. Vejlbys Runestenen er saaledes en passende Afslutning for denne lille Redegørelse for Sognets Oldtidsminder.

— — — — —

Historisk Samfund i 1930.

Øm Kloster. I Løbet af Foraaret blev der Raad til at gennemføre et forlængst planlagt Foretagende. Klostergrunden blev afgrænset mod Vejen af et solidt Stengærde med en tredelt Egetræs Port, udført efter Tegning af Arkitekt Smidt.

Ved Aarets Udgang tog den 85aarige Søren Jensen sin Afsked som Opsynsmand paa Kirketomten. Det var ham, der solgte det første Grundstykke i Emborg til Historisk Samfund i 1911; han arbejdede for Arkitekt Smidt, saa længe Udgravningen af Kirken stod paa, og han har lige fra den Dag, da Tomten blev aabnet for besøgende, været Kirkeruinens og Munkegravenes omhyggelige Vogter. Mange af Øm Klosters Gæster vil savne den venlige gamle Mand, og Historisk Samfund har god Grund til at takke ham for hans samvittighedsfulde og nidkære Arbejde gennem mange Aar og ønske ham en lys og fredelig Livsaften.

Sommermødet formede sig som en Udflugt i Horsens Vesteregns Søndag d. 23. Juni. Deltagerne samledes i Tamdrup Kirke, der blev fyldt til sidste Plads, og hvor Bygningsinspektør Norn skildrede den store og mærkelige Kirkes Arkitektur og Historie. Et Biltog paa c. 70 Vogne drog derpaa mod Vest ad Nørre Snede Vejen til Hvirring Kirke, som ligeledes blev vist og forklaret af Bygningsinspektøren. Næste Sted, man standsede ved, var Boring Mose ved Rask Mølle Station; Deltagerne maatte midt ud i Mosen, hvor de paa en Holm saa et Virvar af sorte Pæle. Bibliotekar Haugsted forsøgte at tegne et Billede af den lille skumle »Vandborg«, der har ligget paa dette Sted i det 14. Aarhundrede. Deltagerne fik et klart Indtryk af, under hvor beskedne Forhold en Stormand levede i de Tider.

Over Aale kørte man derpaa til Matrup, hvor Gods-ejer Westenholz bød Velkommen og førte Deltagerne gennem Hus og Have til Festpladsen i Aadalen mod

Vest. Efter en haardt tiltrængt Kop Kaffe og et lille Hvil samlede Skaren, hvis Antal var bleven fordoblet, omkring Talerstolen, hvor Haugsted skildrede Matrup gennem Tiderne og Lektor, Dr. phil. Vilh. Lorenzen gav en fortrinlig Oversigt over danske Herregaardes ældste Historie.

Det var en indholdsrig Eftermiddag!

Andre Møder. I April talte Docent P. Skautrup i Hammel og i Skanderborg om midtjydske Stednavne. I September blev der for Medlemmer i Aarhus og Omegn arrangeret en Udflygt til Clausholm og Gammel Estrup, hvor Haugsted var Vejleder.

Generalforsamlingen blev holdt i Aarhus Museum Lørdag d. 28. Juni Kl. 4. Formanden aflagde Beretning for Aaret 1929¹⁾ og gennemgik Regnskabet, der blev godkendt.

Fra Redaktør H. V. Rasmussen forelaa en Meddelelse om, at han ønskede at træde tilbage som Medlem af Bestyrelsen. I hans Sted valgtes Direktør Randa. De efter Tur afgaaede Medlemmer Henningsen, Hvass, Lykke og Poulsen blev genvalgt; ligeledes genvalgtes Revisor, Lærer Pihlkjær, Hasle.

Efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig med Bibliotekar Haugsted som Formand, Forstander Henningsen som Næstformand, Kontorchef Berg Henriksen som Kasserer og Bibliotekar Holstein Rathlou som Sekretær. De øvrige Medlemmer er Dommer Hvass, Pastor Lykke, Odder, Gaardejer Poulsen, Tinning, Direktør Randa, Redaktør Østergaard, Brabrand.

Samfundet har i 1929 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amtsråd, fra Aarhus, Skanderborg, Silkeborg og Horsens Kommuner, fra Landbosparekassen og Arbejdersparekassen; Spare- og Laanekassen, Aarhus, har givet sit første aarlige Tilskud. Bestyrelsen bringer herved Samfundets bedste Tak for disse Gaver.

¹⁾ Se Aarbog 1930. S. 233—38.

Siden Aarbogen for 1930 udkom, er to af de Mænd, der stiftede Historisk Samfund, gaaet bort.

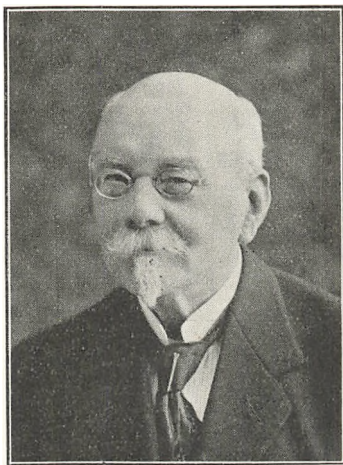
Efter Biskop Frederik Niensens Død 1907 blev Redaktør H. V. Rasmussen Formand for det Udvalg, der arbejdede for Oprettelsen af et historisk Samfund for Aarhus Stift, og paa Stiftelsesmødet i Efteraaret 1907 blev han valgt til Formand.

Skønt Hr. Rasmussen var stærkt optaget af en for-grenet praktisk Virksomhed som Forligskommissær, Redaktør af »Danmarks kommunale Efterretninger« og »Aarhus Grundejerblad« og Lotterikollektør, omfattede han Historisk Samfund med megen Interesse.

I hans Formandstid blev Kirketømten i Emborg købt, Samarbejdet mellem Nationalmuseet og Historisk Samfund paa Øm Klosters Grund indledet (1911) og Dronning Margretes Sten i Ris Skov blev rejst (1913); endvidere blev der holdt en Række Møder; først og fremmest Historisk Samfunds første store Sommermøde i Skanderborg i 1908.

Da hans forskellige Virksomheder lagde mere og mere Beslag paa hans Tid, trak han sig i 1916 tilbage som Formand, men blev siddende i Bestyrelsen og mødte meget flittigt til Møderne, hvor han ofte tog Ordet og satte Liv i Forhandlingerne. Hans Kolleger har mange fornøjelige Minder om hans Deltagelse i Diskussionerne; og Historisk Samfund har Grund til med Tak at erindre sin første Formand.

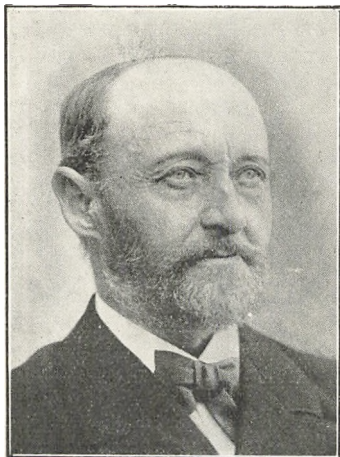
Det var i Fabrikant L. Andersens Dagligstue, at den afgørende Beslutning om Oprettelsen af et historisk Samfund blev taget; det var ikke tilfældigt; thi det var en Hjertesag for denne Mand, der fra Ung-

Hans Vissing Rasmussen.
f. 30 Juli 1852, d. 8. Marts 1931.

dommen af var fyldt af en brændende Kærlighed til Hjemstavn og de gamle Tider, at være med i Arbejdet for at vække og værne Sansen for Egnens historiske Minder.

Som hans Afhandling i Viborg Amts Aarbøger 1930 viser, havde han i sin høje Alderdom bevaret Minderne fra Barneaarene ved Klejtrup Sø. De Billeder, han tegner er lige saa skarpe, klare og redelige, som de glimrende Fotografier af histo-

Laurids L. Andersen.
f. 14. Januar 1849, d. 3. Juni 1930.

riske Mindesmærker (særlig Aarhus Domkirke), han har efterladt. Fra Barndommens Land søgte hans Tanke tilbage til Forfædrene, og han tilegnede sig en førstehaands Viden om og en Forstaaelse af de gamle Tiders Liv, der var imponerende. Han var en Autodidakt, en selvlært Mand, i Ordets bedste Forstand, og han arbejdede sig dybere ind. Da han i sit grundige Studium af Danmarks Historie var naaet tilbage til Valdemarernes Tid, havde han funden Grundlaget for Forstaaelsen af Landsby-

kirken derhjemme og Domkirken her i Byen; da han saa Forbindelsen mellem vort Lands kirkelige Mindesmærker og Udlandets, drev hans Higen ham ind i Studiet af den romanske Bygningskunst. Han overvandt alle sproglige Hindringer; lærte sig selv Latin og, da han var over 70, tog han fat paa Fransk og drev det saa vidt, at han med Udbytte læste Enlarts Skrifter.

Det var denne higende Sjæl og sejge maalbevidste Arbejder, der før nogen af os andre fandt Vej til Øm Klosters Tomt; han saa den Opgave, der laa, han helmede ikke, før et Arbejde var sat i Gang, og han tog sin Part af dette Arbejde, saalænge Kræfterne slog til.

Historisk Samfund har meget at takke L. Andersen for og Mindet om vor Foregangsmand i Øm vil leve.

Regnskab for Aaret 1930.

Indtægt.	Kr.	Øre	Udgift.	Kr.	Øre
Kassebeholdning fra forrige Aar..	1183	95	A. Aarbogen 1930.		
Medlemsbidrag	4304	00	Trykning og Clichéer	2849,15	
Tilskud:			Forfatterhonorar	1024,00	
fra Staten	280,00			3873	15
- Aarhus Amtsraad	50,00		B. Sommermødet i Mattруп..	363	10
- Skanderborg Amtsraad	50,00		C. Dansk historisk Fælles-		
- Aarhus Byraad	50,00		forening	87	58
- Silkeborg Byraad	40,00		D. Administration.		
- Horsens Byraad	25,00		Sekretærens Honorar	250,00	
- Arbejdersparekassen ..	100,00		Redaktionsudv. Telef. m. m.	70,00	
- Spare- og Laanek. i Aarh.	100,00		Bestyrelsesmøder	22,20	
- Landbosparek. i Aarhus	50,00		Porto, Tryksager m. v.	288,67	
	745			630	87
Solgte ældre Aarbøger	95	00	E. Forskellige Udgifter.		
Indtægt ved Sommermødet	153	00	Docent Skautrups 2 Foredr.	100,00	
Indvundne Renter	55	86	Bibliotekar Haugsted: Gl.		
			Estrup	50,00	
			Udgravning af Karmeliter-		
			klostrets Tomt	126,30	
			Dansk hist. Fællesf. Møde i		
			Rønne	100,00	
			Købt ældre Aarbøger	51,50	
			Andre Udgifter	16,25	
				444	05
			F. Tilskud til Emborg	331	96
			Kassebeholdning:		
			Indest. i Landbosp. i Aarhus ..	801,84	
			Kontant hos Sekretæren ..	4,26	
				806	10
				6536	81
	6536	81			

Regnskab.

261

Aarhus, d. 10. Januar 1931.

C. Berg Henriksen.

Regnskabet gennemgaaet og befundet rigtigt og i Overensstemmelse med de vedlagte Bilag.

Hasle, den 30. April 1931.

A. Pihlkjær.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Sigurd Elkjær</i> : Præsten Søren Giessing	1
<i>Chr. Heilskov</i> : Hjelmislev Herred	12
<i>Anthøn Fuglsang</i> : Hans Hansen Rosborg	46
<i>Niels Kristensen</i> : Søren Pedersen Hafnløf	66
<i>Regnar Knudsen</i> : Vejlbys Stednavne	77
<i>Aage Simonsen</i> : Vor Frelzers Kirke i Horsens	127
<i>J. Lind</i> : Klosterhaven i Øm	130
<i>Johannes Tholle</i> : Skanderborg Slotshave	143
<i>Søren Peder Elkjær</i> : Slægts- og Barndoms minder fra Horsenseggen	157
<i>M. Møller</i> : Sønder-Vissing Sogn rundt	183
<i>Ejler Haugsted</i> : Karmeliterklostret i Aarhus	201
<i>Carl Neergaard</i> : Vejlbys Sogn i Oldtiden	230
Historisk Samfund i 1930	257
Regnskab	261

HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

Virk for Tilgang af nye Medlemmer ved at give denne Kupon til et Menneske, der interesserer sig for sin Egnss Fortid.

Kuponen bedes i udfyldt Stand sendt til

Bibliotekar *Ejler Haugsted*,
St. Pauls Kirkeplads 7,
Aarhus.

Undertegnede ønsker at blive Medlem af *Historisk Samfund for Aarhus Stift* og anmoder om at faa tilsendt

Aarhus Stifts Aarbøger XXIV 1931

pr. Postopkrævning (3 Kr. 60 Øre).

Navn:

Stilling:

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908—31 udgivet 24 Aarbøger

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets anden og tredje Side.)

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1922, 1923, 1924, 1925, 1926 for 2 Kr. hver, 1927, 1928, 1929 og 1930 for 3 Kr., samt C. M. Smidt: Øm Kloster, Aarhus 1924. En udførlig, rigt illustreret Beskrivelse af Udgravningerne med Plan over hele Klosteranlægget, for 1 Kr.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan abonnere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan abonnere paa de andre Aarbøger for samme Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, for halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.